

GLOBALIZACIJA I TRANZICIJA

A 01 - 02757

Beograd, maj 2001

Uređivački odbor:

Prof. dr Veselin Vukotić
Prof. dr Slobodan Maksimović
Prof. dr Vladimir Goati
Dr Danilo Šuković
Radmila Đorđević

Naučni rukovodilac skupa: prof. dr Veselin Vukotić

ISBN 86-7093-097-8

Izdaje: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača: dr Danilo Šuković

Pored Fondacije "Friedrich Ebert Stiftung", koja je glavni partner,
izdavanje ovog zbornika finansijski su pomogli:
Ministarstvo za nauku i tehnologije Republike Srbije i
Fond za otvoreno društvo, Beograd

Tiraž: 500

Štampa: kuća **štampe** 307.5.307, Zemun

AUTORI

Prof. dr Veselin Vukotić, *Ekonomski fakultet i Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica i Institut društvenih nauka, Beograd*
Prof. dr Ljubomir Madžar, *Ekonomski fakultet, Beograd*
Prof. dr Slobodan Maksimović, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Prof. dr Vera Vratuša - Žunjić, *Filozofski fakultet, Beograd*
Prof. dr Kosta Josifidis, *Ekonomski fakultet, Subotica - Novi Sad*
Prof. dr Zora Prekajac, *Ekonomski fakultet, Subotica - Novi Sad*
Dr Danilo Šuković, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Prof. dr Dragana M. Đurić, *Institut ekonomskih nauka, Beograd*
Mr Vladimir Vuletić, *Filozofski fakultet, Beograd*
Dr Zoran Vidojević, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Prof. dr Slobodan Vukićević, *Filozofski fakultet, Nikšić*
Dr Božo Stojanović, *Institut za evropske studije i Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd*
Dr Veselin Drašković, *Fakultet za pomorstvo, Kotor*
Prof. dr Krstan Malešević, *Ekonomski fakultet, Beograd*
Dr Predrag Jovanović, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Prof. dr Milorad Filipović, *Ekonomski fakultet, Beograd*
Mr Milorad Simunović, *Filozofski fakultet, Nikšić*
Mr Branislava Bujišić, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Prof. dr Života Ristić, *Ekonomski fakultet, Podgorica*
Mr Petar Ivanović, *Centar za preduzetništvo i Ekonomski fakultet, Podgorica*
Mr Veljko Radovanović, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Mr Zoran Đikanović, *Komisija za hartije od vrijednosti Republike Crne Gore*
Mr Marinko Zeljković, *Institut društvenih nauka, Beograd*
Dr Rajko Bukvić, *Republički zavod za razvoj, Beograd*
Dejan S. Miletić, *Institut za stratejske studije i razvoj pri Univerzitetu "Braća Karić", Beograd*
Marinko Bošnjak, *Savezni sekretarijat za razvoj i nauku, Beograd*
Maja Baćović, *Ekonomski fakultet i Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica*
Dragana Ilić, *Institut društvenih nauka, Beograd*

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	9
Veselin Vukotić GLOBALIZACIJA BIZNISA, MEGATRENDOVI RAZVOJA I ZAKASNJELA TRANZICIJA	11
Ljubomir Madžar The Challenge of Globalization in the Times of Change – Reflections on an Intriguing Book –	21
Slobodan Maksimović UNIVERZALNO I POSEBNO U NAŠOJ TRANZICIJI	31
Vera Vratuša-Žunjić TUMAČENJA "GLOBALIZACIJE" I INTERESI DRUŠTVENIH AKTERA	41
Kosta Josifidis, Zora Prekajac GLOBALIZACIJA I NACIONALNA EKONOMIJA – UGROŽENA SUVERENOST ILI KOEGZISTENCIJA	51
Danilo Šuković GLOBALIZACIJA I SIROMAŠTVO	65
Dragana M. Đurić OSNOVNI ELEMENTI GLOBALIZACIJE	79
Vladimir Vuletić SAVREMENE TEORIJE O GLOBALIZACIJI	87
Zoran Vidojević GLOBALIZACIJA KAO NEMINOVNOST, POTČINJAVANJE I ŠANSI	101
Slobodan Vukićević SVJETSKI PROSTOR I DRUŠTVENI HABITUS SRBIJE I CRNE GORE	115
Božo Stojanović EFEKTI PROCESA GLOBALIZACIJE NA TRŽIŠTA RADA	125
Veselin Drašković POJAM, UZROCI I POSLEDICE GLOBALIZACIJE	139
Krstan Malešević O PROTIVREČNIM OBELEŽJIMA PROCESA GLOBALIZACIJE I DEMOKRATSKE TRANZICIJE	149

Predrag Jovanović

EFEKTI GLOBALIZACIJE FINANSIJSKOG TRŽIŠTA NA ZEMLJE U TRANZICIJI	161
---	-----

Milorad Filipović

MOGUĆNOSTI OSTVARIVANJA TRANZITORNH PROCESA U SR JUGOSLAVIJI	175
---	-----

Milorad Simunović

OTVORENO DRUŠTVO I DRUŠTVO POSTIGNUĆA	181
---	-----

Branislava Buijišić

GLOBALIZACIJA I REDEFINISANJE ODNOSA POLITIKA – EKONOMIJA	187
--	-----

Života Ristić

GLOBALIZACIJA I FINANSIJSKO-TRŽIŠNA OBRAZOVANOST	195
--	-----

Petar Ivanović

GLOBALIZACIJA I SUVERENOST	199
----------------------------------	-----

Veljko Radovanović

GLOBALIZACIJA I POLARIZACIJA RAZVOJA SAVREMENOG SVETA	205
--	-----

Zoran Đikanović

GLOBALIZACIJA FINANSIJSKOG TRŽIŠTA	219
--	-----

Rajko Bukvić, Marinko Zeljković

GLOBALIZACIJA I KONKURENTSKA SPOSOBNOST NAŠE PRIVREDE	225
--	-----

Dejan S. Miletić

GLOBALIZACIJA I NJEN UTICAJ NA TRANZICIJU SRJ/SRBIJE	235
--	-----

Marinko Bošnjak

SOCIO-EKONOMSKI ASPEKTI GLOBALNIH PROCESA I NJIHOV UTICAJ NA POZICIJU I RAZVOJ REGIONALNIH I NACIONALNIH ZAJEDNICA	245
--	-----

Maja Bačović

TURBO-KAPITALIZAM – GLOBALNI PROCES I NJEGOVE IMPLIKACIJE U ZEMLJAMA U TRANZICIJI	265
--	-----

Dragana Ilić

NEKI ASPEKTI GLOBALIZACIJE	273
----------------------------------	-----

Predgovor

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka nastavlja višedecenijsku praksu organizovanja naučnog skupa na jednu od aktualnih tema iz oblasti privrednog sistema i razvoja.¹ Tema ovogodišnjeg skupa je:

GLOBALIZACIJA I TRANZICIJA

Ideja je da se pozitivne i negativne implikacije globalizacije bliže sagledaju, posebno u okviru zakasnele tranzicije, što je naš slučaj. Kako je globalizacija sveopšti proces civilizacijskog preobražaja savremenog sveta, to je i multidisciplinarni pristup njegovom proučavanju neophodan, pa takav karakter ima i ovaj zbornik.

Bogatstvo ideja i različitih pristupa autora daje mogućnost čitaocima da sagledaju brojne izazove koje globalizacija pokreće i da stvore sopstveni sud o njima.

Zahvaljujemo svima koji su doprineli da se ovaj zbornik pojavi i da se povodom njega održi rasprava. Ovoga puta posebnu zahvalnost dugujemo Fondaciji "Friedrich Ebert" koja je u ovaj projekat ušla kao glavni partner.

Naučni rukovodilac skupa
Prof. dr Veselin Vukotić

Direktor Centra
Dr Danilo Šuković

¹ Centar je od 1989. godine organizovao sledeće naučne skupove i objavio sledeće zbornike sa tih skupova:

1. Privredna reforma i ekonomska (re)definicija socijalizma (1989)
2. Socioekonomske prepreke reformi (1990)
3. Transformacija svojinskih odnosa – teorijski i empirijski aspekti (1991)
4. Institucionalna infrastruktura u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji (1992)
5. Plasmani banaka i zaštita bankarskog kapitala u uslovima sankcija i hiperinflacije (1994)
6. Zastoji u jugoslovenskoj tranziciji (1995)
7. Svojina i slobode (1996)
8. Ekonomija i demokratija (1997)
9. Ekonomija i pravo (1998)
10. Sistem i korupcija (2000)

GLOBALIZACIJA BIZNISA, MEGATRENDOVI RAZVOJA I ZAKASNJELA TRANZICIJA

U Srbiji i Crnoj Gori živimo u vremenu tranzicije, odnosno promjene sistema: državnog, političkog, ekonomskog. Istina, mi smo u tzv. Zakasnjeloj tranziciji, tj. mnoge zemlje koje su bile ne tako davno iza nas, danas su ispred nas! Koliko je naša zakasnjela tranzicija opasnost za naše dugoročno zaostajanje?

Da bismo mogli da istražujemo ovaj problem, potrebno je da imamo osjećaj u kakvom svijetu živimo! Naša tranzicija treba da znači da mi upijamo bazične principe života i razvoja u svijetu. Zaista, u kakvom svijetu živimo? Što je budućnost razvoja u sljedećih dvadeset godina? Kakav je odnos između sadašnjosti i budućnosti? Moja ključna hipoteza jeste: *budućnost je sadašnjost koja je počela! Samo ljudi i zajednice koji imaju osjećaj budućnosti (ne osjećaj prošlosti) mogu napredovati, razvijati se, prilagođavati okolnostima, ali i prilagođavati okolnosti sebi.*

Nije sporno da živimo u svijetu sve veće globalizacije. Što to praktično znači za menadžere neke kompanije, npr. za bankare, nas profesore, studente? Svako od nas treba da nađe način da na globalnom tržištu proda svoj proizvod i znanje. Ali, to globalno tržište nije van mjesta u kome živimo. To globalno tržište postaju i Crna Gora i Srbija – sve veće prisustvo inostranih kompanija, inostranih organizacija te inostranih stručnjaka. Sve veći broj konkursa za polaznike postdiplomskih studija u inostranstvu postaju ozbiljna konkurencija našim studijama. Uz to brz prenos informacija, lako dolaženje do najnovijih podataka, članaka, knjiga, časopisa, razbija lokalni pristup i lokalne standarde u biznisu. Ne smijemo se zavaravati da je to još daleko od nas! Ne! Ono je tu! Ko ne vjeruje neka pođe u Hercegovačku ulicu. Gledano u svjetskim razmjerama ekonomski prostor nije isti kao i prije 20 godina niti će biti isti kroz 20 godina. Kompanije, menadžeri i svi koji jesu ili će biti u biznisu treba da razumiju što je globalizacija, što je pokreće i koje su njene implikacije. Na kraju, potrebno je znati i ostale megatrendove razvoja, što je važno za donošenje strateške vizije razvoja.

Što je globalizacija?

Ne želim da ulazim u teorijske aspekte ovog pojma. Bez obzira na veliki broj knjiga koje sam konsultovao, nisam se opredijelio za taj aspekt, zbog prirode

okruglog stola za koji je ovaj rad pripremljen.¹ Zadržavam se na ekonomskoj globalizaciji.

Ni tu ne postoji jednoznačno određenje globalizacije. Globalizacija može biti definisana na više načina zavisno od nivoa koji želimo da fokusiramo. Mi možemo govoriti o globalizaciji koja se odnosi na čitav svijet, pojedinu zemlju ili specifičnu privrednu granu, ili čak jednu komponentu ili njen dio.

Na **svjetskom nivou globalizacija** se odnosi na rastuću ekonomsku međuzavisnost između zemalja i povećan intenzitet tokova robe, usluga, ljudi, kapitala i znanja (know how). Sledeći podaci ovo potvrđuju:²

- Između 1989. i 1998. godine godišnji rast spoljne trgovine u svijetu je rastao po stopi od 6,2%, što je dva puta više od rasta svjetskog GDP u istom periodu, koji je rastao po stopi od 3,2%;
- Od 1980. do 1999. učešće stranih direktnih investicija u svjetskom GDP raste sa 4,8 na 9,6%.
- U 1970. godini međunarodne transakcije obveznicama i equitijem u GDP SAD, Njemačke, Japana bilo je oko 5% GDP. U 1996. godini u ovim zemljama obim ovih transakcija je bio veći od GDP (npr. u SAD 152%, Njemačkoj 197%).

Na **nivou pojedinih zemalja** globalizacija se odnosi na širenje međuzavisnosti između jedne zemlje i ostatka svijeta. Bez obzira na povećanje stepena globalizacije u svijetu nijesu sve zemlje jednako integrisane u globalnu ekonomiju.

¹ Teorijski koncept globalizacije počeo se uobličavati u ekonomiji, političkoj i socijalnoj nauci kao odgovor na Wallersteinovu neomarksiističku teoriju svjetskog sistema (1974/80), teoriju zavisnog razvoja i imperijalizma (Amin 1971) koji su za neuspjeh razvoja Trećeg svijeta okrivljavali svjetski kapitalistički sistem. (Aminova knjiga je prevedena, dok je dr Milan Popović u svojim knjigama obrazlagao teoriju svjetskog sistema). Isto tako, izvoriste teorije globalizacije je u teoriji modernizacije W. Rostova i Talcotta Parsonsa, u čijoj je osnovi vjerovanje u mogućnost razvoja Trećeg svijeta pod uslovom da slijedi modernizacija iskustva Zapada (knjige Rostova, posebno Stages of Economic Growth, Cambridge 1960, bile su dio literature na postdiplomskim studijama moje generacije i kasnije, dok je knjiga T. Parsonsa: The System of Modern Societies, prevedena kod nas 1992. godine pod naslovom "Moderna društva").

Polazeći od Parsonsovog koncepta modernizacije kao društvenog procesa koji se odvija na globalnom nivou, Ronald Robertson je osamdesetih razvio teoriju globalizacije. Za Robertsona teorija globalizacije je analitička shema na osnovu koje se mogu promišljati i opisivati pojave koje imaju nadnacionalno (univerzalno, svjetsko) značenje. U posljednjih 10 godina literatura o globalizaciji je postala gotovo nepregledna te mnogi već zaključuju da se radi o novoj naučnoj paradigmi.

² Podaci u ovom radu su, ukoliko nije drugačije navedeno, preuzeti iz:
UNSTAD: World Investment report, 1996.
OECD: Globalization in industry, overview and Sector Report
FINANCIAL TIMES: Mastering Global Business, 1999.

Kako se mjeri stepen globalne integracije jedne zemlje? Postoji više indikatora kao što su:

- Učešće uvoza i izvoza u GDP
- Direktnе strane investicije i portfolio investicije (u zemlji iz inostranstva, i obrnuto)
- Kapitalna plaćanja koja proizilaze iz tehnoloških transfera (u zemlji iz inostranstva i obrnuto).

Sledeća tabela pokazuje globalnu integraciju Kine i Indije.

Tabela 1.

	KINA		INDIJA	
	1980	1994	1980	1994
Međunarodna trgovina kao % GDP	11,3 %	23,4 %	6,8 %	8,8 %
Spoljni dug kao % GDP	2,2 %	19,3 %	11,9 %	34,2 %
Strane investicije kao % fiksnog kapitala	< 1 %	24,5 %	0,2 %	1,1 %
Direktnе strane investicije kao % GDP	< 1 %	17,9 %	0,7 %	0,9 %

Globalizacija na nivou određene djelatnosti ogleda se u tome koji dio njene proizvodnje i prodaje ima međunarodni karakter, koliko takva djelatnost izvozi i uvozi, transfer tehnologije, trgovačke marke i investicije.

Kao najčešći primjer povećanja globalizacije neke djelatnosti uzima se farmaceutska industrija.

Tabela 2. Globalizacija u farmaceutskoj industriji

	1980	1994	Godišnje stope rasta
Svjetska proizvodnja (milijarde \$)	75,0	205,0	7,4 %
Međunarodna trgovina u ovoj grani (mlrd. \$)	13,1	55,9	10,9 %
Učešće međunarodne trgovine u ukupnoj proizvodnji (%)	17,5	27,3	-
Strane investicije (mlrd. \$)	12,3	37,4	14,9 %

Globalizacija na nivou pojedine kompanije odnosi se na širenje prodajnog tržišta izvan zemlje te povećanje prihoda, imovine, tokova robe, usluga i kapitala kao i know-how sa spoljnog tržišta (izvan zemlje u kojoj je kompanija locirana).

Jedna od karakterističnih kompanija jeste Toyota. 1995. godine oko jedne trećine ukupne proizvodnje dolazi iz njenih 25 preduzeća (filijala) iz Amerike, Evrope i Azije. Uz to Toyota izvozi oko 40% proizvodnje koju ostvaruje u Japanu, a isto tako ostvaruje veliki obim reprodukcioni tokova između filijala. Tako Toyota preko svoje regionalne azijske mreže uvozi dizel mašine iz Tajlanda, transformatore sa Filipina, mašine iz Indonezije, grijače iz Malezije.

Sljedeća tabela daje podatke o distribuciji prodaje nekoliko kompanija iz oblasti informatičke tehnologije (IT).

Tabela 3. Distribucije prodaja nekoliko IT kompanija (% 1994)

	Sjeverna Amerika (%)	Evropa (%)	Azija (%)
IBM	41	33	16
Fujitsy	6	26	65
Compaq	45	38	5
Canon	30	29	37
Microsoft	56	30	9

Što podstiče i širi globalizaciju?

Moram priznati da sam na ovo pitanje htio da odgovorim kroz presjek nekoliko teorija o globalizaciji kojih su knjige iz posljednjih desetak godina pune. Međutim, na isto ovakvo pitanje u jednom tekstu iz Financial Times-a naidoh na odgovor koji me fascinira jednostavnošću i tačnošću: "Globalizacija se javlja zbog toga što neki specifični menadžeri u specifičnim kompanijama donose odluke čiji je rezultat povećanje spoljnih tokova kapitala, robe, usluga i know-how. Takve odluke menadžeri sve češće donose jer se globalizacija javlja sve više ostvarivom i korisnom." Izraz "specifičan" treba tumačiti u smislu "uspješan menadžer". Kao što proizilazi iz ove definicije, čitava ta ogromna globalna priča i konstrukcija i proizilazi iz glave i pada na pleća "specifičnih menadžera". Znači, globalizacija nije državni pojam, već je to rezultat odluka u poslovanju najposposobnijih. Ukoliko mi neko kaže da, ali država mora da stvori uslove za to. To je tačno, ali će rijetko država stvoriti nešto, promijeniti sadašnje uslove ukoliko nema pritiska pojedinaca kojima sadašnji institucionalni aranžman smeta i ograničava njihove poslovne ambicije. Samo realni interes mijenja neko stanje! Priča da je potrebno da izvršimo globalizaciju privrede u Crnoj Gori i Srbiji nema mnogo smisla ukoliko se u globalizaciji ne prepoznaju sopstveni interesi, interesi kompanija kojima se rukovodi. Zaista, menadžeri, njihov preduzetnički nerv i strateške vizije, odnosno njihov kvalitet jesu mjera globalizacije i kompanije i proizvodnje.

Što leži iza tvrdnje da je globalizacija sve više ostvariva i korisna? Iza ovoga leži nekoliko tendencija koje su sve više prepoznatljive u svijetu:

- Rast broja zemalja koje su prihvatile ideologiju slobodnog tržišta. Pomjeranje od "planskog" mentaliteta ka "tržišnom" mentalitetu od strane nosilaca ekonomske politike u razvijenim i nerazvijenim zemljama je dobro poznat i lako ga je dokazati.

Primjer zemalja Jugoistočne Azije ("azijski tigrovi") je najčešće navođen. U posljednjoj deceniji promjene sistema u Istočnoj Evropi takođe su išle u pravcu veće liberalizacije trgovine i režima investiranja. Tako je npr. od svih promjena koje su izvršene u režimu investicija u svijetu u 1995. godini donesene

promjene o liberalizaciji stranih investicija u 106 zemalja, a svega u šest je režim pooštren (više ograničenja).

- Centar ekonomske gravitacije se pomjera od razvijenih ka zemljama u razvoju. Ekonomska liberalizacija promovise konkurenciju, efikasnost, inovacije, nove investicije i brži ekonomski rast. Nije iznenađenje da snaga i priroda tržišnog mehanizma dozvoljava u zemljama u razvoju da se hvataju u koštac sa razvijenim u nekim oblastima. Tako su pedesetih godina ekonomije Tajvana, Hong Konga i Singapura bile među najsiriomašnjima u svijetu, da bi to danas bile napredne ekonomije. Kina i njena reforma su rezultirale godišnjim rastom proizvodnje oko 10% od 1980. godine i to je danas treća ekonomija u svijetu po obimu.

Sljedeća tabela daje određene indikatore koji ovo potvrđuju:

Tabela 4. Stope ekonomskog rasta u različitim grupama zemalja (godišnje stope rasta GDP)

	1979-86	1987-94	1995-98	1999-02 ¹
Razvijene ekonomije (28 zemalja)	2,6	2,7	2,7	2,9
Zemlje u razvoju (127 zemalja)	4,1	5,4	6,4	6,5
Ekonomije zemalja u tranziciji (28 zemalja)	2,8	-3,6	1,8	5,4
Svijet ukupno	3,1	3,3	4,1	4,5

Izvor: World Economic Outlook 1997, IMF

- Tehnološki napredak konstantno unapređuje komunikaciju. Dolazi do rapidnog smanjenja troškova avionskog transporta, telekomunikacija i kompjutera.

Otvaranje granica za trgovinu, investicije i tehnološke transfere ne kreira samo tržišne mogućnosti za kompanije već i omogućava konkurentima iz inostranstva da dodu na domaće tržište. Kako se konkurencija povećava, tako se sve više stvara tzv. globalni potrošač, raste značaj ekonomije obima, dolazi do izražaja smanjenje troškova i povećanje kvaliteta, povećava se mogućnost optimalnog izbora lokacije i tehnološkog transfere. Kao rezultat svega ovoga globalizacija postaje "samorazvijajuće ludilo".

Godina	Prosječni avio troškovi po putničkoj milji	Troškovi 3-minutnog telefonskog poziva iz Njujorka u London	Relativni troškovi "Of computing power"
1950	0,30	53,20	-
1960	0,24	45,86	125,000
1970	0,16	31,58	19,474
1980	0,10	4,80	3,620
1990	0,11	3,32	1,000

¹ Projekcija

Šta globalizacija znači za kompanije?

Promjena je jedina konstanta, rekao sam još na YU-menadžer 1993. i o tome pisao u knjizi: Preduzetništvo i biznis. Ovo je način logičnog objašnjenja nečega što je nelogično: kako može biti konstantno nešto što se stalno mijenja. Ali, odavno sam shvatio da "lomljenje misli" u jednoj rečenici najbolje izražava misao. Ako su promjene stalne, onda svaki menadžer mora biti svjestan da će ekonomsko poslovanje kroz 20 godina biti potpuno drugačije od današnjeg. Kako mu se prilagoditi? Kako ići u susret? Kako napustiti poziciju čekanja?

Koje tendencije će biti uočljive u okviru samog ekonomskog pristupa i ponašanja?

- Globalna ekonomska mapa će se promijeniti više u sledećih 20 godina nego što je to bilo u poslednjih 20 godina. (Zamislite kako su razvoj kompjutera i interneta promijenili svakog od nas u poslednjih 10-15 godina, a treba očekivati još veće i intenzivnije promjene!!!) Tako brzi razvoj Kine potpuno mijenja sliku svijeta! Da li možete zamisliti da će kineski jezik kroz nekoliko decenija biti potreban koliko danas engleski? Kina nije usamljen slučaj! Krupne transformacije su otpočele u Indiji, Brazilu, Meksiku, Rusiji i ove zemlje će sve više učestvovati u stvaranju bogatstva na ovoj planeti.
- Regionalna kompozicija 500 najvećih svjetskih kompanija će se radikalno mijenjati u sljedećih 20 godina kao konsekvencija povećane konkurencije unutar pojedinih djelatnosti i grana. Upravo kompanije iz gore navedenih zemalja će naglo rasti i povećavati stepen sopstvene internacionalizacije.
- Smanjenje troškova komunikacije i kompjutera će se nastaviti i ubrzati! Kombinujući ove trendove sa mobilnom telefonijom, videotelefonijom. Internetom i rastućom snagom kompjutera, postaje jasnije da realno vrijeme komunikacije omogućava ogromnu disperziju ekonomskih aktivnosti na čitavom zemaljskom prostoru i svijet se postepeno uvezuje, stvara se čvrsta biznis armatura. Međuzavisnost se toliko razvija da se postavlja pitanje a što je sa slobodom? Ali, to su pitanja za teorijske rasprave!

Kakvu snagu imaju multinacionalna preduzeća (MNE-s)

Multinational Enterprises (MNE-s) – firme koje proizvode ili prodaju u dvije ili više zemalja – dominiraju u međunarodnoj proizvodnji u glavnim industrijama kao što su automobilska, elektronska, hemikalije, farmaceutička i nafta. Ove kompanije mogu da koriste velike povoljnosti ekonomije obima i grade široku proizvodnu mrežu. One mogu da prodaju robu i usluge u svim zemljama – direktno preko svojih filijala ili partnerskih firmi u drugim zemljama.

Koliko su povezani veličina i uspješnost firmi sa stepenom međunarodne otvorenosti – mjerene tzv. indeksom transparentnosti: učešće međunarodnih aktivnosti u ukupnim aktivnostima firme.

10 vodećih multinacionalnih preduzeća

Rang	Naziv kompanije	Zemlja	Index transparentnosti
1.	Nestle	Švajcarska	94,0
2.	Thomson Corporation	Kanada	93,3
3.	Holderbank Financiere	Švajcarska	92,1
4.	Seagram Company	Kanada	89,7
5.	Solvay	Belgija	89,6
6.	ABB Asea Brown Boveri	Švajcarska	88,6
7.	Electrolux	Švajcarska	88,3
8.	Unilever	UK/Holandija	87,1
9.	Philips Electronic	Holandija	85,4
10.	Roche Holdings	Švajcarska	85,1

Izvor: Izračunato na bazi World Investment Report, UNCTAD

Da li zapažate da među 10 vodećih multinacionalnih kompanija (mjereno preko indeksa transparentnosti) mala zemlja kao Švajcarska ima četiri kompanije, Holandija dvije i Belgija jednu. Što ovo znači za nas u Crnoj Gori? Što znače političke priče da Crna Gora može vrlo brzo da ostvari 10000 \$ per capita? Da li to znači jačanje uloge Vlade kao glavnog preduzetnika i zaštitu lokalnih pozicija i lokalnih šefova? Ili to možda znači dolazak strateških partnera iz inostranstva i podsticanje naših "specifičnih menadžera" da izvoze i osvajaju lokalna tržišta? Ključna lekcija globalizacije za Crnu Goru jeste da je to malo tržište i da ono nema unutrašnji kapacitet da mnogo podigne naš per capita! Crna Gora treba da nađe tržište vani!

Sledeća tabela pokazuje broj najvećih MNE-s 1996.

Tabela 5. 500 najvećih svjetskih MNE-s 1996.

Zemlja	Broj MNE-s
SAD	162
Evropska unija	155
Japan	125
Švajcarska	14
Južna Koreja	13
Kanada	6
Brazil	5
Austrija	5
Kina	3
Ostali	11
UKUPNO	500

MNE-s su tzv. firme predvodnice "flagship firms" - admiralski broj u floti. One razvijaju tzv. "flagship 'five partners' model". One razvijaju partnerstvo sa: dobavljačima, potrošačima, konkurentima i ne-biznis infrastrukturom. Skrećem pažnju na ne-biznis infrastrukturu, koja obuhvata partnere u mreži istraživanja, obrazovanja i čak dijelove države (npr. agencije za pojedine oblasti). Isto tako ne-

biznis sektor uključuje i čitavu sferu uslužnih organizacija. Danas je oko 70% zapadnih ekonomija u uslužnom sektoru, a manje od 30% u proizvodnji. Uticaj organizacija u oblasti usluga (zdravstvo, obrazovanje, kultura, socijalne usluge, transport, osiguranje i finansijske usluge) mogu imati opredjeljujući uticaj na nacionalnu produktivnost i kompetitivnost.

Otkud snaga MNE-s?

MNE-s sprovode globalnu stratešku viziju za njihova četiri ključna partnera: dobavljače, potrošače, konkurente i ne-biznis organizacije. Na taj način niko od ova četiri partnera nema potrebe da razvija separatu globalnu strategiju izvan MNE-s. Ovo je svakako teško za nacionalne vlade i njihove lokalne podupirače, jer ih to tjera da mijenjaju poziciju: da se više bave stvaranjem mogućnosti i podsticanjem kreacija, inovacija i preduzetničkih sloboda, nego što određuju kako će i što ko raditi, kontrolisati i ograničavati konkurenciju. Snaga MNE-s nije u njihovoj nadnacionalnoj snazi i što nisu kontrolisani od strane nacionalnih vlada, koliko u interesu četiri partnera da kroz njih realizuju svoju globalnu strategiju.

Ipak, vidljivi ili manje vidljivi konflikt između MNE-s i nacionalnih vlada postoji.

Isto tako, potrebno je izjednačiti povećanje proizvodnje, efikasnosti, kvaliteta i profita, kao i globalni marketing MNE-s, sa razvojem i homogenizacijom kulture i stvaranjem neke globalne kulture. I ovo je pitanje za diskusiju, a ovdje samo da istaknem da sve MNE-s prilagođavaju svoje proizvode nacionalnim običajima, tradiciji i kulturi i političkim okolnostima i religiji.

Isto tako, istraživanja pokazuju da sve najveće kompanije više imaju uticaja na određene regije (više su regionalne sile) nego globalne. To uslovljava mnogo barijera, među kojima je jezik jedna od najčešćih.

Megatrendovi razvoja u sledećih dvadesetak godina

Razumijevanje ekonomske globalizacije zahtijeva i razumijevanje ukupnih razvojnih trendova, trajektorija budućnosti koji su već počeli. Svaki megatrend razvoja, u svakoj oblasti, ima direktan ili indirektan uticaj na ekonomsko ponašanje. Znači, menadžer mora da ima i tu širu, apstraktnu sliku, nešto što naši menadžeri zovu – nepraktična teorija.

Milenijumski megatrendovi, kako ih navode John Naisbit i Patricia Aburdenc, jesu:

1. Bum globalne ekonomije u devedesetim godinama. Ovo je megatrend koji se odnosi na globalizaciju biznisa i o njihovoj suštini govorili smo u prethodnom dijelu rada.
2. Renesansa umjetnosti – očekuje se da će umjetnost zamijeniti sport koji je sada na prvom mjestu kao društvena aktivnost u slobodnom vremenu. Povećava se broj posjetilaca muzeja, opera, slušalaca ozbiljne muzike,.... Informatička

ekonomija u svim djelovima svijeta traži da se čovjek relaksira kroz razne umjetničke vidove.

3. Transformacija socijalizma kroz tržišni svijet – pojava koja je u toku i koju nazivamo tranzicija.
4. Globalni stil života i kulturni nacionalizam – zapravo naš stil života na čitavoj planeti postaje sličan. Međutim, istovremeno jača trend razvoja nacionalnih kultura i nacionalnog sistema vrijednosti kao pokušaj borbe protiv uniformalnosti koju sobom nosi globalizacija sila života.
5. Privatizacija u državama blagostanja. Model privatizacije državnih preduzeća i infrastrukture, zaplet sa Margaret Tačer, nastaviće se i u sljedećim godinama.
6. Uspón Pacifičkog regiona – Krajem prošlog vijeka Pacifički region se pojavio slično mladog i dinamičnog Americi prije dva vijeka. Bez obzira na udar tzv. azijske krize ovaj region će još dugo vremena biti vitalan i gurati ukupan razvoj u svijetu.
7. Nastale su decenije sa ženama – liderima. Sve je više žena u vodećim tehnološkim oblastima i na rukovodećim mjestima. U posljednje dvije decenije oko 2/3 radnih mjesta u oblasti informatike zauzele su žene. Sa trendom napuštanja klasičnog menadžmenta (kontrola, strah, pretnja) i pomjeranja ka liderskom vođenju kompanije (važnost ljudskih osobina, znanje, demokratija) žene postaju potpuno ravnopravne sa muškarcima za vođenje kompanija.
8. Decenije značaja i razvoja biologije. Prelaz sa mehanicističke paradigme (Dekart, Njutn) na holističku paradigmu (Plank, Ajnštajn, Hoking) naglo raste značaj biologije. Odnosno, biologija preuzima dio onoga što je do sada imala fizika. Razlog je u tome što biologija sadrži te komponente informacione intenzivnosti, mikro, cjelina, adaptivnost. Zato se biologija sve češće naziva "nova fizika" i naše razmišljanje je sve više pod uticajem bioloških metafora. Npr. izraz "virus" kod kompjutera; simbioza; "seed capital"; rast, evolucija,...
9. Jačanje i širenje religije. Koliko god se nauka i tehnologija razvijali, teško mogu da objasne mnoge tajne života, čak i to što život znači. To se sve više želi saznati kroz literaturu, umjetnost i religiju.
10. Trijumf individue. Koliko je dvadeseti vijek bio vijek masa (gomile) ovo će biti vijek individue. Globalizacija sve više traži individualnu odgovornost; sve više traži individualnu inicijativu. Globalizacija nije trend koji omogućava pojedincu da se sakrije (kao u gomili) već upravo obrnuto, ona otkriva pojedinca koji zaostaje! To je plivanje maticom planinske rijeke: svako sebi mora da se okrene i da pazi kuda i kako pliva, za razliku od plivanja u plitkoj bari!

Tranzicija: Modernizacija ili globalizacija?

I sam sam pripadao ljudima koji su mislili da se radi o istovjetnim procesima. Ipak, danas mislim da se radi o različitim prelazima promjene palanačkog života. Do toga sam više došao iskustveno (kao čovjek koji dvadesetak godina aktivno učestvuje u različitim reformama u državi) kao i kroz razne međunarodne kontakte, konferencije i rasprave.

Najkraće, modernizacija je pokret intelektualaca da promijene palanku! Lično mislim da je Sif bio bliži uspjehu! Globalizacija proizilazi iz života, odozdo, bliža je interesu većeg broja ljudi. Otuda globalizacija ima planetarnu moć općinjavanja, za razliku od modernizacije koja je imala ekskluzivitet i bila vezana za nauku i institucije!

Globalizacija je, ipak, prigrljena od geografije i ekonomije!

No, bez obzira na to, ne vjerujem da ćemo se svi obući u globalne uniforme! Ipak, vjerujem da postoje određeni principi i pravila, određene institucije koje nas motivišu da smo stalno u promjenama, dinamici, traženju nečeg novog, savladavanju nepoznatog.

Ali, iza saznatog nepoznatog, opet je sve nepoznato... Upravo to stalno otkrivanje nepoznatog i jeste pogonska snaga promjena. Čim nas okruži zona poznatog, više ne postojimo!

Zato globalizaciju i doživljam kao stalno otkrivanje nepoznatog!

Mi, u Srbiji i Crnoj Gori moramo biti svjesni činjenice da se u procese globalizacije uključujemo kroz proces tranzicije. Kod nas tranzicija nije samo napuštanje starog sistema već, prije svega izgradnja novog sistema. Ali, svaki novi sistem ne znači da smo na putu uspješne tranzicije, samo sistem koji nas uključuje u globalne tokove u svijetu!

Raskrsnica na kojoj se nalazimo pokazuje nam da budemo žrtve naše zakasnilosti tranzicije i preko nje žrtve globalizacije, ili da se kroz tranziciju na osnovu principa megatrendova razvoja uključimo u zemlje korisnike globalizacije! Lično mislim da je izbor lak, ali težak za realizaciju!

Literatura:

1. Financial Times (1999): Mastering Global Business, London
2. The World Bank: World Development Report 1996, Washington, D.C.
3. UNCTAD (1997): World Investment Report 1996.
4. Naisbit John and Patricia Aburdenc (1990): Megatrends 2000 – New directions for tomorrow, Avon Books, New York
5. Veselin Vukotić (1997): Demokracija ekonomije – elementi za novu ekonomsku paradigmu, "Ekonomija i demokratija", Zbornik naučnog skupa, IDN – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd
6. Milardović Anđelko (2000): Globalizacija, "Pan-Liber", Osijek-Zagreb-Split
7. Fukujama Frenens (1997): Kraj istorije i posljednji čovjek. CID. Podgorica (prevod)
8. Parsons Talcott (1992): Moderna država "Academus", Beograd (prevod)
9. Thorow L. (1997): Budućnost ekonomije, "MATE", Zagreb (prevod)
10. Njavaro Đuro (1998): Gospodarstvo, socijalna politika i globalizacija, "MATE", Zagreb (prevod)
11. Tapscott Don (1995): Digital Economy, McGraw-Hill, New York
12. Connors Michael (1997): The Race to the Intelligent State, Charging the Global Informatical Economy into the 21st Century, Capstone, Oxford
13. Peters Glen (1996): Beyond the Next Wave, "Pitman Publishing"
14. Koch Richard (1998): The Third Revolution, Capstone, Oxford
15. Bronovski Jasov (1987): Osjećaj budućnosti, Novi svijet, Zagreb

Ljubomir Madžar

The Challenge of Globalization in the Times of Change – Reflections on an Intriguing Book¹ –

1. Introduction

The book under review contains the contributions presented to the international conference held in Rome from 30 November to 2 December 1995. The conference carried the title *Economics - for What Kind of Future* and was jointly organized by the International Jacques Maritain Institute, as the principal organizer, the Institute for Moral Theology of Fribourg University, Switzerland, and the Maria SS Assunta University of Rome. The conference assembled 300 delegates from all over the world who exhaustively discussed numerous aspects of contemporary economy and, more generally, social development and focused particularly on those components of this development which came to be covered by the catchall term *globalization*. Among others, the material, financial, institutional, cultural, ethical and, most broadly, philosophical aspects of development have been discussed.

It is apparent from the structure of the book that the thoroughly prepared background papers have been invited some time before the conference took place, whereas a significant number of contributions were, so to speak, delivered on the spot and presented as short, *ad hoc* reactions to the issues and views treated at the conference. There is, of course, no evidence on the ways and procedures utilized in the selection of the material, but one has a firm impression that the editors endeavored to include *everything that was presented*, probably in order to make this collection as comprehensive and as representative as possible. This is the approach which, in all likelihood, accounts for a wide variety and conspicuous heterogeneity of the book: it contains the articles of various size, differing methodological approach and corresponding depth and of extremely variegated philosophical orientation with respect to the major contentious issues of our time, such as the stance towards the market, the state's intervention in economic and social affairs or the new roles of the traditional cultures.

Needless to say, the appeal and attractiveness of various papers vary in wide ranges, no matter for what kind of interest they might be considered and from what point of view they turn out to be evaluated. Irrespective of what one is intent on finding in this book, he is likely to find both the pieces which will please him greatly and other papers which will produce on him no particular impression.

¹ R. Papini, A. Pavan and S. Zamagni, eds., *Living in the Global Society*, Brookfield, USA: Ashgate, 1997.

Heterogeneity seems to be the inevitable price one has to pay for exhaustiveness and comprehensiveness.

There are a number of features which make this book interesting, attractive, scientifically and practically relevant and, not infrequently, thought provoking. To begin with, it is devoted to economic and social globalization, which is certainly one of the most characteristic phenomena of our time and which clearly leaves indelible traces on the principal traits of the contemporary world development. Relevance is certainly a feature which gives, potentially at least, indisputable value to this book. Secondly, it is highly informative in the sense of revealing a wide array of views on an equally wide spectrum of exciting and extensively debated issues. Thirdly, among the papers contained in the book there are evidently such which give deep insights into the mechanics and institutional aspects of the world development and as such contain lasting contributions to the understanding of the nature of development and its numerous, not only economic but also wider social, cultural and philosophical implications. Fourthly, the book gives information about the attitudes and stances of the church concerning the most important features of economic and social development, information which is otherwise not easily accessible and, in fact, frequently very hard to come by. The book gives a wealth of information on the position of the churches, despite the fact that it in no way presents their officially codified opinions. The mere fact that the conference was organized by the institutions closely associated with the churches, and that the high ecclesiastical dignitaries were so well represented among the participants, indicates that the value of the book resides, among other, in providing just that relatively scarce type of information. And the church is, needless to say, too important and too influential organization for anyone seriously concerned with development issues to ignore its views and pronouncements. Lastly, the conference was a forum on which the clearly recognizable and indeed powerful humanistic note was decisively struck.

Whether or not consistent with positively established truths of economics and related disciplines, the insistence on humanistic ingredients of development, on equality and justice, is always welcome. Just like voluntary donations of blood, judiciously formulated insistence on equality and solidarity cannot go wrong from an always relevant ethical point of view. Now that the communist countries and movements have largely descended from the historical scene - and they have, whether sincerely or hypocritically, so much insisted on the grand values of justice and equality - the church is the only major organization which systematically and persistently upholds and advocates these values; its contribution in this ever important area is the more precious and the more significant. Of course, it is one thing to insist on solidarity and other humanitarian values and quite another to back the insistence theoretically and analytically in an appropriate way. A lot of remarks, critical and otherwise, can be given on this second issue.

Much can be learned about the book from looking into the way in which it is organized. Following the preliminary information about the authors, organization of the conference and its main thrust, there are four unequal parts, culminating in conclusions summarized in two brief texts. The first and the most extensive part (98 pages) is suggestively entitled *Development or underdevelopment?* and is devoted to examining the character and the principal directions of the world development, along with its more general social implications. The second part (54 pages) deals with economic globalization, focusing on the related and partly opposed phenomena of new regionalism and marginalization (exclusion). The third part (42 pages) attempts to look into the character of the equilibrium to which the current development processes seem to be leading and endeavors to answer the questions about the kind of world likely to result from the powerful and interdependent dynamic currents playing out in front of our eyes and yet so difficult to see through. The fourth part (39 pages) is more policy oriented and deals with forms and outlooks of cooperative competition.

A major methodological feature of the prevailing majority of contributions is viewing both economic and overall social development as multidimensional dynamic phenomena, with a multitude of facets which interact with each other in complex ways and which in synergic interdependence give final results which significantly surpass the simple sum of the probable isolated effects of individual components. Development, no matter how broadly defined, is a process and not a jump and even less some sort of predetermined final state. The very fact of change, the set of transformations unfolding before our eyes, is the real object of study and, indeed, the causal nexus determining the destiny of individuals and their variously defined associations. Dynamics rather than comparative statics is the methodological approach which most studies purport implicitly, and even explicitly, to pursue. The approach applied proved suitable to a comprehensive and thorough treatment of an unusually broad range of issues.

2. The Changed Character of Development

The first big issue, and the one adumbrating numerous disagreements to be found in this intriguing book, is the objective determinedness and inevitability of globalization. The implication of most analyses is that it is inescapable. There are also explicit statements to that effect. Thus Fazio (p. 281) speaks about *inevitability* of the increase in the world-wide circulation of financial flows in view of "...the increasingly rapid pace of the globalisation of trade and communications". In another contribution (p. 1) one finds a search for a set of "...those basic conditions and strategies needed to achieve sustainable globalization". Raising the question of *sustainability* undoubtedly implies the absence of the conviction that the globalization is objectively determined and inevitable. The attraction and - though only to some extent - the defect of the book is the coexistence of such contrary implications or even open propositions.

Among the contributions dealing with the perplexing multitude of various features and effects of development the one that attracts the particular attention of the reader is the paper presented by L. Baeck "The Impact of Culture on Development". The bulk of the paper is devoted to a concise but very carefully worked out and quite informative survey of the theory of economic development from the early postwar years up to the present times. The author has carefully and skillfully selected the most important currents of theoretical thought in the field of economic development and presented them in a compressed but more or less self-contained way. Such combination of exhaustiveness and conciseness could be considered a significant achievement. The author has, among other, been able to present the models of balanced and unbalanced growth, together with the idea of the big push, the Latin-American structuralist thought on development, the theories of dependency and related views on international subjugation and exploitation, as well as the basic needs model and postmodern destruction of an universalistic view of the development process. The author even managed to touch upon the recent models of endogenous growth.

It, of course, was not possible to go into technicalities of the growth models on such a short space, but the real achievement is an elegant and concise synthesis of purely economic insights into the development processes with much wider sociological and culturological considerations. The well chosen ingredients of economic development thought are neatly integrated into a set of much broader and yet practically relevant considerations. Development involves, among other, a clash of cultures and juxtaposed philosophical points of view on how the world is and should be organized and the author, while insisting on the importance of these questions and abstaining from aggressively imposing his stance, in a refined and discrete way suggests that much will have to be modified in what has come to be accepted as the conventional wisdom in development thinking.

Interesting thoughts are offered on the Slavic ambivalence with respect to modernization and the resistance coming from a complex and difficult to change cultural syndrome. The parallel with the Islamic culture is illuminating, even though it is likely to provoke quite contrary assertions. The sober reminder contained in the Royal's paper seems pertinent in this context: development calls for an adequate cultural background and for a set of diverse noneconomic prerequisites; it is therefore uncertain whether a large number of cultural norms and behavioral standards will be able to survive the long sweep of modernization and growing internationalization of economic activities and societal relations in general.

The upshot of this very interesting discussion could turn out to be far-reaching: in such a complex process as economic (and social) development there are, of course, multiple and highly variegated layers of causal interdependency, but (some of) the ultimate roots of impulses and drive to development may rest in the elusive depths of the national cultures, in something that could, with a touch of

pathetic inclination, be called the national soul. A set of values and cultural norms, deep-seated in the muddled depths of distant historical past, could reveal themselves as much more pronounced constraints to development and modernization than most thinkers are willing and ready to admit.

The paper by I. Szabo, the former Hungarian minister of finance, ties in quite well into such a framework of thought. To some extent pathetically, but appropriately nevertheless, he reminds of the terrifying legacies of the socialist development in Hungary and of the consequences of having implanted a radically collectivistic institutional framework onto a culture which was not only inconsistent with but even totally opposed to it. One of the most troubling legacies of the *ancien regime* is huge foreign debt. Szabo's interpretation of the way the debt came about will not meet with approval of many analysts, but it is interesting nevertheless. The old regime in Szabo's view accumulated foreign debt recklessly just to prolong its badly shaken existence and the West poured the lent money lavishly just to make the system financially dependent, to deepen further its crisis and to accelerate its collapse. Now that this historical task has been successfully performed, disastrous ruins are left in the form of unbearable debt. Undergoing the financial destruction in the form of piling up the huge debt which the old system could not possibly overcome - saved the West the hazards of the Third World War: it is only natural in Szabo's opinion for the West to extend now a helping hand and to relieve the burden of debt of those who have actually made it possible to achieve the West's easy and relatively cheap victory.

It is in the West's own interest to help stabilize the countries that have recently emancipated themselves from the shackles of communism, because, if left in the present almost destitute conditions, they will represent a continuing threat to the security not only in their own region but also in a much wider area, possibly the entire world, including certainly many Western countries. Assisting the others is a form and manifestation of the enlightened self-interest! Thus far one can, with occasional unease, follow Szabo and more or less share his views. But the company has to be parted when he suggests that the West should deliberately slow down its growth in order to make it possible for the East to catch up! Yes, the extreme inequalities do generate the tensions, but one cannot help doubting that the policy of conscious deceleration of growth would produce any less harmful difficulties. These difficulties should be taken seriously in the view of a much broader, truly worldwide plane on which they would develop and endanger even those parts of the world which in the present situation appear to be markedly viable.

A major structural problem which persistently escapes the controls by all kinds of policies that have been tried out is the exogenously given long run change in demographic situation and far-reaching global disequilibria that have been resulting from it. The globalization implies not only the integration of flows of goods and capital, but also of human resources. The potential contribution of the

globalization of the immigration flows is truly spectacular, but the countries are stemming it with their national(istic) policies (Fazio, p. 277). Custer (pp. 173-5) expects the national immigration policies to work against the global optimum, but he suggests the structural changes in production and trade as a sort of substitutive mechanism. The solution would, theoretically speaking, be reduced to some sort of (optimal) equalization of product and factor prices along the lines of Samuelson-Stolper theorem. Clearly, it is the resistance of particularistic interests that hampers the approaching of some sort of a global optimum. But a predictable change of the territorial structure of population, with ever larger share of people living in the developing countries and the correspondingly diminishing share of those who continue to live at an incomparably higher standard of living in the developed states, will exert continuous and powerful pressures towards the geographic redistribution of population through migrations. Advanced countries will probably continue to resist such big shifts of human resources, but to be successful in that, the innovative policies will be needed.

One of the important findings concerning the new aspects of economic development relates to the spectacularly broadened and still broadening horizons of competition. Competition greatly intensifies on the account of the accelerated internationalization of economic activities: there are more and more sectors and businesses which are predominantly oriented to the international market and for whom the entire world economy represents the playing ground. Fighting for the market share with enterprises from the entire world surely means an incomparably tougher competition than was the case until recently when the market was comfortably cushioned with national borders and lots of protective economic policy devices preserving it for domestic producers. The areas in which the competition takes place and the forms in which it manifests itself have profoundly changed. To acquire the competitive advantage, the companies have to generate the new knowledge and to conquer the new processes and products - to enable themselves to produce and offer what no one else is capable of delivering. Moreover, to preserve the advantage, the enterprises have to stay in a permanent dynamic game, moving steadily from the already mastered fields of expertise to the new frontiers where no competitors have arrived yet.

The enhanced mobility of capital, including even the greatly increased mobility of plant and equipment, makes it nowadays possible to shift quickly the business operations to the places of most efficient and relatively cheapest labor, so that those who are sluggish and unable to perceive and utilize a wide spectrum of advantages have nothing to look for on the current turbulent economic scene. What's more, the competition is no longer tied just to the growing mobility of economic goods and the production factors; it is also driven by the globalization affecting other stages of the most broadly conceived business process, such as planning various activities, research and development, distribution and the consumption itself. The division of labor is so ramified that only a modest portion of the value of a more complex product, such as an automobile, is appropriated by

the final assembler who delivers it to the market; of the 10,000 dollars of the value of a new General Motors car more than 50 percent is allocated to the producers and subcontractors in other countries (Paganetto, p. 19).

By internationalizing the companies have in a sense overpowered the governments and extricated themselves from under their controls (Petrella, p. 245), which enhances the competition since it reduces the power of the governments to exclude foreign companies and makes them less able to preserve the pockets of local monopoly. Big enterprises start behaving like the states of their own, and some sorts of new agreements have been registered in which the big firms act as independent actors dealing with governments on equal footing (Petrella, p. 249-50). In view of such facts it is difficult to understand, and even less to approve, the critiques directed to governments for not having subjected the competitive processes to the strict governmental controls; as rightly emphasized elsewhere in this book (Ryan, p.261), the urge to develop some sort of an intercountry competition is evidently of a quite doubtful value. Not only is it difficult, or even close to the impossible, to control the (big) companies by the usual economic policy instruments; it becomes ever harder to implement the institutional reforms due to the entrenched popular perception and the overextended expectations that have become a part of behavioral patterns of large masses of population (Royal, p. 268). Properly understood, the political economy of the resistance to reforms in the developed countries will make it much easier to understand the obstacles to institutional reforms in the developing countries.

Much has been said by various writers about the reduction and even elimination of the controllability of companies by their respective governments and about a new *modus operandi* of the world economy which almost resembles the proverbial *laissez faire*. The traditional order based on the national states is no longer able to cope with newly emancipated companies and even though some sort of "surreptitious order" seems to be emerging, it will not be capable of imposing a new regulating regime in the true sense of the word. The need for some sort of an international Leviathan might arise, but it is doubtful whether anything will show up in the foreseeable future (Zamagne, pp. 210-1). That is indeed disturbing because many development issues transcend the national borders (Lubbers p. 217) and there is already plentiful evidence of the destructive processes whose unobstructed unfolding is due to the lack of effective or even modestly efficient controls (Zamagne p. 211, Lubbers, p. 215). The urge to lower the production costs implies a growing pressure to cut them even by cutting drastically the broad gamut of social benefits which have come to be considered as deeply entrenched, sanctified rights (Zamagne, p. 207).

It is also pointed out that operational efficiency of the antitrust legislation and the associated regulative mechanism has been greatly reduced. This seems to be exaggerated as a danger. One should perhaps not worry much about reducing the power of regulating bureaucracy since the strengthened internationalized

competition will wipe out whatever monopoly elements there existed within the national boundaries. Competition will at the same time act as a much more powerful regulating device.

The growth and structural change have their institutional aspects. The above mentioned emancipation of big transnationals from the state controls has in a sense imposed the changes in both economic policies and regulating machinery. But general and quite sweeping tendencies of deregulation have added salt to the wound and further greatly augmented the impetus of liberating the (part of the) economy from governmental interference and supervision. The character of development and its very quality have changed. But this is again where completely different, diametrically opposite perceptions of development experience can be discerned. Thus throughout the book the complaints about poverty and increasing inequality are strewn. At other places completely contrary statements can be found. Fazio (p. 275) speaks about appalling inequalities, ever deepening disparities, hunger and terrifying increase in morbidity, despite the fact that some encouraging examples of successfully developing areas are cited. Referring to and citing approvingly the declarations of a series of bishops' conferences, Quevedo (p. 77) characterizes the globalization "as a confirmation of economic imperialism and neo-colonialism". On the other hand, the most recent development tendencies, including the globalization, are seen as working very favorably in favor of the poor and as presenting a precious chance for redistribution of income and wealth in favor of the South. One author (Zamagni, pp. 212-3) goes as far as stating that resisting the globalization would amount to a new variety of colonialism! One could hardly find a more contrary pair of statements.

Similarly, there are assertions that nowadays the access to the world market for the underdeveloped countries is difficult and extremely unequal for its various participants (Monsengwo Pasinya, p. 245), whereas the situation appears to be exactly the opposite in the opinion of another writer (Merloni p. 236). These are just illustrations of the utter contradiction of views and opinions presented in the book and they by far don't exhaust all clashes of assessments. There are for many propositions in some parts of the book exactly the opposite postulates in some other part(s). The authors are in conspicuous disagreement. That does not, of course, mean that *on every issue* each author disagrees with all others, but that for many fundamental propositions advanced by one group of authors one can easily find another group of the book's contributors holding and elaborating exactly the opposite claims.

3. A Set of Inconsistent Views on the Markets

The low profile taken by the editors in shaping this book has both advantages and disadvantages. On the side of advantages one could point out the exciting variety of views and findings, as well as the fact that the unreserved tolerance towards all opinions made it possible to make the book completely

informative in the sense of registering the entire contents of the conference. On the other side, the lack of consistency and coherence hits immediately the reader's eye. There coexist many evidently contrary propositions and claims which clearly contradict with each other. The enlightening experience in studying the book is a deep and direct insight into the disturbing imperfection of human knowledge. It is not much of an exaggeration to say that for most propositions one can find the outright contrary propositions, appearing as their straightforward negation. Since it is a logical impossibility for such contradicting statements to be simultaneously true, there inevitably follows the conclusion that close to 50 percent of the contents of the book cannot simply be valid. This amazing conclusion is arrived at on the elementary level of pure and simple logic, without going into any kind of empirical verification. Despite the fact that by its very nature the logic could not be a source of new positive knowledge, in this case it provided a major insight of considerable importance. It is ascertained that up to half of the messages delivered by the book are not tenable; we may not know exactly which half. But this disenchanting fact does not automatically destroy the value of the book; it acquires an *informative* value by registering almost all relevant standpoints currently in circulation, no matter whether they will ultimately prove true or false.

Yet, because of the pronounced opposition of basic stands and the resulting diversity of findings this review and evaluation are not easy to conclude. The book to which this article is devoted is a richly ramified, extremely differentiated and in many dimensions distinctly variegated collection of contributions. The contributions are unequal in size, character, purpose, aspirations and quality. They are unusually different and even mutually opposed in their principal messages and the accompanying policy recommendations. No government in the world and no policy organ could follow all basic suggestions presented in this book; the reason is simple: they are to a large degree contradictory. The editors did not strive for consistency, but that gave them valuable advantage of being able to present the full panoply of views, opinions, philosophical standpoints. One cannot get something on the one side without losing something else on the other. There might be different and again opposed opinions on whether the benefit of breadth, variety and comprehensiveness is greater or smaller than the cost in terms of consistency. This reviewer is among those who put a considerable weight on diversity and comprehensiveness; hence the inclination to commend the editors for both their approach and their tolerance.

4. Conclusion

Maybe it will not be superfluous to reemphasize the points raised in the introduction. The book is devoted to a truly important and in many respects urgent world problem. The importance of the problem is probably not unrelated to the level at which it reveals itself. The collection assembled the contributions of a large number of scholars and high rank intellectuals who are attractive both for their

reputation combined with the place of work *and* for what they had to convey in their contributions. Lastly, the book contains a lot of valuable information on the stands of the church(es) on a set of issues which are of vital significance for the entire world. One does not have to use many words to indicate that the church is more than sufficiently important institution for its standpoints to be consistently followed and carefully studied. To those who take it as self-evident that the stands of the church are of indisputable relevance this book will have a lot to offer.

Slobodan Maksimović

UNIVERZALNO I POSEBNO U NAŠOJ TRANZICIJI

"Misli globalno, djeluj lokalno"

Pored ostalih nevolja u deceniji koja je iza nas, naše društvo se neposredno suočilo i sa negativnim stranama globalizacije, što je još više povećalo skepticizam i nevjericu u pozitivan ishod ovog procesa na naš narod i državu. Sama po sebi kontradiktorna, globalizacija je predmet brojnih rasprava, od filozofsko-etičkih do dnevopolitičkih, sa vatrenim pristalicama i ljutim protivnicima, bez čvrstih argumenata i jasne vizije i jednih i drugih o njenom daljem toku i krajnjim opštim poslasticama na život i opstanak čovječanstva. Tako složena i krupna pitanja budućnosti globalnog društveno-ekonomskog razvoja traže i kompleksna multidisciplinarna istraživanja i strateška predviđanja. U kraćem prilogu za naučni skup o ovoj temi može se dati sažet pregled stavova i mišljenja kompetentnih autora i izvršiti njihova kritička valorizacija ili analizirati dosadašnje i moguće buduće posljedice globalizacije na bazi vlastitog iskustva i konkretnih empirijskih činjenica. Mi smo se odlučili za drugi pristup, sa ciljem da naznačimo samo neke momente i faktore ekonomske osnove globalizacije, koji su od posebnog značaja za naš ekonomski sistem i razvoj u momentu kritične faze tranzicije u nas. Pri tome polazimo od činjenice da je globalizacija za nas objektivna datost kojoj se sa više ili manje uspjeha možemo prilagoditi, polazeći od sentence uz naslov ovog rada.

UNIVERZALNOST PROCESA GLOBALIZACIJE

Globalizacija kao univerzalan i realan proces sve više dobija na intenzitetu, sa tendencijom da zahvati sve segmente ljudskog života i djelovanja. Dosadašnje analize uzroka i rezultata globalizacije daju samo opšti okvir i naznaku njenih budućih trendova i ishoda, i to, pretežno, sa stanovišta njenih pokretača i promotera, tj. najrazvijenijih zemalja i njihovih megakorporacija. Nerazvijene zemlje svijeta, a posebno zemlje u tranziciji, koje još nisu ni izgradile sistem tržišnih privreda, suočavaju se sa nizom novih otvorenih pitanja i problema koje globalizacija sa sobom nosi. Centralni problem u tome je, svakako, kako i kojim metodama uskočiti u "voz budućnosti", bez radikalnih negativnih posljedica na svoj opstanak, razvoj i ekonomski i društveni identitet. Dosadašnja iskustva privreda u tranziciji su u ovom pogledu, uglavnom, razočaravajuća. O zemljama sa bivših jugoslovenih prostora i da ne govorimo, posebno o našoj, koja je svoj intelektualni i materijalni potencijal i ukupnu društvenu energiju trošila na rješavanje međunacionalnih sukoba, rata u okruženju i neposredne rušilačke agresije, izolacionizma i sankcija najmoćnijih zemalja svijeta, ali i na međustranačka trvenja i njihovu borbu za očuvanje odnosno sticanje materijalne i društvene moći. I to sve u najkritičnije vrijeme raspada zajedničke države i cijelog društveno-ekonomskog sistema, koji su sami po sebi takvi da se od njih još nisu oporavile ni veće i moćnije zemlje koje su prošle bez naših dodatnih teškoća i stradanja. A ne zna se ni kada će.

Promjena strukture vlasti u nas otvorila je mogućnost da se ozbiljnije pozabavimo našom ukupnom ekonomskom i društvenom pozicijom i da tražimo najbrži i najbezbolniji put oporavka i uvođenja privrede i društva u fazu stabilnog razvoja i progresa. To zahtijeva kompleksnu analizu i ocjenu naših mogućnosti i ograničenja, koje moraju biti zasnovane na realnim činjenicama i društvenim preferencijama svojstvenim biću i duhu našeg naroda i njegovoj spremnosti da prihvati i izvede određeni koncept privrednog i društvenog preporoda. To, takođe, pretpostavlja objektivnu kritičku valorizaciju svih elemenata i uslova bližeg i šireg okruženja i, naravno, same globalizacije kao univerzalnog svjetskog procesa. Ne smije se, dakle, sa improvizacijama i nekritičkim preuzimanjem tuđih ili "univerzalnih" rješenja graditi model privrednog sistema i strategije društveno-ekonomskog razvoja, od kojih sudbinski zavisi prosperitet i blagostanje cijelog društva. Neka od ovih rješenja su toliko važna zato što izazivaju dugoročne posljedice koje se ne mogu lako otkloniti. Česte izjave nosilaca vlasti "ako ne valjamo mijenjati nas na izborima" nisu nikakva utjeha za društvenu stvar koju u međuvremenu mogu nanijeti svojim nekompetentnim i neodgovornim djelovanjem. Zato bi stručnost, kompetentnost i moralni dignitet nosilaca društvenog odlučivanja morao biti mnogo važniji od njihove partijske pripadnosti.

Prije prelaska na konkretna pitanja privrednog sistema i strategije razvoja čija rješenja u kontekstu tranzicije i globalizacije, po našem mišljenju, zaslužuju posebnu pažnju, kratko ćemo se osvrnuti na osnovne elemente i karakteristike globalizacije.

Globalizacija je kompleksan i protivrječan pojam. U najširem smislu riječi ona znači sve širu povezanost i međuzavisnost pojedinih privreda i društava preko razvijenih informatičko-komunikacionih sistema, tržišta i kapitala pod kontrolom najmoćnije zemlje svijeta i nadnacionalnih institucija kao njegovog čuvara i usmjerivača u najprofitabilnije upotrebe. Ideološka osnova su joj vrijednosti kapitalističkog sistema, a cilj njeno širenje na sve prostore svijeta i sve pore ljudskog rada i djelovanja. Privatno vlasništvo, individualne slobode i demokratija su joj lice; ekonomska efikasnost i konkurencija pokretačka snaga, a profit i uvećavanje kapitala osnovni cilj. Raspodjela bogatstva, socijalna sfera, očuvanje prirode, razaranje različitih društvenih struktura i poništavanje suvereniteta zemalja, te mnogobrojne prateće patološke društvene pojave (kriminal, droga, moralne devijacije i sl.) njeno su naličje. Znanje, novac i vojna moć su snažan oslonac njenog širenja i jačanja, pa je teško prdvidjeti gdje joj je kraj i kakav će biti njen konačan ishod. Možda joj najveća opasnost prijedi od nje same, jer u nedostatku kompetitora smatra da je dostigla najviše vrijednosti koje treba očuvati i nametnuti cijelom svijetu i tako obezbijediti mir i harmoniju. Otpori koji se javljaju takvom stavu, ne samo od strane drugih kultura i pogleda na svijet nego i od pojedinaca, grupa i udruženja iz zemalja njenih protagonista, ukazuju na njenu konfliktnost i protivrječnost. Dok, s jedne strane, spaja i homogenizuje različita društva, u isto vrijeme ih i polarizuje, jer ugrožava i poništava njihove tradicionalne vrijednosti, kulturu, istorijsko naslijeđe i samobitnost. Pokušaj da se ti konflikti i otpori umanje separacijom od sada suverenih država i društvenih zajednica po etničkom, vjerskom ili drugom principu u cilju njihove homogenizacije, a zatim povežu na osnovu globalnog sistema vrijednosti, za sada ne daju pozitivne rezultate. Iskustva sa balkanskih i drugih prostora to potvrđuju.

Zato protagonisti globalizacije ne bi trebalo da zanemare upozorenja L. Taroua da su u evoluciji opstale vrste sposobne za promjenu i prilagođavanja, a ne najmoćniji i najjači kao što su to bili dinosaurusi.¹

Regionalne integracije i asocijacije su jedan od metoda širenja i primjene univerzalnih principa i pravila globalizacije, uz određeno prilagođavanje i uvažavanje regionalnih uslova i specifičnosti, ali samo do granice koja ne ugrožava njen glavni tok i njene osnovne ciljeve. Širenje slobodnog tržišta, razvoj komunikacija i globalnih informatičkih sistema, i mobilnost kapitala, osnovni su integrirajući elementi svjetskog sistema, a unifikacija skala vrijednosti u duhovnoj sferi, načinu života, svetonazoru i stvaranje globalne svjetske kulture, njegova ideološko-politička osnova.

Suočene sa ovako moćnim procesom male i nerazvijene zemlje danas nemaju drugog izbora nego da prihvate neravnomjernu igru po pravilima globalnog sistema i da nastoje da minimiziraju negativna, a maksimiziraju njegova pozitivna svojstva. Zato će im, međutim, biti potrebno puno pameti, stručnosti, inventivnosti i strpljenja. Izolacija, pokušaj stvaranja barijera i neravnomjeran otpor značili bi za ove zemlje potpunu retardaciju i put u neizvjesnost opstanka. Polazeći od sadašnje situacije naše zemlje, osvrnućemo se na određene mogućnosti lakšeg i adekvatnijeg uključivanja naše privrede i društva u proces globalizacije, prvenstveno iz domena ekonomije.

UNIVERZALNOST I POSEBNOST TRANZICIJE U NAS

Ko god ozbiljno želi da govori o tranziciji naše privrede i našeg društva u novi društveno-ekonomski sistem, a posebno oni koji odlučuju o pravcu, strukturi i dinamici tranzicije, ne bi trebalo da prenebregnu neke bitne činjenice i okolnosti, koje karakterišu naše društvo i determinišu njegovo uspješno uključivanje u proces globalnih svjetskih promjena. Prvo, to je prelazak iz jednog ideološki i politički različitog sistema u drugi, sa drugačijom skalom individualnih i društvenih vrijednosti, koje se kod živuće generacije ne mogu tako lako i brzo mijenjati. Ako se kolektivni duh, društvena dobrobit i rad kao osnova materijalnog i društvenog položaja svakog pojedinca kao vrhovna načela jednog sistema preko noći zamijene individualizmom i materijalnim vrijednostima svakog pojedinca kao osnovnim načelima vrednovanja drugog sistema, to svakako mora ostaviti duboke posljedice i na individualnu i kolektivnu svijest određenog društva. Drugo, prelazak iz jednog ekonomskog sistema sa značajnim ulogom velikog broja učesnika i neposrednih nosilaca procesa reprodukcije u sistemu odlučivanja, uz relativno zadovoljavajući ekonomski položaj svakog od njih i razvijenu socijalnu zaštitu, kakav je u osnovi bio naš sistem samoupravljanja, na sistem kapital odnosa i princip "plati i nosi", takođe, ne može ostati bez posljedica na individualnu i društvenu svijest i stavove prema tranziciji i ciljevima koje ona želi da ostvari. Gole forme parlamentarne demokratije i stranačkih nadmetanja ne znače mnogo ako nisu poduprti materijalnom osnovom i ekonomskim prosperitetom širokih slojeva stanovništva. Treće, sadašnji nivo individualnog i društvenog bogatstva u nas je, takođe, dobrim

¹ Thurow, L.: The Future of Capitalism, W. Marrow and Comp., New York, 1996, pp 7.

dijelom i zbog djelovanja nosilaca globalizacije i inspiratora tranzicije, takav da mu ne odgovaraju oštri kriterijumi superiornih konkurenata na globalnom tržištu i uslovi dostupnosti međunarodnom kapitalu neophodnom za oporavak i ubrzani razvoj naše privrede. Četvrto, višegodišnje slabljenje ekonomske baze društva, uz sve prateće unutrašnje i spoljne okolnosti i događaje, dovelo je do slabljenja njegove duhovne i moralne osnove, deformacije etičkih, pravnih, radnih i drugih normi i gubljenja jasnih ciljeva i pravaca daljeg razvoja društva. Bježanje u daleku prošlost, futurističke vizije razvoja odnosno nekritičko prihvatanje aktuelnih kriterijuma i trendova okruženja kao bazičnih odrednica razvoja našeg društva, samo su jedan od pokazatelja nepostojanja temeljnog oslonca, jasne orijentacije i konzistentne vizije opšteg preporoda i uspješnog društveno-ekonomskog razvoja. Ove, kao i druge činjenice i okolnosti čije nabranje i analiza prelaze okvire ovog priloga, uzećemo kao opšti okvir analize adekvatne primjene univerzalnih ekonomskih principa i rješenja u naš ekonski sistem u procesu tranzicije.

Osnovni koncept privrednog sistema

Prihvatanje tržišta kao osnove novog privrednog sistema više ni teorijski ni praktično ne izaziva značajnije sporove i otpore, pa se može reći da o tome postoji društveni konsenzus. Doduše, o nekim ključnim elementima tržišnog sistema, kao što su oblici vlasništva i iz njih izvedene organizacione forme, sistemi odlučivanja i dr., još nisu otklonjene nesaglasnosti određenih sistemskih zakona i ustavnih načela, odnosno obratno. U stvari, novi privredni sistem još i nema svoju ustavnu elaboraciju i verifikaciju, što je, svakako, otežavajuća okolnost za kreatora modela privrednog sistema, ali i mogućnost da se kroz iskustva drugih zemalja u tranziciji i vlastitu praksu dođe do adekvatnijih, stabilnijih i dugotrajnijih rješenja. No, neovisno od toga, prihvatanje tržišta kao osnove privrednog sistema, ne znači da je problem riješen. Može se, čak, reći da sa tim tek nastaju problemi vezani za izbor samog modela, njegovo konstituisanje i njegovo efikasno funkcionisanje i makroregulaciju. Ni tu nam ni unutrašnje, a posebno spoljne okonosti ne idu naruku. Naime, tržišni sistem, po pravilu, jake i sposobne čini još jačim i sposobnijim, a slabe još jačim i ekonomski inferiornijim. Kod nas je danas velika većina iz druge grupe, koja teško može da izdrži konkurenciju i sa sebi sličnim a kamoli sa najrazvijenijim. S druge strane, globalizacija i njeni ekonomski nosioci i protagonisti, pristalice neoliberalizma, nameću politiku i ekonomske kriterijume koje slabi i ekonomski nesposobni ne mogu da izdrže, pa umjesto da se razvijaju i napreduju, oni stagniraju ili nazaduju upadajući u sve veće dugove i dubioze. Na to već upozoravaju i vodeći eksperti nekih međunarodnih finansijskih institucija.² Znamo da je agresivni ekonomizam i neoliberalizam ekonomska doktrina, ekonomska suština globalizacije, kojoj se sa teškoćama odupiru evropske "socijalno tržišne privrede" (države blagostanja) sa visokim nivoom dohotka per capita, industrijskom, kulturnom i državotvornom tradicijom. Male i nerazvijene zemlje još teže. Zato bi naš model privrednog sistema trebalo da slijedi evropsku tradiciju i teži ekonomiji blagostanja. To što je proces razgradnje politike društvenog blagostanja u Zapadnoj Evropi poodavno otpočeo pod pritiskom

međunarodne konkurencije za nas nije od presudnog značaja, jer je ta razgradnja otpočela tek kada je dostignut visok nivo realnog dohotka stanovništva, posebno diskrecionih dohodaka na koje je bilo moguće prebaciti dio do tada zajedničkih, odnosno društvenih troškova.

Vlasnička struktura i privatizacija

Dosadašnji razvoj društva je potvrdio naučnu istinu da ekonomski sistem određuje i politički sistem datog društva. Kako vrsta svojine određuje i karakter ekonomskog sistema, može se izvući zaključak da je politički sistem datog društva određen vrstom svojine.³ To je i logično, jer politički sistem kao sistem vlasti i njene raspodjele među klasama ne može da ostvari svoje ideološke, političke i ekonomske ciljeve ukoliko ne raspolaže odgovarajućom materijalnom osnovom za njihovu realizaciju. Kako su slobodna privatna inicijativa, privatno vlasništvo i konkurencija uslov da bi tržište uspješno ostvarilo svoje osnovne ekonomske funkcije i odigralo ulogu regulatora ukupne društvene reprodukcije, onda je transformacija postojećih vlasničkih odnosa u nas normalna posljedica prelaska na tržišni način privređivanja. Može se reći da je i o tom važnom ekonomskom pitanju postignut društveni konsenzus. Problemi i nesporazumi nastali su oko pitanja obima i brzine privatizacije, a naročito oko metoda privatizacije odnosno distribucije postojećeg društvenog vlasništva na nove titulare. O tome je bilo puno rasprava, zakonodavnih i praktičnih aktivnosti, koje, međutim, još nisu okončane. Ne ulazeći u širu analizu ovog izuzetno složenog i društveno osjetljivog pitanja, osvrnućemo se samo na dva momenta koja su, po našem mišljenju, od posebnog značaja za ukupni koncept našeg privrednog sistema i aktiviranja ukupne društvene energije da se on uspješno izgradi i aktivira. Prvi se odnosi na obim odnosno širinu privatizacije, tj. na pitanje šta privatizovati a šta ostaviti u statusu državnog odnosno javnog sektora. Poznato je, naime, da su procesi liberalizacije, deregulacije i privatizacije dominirajući u razvijenim tržišnim privredama i da se "privatizuje sve i svašta", bez obzira što to dovodi u pitanje ostvarenje nekih osnovnih društvenih ciljeva i vrijednosti (ravnoprjerna raspodjela bogatstva, socijalni sistem, obrazovanje i sl.), na što, takođe, upozoravaju mnogi ugledni istraživači i naučnici.⁴ U isto vrijeme na međunarodnom planu dolazi, naročito posljednjih nekoliko godina, do raznih oblika integracija velikih korporacija u nastojanju da steknu još veću finansijsku i tržišnu moć i tako obezbijede konkurentske prednosti u globalnom sistemu ekonomije i svjetskom ekonomskom poretku koji dolazi. Isto tako se primjećuje da nacionalne antimonopolske politike žmure na ovakve aktivnosti na domaćem tržištu svojih jakih izvozno orijentisanih kompanija, a sve u cilju njihovog uspješnijeg nastupa na svjetskom tržištu. Sve nam to govori da neoliberalna doktrina stvara osnovu i utire put privatnom kapitalu da lakše ruši nacionalne barijere i otvara prostor za sticanje što većeg profita. S druge strane, već ima zahtjeva da neke izvršene privatizacije preduzeća u državnom vlasništvu u zemljama tranzicije budu vraćena u raniji status, jer se

² Stiglitz, J.: Kuda idu reforme, Finansing, br. 11-12/99, Novi Sad, str.83.

³ Gams, A.: Neke misli o svojini i demokratiji, Ekonomija i demokratija, Zbornik, IDN-CEI, Beograd, 1997, str. 47.

⁴ K. Galbrajt; N. Čomski, L. Tarou i dr.

privatizacija pokazala kao potpun promašaj.⁵ Neka naša iskustva sa oslanjanjem na privatnike u javnom sektoru nisu naročito povoljna (slučaj gradskog prevoza u Beogradu, a sada i distributera derivata nafte). Sve nam to govori da treba biti veoma oprezan u prepuštanju javnog sektora privatnom kapitalu i biznisu, naročito ako oni nisu u stanju da ispune elementarne uslove i kriterijume kvaliteta i stabilnosti obavljanja ovih djelatnosti od zajedničkog i opšteg društvenog interesa. Nepristrasna analiza ponude i tražnje ovog sektora pokazala bi da su dohoci stanovništva sada toliko niski da se skoro u cjelini angažuju za podmirenje egzistencijalnih životnih potreba, među kojima proizvodi i usluge javnog sektora zauzimaju značajno mjesto. Zbog dugogodišnje devastacije ovog sektora i potrebe značajnih ulaganja u njegovu revitalizaciju i normalno funkcionisanje, privatni kapital sa isključivim profitnim ciljevima bio bi previše skup i ne bi bio u stanju da ponudi prihvatljive cijene za najveći broj korisnika. A to bi odudaralo i od osnovne ideje koncepta socijalne tržišne privrede za koji se zalažemo. Oštro razdvajanje ekonomskih i socijalnih kriterijuma na koje se ne može staviti principijelna zamjerka u sadašnjoj situaciji jednostavno u ovoj sferi nije u cjelini izvodljivo. To najbolje pokazuju ogromna dugovanja privrede i građana ovom sektoru i pri sadašnjim cijenama proizvoda i usluga, koje su, inače, daleko ispod ekonomskog nivoa. Kreatori sistema i ekonomske politike, jednostavno treba da utvrde funkciju budžeta potrošača i prag njihove izdržljivosti u odnosu na cijene i dohodak.

Drugo, veoma osjetljivo pitanje privatizacije, distribucija dosadašnjeg društvenog vlasništva na nove vlasnike odnosno titulare, takođe, mora biti kompleksno proučeno i osmišljeno, lišeno ideoloških i drugih primjesa odnosno aktuelnih spoljnih i unutrašnjih zahtjeva i interesa. Nedavne reakcije sindikata na najavljenju distribuciju vlasničkih prava pokazuju visoku ekonomsku zainteresovanost za oblikovanje nove vlasničke strukture, koja ima dugoročne posljedice na ekonomski položaj i društveni status pojedinca, radnih kolektiva i užih i širih društveno-političkih zajednica. Svima je jasno da nema idealnog metoda privatizacije koji bi zadovoljio sve interese, ali i da proces mora biti izveden do kraja. – Valja nama preko rijeke. Iskustvo iz procesa privatizacije u zemljama tranzicije demantovalo je mnoge zapadne eksperte i savjetnike o superiornosti pojedinih metoda privatizacije i dinamici njenog izvođenja. Neke naše, takođe. Sok terapije i masovna privatizacija nisu dali očekivane rezultate.⁶ O tome ima puno analiza, rasprava i empirijskih činjenica o čemu ovdje ne bismo govorili. Ukazali bismo, međutim, na jednu važnu okolnost koju bi trebalo uzeti u obzir pri donošenju novih zakonskih rješenja o privatizaciji u nas. Naime, najavljeno je značajno reduciranje vlasničkih prava zaposlenih u odnosu na dosadašnja zakonska rješenja, uz obrazloženje da će se tako obezbijediti dodatni kapital potreban za razvoj, naročito inostrani. Za određena preduzeća (uglavnom prinosno sposobna) najavljuje se većinsko vlasništvo strateških partnera, tj.

stranaca. Oba najavljena rješenja treba podvrći ozbiljnoj analizi. Svođenje prava zaposlenih na, manje-više, simbolično učešće besplatnih u ukupnom broju akcija preduzeća neće se povoljno odraziti na njihovu motivaciju i ulaganje napora da preduzeća izvuku iz krize. Nije u pitanju samo materijalni već i psihološki momenat koji proističe iz dosadašnjeg osjećanja da je to "njihovo" preduzeće u kom su decenijama ostvarivali svoja samoupravna prava. Kakva-takva, ali, ipak, prava. Sada postaju samo običan faktor proizvodnje koji nastoji da postigne adekvatnu cijenu svog angažovanja. Objašnjenje da će ta cijena nakon izvršene privatizacije značajno rasti prilično su optimistička i bez valjane argumentacije. Ako preduzeće preuzme strani vlasnik, a ne obezbijedi dugoročni socijalni program, pored svih gore navedenih javiće se i osjećanje da je "njihova" imovina rasprodata strancima, da su stranci kupili sirovine i tržište, a njih ostavili bez radnih mjesta i slično. Slučajevi iz nekih privreda u tranziciji na to ih upozoravaju.

Koncepcija razvoja zemlje

Bez jasne vizije dugoročnog razvoja privrede i ukupnog društveno-ekonomskog razvoja teško je govoriti o stabilnom i efikasnom funkcionisanju privrede, a o efikasnoj alokaciji resursa i uspješnom poslovanju privrednih subjekata pogotovo. Dobro su poznate međuzavisnosti i interakcije individualne i globalne produktivnosti kao i neophodnost da privredni subjekti pored tržišnih raspoložu i pouzdanim informacijama o pravcima, strukturi i dinamici dugoročnog razvoja privrede i društva. Iako je pitanje koncepcije i strategije razvoja već duže vremena otvoreno i prisutno u stručnoj javnosti i privrednoj praksi, još nije urađena i društveno verifikovana koncepcija i strategija dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja zemlje. Radovi u okviru pojedinih stručnih organa i institucija, a posebno programi političkih stranaka, uglavnom deklarativnog karaktera, samo su separatno ili površno zahvatanje ove problematike, te ne mogu dobiti epitet tako ozbiljnog i važnog društvenog akta. I pored svih objektivnih okolnosti i teškoća, kao i dosta nepoznanica i neizvjesnosti unutrašnjeg i spoljnog okruženja, izrada i društvena verifikacija koncepcije i strategije razvoja je neminovnost ukoliko se želi voditi politika stabilnog i uspješnog razvoja privrede i društva. Poseban je njen značaj za infrastrukturne i bazične sektore privrede, izвозno orijentisane djelatnosti, tehnčko-tehnološki razvoj, zaštitu prirodne okoline i cijelu društvenu nadogradnju. Ona bi olakšala vođenje ekonomske politike i doprinijela efikasnosti makroregulacije privrede, a ograničila bi i diskreciono pravo nosilaca odlučivanja o razvojnoj i ekonomskoj politici da mjere i rješenja donose *ad hoc*, parcijalno ili na osnovu stranačkih i grupnih interesa. Naša ekonomska situacija je vrlo teška, a resursi i vrijeme ograničeni, što ne dozvoljava da se prepuštamo spontanitetu događanja ili improvizacijama aktuelnih donosilaca odluka o ovako važnim pitanjima za privredu i stanovništvo.

Strukturne promjene privrede i preduzeća

Globalizacija nameće strukturne promjene i najrazvijenijim privredama svijeta, sa naglaskom na inovacije i promjene na bazi znanja, istraživanja i tehničkog progressa i sa sve većom orijentacijom na djelatnost na "bazi ljudskog uma" (*Main-made brain power industries*). Za privrede u tranziciji koje tek prelaze

⁵ Tanzi, V.: Transition and the Changing Role of Government, Finance and Development, Jun, 1999., i Nellis, J.: Time to Rethink Privatization in Transition Economies, Finance and Development, Jun 1999. (izvodi u Financing, br. 11-12, Novi Sad, 1999).

⁶ Isto. Vidi i: Kaufmann, D. i Sigelbaum, P.: Privatization and Corruption in Transition Economies, Journal of International Affairs, Jun, 1997.

na sistem tržišne privrede, ove promjene su i bez globalizacije neminovnost, zbog naslijeđene strukture privrede koja je izgrađivana po drugačijim kriterijumima, a funkcionisala i upravljana po egzogeno utvrđenim instrumentima i mehanizmima planskih privreda. Slično je i sa strukturom naše privrede oblikovane u tržišno-planskom modelu samoupravne privrede za potrebe jedinstvenog jugoslovenskog tržišnog prostora, sa mnogobrojnim vezama i komplementarnostima republičkih privreda. Posebna karakteristika njene strukture je značajan broj velikih preduzeća, sa kapacitetima koji su premašivali potrebe jugoslovenskog, pa su jedan dio proizvodnje usmjeravali na istočnoevropsko tržište i tržište nerazvijenih i nesvrstanih zemalja, po različitim aranžmanima i oblicima razmjene, koji su, uglavnom, bili povoljniji od ostrih uslova i kriterijuma razvijenih tržišnih privreda. Poznato je šta se u međuvremenu desilo sa našom privredom, a posebno sa velikim preduzećima koja su ostala i bez sredstava i bez tržišta, sa zastarjelom opremom i prevaziđenom tehnologijom. To je sada ključni strukturni problem u nas, za koji, međutim, ne postoji jedinstven i dokumentovan stav o načinu njegovog rješavanja. Ali, prije nego što se osvrnemo na restrukturisanje preduzeća da kažemo da bi ranije spominjana koncepcija i strategija društveno-ekonomskog razvoja zemlje morala da naznači prioritete razvoja djelatnosti koje imaju prednosti domaćih resursa i kvalifikovane radne snage. Njihov broj ne može biti veliki, ne samo zbog limitiranosti domaćih resursa već i zbog male vjerovatnoće da bi difuzija skromnih podsticajnih razvojnih sredstava društva doprinijela njihovom ubrzanom razvoju i konkurentskoj sposobnosti, posebno na međunarodnom tržištu.

Sušтина svih strukturnih promjena privrede je povećanje ekonomske efikasnosti i podizanje konkurentске sposobnosti za uspješno uključivanje na evropsko i svjetsko tržište. Promijenjena vlasnička struktura, tržišni kriterijumi privređivanja, jasna razvojna orijentacija i pritisak međunarodne konkurencije trebalo bi da doprinesu ostvarenju gomijih ciljeva. Za sitne privatne kapitale koji će popuniti kapilarni sistem privrede ne treba posebno brinuti, pošto se on u alokaciji rukovodi skoro isključivo profitnim ciljevima, a zbog svoje fleksibilnosti u stanju je da često mijenja alternativne upotrebe. Za njega su veći problemi dostupnost kvalitetne infrastrukture, kreditna podrška i fiskalna opterećenja.

Kada je u pitanju restrukturisanje postojećih preduzeća kao osnove cijele privredne strukture, problemi su znatno kompleksniji, a ishodi neizvjesniji, djelimično i zbog izuzetnog značaja subjektivnog faktora u upravljanju promjenama u preduzeću – od definisanja razvojne orijentacije do komunikacija sa javnošću. Ne treba posebno ni isticati da su u upravljanju preduzećem nastale radikalne promjene i da savremeni menadžment mora da donosi pravu odluku u pravo vrijeme, da ima promptni odgovor na izmijenjene uslove i moguća iznenađenja, da se brzo organizaciono adaptira, a proizvodno i finansijski restrukturira, da razvija kolektivni duh firme i stvara i održava njen imidž u lokalnoj sredini i širem okruženju itd. O tome danas kod nas ima puno, možda i previše, načelne priče i teorijske edukacije putem osnivanja različitih škola i kurseva, ali bez dovoljno egzaktne empirijske obuke. Postojeće upravljačke strukture u preduzećima nisu osposobljene za menadžment novog vremena, a često su i nestručne za poslove koje vode, jer se postavljaju po stranačkim i drugim kriterijumima, što ozbiljno ugrožava reformu privrede i preduzeća. Određena upravljačka iskustva iz bivšeg privrednog sistema i međunarodnih privrednih

kommunikacija jesu važna, ali nisu dovoljna, jer i upravljačko znanje kao i sva druga znanja zastarjeva, pa mora da se inovira, usavršava i povećava.

Kako smo već rekli postojeća velika preduzeća predstavljaju najznačajniji problem restrukturiranja. Pored ranije iznesenih razloga za to postoje i drugi, od kojih su neki principijelne prirode. Naime, zbog njihovog sadašnjeg položaja i proizvodne i finansijske retardacije, stvara se predstava, koju zdušno podržavaju strani eksperti i predstavnici međunarodnog kapitala da našoj privredi i nisu potrebna velika, već samo mala i srednja preduzeća. Isti pristup stranog faktora je, manje-više, za sve privrede zemalja u tranziciji.⁷ Nije teško odgonetnuti razlog takvog stava ako se zna da se velike međunarodne kompanije bore za sva tržišta i svakog potrošača i da im domaći konkurenti nisu potrebni, naročito ako su pod određenom brigom države. Zna se, međutim, da svaka normalna privreda ima i velika i srednja i mala preduzeća čiji broj i veličina zavise od niza okolnosti, a prevashodno od veličine tržišta i proizvodno-finansijskih sposobnosti. Na taj način se obezbjeđuje usklađenost i harmonizacija strukture ukupne privrede i, što je naročito važno, viši stepen zaposlenosti stanovništva, što je sada inače naš gorući problem. Zato bi dileme o egzistenciji velikih preduzeća trebalo razriješiti adekvatnim analizama na osnovu kojih bi se preduzele odgovarajuće mjere sanacije i osposobljavanja za ekonomski uspješno poslovanje (finansijska podrška, organizaciono prestrukturiranje, osavremenjavanje menadžmenta i sl.). Za ona preduzeća za koja se utvrdi da kao cjelina i dugoročno nemaju perspektivu treba utvrditi mogućnost revitalizacije pojedinih njihovih dijelova ili poslovnih aktivnosti i u njima i oko njih razviti nova razvojna žarišta. Opuštanjem radnika iz preduzeća koja slabo rade, bez obezbjeđenja alternativne zaposlenosti, društveno se ništa ne postiže sem povećanja opšte stope nezaposlenosti. Drugi, važan momenat kod restrukturiranja preduzeća je nova vlasnička struktura i njen portfolio. U kontekstu prethodne analize ovog problema posebno još treba upozoriti da bi bilo neprihvatljivo da strani kapital preuzme samo prinosno sposobna preduzeća ili, što je još gore, zdrava jezgra sada nerentabilnih preduzeća, a nama ostavi brigu o neefikasnom dijelu privrede i preduzeća. Ova tendencija je opšte prisutna u zemljama tranzicije i teško joj se oduprijeti usljed nestašice i gladi za kapitalom potrebnim za opstanak i razvoj. Ali, po onoj narodnoj – najbolji konj se ne daje iz štale -, treba sve učiniti da se u angažovanju stranog kapitala postignu što povoljniji aranžmani. U tom pravcu trebalo bi razviti posebnu strategiju i svojevrsni marketing prodaje preduzeća, uz njihovu prethodno osposobljavanje i "dotjerivanje" u cilju postizanja povoljnije prodajne cijene odnosno investicionih i drugih poslovnih aranžmana. Pri tome bi bilo uputno koristiti pomoć domaćih stručnih institucija i eksperata, jer bolje poznaju problematiku naših preduzeća i opšte faktore razvoja. Strane eksperte i institucije treba koristiti samo za određena pitanja, uglavnom ona koja su vezana za međunarodnu tehnološku, finansijsku i tržišnu problematiku. Njihove usluge su nesrazmerno skuplje iako najveći dio posla obave domaći stručnjaci za male pare, a iskustvo pokazuje da su njihovi savjeti često pogrešni ili zanemarljive svrsishodnosti. U poplavi stranih eksperata i stručnjaka u privredama tranzicije znan je broj nedovoljno sposobnih za posao

⁷ Babić, M.: Reforma preduzeća u BiH, EFS, Sarajevo, 2001, str.5.

koji obavljaju, pa treba biti oprezan pri njihovom angažovanju, koje bi, po pravilu, trebalo da bude u kombinaciji sa provjerenim domaćim stručnjacima.

Zaključak

Uključivanje naše privrede i društva u opšti tok globalnih promjena, a u integracione procese posebno, veliki je izazov i briga svih relevantnih faktora društvenog odlučivanja. Odluke koje se sada donose imaju dugoročne posljedice na našu privredu i društvo, pa zbog toga moraju biti svestrano pripremljene, društveno verifikovane i odgovorno sporovodene. To je vrlo težak zadatak jer proces tranzicije i talas globalizacije nose opasnost da ponište mnoge specifičnosti i autentične vrijednosti pojedinih društava i unifikuju globalno društvo po sistemu vrijednosti najmoćnije sile današnjice. U ekonomskom životu, kao osnovi globalizacije, pogotovo. Za male i nerazvijene zemlje jedini način da izbjegnu izolaciju a koliko-toliko sačuvaju svoju samobitnost, jeste da inteligentno i uporno koriste pozitivne a izbjegavaju i amortizuju negativne strane ovih procesa. O nekim ekonomskim pitanjima važnim za ovakav naš pristup govorili smo u ovom prilogu i konstatovali da mogućnosti nisu tako male kako na prvi pogled i iz današnje perspektive izgleda. Da bi se one iskoristile, potrebno je da svaka primjena univerzalnih principa i kriterijuma međunarodne zajednice u privredno-sistemskom odlučivanju bude kompleksno sagledana i prilagođena našim uslovima, mogućnostima i specifičnostima, kako bi se sačuvala i iskoristile autentične duhovne i materijalne snage našeg razvoja i društvenog progressa. Mehaničko i nekritičko prihvatanje i primjena svih stranih zahtjeva i riješenja ne mogu dati ni kratkoročne, a kamoli dugoročne pozitivne rezultate. Moramo se ponašati po principu – misli globalno, djeluj lokalno. *Si te ipsum rexeris, rex eris* – ako sam sobom budeš vladao, bićeš kralj.

Konsultovana literatura:

1. Babić, M.: Reforma preduzeća u BiH, EFS, Sarajevo, 2001.
2. Baumol, W.: On the Twentieth Century's Contribution to Economics, The Quarterly Journal of Economics, Februar 2000.
3. Gams, A.: Neke misli o svojini i demokratiji, Ekonomija i demokratija, Zbornik. IDN-CEI, Beograd, 1997.
4. Kaufmann, D., Siegelbaum, P.: Privatization and Corruption in Transition Economies, The Journal of International Affairs, Jun, 1997.
5. Maksimović, S.: Marginalije o tranziciji, Ekonomija i demokratija, Zbornik. IDN-CEI, Beograd, 1997.
6. Nellis, J.: Time to Rethink Privatization in Transition and Development, Jun 1999. (izvod u Financing, br. 11-12, Novi Sad, 1999).
7. Pečujlić, M.: Dva lica globalizacije, Poltika, 17 februar 2001, Beograd.
8. Sloman, J.: Economics, Sec. ed, Prentice Hall, London, 1995.
9. Stiglitz, J.: Kuda idu reforme, Finansing, br. 11-12/99, Novi Sad, 1999.
10. Tanzi, V.: Transition and the Changing Role of Government, Finance and Development, Jun 1999 (izvod u Financing br. 11-12/99, Novi Sad), 1999.
11. Thurow, L.: The Future of Capitalism, W. Marrow and Comp. New York, 1996.

Vera Vratuša-Žunjić

TUMAČENJA "GLOBALIZACIJE" I INTERESI DRUŠTVENIH AKTERA

Rezime

Polazeći od uvida da su se na naučnim skupovima i u stručnoj literaturi o pomodnom terminu "globalizacija" posljednje dve decenije profilirali različiti teorijski pristupi njegovom tumačenju, u radu se analizira društveno-strukturalna osnova ovih često oprečnih tumačenja. Fokusirani su suprotstavljeni interesi tumača za očuvanjem, ili, naprotiv, za preoblikovanjem zatečene klasne podele rada, svojinskih odnosa i oblika organizacije ukupne reprodukcije, zavisno od toga da li oni predstavljaju povoljne ili nepovoljne društvene uslove za zadovoljavanje materijalnih i duhovnih potreba tumača.

Divergentne praktično-političke implikacije raznih teorijskih tumačenja globalizacije ilustrovane su na primerima aktualnog sukoba zbog preoblikovanja odnosa između ljudi povodom osnovnih uslova reprodukcije u društvima na istoku i jugoistoku Evrope, poznatijeg pod pomodnim nazivom "tranzicija". Ovaj društveni proces je sagledan u kontekstu sukoba svetskih razmera između društvenih subjekata strategije globalne akumulacije transnacionalnog kapitala, s jedne strane, i društvenih subjekata strategije globalizacije demokratskog učešća u odlučivanju o održivom razvoju svetskog društva, s druge.

Pokušaji definisanja pojma globalizacije

Najmanji zajednički sadržalac brojnih savremenih pokušaja određenja pojma globalizacija, predstavlja najčešće pominjani 1) ekonomski aspekt globalizacije - trajno, intenzivno, brzo i tržišnom konkurencijom regulisano povezivanje u svetskim razmerama finansijskih, proizvodnih i razmenskih aktivnosti. Kao kvalitativno novo u odnosu na ranije oblike trgovine na velike udaljenosti, u literaturi se ističe globalizacija finansijskog tržišta i porast udela stranih direktnih investicija u lokalne filijale transnacionalnih kompanija, praćen porastom udela njihove međunarodne trgovine, često centralno usmeravanog transfera unutar korporacije, u bruto nacionalnom proizvodu (Svetličić, M., 2000:372). Ove novine su dale proizvodnoj i potrošnoj aktivnosti u svakoj zemlji kosmopolitski karakter, integrišući ih u globalnu mrežu univerzalne međuzavisnosti.

Celovitiji pokušaji definisanja termina globalizacija uključuju još sledeće elemente: 2) društveno-institucionalni aspekt - dovršenje rastakanja naturalnih odnosa zatvorene i samodovoljne agrarne civilizacije i preovlađavanje robnih odnosa otvorene i međuzavisne urbane civilizacije; 3) infrastrukturni aspekt brzog

povezivanja kapitala, robe, usluga, radne snage i informacija na velike distance - tehnološka revolucija u oblasti vazdušnog transporta, digitalnih, kablovskih i satelitskih komunikacija; 4) politički aspekt - kriza međunarodno pravnog suvereniteta i unutrašnje legitimnosti regulativne funkcije nacionalne države blagostanja i formiranje regionalnih i svetskih institucija upravljanja; 5) kulturni aspekt - svetska difuzija zapadnog sekularnog diskursa i popularne kulture posredstvom transnacionalnih kompanija masovnih medija; 6) vojni i geostrateški aspekt - smena bipolarne strukture unipolarnom strukturom organizovane fizičke sile, sa tendencijom regionalizacije i multipolarizacije; 7) ekološki aspekt - svetska opasnost iscrpljivanja neobnovljivih prirodnih izvora, zagađenja, pandemija i klimatskih promena (Held, D., McGrew, A., et al, 1999).

Prvi susret sa obimnom literaturom o globalizaciji ostavlja utisak da još veća raznolikost vlada u oblasti teorijskog tumačenja istorijskih izvora i perspektiva procesa globalizacije, kao i u njihovom vrednovanju. Pouzdan vodič za snalaženje u ovom na prvi pogled nepreglednom i heterogenom lavirintu raznoraznih pojedinačnih shvatanja, predstavlja društveno strukturalni izvor njihove raznolikosti. Kriterijum za klasifikaciju pojedinih shvatanja treba tražiti u više ili manje svesnoj težnji njihovih autora da vrednuju kao bitne i poželjne razne dimenzije istraživanog fenomena globalizacije polazeći od vlastite zainteresovanosti za očuvanjem, unutar sistemskim popravljanjem ili korenitom promenom zatečenog sistema dominantnih društvenih odnosa u svetskim razmerama. Ova zainteresovana težnja sa svoje strane je oblikovana pod snažnim ali ne i isključivim uticajem stepena zadovoljstva autora pojedinih shvatanja vlastitim položajem i položajem svojih bližnjih u hijerarhijskoj lokalnoj i međunarodnoj društvenoj podeli rada (Vratuša-Žunjić, V., 1983).

U skladu sa ovakvim interesnim kriterijumom razvrstavanja, razna objašnjenja dosadašnjih procesa i pokreta globalizacije i ponekad samo implicitnih preporuka strateškog delovanja s obzirom na njih, mogu se podeliti u tri osnovne grupe - konzervativnu, reformističku i radikalnu. U daljem izlaganju će biti prikazane osnovne odlike ove tri grupe teorija i strategija globalizacije putem sumiranja tipičnih odgovora njihovih zagovornika na dve ključne grupe pitanja. Ona se odnose, prvo, na objašnjenje i razumevanje procesa globalizacije prvenstveno iz njegovog ekonomskog aspekta, i drugo, na praktično političke implikacije odgovarajućeg objašnjenja i razumevanja.

Da li je globalizacija istorijski nov fenomen ili se samo menja intenzitet i oblik manifestovanja društveno istorijskih procesa i faktora globalizacije?

Savremeni konzervativni teoretičari mogu da pronađu kod Herberta Spensera (Spencer, H., 1965) potvrdu za tezu o postojanju izomorfnosti između savremenih težnji da se projektuje ekonomska, politička, vojna i kulturna moć s jednog na drugi kraj globusa, i težnje drevnih imperija da se kosmopolitski prošire putem pokoravanja suseda. Glavnu razliku između drevnog i potonjih mehanizama globalizacije prema ovoj tezi predstavljalo bi evolutivno potiskivanje vojnog

osvajanja pripadnika agrarnih zajednica od strane militarističkih i teokratskih elita imperijalnih država, slobodnom tržišnom konkurencijom između pripadnika industrijskih demokratskih društava organizovanih u nacionalne države. Popularizatori konzervativnog tumačenja globalizacije, međutim, sasvim otvoreno ističu da je "nevidljivoj ruci" globalnog tržišta neophodna "skrivena pesnica" globalno organizovane vojne sile: "Da bi globalizam bio efikasan, Amerika ne sme da se boji da deluje kao svemoćna vele sila što ona i jeste... McDonald i ne mogu da cvetaju bez McDonell Douglasa (dizajnera F-15)... A skrivena pesnica koja očuvava svet sigurnim za tehnologije Silikonske doline zove se Armija, Vazduhoplovstvo, Mornarica i korpus marinaca SAD" (Friedman, T. L. 1999: 40). Prećutna filozofija istorije konzervativnih teoretičara polazi od pretpostavke da "oduvek vrijedi zakon da jači slabijega kvači" (Tukidid, 1991, knj. I, 50).

Reformistički teoretičari su procese globalizacije donedavno nazivali procesima modernizacije, istražujući kvantitativni porast i kvalitativne promene izazvane širenjem urbanizacije, industrijalizacije, sekularizacije i scientizacije društva sa Zapada na sve strane sveta još od poznog srednjeg veka. U izrazima Roberta Mertona (1957) moglo bi se reći da se reformistički teoretičari razlikuju od konzervativnih teoretičara globalizacije po tome što uočavaju disfunkcionalne i dezintegracione posledice stihijnog delovanja mehanizama tržišne konkurencije po opstanak svetskog društvenog sistema kao celine. Povremene krize destabilizacije sistema i usporavanja i stagnacije procesa globalizacije reformisti objašnjavaju delovanjem spoljašnjih remetilackih faktora kao što su ratovi. Implicitna filozofija istorije reformista počiva na tehnološki determinističkom uverenju da tehnologija neće dozvoliti preokretanje procesa globalne ekonomske integracije (Malmgren, H.B., 2000: 27-44).

Radikalni teoretičari inspirisani kritikom filozofije i političke ekonomije Karla Marxa, smatraju da globalizacija predstavlja samo aktualno pomodni termin za inherentnu tendenciju kapitala još od produženog šesnaestog veka, od kada je na Zapadu sprovedeno nasilno odvajanje neposrednih proizvođača od sredstava za proizvodnju i uslova samoreprodukcije, da se akumulira u svetskim razmerama, u stalnoj potrazi "preko cele zemljine kugle" (Marx, K., Friedrich, E., 1848/1974: 383) za što jeftinijim izvorima sirovina, radne snage i novim tržištima. Od reformističkih teoretičara radikalni se razlikuju po tumačenju cikličnih strukturnih kriza. One se spolja manifestuju kao disproporcionalna razvijenost pojedinih sektora privrede, pretrpanost tržišta robom koja ne nalazi kupca, nezaposlenost, prezađuženost i finansijske spekulacije, ali njihov izvor je unutrašnji. To je dominantna strukturalna tendencija prosečne profitne stope od proizvodnih aktivnosti da sekularno opada, uprkos cikličnim konjunkturalnim protivtendencijama. Glavni uzrok zašto devedesete godine predstavljaju treću deceniju Kondratijevljeve B faze ekonomske stagnacije (Wallerstein, I, 1999), oni vide u protivrečnosti konstitutivnoj za kapitalistički način proizvodnje. To je protivrečnost između neograničenih potencijala svetskog podruštvljavanja proizvodnih snaga društveno podeljenog rada, s jedne strane, i ograničenog

profitnog motiva društvene proizvodnje i privatnog oblika prisvajanja njenih rezultata, s druge. Rat i organizovana primena fizičke sile ne predstavlja eksterni remetilački faktor ravnoteže sistema svetskog kapitalističkog tržišta, nego interni mehanizam uništavanja "suvišnog" stanovništva i kapitala kako bi se stvorili uslovi za novi ciklus profitabilnog ulaganja kapitala (Vratuša(-Žunjić, V., 1993: 517-531). Eksplicitna filozofija istorije radikalnih teoretičara varira između objektivno deterministički naglašene varijante istorijske dijalektike proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje u periodima stabilizacije kapitalističkog načina proizvodnje, i subjektivno aktivistički naglašene varijante ove dijalektike u izrazima klasne borbe u periodima njegove akutne krize (Korsch, K.: 1923/1970).

Da li treba intervenisati u ekonomske procese globalizacije i koju strategiju intervencije primeniti ako je odgovor potvrđen?

Konzervativni teoretičari smatraju da je slobodna tržišna konkurencija u svetskim razmerama najbolji mehanizam obaveštavanja, regulisanja, racionalnog alociranja i uštede retkih faktora proizvodnje i potrošnje. Polazeći od socijal-darvinističkog principa opstanka najbolje prilagođenih, konstatuju da globalna slobodna razmena na svetskom tržištu predstavlja igru nulte sume u kojoj najposposobniji za prilagođavanje zahtevima tržišta pobeđuju, a konkurentno nesposobni gube. Konkurencija po njima omogućava da najposposobniji zauzmu rukovodeće radne funkcije i da prirodno najmanje snažni, obrazovani i sposobni budu eliminisani, doprinoseći time porastu produktivnosti i prosperitetu društva kao celine. Društvena hijerarhija i nejednakost su po njima prirodne i poželjne. Smatraju da je štetan svaki pokušaj centralizovane državne regulacije i intervencija u spontano delovanje tržišnih zakona ponude i potražnje, jer vodi u negiranje slobode individue i u totalitarizam (Hayek, F.A., 1997).

Najnoviji ciklus teorijske i praktične hegemonije "laissez faire" stava da mehanizmi tržišne konkurencije treba da diktiraju odnose u ljudskom društvu i prema prirodnoj okolini, započeo je početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka. Tada je ukinuto zlato kao temelj regulisanja međuvalutarnih razmernih kurseva, američki dolar je postao rezervna svetska valuta, a Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svetska banka (SB) sledile su uzor Centralnih rezervi SAD, povišivši kamatnu stopu. Ove globalne finansijske institucije su počele da uslovljavaju odobravanje novih kredita već zaduženim zemljama sprovođenjem ekonomskih mera "deregulacije" i "strukturnog prilagođavanja". Nametanje slobodne trgovine roba i usluga, slobodne cirkulacije kapitala i slobodnog investiranja od 1995. godine je na sebe preuzela Svetska trgovinska organizacija (STO) (George, S., 1999).

Mada verbalno kritikuju "levi" i "desni" totalitarizam, čim naidu na otpor sprovođenju mera "deregulacije" i "otvaranja" u nekom društvu, ne prezaju od primene čitave lepeze mera prinude. Pored finansiranja terorističkih grupa i kupovine izbora, ove mere uključuju sprečavanje odgovarajuće nacionalne centralne banke da pozajmljuje finansijska sredstva nacionalnoj državi što je

neophodno za vođenje bilo kakve nezavisne investicione i druge ekonomske politike. Ustav Bosne i Hercegovine oktroisan u Dejtonu nakon bombardovanja Republike Srpske 1995. godine, u tom pogledu predstavlja tipičan primer finansijske kontrole protektorata ili kolonije od strane metropole (up. tekst ustava na adresi <http://www.bosnia.co.uk/dayton.html> i komentar Chossudovsky, M., 1996).

Reformistički orijentisani teoretičari smatraju da svetska slobodna trgovina predstavlja igru promenljivog zbira. Pozivaju se na rikardijansku (Ricardo, D., 1817/1963) tezu da proizvodna specijalizacija i orijentacija na ekonomiju obima i razmenu na svetskom tržištu u skladu sa vlastitim komparativnim prednostima dugoročno donosi dobit svim učesnicima u razmeni. Oni priznaju da ta dobit nije jednako raspoređena. Društveno uslovljene nejednake šanse raznih društvenih slojeva da budu dobitnici u slobodnoj tržišnoj konkurenciji po reformistima treba ujednačavati državnim interventnim merama. Državna regulacija investicione i finalne potražnje treba da pomogne izlazak iz cikličnih kriza stagnacije. Kada "nesavršenost" slobodne tržišne konkurencije izazove veliki porast procenta nezaposlenih i drugih marginalizovanih društvenih grupa i pojedinaca na granici siromaštva isključenih iz uživanja prednosti globalne podele rada i razmene, reformisti smatraju da su državne mere preraspodele i kompenzacije potrebne u cilju izbegavanja socijalne dezintegracije i rizika socijalnih nemira većih razmera (Gray, J., 1998).

Kejnzijanska (Keynes, J.M., (1936, 1956) regulativna i preraspodelilačka ekonomska politika socijalne države blagostanja bila je u svom zenitu u deceniji nakon Drugog svetskog rata. Elementi njene globalne institucionalizacije stvoreni su u Bretton Woodsu 1944. kada su ustanovljeni MMF i SB u cilju sprečavanja budućih kriza putem dodeljivanja kredita za obnovu i razvoj i premošćivanje privremenih problema trgovinskog deficita suverenih zemalja članica koje su tada još uvek bez njihove direktne kontrole vodile više ili manje samostalnu ekonomsku politiku. Aktualno obnovljena ideja ekonomiste Tobina još iz sedamdesetih godina, da se oporezuj sa 0.01% svaka međuvalutarna finansijska transakcija, s ciljem da se destimulišu čisto spekulativne transakcije finansijskog kapitala, još nigde nije primenjena. Ničim kontrolisanom spekulativnom transnacionalnom kapitalu je zato uslo uspelo da putem naglog povlačenja iz novoindustrijalizovanih zemalja Azije i Latinske Amerike 1997-78, preuzme njihove najbolje kompanije za samo delić njihove stvarne vrednosti.

Radikalni teoretičari smatraju, poput konzervativnih teoretičara, da konkurencija na svetskom tržištu predstavlja igru nulte sume. Kao glavne dobitnike oni identifikuju kapitalno i informaciono intenzivne oligopole hegemonističke nacije, čiju konkurentsku snagu i širenje putem transnacionalnih integracija u krajnjoj instanci podržava vojna sila odgovarajućih nacionalnih država. Glavni izvor društvene hijerarhije i klasnog sukoba između vlasnika i nevlasnika sredstava za proizvodnju oni nalaze u monopolu prvih na upravljačke funkcije u klasnoj

podeli rada, i svedenosti drugih na izvršilačke funkcije u njoj. Za razliku od reformista koji nastoje da putem strategije državne nacionalne ili globalne preraspodeljujuće regulacije "nesavršenosti" tržišta, poprave i ovekoveče kapitalistički način proizvodnje, radikalni teoretičari ukazuju na to da svaki pokušaj državne intervencije u kapitalističke privredne tokove ima neotklonjivu granicu u profitnoj stopi i vodi u fiskalnu krizu države blagostanja (O'Connor, 1970).

Konstitutivna strukturalna protivrečnost kapitalističkog načina proizvodnje koja ciklično izaziva sve snažnije krize u globalnim razmerama, po njihovom mišljenju se može prevazići i time sprečiti planetarna ratna i ekološka katastrofa, samo radikalnom transformacijom odnosno ukidanjem kapitalističkih svojinskih odnosa i proizvodnje prometnih vrednosti ili robe za profit ostvaren nakon realizacije na svetskom tržištu. To se može ostvariti izgradnjom postkapitalističkih odnosa u svetskim razmerama, odnosno podružljavanjem kontrole nad celokupnim društvenim procesom reprodukcije života od strane slobodno udruženih istovremenih proizvođača i potrošača. Radikalni teoretičari se povremeno između sebe spore o "organizacionom pitanju" partijskog, sindikalnog ili spontanog načina institucionalizacije direktnog i/ili posrednog učešća proizvođača i potrošača u demokratskom odlučivanju o prioritetima ekološki bezbedne i znanjem intenzivne proizvodnje i raspodele upotrebnih vrednosti. Ideal kojem oni teže je uspostavljanje podružtvljenog čovečanstva, u kojem je sloboda svakog pojedinca uslov slobode za sve. U okviru njega stvaralački doprinos svakog pojedinca treba da bude u skladu s njegovim sposobnostima i raspodela društveno proizvedenih dobara svakom pojedincu u skladu sa njegovim materijalnim i duhovnim potrebama.

Kao prvi korak u pravcu transformacije kapitalističkih odnosa, deo radikalnih teoretičara zagovara strategiju isključivanja iz učešća u nejednakoj međunarodnoj podeli rada i razmeni na svetskom tržištu i kolektivnog oslanjanja na vlastite snage. Oni ukazuju na to da su buržoazije zapadnih metropola osvojenim kolonijama nametnule specijalizaciju u radno intenzivnim granama proizvodnje sirovina koje na svetskom tržištu podležu nejednakoj razmeni usled veće razlike u nadnicama između nedovoljno mobilne radne snage periferije i centra svetskog sistema, nego što je razlika između njih u produktivnosti (Amin, S. 1976). U aktualnoj evropskoj ekspanziji NATO-a pod rukovodstvom SAD i Nemačke prepoznaju nastojanje transnacionalnog kapitala centra da uspostavi takvu preraspodelu rada u Evropi i svetu u kojoj bi zadatak periferije i najvećeg dela istočne Evrope i bivšeg SSSR-a bio proizvodnja hrane, sirovina i izvoznih artikala za centar i inostrana tržišta. Ti delovi bi namerno bili većito držani u ekonomskojne razvijenosti, ili relativno slaboj razvijenosti, podređeni većitom ekonomskom ropstvu (Gervasi, Sean, 1996).

Na kritike strategije "oslanjanja na vlastite snage" kao birokratske neefikasne od strane zagovornika strategije privatizacije i uključivanja u svetsko slobodno

tržište, radikalni teoretičari odgovaraju kritikom strategije svojih kritičara. Pokazuju da privatizacija javnih službi i prirodnih monopola suprotno najavljenom povećanju ekonomske efikasnosti i kvaliteta usluga samo obezbeđuje otimački transfer rezultata decenija rada hiljada zaposlenih u javnom sektoru i dobiti koju oni ostvaruju iz javnog budžeta u privatne džepove u najboljem slučaju oko 20% stanovništva koji se domognu akcija novoformiranih privatnih finansijskih fondova. Nametanje monopolskih cena potrošačima, otpuštanje ranije zaposlenih i smanjivanje investicija u održavanje i razvoj infrastrukture, ima za posledicu da životni standard 80% stanovništva, a naročito 30% najsiromašnijih, znatno opadne, ugrožavajući sam biološki opstanak. Istovremeno se imovinske razlike između najbogatijih i najsiromašnijih povećavaju kako unutar pojedinih zemalja tako i između njih, tako da manje od 450 "globalnih trilionera" raspolaže većim dohotkom nego 56% stanovništva sveta. Iza deklarativnog zagovaranja "deregulacije" kao univerzalnog recepta "efikasne" privrede, radikalni teoretičari razotkrivaju tesnu povezanost vlasnika i menadžera transnacionalnih kompanija sa državnim i vojnim elitama vlastitih zemalja. One putem narudžbina, poreskih olakšica, zaštitnih carina, a u slučaju otpora ili pobune gubitnika u procesu neoliberalne ekonomske globalizacije i putem oružane prinude, podružljavaju poslovni rizik i zapravo ukidaju konkurenciju. Personalna unija privrednih, političkih i vojnih elita dominantnih zemalja omogućava koncentraciju moći odlučivanja koja izvan kontrole institucija predstavničke demokratije učvršćuje monopolistički ili oligopolistički položaj transnacionalnih kompanija na domaćem i svetskom tržištu (Čomski, N., 1999).

Društveni nosioci konzervativne, reformističke i radikalne strategije globalizacije

Društveni subjekt konzervativne strategije globalne ekspanzije "slobodnog tržišta" su pre svega vlasnici i menadžeri najkrupnijih transnacionalnih kompanija sa sedištem u centralnim zonama svetske kapitalističke privrede. Drugi društveni nosilac konzervativne strategije globalizacije su njihovi lokalni saveznici, kompradorska buržoazija poluperiferije i periferije. Tu spada i kompradorska buržoazija zemalja u "tranziciji" iz "realno -socijalističkih" komandnih u "realno kapitalističke" tržišne privrede. Radi se o sitnoj i srednjoj buržoaziji čiji su pripadnici često postdiplomske studije završili u inostranstvu, usvajajući neoliberalni koncept globalizacije kao samoevidentnu naučnu formulaciju prirodnog zakona. Poput neke vrste intelektualnih janičara oni su spremni da iz socijal darvinističkog ubeđenja sprovedu u zemljama porekla mere "strukturnog prilagođavanja" i "šok terapije" poput ukidanja subvencija za osnovne prehrambene proizvode, lekove i knjige, povećavanja oporezivanja siromašnih preko opšteg poreza na dodatu vrednost od blizu 20%, ukidanja carinske zaštite domaće industrije u povelju i devalviranja nacionalne valute. Oni su takođe spremni da za stimulativnu privatnu proviziju posreduju u jeftinoj tenderskoj rasprodaji krupnih javnih preduzeća ili u njihovoj likvidaciji, u ubrzavanju privatizacije

prirodnih bogatstava, javnih i socijalnih službi (uključujući rudnike, vodovod, elektrodistribuciju, telekomunikacije, javni transport, zdravstvo i školstvo). Sve ove mere kompradorska buržoazija sprovodi u skladu sa interesom optimizacije profita novih odsutnih transnacionalnih vlasnika lokalnih resursa. Čak i mito koje dobija kao nagradu za svoje posredovanje u eksploataciji vlastitog naroda i smanjivanju vrednosti prodajnih tendera, deponuje u stranim bankama koje se pojavljuju kao zajmodavci.

Društveni subjekat strategije državne intervencije i regulacije privrednih tokova su predstavnici nacionalne buržoazije i državne birokratije kako u centru svetske kapitalističke privrede, tako i na njenoj staroj i novoj (neo)kolonijalnoj periferiji. Oni nastoje da poprave relativni položaj "svojih" nacionalnih privreda u svetskoj podeli rada i tako obezbede nacionalnu osnovu za akumulaciju kapitala i veću konkurentsku sposobnost na svetskom tržištu. Deo buržoazije transnacionalnog kapitala odnedavno se takođe opredeljuje za strategiju regulacije svetskog finansijskog tržišta, ali se zalaže za uspostavljanje globalnih institucija i mehanizama regulacije koji bi ostvarili još neposredniju kontrolu nad ekonomskim politikama nacionalnih država. U taj deo se učlanio Džordž Soros bogatstvom stečenim finansijskim spekulacijama na berzi, kada se nakon gubitaka koje je pretrpeo investirajući u Rusiji zabrinuo zbog opšte nestabilnosti finansijskih tržišta. Ona se njišu poput klatna iz jednog ekstremnog položaja u drugi, kada krupni finansijski naglo nude na prodaju velike količine akcija i valuta koje žele da nešto kasnije otkupe po tako sniženim cenama u još većoj količini, ili se naglo povlače izazivajući bankrot dužnika i preuzimanje pune kontrole nad njima. Ove spekulativne transakcije odvijaju se potpuno nezavisno od svake realne proizvodnje i trgovačke aktivnosti. Od istaknutog pobornika neoliberalne deregulacije "otvorenog društva", postao je zagovornik neokenzijanske regulacije finansijskih tržišta. Novinu predstavlja njegovo zalaganje da se izbegne obnavljanje kejnzijanske regulacije finansija na nivou pojedinih suverenih država u skladu sa nacionalnim interesom kako ga tumače odgovarajuće vlade, uvodeći protekcionističke mere i sprečavajući trajan odliv kapitala. Ukoliko bi svaka zemlja tako reagovala na globalnu finansijsku krizu, kao što je to učinila Malezija, i time za razliku od Južne Koreje uspeła da odbrani svoje nacionalne kompanije krajem devedesetih godina, Soros je svestan da bi to dovelo do produbljivanja recesije i sloma gigantskog cirkulacionog sistema globalnog kapitalizma. On se zato zalaže za uspostavljanje regulacije globalnih finansijskih tržišta na globalnom nivou. Međunarodna korporacija za osiguravanje kredita trebalo bi da ulije sigurnost finansijskim centrima poput njega da nastave da investiraju na periferiji, istovremeno obezbeđujući ostanak elita zemalja periferije u globalnom sistemu putem zamene njihovog duga za aktivu, smanjivanje premija na rizik na njihove spoljne dugove i njihov delimičan otpis, ukoliko nastave da sprovode "zdravu", tj. neoliberalnu ekonomsku politiku (Soros, DŽ., 1999).

Društveni nosioci radikalne strategije revolucionarne transformacije kapitalističkih proizvodnih i ukupnih društvenih odnosa u svim sferama ljudske

delatnosti uključuju deo sitne buržoazije koja se bavi intelektualnim radom. To je njen radikalizovani deo koji nije uspeo ili nije hteo da nađe mesto za sebe u redovima kompradorske buržoazije. Radikalizovana sitna buržoazija na idejnom planu prelazi na stanovište društveno strukturalno najzainteresovanijih društvenih grupa za radikalnu strategiju, razbaštinjenih i potlačenih klasa. Ona teorijski artikuliše njihovu praktičnu borbu za revolucionarnu transformaciju izrabljivačkih i represivnih odnosa u idejno oružje usmeravanja i istrajavanja u toj borbi za ostvarenje ideala slobode, bratstva i jednakosti za sve.

Zbog kompromitujućeg istorijskog iskustva transformacije radikalne sitne buržoazije u novu vladajuću klasu kolektivnih monopolista na upravljačke uloge u društvenoj podeli rada, čemu je doprineo izostanak socijalističke revolucije u centralnim zonama svetske kapitalističke privrede, društveni nosioci radikalne strategije globalizacije početkom dvadeset prvog veka nisu brojni. Njihov uticaj bi se, međutim, mogao povećati tokom nastupajuće strukturalne krize recesije, na talasu rastućeg pokreta uglavnom reformističke kritike, delegitimiziranja i povlačenja saglasnosti širokih slojeva sa neoliberalnom strategijom i institucijama globalizacije transnacionalnog kapitala. Ovaj talas je demonstrirao svoju moć kroz međunarodno organizovanje i ujedinjavanje snažnih socijalnih pokreta i sindikalnih organizacija u cilju pružanja globalnog odgovora na globalni izazov. Organizovano je više masovnih demonstracija, od onih decembra 1999. u Seattlu protiv plana o institucionalizaciji Multilateralnog dogovora o investicijama koji bi učvrstio kontrolu transnacionalnog finansijskog kapitala nad nacionalnim privredama, do Porto Alegrea februara 2001 gde je započelo formulisane pravednije alternative produžavanju neznatno modifikovane politike "strukturnog prilagođavanja" MMF i SB od strane dela "globalne elite" okupljene u Svetskom ekonomskom forumu u Davosu (<http://attac.org/fra/asso/doc/doc502sign.htm>).

Globalizacija demografskih i socijalnih problema porasta gladi, bolesti, smrtnosti, nezaposlenosti, i ekoloških problema iscrpljivanja neobnovivih prirodnih izvora, zagadivanja, otopljanja i ozonske rupe, konvergiraju ka riziku ratnog uništenja čovečanstva i planete ukoliko se inherentna protivrečnost kapitalističkog načina proizvodnje bude "razrešavala" na dosadašnji način konzervativne strategije "tranzicije" u korist interesa transnacionalnog finansijskog kapitala.

Reference:

- Amin, S., 1976: *Unequal Exchange*, Harvester, Brington;
- Chossudovsky, M., 1996: "Dismantling Yugoslavia, Recolonizing Bosnia, Covert Action Quarterly, Spring i <http://www.bosnia.co.uk/dayton.html>;
- Čomski, N., 1999: Profit iznad ljudi - Neoliberalizam i globalni poredak, IP
- Svetovi, Novi Sad;
- Friedman, T. L. 1999: "What the World Needs Now", New York Times, March 28;
- George, S., 1999: "A short history of neo-liberalism: Twenty years of elite economics and emerging opportunities for structural change" <http://www.millennium-round.org/>;
- Gervasi, Sean, 1996: "Zasto je NATO u Jugoslaviji? ", Carevo novo odelo - <http://emperors-clothes.com/serbo-croatian/articles/zastoje.htm>;
- Gray, J., 1998: *False Dawn: The Delusion of Global Capitalism*, Granta, London;
- Hayek, F.A., 1997: *The Road to Serfdom*, Routledge, London;
- Held, D., McGrew, A., et al, 1999: *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, UK;
- Keynes, J., M., (1936)1956: *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd;
- Korsch, K., 1923/1970: *Marksizam i filozofija*, Komunist, Beograd;
- Malmgren, H.B., 2000: "Trade and Technology in the Single Global Marketplace", *Global Focus*, No. 12 ;
- Marx, K., Friedrich, E., 1848/1974: "Manifest komunističke partije", u Dela, Prosveta, Beograd;
- Merton, R.K., 1957: *Social Theory and Social Structure*, Free Press, US;
- O'Connor, 1970: "The Fiscal crisis of the state", *Socialist Revolution*, Nos.1&2;
- Ricardo, D., 1817/1963: *The Principles of Political Economy and Taxation*, Irwin, Homewood;
- Spencer, H., 1965: "Iz djela" u R.Supek, Herbert Spencer i biologizam u sociologiji, Matica hrvatska, Zagreb;
- Soros, Dž., 1999: *Kriza globalnog kapitalizma - ugroženo otvoreno društvo*, K.V.S., Beograd;
- Svetličić, M., 2000: *Journal of International Relations and Development*, No.3, 369-394;
- Tukidid, 1991: *Povijest Peloponeskog rata* (prev. S. Telar), Dereta, Beograd;
- Vratuša-(Žunjić), V., 1983: "Strategije razvoja zemalja u razvoju i klasni interesi", u Grupa autora, Istraživanje i planiranje društvenih promena i razvoja, Institut za sociološka istraživanja FF, Beograd, 158-184;1993: "Rat i razvoj" (*War and Development*), *Sociologija* No. 4, 517-531
- Wallerstein, I., 1999: "The Balance-Sheet of the World-Economy in the 1990's", Fernand Braudel Center, Binghamton University, Comment No. 20, July 15, <http://fbc.binghamton.edu/commentr.htm>.

Kosta Josifidis
Zora Prekajac

GLOBALIZACIJA I NACIONALNA EKONOMIJA – UGROŽENA SUVERENOST ILI KOEGZISTENCIJA

Procesualnost savremenih tokova u razvoju ljudskog društva upućuje na mnoštvo pitanja u vezi sa vlastitom prirodom i fizionomijom. Kompleks mogućih propitivanja prilično je difuzan i istovremeno interpenetrativan. Politička, ekonomska, socijalna i ekološka dimenzija civilizacijskog funkcionisanja u kontinuitetu kreira pregnantnost bitisanja društva *in abstracto* i države *in exenso*. Poslednje dve decenije dvadesetog veka, (u ekonomskom smislu možda i čitava druga polovina) obilovale su dešavanjima od suštinske važnosti po karakter i opšost vs konkretnost organizacije načina proizvodnje života. Okončanje hladnog rata i kolaps komunističkog projekta, unipolarnost svetske političke scene (*pax americana*), kompetitivnost heterogenih formi razvijenog kapitalizma,¹ tranzicijski problemi znatnog dela Evrope i Rusije, enorman porast uticaja transnacionalnih kompanija na svetskom tržištu (naročito na polju informatičkih tehnologija, tzv. (W)intel-ism²), specifičnost političkoekonomske i ekonomskopolitičke pozicije Dalekog istoka (Japan, Kina, 'tigrovi'), uticaj naučnotehnološkog progressa, energetska i ekološka neizvesnost dvadesetprvog veka, obeležja su koja transparentno prikazuju aktuelni svet. U okviru i između navedenih stanja i kretanja, osobito se nameće po značajnosti statusni odnos nacionalne i globalnih tokova ekonomije. Otuda izbor refleksivnih traganja upravo na području globalno vs nacionalno, u kontekstu ugrožene suverenosti nacionalne ekonomije ili koegzistencije sa globalizacijom.

Jedna od mnogih dualnosti moderne društvene teorije i prakse tiče se odnosa politike i ekonomije. Ideja "*free market*", sa osloncem na Smith-ovu "*invisible hand*" odnosno mehanizmom automatske alokacije resursa, insistira, u cilju efikasnosti, na autarkičnosti delovanja u izrazu "*laissez-faire*" fundamentalizma, čime je zapravo upućen poziv za depolitizaciju proizvodnje i blagostanja, u značenju odvajanja civilnog društva od institucija porodice, zajednice i države.³ Naime, uobičajen je pristup (počev od Smith-a naovamo) podelje ljudskih aktivnosti na dve distinktnne sfere – "vertikalnu" i "horizontalnu". Prva dimenzija ljudske akcije odnosi se na moć, vlast, upravljanje, manipulaciju i disonanciju, što u akademskom argou pripada oblasti politike. Horizontalna ravan ljudskog delanja

¹ O tome smo pisali u: Alternativni tipovi kapitalizma – evropske dileme, *Ekonomet* br. 1 Vol. 33, Beograd 2001, pp. 221-234, zbornik radova sa savetovanja Jugoslovenska privreda i Evropska unija – izazovi i mogućnosti, Kopaonik, 2001.

² Nove kompetitivne forme referišu se kao Wintelism, u smislu dominacija kompanija Microsoft na području operativnih sistema odnosno mikroprocesora od strane Intela; prema: R. Phillips, *Approaching the organisation of economic activity in the age of cross-border alliance capitalism*, u: *Global Political Economy, contemporary theories*, ed. R. Palan, Routledge, 2000, pp. 36-52.

³ J. Nitzan, S. Bichler, *Capital accumulation, Breaking the dualism of 'economics' and 'politics'*, u: *Global Political Economy...op. cit.*, pp.67-87.

centrira blagostanje, slobodan izbor, razmenu i ravnotežu, što je akademska preokupacija ekonomiste. (Principijelni izvor ove podele je teorija kapitala, čime se zapravo akademska departmentalizacija čvrsto pozicionira u ruke ekonomiste). U datom obrascu – vertikalno vs horizontalno, posmatramo i dihotomiju koju ovde fokusiramo – globalno vs nacionalno, time i, politika vs ekonomija, sa težištem, po prirodi stvari, na ekonomskoj dimenziji.

Globalizacija – pečat ili privid?

Fenomen globalizacije *per se* je izuzetno zanimljiv i provokativan. Naime, mnoge dileme se samo pomenom izraza globalizacija nameću i nadmeću. Da li je globalizacija proces, trend, projekt, mit, kulturni obrazac, način organizacije, strategija, svakodnevica, separatno posmatrano, ili je sve to istovremeno? U ovom radu nemamo ambicija da odgovorimo na postavljene dileme, ali će se svakako neke od njih naći u vidokrugu naših razmatranja. Evidentno je da je globalizacija praktično na svakom koraku. Proizilazi da je ona inherencija tekuće faze razvijenog kapitalizma. Različite interpretacije kolaju u literaturi u vezi sa karakterom globalizacije⁴: počev od toga da se radi o ubrzanoj ekonomskoj integraciji koja erodira nacionalne diferencije i podupire pojavu transnacionalne klase, preko stava o diskursivnoj ili kulturnoj integraciji via multikulturalne interakcije ili globalne "McDonalds-izacije" i socijalne integracije via vremensko/prostorne distance, do ekspandirajućih formi supranacionalnog upravljanja i/ili kriznog menadžmenta. Zajedničko svim navedenim interpretacijama je unifikacija distinktnih regiona, političkih entiteta i kultura, bilo posredstvom procesa homogenizacije ili putem principa "unity of diversity".

Iako ne postoji *stricto sensu* konsensus, ili nam se bar tako čini, šta se pod globalizacijom podrazumeva, nesporno je da ona spada u dominantne trendove današnjice. Rastuća politička i ekonomska interdependencija na svetskom nivou, erozija prostora i lokalnog vremena kao strukturama ekonomskog života, homogenizacija socijalnog života, osobito na nivou elita, posredstvom univerzalnih standarda, proizvoda i kultura, takođe su pristupi koji pojašnjavaju prirodu globalizacije, ili pak unose još veću konfuziju.⁵

Globalizacija je ili zrela faza kapitalizma, kulturna ili politička integracija, ili prag odnosno kritična tačka na kojoj se postojeći socijalni i politički aranžmani podvrgavaju fundamentalnim preispitivanjima i reformulacijama, otuda predstavlja sistematsku transformaciju svetske ekonomije u pravcu uspostavljanja novih struktura i novih modela funkcionisanja. Štaviše, prisutna je i perspektiva prema kojoj je globalizacija nekompletni ili čak multipli fenomen konstituisan putem jukstapozicije različitih principa i razmera političke i socijalne organizacije. Stoga, "...širenje kapitalizma nije prosto vezba ekonomskog inženjeringa. Ono je napad na druge nacionalne kulture i politike koje skoro sigurno garantuju koliziju. Čak i

kada države usvoje neke spoljne oznake kapitalizma, one ne mogu obuhvatiti osnovne vrednosti koje čine sistem funkcionisućim."⁶

Različitost dimenzija i interpretacija globalizacije omogućuju široku lepezu diskursivnih pitanja. Odnos globalizacije i globalnog upravljanja je u svojoj međusobnoj familijarnoj bliskosti vrlo zanimljiv. Sa pojavom globalizacije, nacionalna država gubi svoju poziciju u smislu kontrole nad sopstvenom sudbinom, problemi nadrastaju kapacitete individualnih vlada. Država je u prilici da delegira i ponekad da abdicira (*Lake*) političku vlast u korist supranacionalnih entiteta, čija je moć koincidentna sa razmerom pitanja i izvršilaca kojima treba upravljati. Otuda je globalizacija primarni pokretač tekućih trendova u pravcu širenja globalnog upravljanja.

Tri faktora, neophodna i zajedno suficijentna, motorna su snaga procesa globalizacije. Prvo, uspon globalnog kapitalističkog sistema bio je moguć fragmentacijom internacionalnog političkog sistema u konkurentnim državama, Podela političke vlasti na mnogobrojne jedinice omogućila je privatnim akterima⁷ sa *non-site* specifičnom imovinom (internacionalno mobilna imovina) da izbegnu nacionalnu jurisdikciju i uđu u pregovore u vezi sa većim političkim slobodama i većim pravima rezidualne kontrole. Drugo, donedavno, većina faktora proizvodnje imala je limitiranu internacionalnu mobilnost, ograničenje procesa globalizacije na male segmente ekonomije i društva. Tehnološke promene tokom prošlog veka, a naročito poslednje decenije, reducirale su troškove komunikacije i transporta, izlažući mnogo veće segmente ekonomije i društva dubljim internacionalnim vezama. I treće, možda i najvažnije, domaće upravljačke strukture ranih industrijskih država prvo su kreirale sfere privatne aktivnosti, a zatim pomagale generalizaciji ovih sfera u internacionalnoj areni. Time su privatni akteri postali ključni pokretači globalizacije, integrativnih tržišta i društava, prevazilazeći ograničenja vremena i prostora i lokalnih varijacija. Multinacionalne firme su egzemplari ovih akcija na ekonomskom planu i skupa sa NGO (organizacije borbe za ljudska prava, koje propagiraju univerzalne standarde političkih i civilnih sloboda, i takođe ograničavaju lokalne varijacije u politici, društvu i kulturi), smatraju se "drivers-ima" globalizacije.

⁴ P. McMichael, Globalization, trend or project? u: Global...op.cit., pp.100-113.

⁵ Vidi: D.A. Lake, Global governance, A relational contracting approach, u: Globalization and Governance, ed. A. Prakash, J. A. Hart, Routledge, 1999, pp. 31-53.

⁶ P. Samuelson, Global capitalism, R.I.P.? , Newsweek 14, September 1998: 40-42, prema McMichael, op.cit.

⁷ Privatne aktere *Lake* smatra centralnim u fenomenu globalizacije. Mogu se definisati na osnovu njihovog posedovanja supstancijalnih prava rezidualne kontrole. Privatni akteri mogu imati mnogo kontraktualnih obligacija prema državi, uključujući i generalnu lojalnost, oni pored toga poseduju supstancijalna prava. Javnim akterima, s druge strane, nedostaju takva rezidualna prava; mogu imati supstancijalnu vlast delegiranu njima od strane države, ali su rezidualna prava locirana kod države. Između ova dva ekstrema mogu se predvideti *quasi*-javni akteri, sa većim ili manjim rezidualnim pravima, kao što su npr. firme u državnom vlasništvu, koje mogu imati prava odlučivanja u vezi sa cenama i proizvodnjom, ali ne i najamninama, zaposlenosti, lokacijama etc; op. cit., pp. 43.

Svojom pojavom i snagom fenomen globalizacije je izazvao lavinu kontroverznih diskusija, koje vrlo često idu do ekstremnih stanovišta u formi mita. Pogledajmo listu najčešće upućenih prigovora globalizaciji⁸:

1. Globalizacija je neka vrsta konspiracije velikih kompanija protiv malih država.
2. Globalizacija je koncentracija tržišne snage u rukama nekoliko velikih korporacija
3. Globalizacija je 'davalje oruđe' informacione tehnologije
4. Globalizacija je kompanija bez pravila
5. Globalizacija smanjuje radna mesta
6. Globalizacija podriva kulturne razlike
7. Globalizacija snižava radničke standarde, pretvarajući radnike zemalja u razvoju u robove
8. Globalizacija uništava čovekovu okolinu
9. Globalizacija se razvija na uštrb malih kompanija i potrošača
10. Globalizacija proširuje gap između bogatih i siromašnih.

Transparentnost "mitskih" predstava o globalizaciji ne dovodimo u pitanje, s obzirom da verno odlikava priče običnih i ne samo običnih smrtnika u vezi sa posledicama koje globalizacija uzrokuje. Nećemo ulaziti u negaciju ili afirmaciju navedenih karakteristika, pošto same dovoljno izazivaju odgovarajuće asocijacije, u oba pravca (autor ove liste pokušao je da ih relativizira i odbaci, što je i logično, posmatrano sa aspekta njegove spikerske pozicije i izjave: "Ja sam globalist. Ne vidim nigde 'hrišćanske', 'budističke', 'jevrejske', 'muslimanske' ili 'hindu' šesire" (op. cit.).

Globaforma⁹ vs globophobia: novi ili stari suverenitet

Izvesno je da se pri izboru ovde razmatranih pitanja posebna pažnja mora posvetiti aspektima koji tretiraju perspektive globalizacije u kontekstu samoregulišućeg tržišta, tj. relativiziranom ulogom i snagom nacionalne države, i upravljanja i regulacije, (mada se time nezahvalno apstrahuju domeni socijalne geografije i geopolitičkih relacija).

Diskusija u vezi sa globalizacijom neizbežno se suočava sa krucijalnom dilemom u vezi sa relacijom globalno tržište vs individualna država, proučavanjem distribucije moći. Ispoljene tendencije u kontekstu tesnih integracija sa tokovima razmene, investicija i finansija, slabljenje makroekonomskih politika država, doprinose procesu "smanjivanja države" putem opadanja socijalnih izdataka. Transnacionalne korporacije imaju ključnu ulogu u ovom procesu, sa svojim sposobnostima da realociraju proizvodnju kao kompetitivnu, strategijama snižavanja troškova, primoravanjem nacionalnih i municipalnih jurisdikcija da

usvoje politike koje reduciraju frikcije za kapital i jačanjem tržišnih kriterija u investicionom odlučivanju. Tako se stvorio "novi suverenitet", na štetu nemoćne države (*powerless state*), u korist sveta bez granica (*borderless world*) (McMichael, op.cit). Međutim, prisutne su i opozitne opcije, koje perspektivu onemoćale države smatraju mitom. Naime, smatra se¹⁰ da nacionalne države i globalno tržište nisu antinomijske, već je potrebno tretirati globalizaciju kao nusprodukt državnih promocija internacionalizacijom strategija njihovih korporacija i ponekad procesa internacionalizacije državnih kapaciteta. Dakle, sugestija je da pozicija nemoćne države proizilazi iz različitih kapaciteta pojedinih država na području eksploatacije globalnog tržišta. Koncept različitosti državnih kapaciteta kritikuje, otuda, tezu o slaboj državi kao preteranu i suviše generalizovanu. Štaviše, mišljenje je da ekonomske integracije ne slabe države u meri u kojoj to čine specifični instrumenti makroekonomske politike (fiskalne i monetarne). Nismo uvereni u opravdanost ovih paralela, s obzirom na bar dvodecenijsko iskustvo prema kojem se nacionalna država snažno potiskuje na globalnom planu – može se diskutovati samo u pravcu dobrovoljnog povlačenja u smislu koegzistencije, ili je reč o violentnom procesu u kojem je država žrtva. Dilema važi čak i za ekonomiju SAD kao ključnog promotora globalizacije. Naime, čak i u ovakvoj korporativističko-liberalnoj sredini, ali sa konfliktnim interesima između domaćeg krupnog kapitala i široke publike (pre svega najamne) ekonomski razlozi mogu proizvesti strah od preterane otvorenosti prema svetskom tržištu (*globophobia*¹¹ odnosno *emporiophobia*¹²).

Drastično iscrpljivanje kapaciteta nacionalne države u ekonomiji, doduše, ne mora podrazumevati istovremeno i iscrpljivanje nacionalnih politika, odnosno izmeštanje nacionalnih interesa u međunarodnu arenu.¹³ Snažni pritisak ekonomske globalizacije na nacionalnu ekonomsku politiku sa zahtevom za deregulaciju i privatizaciju, formalno ratifikuje gubitak nacionalne kontrole nad ekonomijom, ali se podleganje takvom pritisku može kvalifikovati i kao odbrana nacionalnog

¹⁰ L. Weiss, Globalization and the myth of the powerless state, New Left Review, 1997, prema McMichael, op.cit.

¹¹ Vidi šire: M. Rupert, Ideologies of Globalization, Contending visions of a New World Order, Routledge, 2000, pp. 142. Rupert upućuje na stavove četvorice eminentnih ekonomista, (G. Burtless, Z. Lawrence, R. Litan, R. Shapiro, Globophobia, Washington D.C., 1998, Brookings Institution), koji daju argumente za dalji progres liberalizacije i veće otvaranje (zahtevanje *Fast Track* ovlašćenja američkoj administraciji od strane Kongresa, po kojima je predsednik u mogućnosti da pregovara o trgovinskim sporazumima sa drugim zemljama, a da ih Kongres usvaja ili odbacuje, bez amandmana); po njima, poteškoće u oblasti stagnacije najamnine, nejednakosti, nesigurnosti, ne nastaju kao rezultat slobodnije razmene niti se rešavaju protekcionizmom. SAD, u stvari, ostvaruju velike koristi od daljih redukcija barijera u trgovini i investicijama.

¹² Reč je o kritici NAFTA (Severnoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini) od strane Ross Perot-a i njegovih kongresnih i radničkih saveznika, u kojoj se izražava strah da će sporazum depresirati zaposlenost i najamnine u SAD; Rupert, op. cit., pp. 60.

¹³ C. Crouch, W. Streeck, Introduction: The future of capitalist diversity, u: Political Economy of Modern Capitalism, mapping convergence&diversity, ed. C. Crouch, W. Streeck, Sage publications, 1997, pp. 1-18.

⁸ R. D. McCormick, 10 myths about globalization: Modern civilization-through trade-to all. Vital Speeches of the Day, Annual Meeting of the Denver World Center, City News Publishing Company, New York, Nov. 15, 2000. Autor je Vice President, International Chamber of Commerce.

⁹ Asociramo na globalne oblike uspostavljanja odnosa u oblasti svetske ekonomije i politike.

interesa i nacionalnog suvereniteta. Dati proces, u cilju prikrivanja gubitka ekonomske kontrole od strane nacionalne političke zajednice, može biti ispraćen snažnom nacionalističkom retorikom i ideologijom, ali može neželjeno i dalje da neguje potencijalno destabilizirajuću "demokratsku iluziju" među građanima da je moguća i nacionalna politika zaštite od delovanja tržišta. Realno je isto tako (*Crouch, Streeck*), odbranom nacionalnog demokratskog suvereniteta odnosno ponovnom izgradnjom ekonomskog upravljanja državom, postaviti barikadu protiv konstrukcije supranacionalnog suvereniteta. Insistiranje na nacionalnom suverenitetu pomaže cementiranju liberalizacije od rastuće globalne ekonomije i najbolje se uočava na primeru politike evropske integracije.

Neovisno od činjenice da su evropske nacionalne države progresivno izgubile kapacitete za nametanje političke volje u slobodnoj utakmici tržišnih snaga na vlastitoj teritoriji, ostale su vrlo sposobne i vitalne kao političke organizacije i emincije kolektivne identifikacije.¹⁴ Štaviše, u okviru Evropske unije, nacionalizam je danas u formi rezistencije protiv supranacionalizma i odbrane inter-governmentalizma. U tom smislu, posebno pitanje je odnos europenizacije (*europenisation*) i globalizacije.¹⁵ Naime, da li je i u kom opsegu europenizacija dovoljno izgrađena da deluje kao filter globalizaciji? Iskustvo zapadnoevropskih zemalja sugerise da su dvostruko zavisne – vlastitim unutrašnjim razvojem i spoljnim (van Unije) vezama. Nesumnjiv rezultat procesa europenizacije očituje se u kreiranju visokog stepena samodovoljnosti i samoapsorpcije unutar Evrope. Razmena između članica je na višem stepenu nego sa ostatkom sveta, i koincidira sa razmerama koje ostvaruje SAD interno u odnosu na eksternu razmenu. U odbrani svoga područja, članice traže načina kako da smanje oslonac na SAD.

Srozavanje nacionalnih državnih sposobnosti u uslovima globalizacije može da uzrokuje (a) uništavanje niza upravljačkih mehanizama u institucionalnim ekonomijama čija je realizacija posredno uslovljena podrškom snažne države ili društvene moći, (b) favorizovanje nacionalnih kapitalizama koji su u prošlosti funkcionisali sa relativno nižim učešćem države odnosno državne intervencije, prema institucionalnim ekonomijama koje su operacionalizovane na visokom nivou

državno posredovanih političkih organizacija, čime se utiče na relativnu kompetitivnost alternativnih obrazaca modela, i (c) relativno opadanje stepena na kome je nacionalna politika bila značajan izvor kapitalističke diversifikacije u promociji konvergencija kapitalističkih ekonomija u institucionalnom monokulturu dereguliranih tržišta i hijerarhija, i time redukuje ukupan diverzitet raspoloživih upravljačkih aranžmana, tj. potencijalno proizvede neto gubitak u ukupnom kapacitetu ambijenta. U slučaju da se "*governability*" ne oporavi na nacionalnom nivou, što je vrlo verovatno, kapitalistički diverzitet u budućnosti neće primarno počivati na nacionalnim razlikama. Naravno, to ne znači da diverzitet nestaje u potpunosti, tj. da je denacionalizovani globalni kapitalizam totalno neregulisan. Ekonomski režimi upravljanja variraju više između subnacionalnih regiona, internacionalnih sektora i globalno operativnih institucionalnih firmi nego što će nositi pečat nacije ili rezultata nacionalne politike. Regulacija će se temeljiti na rastućoj privatnoj i tržišnoj akomodaciji, umesto prvobitnog izlaganja hijerarhiji javne moći sa mogućnošću redistribucije resursa i prava odlučivanja u cilju zaštite socijalne kohezije.

Transformacija Vestfalske države – od welfare state do kompetitivne države

Elaborirane tendencije i posledice globalizacije otuda opravdano preispituju buduću ulogu *Westphalian state*¹⁶ kao koncepta koji je izrastao na temeljima Mira iz 1648, i time uspostavio moderni sistem država u Evropi. Postoje shvatanja da je mediavalna Evropa adekvatnija metafora za svetsku ekonomiju dvadesetprvog veka nego što je to Vestfalski sistem.¹⁷ Karakter svetske ekonomije dvadesetprvog veka (*Kobrin*) svešće se na tehnologiju u kojoj će razmere ekonomije zahtevati globalna tržišta i zamenu velikih, vertikalno integrisanih multinacionalnih firmi,

¹⁴ Samo na području režima socijalne politike u okviru Unije bilo je više pokušaja klasifikacija ('Bismarckova' tradicija finansira socijalnu politiku putem osiguranja zaposlenih, 'Beveridgeova' opštim opozreivanjem). Komisija EU upućuje da se ne može postaviti pitanje o potpunog harmonizaciji sistema socijalne zaštite, deriviranih iz tradicije i kulture zemalja članica. Dva faktora vode ka ograničenom stepenu konvergencije nacionalnih socijalnih politika: prvi se odnosi na zajedničke probleme u oblasti zaposlenosti, starenje stanovništva, promene u strukturi porodice i zaposlenosti, eskalaciju budžeta za socijalnu i zdravstvenu zaštitu, i drugi, ciljevi programa jedinstvenog evropskog tržišta predviđaju uvođenje minimalnih zajedničkih standarda za zaposlene u pravcu kreiranja jedinstvenih uslova za radnu snagu. R. J. Jones, *The Politics and Economics of the European Union*, Edward Elgar, 1996, pp. 162-163.

¹⁵ Videti izvrsnu analizu ovih odnosa u: H. Wallace, *Europeanisation and globalisation: Complementary or contradictory trends?* *New Political Economy*, Abingdon, Nov. 2000, pp. 369-382. Wallas-ova daje sledeću definiciju europenizacije: razvoj i održavanje sistematskog evropskog aranžmana za upravljanje *cross-border* vezama, tako da evropska dimenzija postane ugrađena karakteristika koja oblikuje *politics and policy* u okviru evropskih država.

¹⁶ Vestfalski model odnosi se na koncepciju međunarodnog poretka prema Vestfalskom miru iz 1648. godine, kojim je okončana nemačka faza Tridesetogodišnjeg rata, na kojem je prvi put izgrađen princip teritorijalnog suvereniteta u međudržavnim odnosima. Odredbe modela su:

(1) Svet je podeljen na suverene države koje ne priznaju bilo kakvu višu vlast, (2) Procesi donošenja zakona, rešavanja sporova i sprovođenja zakona su najvećim delom u rukama individualnih država, (3) Međunarodno pravo je usmereno na ustanovljavanje minimalnih pravila koegzistencije. Stvaranje trajnih odnosa među državama i narodima jeste cilj, ali samo ako to ne ograničava ostvarenje ciljeva nacionalne politike, (4) Odgovornost za prekršaje na granicama je 'privatna stvar' koja se tiče samo onih koji snose posledice, (5) Sve države smatraju se jednakim pred zakonom: zakonski propisi ne uzimaju u obzir asimetriju moći, (6) Razlike među državama se u krajnjem ishodu rešavaju silom; princip delotvorne sile ostaje nepoljuljan. Gotovo nijedna pravna prepreka ne postoji koja bi mogla da zauzda priklanjanje sili. Međunarodni pravni standardi pružaju minimalnu zaštitu, i (7) Minimalno ograničavanje slobode države je 'kolektivni prioritet'. Prema: D. Held, *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd, 1997, pp. 99.

¹⁷ S. Kobrin, *Back to the future, Neomedievalism and the postmodern digital world economy*, u: *Globalization and ...op. cit.*, pp. 165-187. Identifikuju se četiri aspekta mediavalnog sveta koji se mogu pojaviti u svetskom poretku: (a) geografija je bila nejasna sa nestabilnim i loše definisanim granicama (granice su reprezentovale političku snagu), (b) multipla lojalnost i pokornost bile su norma a ne izuzetak, (c) elite su bile kosmopolitenske a ne vezane svojom lojalnošću za određenu teritoriju, (d) postojala je težnja ka restauraciji poretka u vreme Rima.

interkorporativnim alijansama integriranim putem informacione tehnologije. Kao rezultat, post-Vestfalske upravljačke strukture reflektovao propustljive granice, multipla i možda konfliktna podaništva, koegzistencijalne nivoe vlasti – transnacionalnu, nacionalnu i subnacionalnu. Takav svet biće *relacionalno* strukturiran za razliku od sadašnje *hijerarhijske* strukture, sa rastućim nejasnoćama u vezi sa internom i eksternom suverenosti. Međutim, potpuna analogija sa novim Rimom nije moguća – supranacionalna vlast još uvek nije mnogo verovatna. Stoga i deluje kao utopijska ideja, koja je još uvek u fazi konstrukcije, o potrebi formiranja globalnog parlamenta.¹⁸ Građanske grupe, poslovne i finansijske elite, vremenom će, prema zagovornicima ideje, u skladu sa daljim razvojem globalizacije, vršiti intenzivni pritisak za koherentni demokratski sistem globalnog upravljanja u izrazu globalnog parlamenta, koji bi bio atraktivna alternativa onim ljudima, koji mimo sebičnih interesa, žele otvoreniji demokratskiji internacionalni sistem. Formiranje globalnog demokratskog foruma stvorilo bi pretpostavke za razmatranje problema zaštite čovekove okoline, radničkih standarda, ekonomske pravde. Čak i u slabom inicijalnom institucionalnom okviru, moglo bi se ukazati na previde i greške internacionalnih organizacija (MMF, STO, Svetska banka). Perspektiva globalnog federalizma je ipak prisutna u literaturi.¹⁹

Da li je hegemonija Vestfalske države u procesu nestajanja ili će postati jedan od nivoa upravljanja i dalje je otvoreno pitanje, sa manje ili više neizvesnosti u napred rečenom kao i u elaboriranom kontekstu koji sledi.

¹⁸ R. Falk, A. Strauss, Toward global parliament, Foreign Affairs, New York, Jan/Feb 2001, pp. 212-220. Ideja zapravo počiva na činjenici o rastućem otuđenju i nelojalnosti koja prati proces globalizacije, kao posledici nedostatka građanskih participacija u globalnim institucijama.

¹⁹ Naime, predikcija je da će se za narednih sto godina kreirati upravo globalni federalizam, sa sledećim stavovima. Prvo, kontinuirani tehnološki progres ubrzavaće međunarodnu ekonomsku integraciju i otkloniti tradicionalne prepreke (prostorna distanca) globalnoj vladi. Drugo, u odsustvu globalnih ratova i prirodnih katastrofa velikih razmera, supstancijalni deo svetske populacije neće se lako odreći pogodnosti koje integrisano i time efikasno svetsko tržište nudi. I treće, teško ostvarena građanska prava i dalje će se čuvati, održavajući pritisak na političare u pravcu odgovornosti prema željama svojih birača. Stvaranje alijanse (slično Kobrinu) u korist globalnog upravljanja između 'losers' (radničke grupe, environmentalisti, npr.) i 'winners' (eksporteri, multinacionalna preduzeća, finansijski interesi) je projekcija čija se realizacija očekuje. Alijansa je u funkciji podupiranja ostvarenja zajedničkih interesa obeju grupa posredstvom supranacionalnih promulgacija pravila, regulacija i standarda. Predstavnici rada i zaštite prirodne sredine dobiće internacionalna prava rada i zaštite čovekove okoline. Multinacionalna preduzeća poslovaće u okviru globalnih računovodstvenih standarda. Investitori će imati zajedničke koristi od javnosti rada, bankrotstava i finansijskih regulacija. Globalne fiskalne vlasti obezbeđiće javna dobra a globalni lender-of-last-resort (zajmodavac u krajnjim instanci) stabilizovaće finansijski sistem. Nacionalne birokrate i političari, jedini beneficijatori nacionalne države, transformisaće se ili u globalne zvaničnike ili će se marginalizovati i ostati po strani. Jezgrovita futuristička priča od strane ozbiljnih ekonomista. D. Rodrik, How Far Will International Economic Integration Go? The Journal of Economic Perspectives, Volume 14, Number 1, Winter 2000, pp. 177-186.

Upravljačka struktura, sa rastućim trendom funkcionalne i hijerarhijske diferencijacije, (Cerny, 2000), dakle, neće imati za rezultat jedan jedini nivo strukturalne hegemonije – *statism*, *regionalism*, ili *multilaterism*, koji bi bio dominantan. Predviđa se, ohrabriranjem *cross-cutting* podele rada, da će globalizacija generisati strukturalnu diferencijaciju u okviru i između nacionalnih granica. Vestfalska država nije više najefikasnija jedinica agregacije ponude različitih kolektivnih dobara. Napravimo mali uvod daljem objašnjenju ovog stava.

Predložili smo da se jedno od centralnih problema ere globalizacije svodi na područje relativizacije fundamentalnih funkcija države. Napomenimo da se institucionalna koherencija i strukturalna efikasnost moderne države temelji na dve komplementarne karakteristike.²⁰ U endogenom pristupu, država se posmatra kao arena kolektivne akcije, tj. kao set internih institucija i pravila igre, dok je u egzogenom određenju država predominantni ili jedini izvor verodostojnog angažovanja u internacionalnom sistemu. Vraćamo se na pitanje, otuda, da li i kako, kompleksni proces globalizacije ugrožava (u značenju alternative), oblikuje ili potencijalno podriva kapacitete nacionalne države na planu kontinuiranog konstituisanja efikasne arene kolektivne akcije i izvora adekvatnog angažmana. Procesualna karakteristika druge polovine dvadesetog veka, simbolizovana u internacionalizaciji i interdependenciji među državama vremenom se transformisala u daleko složeniji kompleks globalizacije.

Transformacija se može trodimenzionalno posmatrati (Cerny: 2000). Prva dimenzija obuhvata promene u karakteru domaćih zadataka, uloge i aktivnosti države, prevashodno na području "public goods"²¹ s obzirom da su ciljevi socijalne pravde, putem odgovarajuće ekonomske politike i politike redistribucije, ozbiljno podriveni marketizacijom ili komodifikacijom nacionalne ekonomske aktivnosti i ugrađenom finansijskom ortodoksijom (reč je, pre svega, o slabljenju kejnzijske *welfare state*²²). Druga dimenzija uključuje fundamentalne reorijentacije načina

²⁰ P. Cerny, Structuring the political arena: Public goods, states and governance in a globalizing world, u: Global...op.cit., 21-35.

²¹ Trajna proizvodnja javnih dobara nije moguća bez nekih osnovnih koncepcija istosti i kolektivnog identiteta: nemoguće je čak da se i sam pojam javnog dobra definiše precizno bez pozivanja bar implicitno na ideju kolektivnog identiteta. Ekonomisti definiciju javnog dobra temelje na kriteriju neisključivosti: ako dobro uopšte postoji, onda služi svima, a ne samo onima koji su za njega platili. Ali niko nije racionalno spreman niti dobrovoljno orijentisan da plati. Otuda i plaćanja za proizvodnju javnog dobra ima karakter prinude ili se vezuju za selektivne podsticaje. K. Ofe, Modernost i država. Filip Višnjić. Beograd, 1996, pp.242

²² Kejnzijska država blagostanja bila je duže vreme predmet diskusija upravo na području antagonizma kolektivne građanske sigurnosti države (države blagostanja) i liberalnih pozicija države (statusna pitanja privatne svojine, ugovorna tržišna ekonomija, tj. kapitalistička privreda), s obzirom da je tokom svog funkcionisanja postala značajno opterećenje za privredu. Visoki troškovi servisiranja države blagostanja, praćeni rigidnim i nefleksibilnim zakonodavstvima, predstavljaju prepreku konkurentnoj sposobnosti privrede i ekonomskom rastu. Upravljanje agregatnom tažnjom, prvenstveno posredstvom diskrecione monetarne i fiskalne politike u pravcu obezbeđenja nivoa pune zaposlenosti čini kostur kejnzijske *welfare state*. Udeo izdataka za socijalnu politiku u GDP je najobimniji i istovremeno varljiv, naročito kada su visoki nivoi

kako države utiču jedna na drugu ekonomski i politički, pošto se državni akteri (političari i birokrate) sve više interesuju za promociju kompetitivnih prednosti partikularne proizvodnje i servisnih sektora u rastuće otvorenoj i integriranoj svetskoj ekonomiji. Treća dimenzija razmatra odnose između strukture i agenata, ljudi, tj. individua i grupa, koje, direktno ili indirektno, namerno ili nenamerno, proizvode ove promene.

Pod uticajem globalizacije, kao i procesa strukturalnih promena i drugih ekonomskih i političkih trendova, neodvojivih od globalnih, različite kategorije *javnih dobara*, sa odgovarajućim normativnim i ekonomskim karakteristikama, referisanih kao²³: *regulatorna, produktivna, distributivna i redistributivna kolektivna dobra*, pretrpele su značajne transformacije. Na primer, Treća industrijska revolucija kasnog dvadesetog veka, zasnovana na tehnološkim prednostima informatičke tehnologije i komunikacija, robotike *etc.*, značajno je izmenila uslove ponude svih vrsta dobara, bilo javnih, bilo privatnih ili mešovitih. Kao efekat, proizvodni procesi, upravljačke strukture i distribucioni i tržišni procesi prilično su promenjeni u odnosu na period hijerarhijski organizovane masovne proizvodnje i distribucije tipične za Drugu industrijsku revoluciju. Kompleksniji i fleksibilniji proizvodni procesi, "*lean*" upravljačke strukture i segmentacija proizvođačkih i potrošačkih tržišta, uz globalizovane finansije "razvedene" od države, pa čak i od realne ekonomije (što je još uvek diskutabilno), potvrda su ovih promena. Očigledno je da su politička i ekonomska kontrola, stabilizacija, regulacija, promocija i unapređenje ekonomskih aktivnosti izuzetno i rastuće fragmentisani.

Sagledajmo ukratko efekte transformacionih procesa po segmentima javnih dobara, u cilju korektno identifikacije uticaja globalnih i transnacionalnih uticaja na tradicionalne funkcije nacionalne države.

Regulatorna kolektivna dobra obuhvataju: uspostavljanje i zaštitu privatnih i javnih svojinskih prava, stabilan monetarni sistem, aboliciju internih barijera za proizvodnju i razmenu u okviru nacionalnog tržišta, standardizaciju sistema mera i težina, legalni sistem sankcionisanja i primene ugovora i rešavanja sporova, regulatorni sistem stabilizacije i koordinacije ekonomskih aktivnosti, sistem trgovinske zaštite, različite mere usmerene na zaštitu u slučaju tržišnih promašaja (npr. *lender of last resort*). U svetu u kojem dominira otvorena razmena, finansijska deregulacija, praćene rastućim uticajem informacione tehnologije,

svojinska prava i druga bazična pravila, postaju vrlo problematična za nacionalnu državu, u smislu njihovog etabliiranja i održavanja. *Produktivna i distributivna* kolektivna dobra podrazumevaju različite specifične aktivnosti proizvodnje i distribucije direktno ili indirektno kontrolisane ili sponzorisane od strane države. Validnost javne svojine politički, ekonomski ili militarno stratejskih industrija, kao državnih monopola na području javnih usluga, temelji se na ekonomiji obima kao i transakcionim troškovima ušteđenih u stvaranju *produktivnih* kolektivnih dobara. Međutim, fleksibilni industrijski sistemi, skupa sa konkurentnim niskotroškovnim izvorima ponude, pogotovo multinacionalnih firmi, značajno podrivaju vitalnost državnih i paradržavnih firmi, što se izrazilo osetilo u krizi javnog vlasništva i masovnim talasima privatizacije tokom poslednje dve decenije prošlog veka. Za razliku od produktivnih, *distributivna* kolektivna dobra manje se karakterišu tehničkom nedeljivošću, a više "finim" strukturama kao što su menadžmentske strukture ili potrošačke ideologije. Konzumerske preferencije diktiraju tržišna ponašanja u smislu poštovanja troškovnog principa, tako da mnoge osnovne javne funkcije i usluge (odredbe ekološke zaštite zdravlja, osvetljenje, komunalne usluge, policijska zaštita, prevozna i energetska infrastruktura), koje su donedavno uživale u samom središtu birokratske moderne industrijske/države blagostanja, danas su ozbiljno egzistencijalno ugrožene, dezagregirane i komodificirane. *Redistributivna* kolektivna dobra (zdravstvo, *welfare* usluge, obrazovanje, politika pune zaposlenosti, sistemi neokorporativističkog ugovaranja najamnina, zaštita okoline), dakle, ključne poluge države blagostanja, u savremenom svetu doživljavaju takođe dramatične promene. Vrlo senzitivno područje, koje je pod snažnim internacionalnim pritiskom neoliberalne ekonomije (*market-oriented*, anglo-američki tip kapitalizma²⁴), odnosi se na neokorporativističko ugovaranje najamnina i politike pune zaposlenosti, sa zahtevom ograničenja najamnina i njihove veće fleksibilnosti. Najistaknutiji novi sektor redistributivnih kolektivnih dobara, ekološka zaštita, transnacionalnog je karaktera, s obzirom da zagađenje i eksploatacija prirodnih resursa ne respektuju granice.

Kapaciteti nacionalnih ekonomija u obezbeđenju kolektivnih ili javnih dobara značajno se ograničavaju, pri čemu se ne možemo otrgnuti utisku da je savremena država preopterećena i impotentna. Stoga se pažnja javne politike neminovno okreće promociji atraktivne investicione klime za transnacionalni kapital, na širokom području javnih dobara, tretiranih kao "imobilni faktori kapitala", u koje spadaju: ljudski kapital (veština, iskustvo, obrazovanje i obuka

transfernih plaćanja rezultat visokih nivoa nezaposlenosti. Alternativne mere socijalnog domena dezagregiraju se i razlikuju među tipovima socijalne politike. Najpoznatija tipologija fokusirana na održavanju dohotka razlikuje tri tipa: *univerzalistički* (definiše koristi kao građanska prava raspoloživa svima u istom izrazu), *korporativistički* (povezuje diferencijalne koristi članova grupa, specifikiranih primarno na profesionalnoj osnovi) i *rezidualni*, oslonjen na sredstva kontrole ograničenja beneficija onima koji su nesposobni da se izdržavaju na osnovu privatnih provizija od tržišnih transakcija i drugih privatnih transfera. Šire: A. Martin, *Labour, The Keynesian Welfare state, and the Changing International Political Economy*, u: *Political Economy and the Changing Global Order*, ed. R. Stubbs, G. Underhill, MacMillan, 1994, pp. 60-74.

²³ O kategorijama javnih dobara vidi takođe: P.Cerny, *Globalization, governance and complexity*, u: *Globalization and Governance*, op.cit., pp. 188-212.

²⁴ Ortodokсни model kompetitivne države, koji nije *developmental* state već *neoliberal state* reafirmisan je, u smislu renesanse *free market* ideologije, ekonomijom ponude odnosno reganizmom i tačizmom početkom osamdesetih godina prošlog veka, i vremenom postao dominantan zbog uticaja sledećih faktora: fleksibilnost i otvorenost anglo-saksonskog tržišta kapitala, iskustvo anglo-američkih elita sa internacionalnim i transnacionalnim biznisom i spremnošću da posluju multinacionalno, korporativna struktura američkih i britanskih firmi i njihova veća zainteresovanost za profitabilnost i akcionarske prihode nego za tradicionalne odnose i tržišna učesća, entuzijazam kojim su američki menadžeri prigrili "*lean*" menadžment i *downsizing*, relativna fleksibilnost radne snage u SAD i UK, tradicija *arm's-length* (na odstojanju) države u ovim zemljama, Cerny, 2000, op. cit. pp. 32.

radne snage), infrastruktura (od javnog transporta do *high-tech* informacionih autostrada), podrška novim tehnologijama, priprema dela sektora javnih usluga za davanje visokog nivoa kvaliteta života za nove elite i srednje menadžere.

Navedene transformacije u svom središtu imaju promenu tehnološkog i institucionalnog obrasca u smislu postfordizma i vrlo disperznog procesa tzv. *fleksibilizacije*, kao rezultante ekskluzivnog razvoja informacionih tehnologija. Upravo pomenuti iskorak informacionih tehnologija omogućio je kvalitetno nov monitoring od strane menadžmenta, čime se postiže ne samo kontrola rutinskog upravljanja i efikasnije ispunjenje planova već i stroža kontrola neposredne proizvodnje i transakcionih troškova. Isto tako, evolucija trgovinskih i proizvodnih struktura podrazumeva i primenu kompleksnijih finansijskih kontrola, rapidne promene računovodstvenih tehnika i indikatora finansijskog karaktera za oba sektora – javni i privatni.

Da li je nacionalna država u savremenim uslovima prepuštena vlastitoj sudbini, u smislu gašenja i podleganja globalnim tokovima ili je ipak u mogućnosti da autotransformacijom obezbedi koegzistenciju sa globalnim poretom? Drugim rečima, da li se kriza nacionalne industrijske države blagostanja, koja počiva na opadajućim kapacitetima sposobnosti izolacije nacionalne ekonomije od globalne ekonomije (i koja generiše stagnaciju sa inflacijom kada praktikuje izolaciju), može prevazići (Cerny, 2000) njenom dekomodifikacijom kao *welfare state* i transformacijom u marketiziranu *kompetitivnu državu*, kao pogonsku snagu dalje globalizacije.

Želja za čuvanjem značajnosti nacionalne države (ekonomije) svodi se otuda na pitanje kako ponovo osvojiti državno upravljanje privatnom ekonomijom, ali ne na zastarelom nacionalnom, već međunarodnom nivou (Crouch, Sireeck). Domaći demokratski suverenitet nad ekonomijom, jedini koji se smatra realno validnim, može se restaurirati u internacionalnom ambijentu ukoliko se domašaj onoga što je "domaća" politika intervencije proširi u pravcu koji odgovara proširenom tržištu. Nacionalna demokratska politika i socijalne institucije mogu podržati internacionalno sposobne egalitarne ekonomije sa visokim nadnicama, jedino u adekvatnom međunarodnom kontekstu. I samo u takvom miljeu mogu ostvariti kontinuitet održavanja diverziteta kapitalizma. Prema tome, postojeće nacionalne institucije, ma kakve bile u prošlosti, u tekućim i budućim uslovima mogu opstati jedino kao delovi veće institucionalne strukture, koja ih mora zameniti u cilju očuvanja doprinosa civilizovanju globalno integrisane kapitalističke tržišne ekonomije.

Promene u domenu politike na području izmeštanja tradicionalne države blagostanja u kompetitivnu državu podrazumevaju (Cerny, 2000):

- pomeranje sa makroekonomskog na mikroekonomski intervencionizam, reflektovano u deregulacionoj i industrijskoj politici
- promene u fokusu intervencionizma sa razvoja i održavanja obima strategijskih ili bazičnih ekonomskih aktivnosti, da bi se sačuvala minimalna samodovoljnost u ključnim sektorima, ka fleksibilnijim sektorima sa kompetitivnim sposobnostima u uslovima diversificiranim i rapidno razvijenim internacionalnim tržištima, tj. stremljenje ka kompetitivnim za razliku od komparativnih prednosti

- naglasak na kontroli inflacije i generalnom neoliberalnom monetarizmu, ne-inflatornom rastu, kao kriterijumu državnog ekonomskog menadžmenta i intervencionizma (ugrađena finansijska ortodoksija)
- promene u fokusu državnih politika sa generalne maksimizacije *public welfare* u okviru nacije (puna zaposlenosti, redistributivna transfera plaćanja i provizije socijalnih usluga) ka promociji preduzeća, inovacija i profitabilnosti privatnog i javnog sektora.

Proces transformacije države u kompetitivnu državu (koegzistentnu sa globalnim trendovima, mada nam se sama sintagma kompetitivna država čini eufemizmom za globalnu ekonomiju) nije ni jednostavan ni kratak. Uostalom, treba imati u vidu da država, iako u eroziji zbog globalnih presija, poseduje inherentne mehanizme kojima inercijalno oblikuje pravce nacionalne i međunarodne ekonomije i politike.

Komentar

Time smo okončali razmatranje fenomena globalizacije, odnosa prema nacionalnoj ekonomiji (državi), stanja i perspektiva nacionalnih ekonomija. Otvorili smo pojedina pitanja, ukazali na dileme i alternativu, specifičnosti i karakteristike novih i starih modela i koncepta organizacije i funkcionisanja globalnih, internacionalnih i nacionalnih (i subnacionalnih) ekonomija i država. Ukazano je da institucionalna infrastruktura na različitim nivoima operacionalizacije ekonomskih i (neekonomskih) tokova iziskuje adekvatne hijerarhijske matrice posredstvom kojih se obezbeđuje upravljanje na funkcionalno diferencijalnim strukturama. Agresivna kompetitivnost tržišno orijentisanog ekonomskog modela (globalnog ili anglo-saksonskog) snažno potiskuje okoštale velfarističke tradicionalne forme upravljanja ekonomijom. Procesi su uveliko u toku, mada nisu i pravolinijski. Nemali broj značajnih ekonomija u (zapadnom) svetu²⁵ u fazi je propitivanja vlastitog modela upravljanja ekonomijom i traženja načina za održavanje budućih diverziteta kapitalizma. Međutim, globalni ekonomski tokovi, otvoreno ili latentno, scenarijski i konzistentno, predstavljaju vrlo kompleksan izazov za savremene ekonomije, osobito one koje su nosile veći pečat intervencionističke države. Očekivane promene u pravcu uniformizacije ili konvergencije na globalnom nivou ostavljaju uzak koridor za konzerviranje postojećih unika nacionalnih država. Neoliberalni koncept, utemeljen na ključnim pretpostavkama *deregulacije* i *fleksibilizacije*, podržan informatičkom

²⁵ U radu nismo diskutovali nedovoljno razvijeni i tranzicioni svet, iz nadamo se posve razumljivog razloga odabrane teme. Tranzicione ekonomije u fazi su intenzivnog vlastitog prilagođavanja tržišnom modelu privredivanja (liberalizacija i privatizacija, pre svega). Neizgrađeni mehanizmi ili oni u procesu formiranja institucionalnih infrastruktura koje diktira tržišna ekonomija (zakonodavstvo, regulacija, računovodstvene procedure, finansijska tržišta, centralna monetarna vlast, efikasan fiskalni sistem), zajedno sa inicijalnim uslovima, eksternim faktorima i različitim reformskim strategijama u tranzicionim ekonomijama, korespondiraju sa ostvarenim rezultatima. Stanovište je da brzina reforme odgovara bržem oporavku i većem ekonomskom rastu. Vidi: S. Fischer, R. Sahay, *The Transition Economics After Ten Years*, NBER Working Paper No. 7644, April 2000.

revolucijom, empirijski nesporan na području efikasnosti i sumnjiv u oblasti socijalne kohezije (otuda traganje za kapitalizmom sa humanim licem), postaje dominantna forma organizovanja proizvodnje ekonomskog i političkog života.

Literatura

1. Cerny, P., (2000) Structuring the political arena: Public goods, states and governance in a globalizing world, u: Global political economy, contemporary theories, Routledge.
2. Cerny, P., (1999) Globalization, governance and complexity, u: Globalization and Governance, ed. Prakash A, Hart J.A., Routledge.
3. Crouch, C., Streeck, W., (1997) Introduction: The future of capitalist diversity, u: Political Economy of Modern Capitalism, mapping convergence&diversity, ed. Crouch, C., Streeck, W., Sage publications.
4. Falk, R., Strauss, A., (2001) Toward global parliament, Foreign Affairs, New York, Jan/Febr.
5. Fischer, S., Sahay, R., (2000) The Transition economies after ten years, NBER working papers, April.
6. Held, D., (1997) Demokracija i globalni poredak, Vilip Višnjić, Beograd.
7. Jones, R.J., (1996) The Politics and Economics of the European Union, Edward Elgar.
8. Josifidis, K., Prekajac, Z., (2001) Alternativni tipovi kapitalizma – evropske dileme, Ekonomist br. 1, Vol. 33, Beograd.
9. Kobrin, S., (1999) Back to the future, Neomedievalism and the postmodern digital world economy, u: Globalization and Governance, ed. Prakash A, Hart J.A., Routledge.
10. Lake, D. A., (1999) Global governance, A relational contracting approach, u: Globalization and Governance, ed. Prakash A, Hart J.A., Routledge.
11. Martin, A., (1994) Labour, the Keynesian Welfare State, and the Changing International Political Economy, u: Political Economy and the Changing Global Order, ed. Stubs R. Underhill G., MacMillan.
12. McCormick, R. D., (2000) 10 myths about globalization: Modern civilization – through trade – to all, Vital Speeches of the Day, Annual Meeting of the Denver World Center, City News Publishing Company, New York, Nov. 15.
13. McMichael, P., (2000) Globalization, trend or project? u: Global Political Economy, contemporary theories, Routledge.
14. Nitzan, J., Bichler, S., (2000) Capital Accumulation, Breaking the dualism of 'economics' and 'politics', u: Global Political Economy, contemporary theories, Routledge.
15. Ofe, K., (1996) Modernost i država, Filip Višnjić, Beograd.
16. Philips, R., (2000) Approaching the organisation of economic activity in the age of cross-border alliance capitalism, u: Global Political Economy, contemporary theories, Routledge.
17. Rodrik, D., (2000) How Far Will International Economic Integration Go? The Journal of Economic Perspectives, Vol. 14, Number 1, Winter.
18. Rupert, M., (2000) Ideologies of Globalization, Contending visions of a New World Order, Routledge.
19. Wallace, H.J., (2000) Europeanisation and globalisation: complementary or contradictory trends? New Political Economy, Abingdon, Nov.

Danilo Šuković

GLOBALIZACIJA I SIROMAŠTVO

1. Uvod

Globalizacija je svetska pojava koja u suštini predstavlja tehnološko, ekonomsko i političko objedinjavanje sveta. Pred naletom globalizacije granice između država gube na značaju. Geografske udaljenosti su sve manja prepreka za nesmetano funkcionisanje tržišta. Svet sve više postaje globalni tržišni centar u kome su proizvodi, usluge i ideje dostupni svuda i u svako vreme.

Ekonomskoj globalizaciji prethodi neverovatno brz tehnološki razvoj. Došlo je do izuzetno uspešnog spoja informacione tehnologije i komunikacija. Računarska tehnika, satelitske komunikacije, optički kablovi i mobilna telefonija omogućavaju brzo i jeftino komuniciranje što ima, između ostalog, za posledicu geografsku razuzdenost kompanija. Pogoni se preseljavaju širom sveta zavisno od povoljnosti prirodnih resursa i jeftine radne snage. U najrazvijenijim zemljama stvara se industrija znanja, dok se proizvodni pogoni lociraju u manje razvijenim i nerazvijenim zemljama.

Ekonomska globalizacija u čijoj su osnovi liberalizacija i slobodno tržište, kako unutar zemalja tako i između njih, pretpostavlja odgovarajuću infrastrukturu. To nije obična međuzavisnost ekonomija, već sistem zasnovan na strogim pravilima koji obezbeđuje slobodnu proizvodnju i razmenu u svetskim razmerama. Jedna od tipičnih institucija ove infrastrukture je WTO.

Proces globalizacije je nezavisan od naše volje, jer je uslovljen objektivnim zakonitostima. Međutim, u poplavi glorifikacija, s jedne, i osporavanja i kritika, s druge strane, ta se okolnost često zanemaruje. No, društvo treba da bude svesno kako nesumnjivih velikih prednosti, isto tako i nespornih loših efekata globalizacije. Jedna od najtežih posledica globalizacije je svakako porast prekomernih ekonomskih nejednakosti i siromaštva. U nastavku ćemo pokušati da bliže osvetlimo odnos globalizacije i siromaštva.

2. Porast ekonomskih nejednakosti i siromaštva u vreme ekspanzije globalizacije

Rasprava o problemima ekonomskih nejednakosti i siromaštva, iako je to većita tema, nikad nije toliko eskalirala kao u poslednjoj deceniji XX veka, upravo u vreme najvećeg razmaha globalizacije. To je jedan od glavnih uzroka što je kritika globalizacije došla do usijanja.

Kritike dolaze ne samo iz zemalja i regiona pogođenih globalizacijom već i od najuglednijih intelektualaca iz razvijenih zemalja. Tako Noam Čomski, čija su dela uglavnom posvećena analizi ideoloških mehanizama zapadnih društava, kaže: "Koncepti efikasnosti i zdrave ekonomije kakve priželjkuju bogati i privilegovani vrlo malo nude 'beskorisnim' slojevima populacije, onima odučnim u socijalnu bedu i očaj."¹

Kritike globalizacije se uglavnom svode na tezu da nova ideologija razvoja (globalizacija) odražava ekonomsku logiku u svojoj njoj krutosti. U ovakvom obrascu nema mesta za poštovanje prirode, koje zahtevaju ekolozi, niti za poštovanje ljudskih bića koje zahtevaju humanisti, najčešće ističu brojni kritičari globalizacije.

Ovakve oštre kritike globalizacije svakako će biti manje iznenađujuće u svetlu podataka o ekspanziji ekonomskih nejednakosti i siromaštva u godinama globalizacije.

Prema poslednjem izveštaju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, bogatstvo planete od 1950. godine uvećano je za oko šest puta, dok je u isto vreme siromaštvo u 100 od 174 ispitane zemlje, povećano. Ili drugi kuriozitet, tri najbogatija čoveka na svetu poseduju bogatstvo koje je veće od bruto nacionalnog proizvoda 48 najsiromašnijih zemalja. Imetak 15 najbogatijih pojedinaca premašuje bruto nacionalni proizvod svih zemalja subsaharske Afrike. Najzad, bogatstvo 84 najimućnija pojedinca premašuje bruto nacionalni proizvod Kine, koja ima 1,2 milijarde stanovnika.

Ideja da razvijene zemlje OECD podstiču polet manje razvijenih izdvajajući 1% bruto nacionalnog proizvoda, koja je u periodu 1945-1975, kako-tako realizovana, pod naletom globalizacije praktično je napuštena. Tako je ova pomoć nerazvijenima stalno opadala, pa je u 1992. godini iznosila 0,7%, a 2000. godine samo 0,25% nacionalnog bruto proizvoda zemalja OECD. "Razlika između ovih cifara znači stotine milijardi dolara godišnje. Za milione siromašnih to je razlika između života i smrti."²

Istom prilikom gospodin Wolfensohn je izneo zabrinjavajuće poruke. Svakom decenijom izazovi stabilizacije intenziviraju se sa stanovišta uticaja na siromaštvo. Danas polovina svetske populacije živi sa manje od dva USA \$ na dan, 80% stanovništva raspolaže sa samo 20% ukupnog GDP na svetu. Pored toga, u svakoj zemlji postoji velika neravnoteža između bogatih i siromašnih, istakao je Wolfensohn.

No, kraj izazovima nije ovde. Za narednih 25 godina na planeti će biti dve milijarde stanovnika više od kojih najveći deo u zemljama u razvoju, tako da će u ovim zemljama živeti ukupno preko 6,5 milijardi ljudi. Koliko će ljudi biti osuđeno da živi sa manje od dva dolara na dan, pita se Wolfensohn. Od načina odgovora međunarodne zajednice na ovo pitanje, kaže on, zavisi da li će naša deca živeti u miru i stabilnosti ili u svetu sa rastućim konfliktima.

Problem je, dakle, u tome što se broj stanovnika koji živi sa manje od 1\$ na dan, to jest u apsolutnoj bedi, povećao, dok je u isto vreme, zahvaljujući upravo globalizaciji, došlo do velikog porasta GDP na svetskom nivou.³

Blagodeti ekonomskog prosperiteta na svetskom planu uživa sve manji broj ljudi, dok u isto vreme sve veći broj zapada u siromaštvo. Ovaj problem je prisutan na svim nivoima. Ne samo na globalnom planu nego i između regija i unutar pojedinih zemalja, i to kako onih nerazvijenih tako i onih najbogatijih.

Stanovništvo sa manje od 1\$ na dan

(u milionima)

Region	1987.	1990.	1993.	1996.	1998.
Istočna Azija i Pacifik	417,5	452,4	431,9	265,1	278,3
- bez Kine	114,1	92,0	83,5	55,1	65,1
Evropa i Centralna Azija	1,1	7,1	18,3	23,8	24,0
Latinska Amerika i Karibi	63,7	73,8	70,8	76,0	78,2
Srednji istok i Severna Afrika	9,3	5,7	5,0	5,0	5,5
Južna Azija	474,4	495,1	505,1	531,7	522,0
Podсахarska Afrika	217,2	242,3	273,3	289,0	290,9
Ukupno	1.183,2	1.276,4	1.304,3	1.190,6	1.198,9

Izvor: Ujedinjene nacije

Izuzev Istočne Azije sa Pacifikom u svim regionima je došlo do povećanja broja stanovnika koji žive ispod egzistencijalnog minimuma od jednog dolara na dan.

Kakva je slika siromaštva po pojedinim zemljama u svetu, pokazuju nam, doduše nepotpuni podaci World Development Report 2000/2001 Svetske banke, dati u prilogu I. U njima nema podataka za Jugoslaviju. Kod nas još nema zvanično određene linije siromaštva. Postoje samo izolovane procene pojedinih eksperata o procentu siromašne populacije. Linija siromaštva je u suštini stvar konvencije, mada po pravilu zavisi od visine nacionalnog dohotka i ona se obično kreće do nivoa jedne polovine prosečne plate u zemlji.

Na bazi sopstvenih proračuna, koji se zasnivaju na zvaničnim anketama Saveznog zavoda za statistiku o potrošnji stanovništva, u Jugoslaviji (bez Kosova) živi sa manje od 1\$ na dan 19,98% stanovnika, a sa manje od 2\$ na dan čak 73,8%

¹ Noam Čomski: "Svetski poredak – stari i novi", SKC, Beograd, 1998, str. 853.

² Ovo je rekao James D. Wolfensohn, predsednik Svetske banke na Diskusijom forumu "Izazovi stabilizacije: Uloga svetske banke", Berlin, 2. april, 2001.

³ Od 1980. do 1990. GDP u svetu je imao posećnu stopu rasta od 3,2 a u periodu od 1990. do 1999. godine 2,5%, dok je stanovništvo u periodu 1980. do 1990. raslo po prosečnoj godišnjoj stopi od 1,7%, a u periodu od 1990. do 1999. po prosečnoj stopi od 1,0%.

stanovnika. Uprkos realnim metodološkim teškoćama o uporedivosti podataka o dohotku i potrošnji, zaključak je nesporan da je mali broj zemalja na svetu čije stanovništvo živi u težim uslovima od našeg, što se može videti iz podataka u prilogu 1.

Podaci iz priloga 1. ovog rada pokazuju nam da je Jugoslavija sada praktično najsiromašnija zemlja u Evropi.⁴ Od naše zemlje siromašnije su mnoge afričke zemlje, pretežno iz subsaharskog regiona, zatim Indija, Pakistan i Bangladeš.

Dok se u Africi nalaze najsiromašnije zemlje na svetu, u Latinskoj Americi postoje najupadljivije ekonomske nejednakosti na svetu. U prilogu 2. ovog rada dati su podaci o Gini koeficijentu i potrošnji stanovništva po decilima (koordinate Lorenzove krive), koji nam pokazuju kolike su ekonomske nejednakosti po pojedinim zemljama u svetu.

Zemlje sa najvećim ekonomskim nejednakostima, merene Gini koeficijentom, su: Brazil (0,60), Čile (0,56), Kolumbija (0,57), Salvador (0,52), Gvatemala (0,59), Meksiko (0,54), Paragvaj (0,59), Južna Afrika (0,59), Zimbabve (0,57) i druge.

Da bi slika o ekonomskim nejednakostima bila potpunija daćemo uporedne podatke za deset zemalja gde su ekonomske nejednakosti najveće i za deset gde su najmanje.

Procentualno učešće u dohotku najsiromašnijih i najbogatijih 20%

Najveće nejednakosti			Najmanje nejednakosti		
Zemlja	2% najsiromašnijih	20 najbogatijih	Zemlja	20 najsiromašnijih	2% najbogatijih
Sijera Leone	1,1	63,4	Slovačka	11,9	31,4
Gvatemala	2,1	63,0	Češka	10,5	37,4
Gvineja Bisao	2,1	58,9	Austrija	10,4	33,3
Paragvaj	2,3	62,4	Norveška	10,0	35,3
Panama	2,3	60,4	Finska	10,0	35,8
Brazil	2,5	64,2	Mađarska	9,7	38,1
Niger	2,6	53,3	Ruanda	9,7	38,1
Lesoto	2,8	60,1	Danska	9,6	34,5
Južna Afrika	2,9	64,8	Švedska	9,6	34,5
Kolumbija	3,1	61,5	Japan	10,6	35,7

Izvor: World Bank, World Development Indicators, 1999.

Problem socijalnog raslojavanja izazvan globalizacijom je još veći u odnosima između zemalja. Pet najbogatijih nacija (Kanada, Norveška, Sjedinjene Američke Države, Japan i Belgija) od 1960. do 1997. godine razdaljinu prema pet globalnih siromaha (pet najsiromašnijih: Sijera Leone, Niger, Etiopija, Burkina Faso i Burundi) pomerile su sa 30:1 na čak 74:1.

⁴ Kako ne raspolazemo podacima za Albaniju, to bi jedino ona mogla biti siromašna kao naša zemlja ili još siromašnija.

Prema raspoloživim podacima za Jugoslaviju⁵ 20% najsiromašnijih je u 1998. godini raspolagalo sa 7,36%, a 20% najbogatijih sa 38,5% nacionalnog dohotka. Opseg nejednakosti u nas posmatran u svetskim razmerama nije ekstremno visok, ali nije ni na približno poželjnom nivou, posebno s obzirom na nizak nivo dohotka, u kom slučaju je manja tolerancija ekonomskih nejednakosti.

3. Globalizacija i država blagostanja

Da bi slika o uticaju globalizacije na ekonomske nejednakosti i siromaštvo bila potpunija, potrebno je ukazati i na posledice globalizacije na koncept države blagostanja.

Globalizacija je razorno delovala i na koncept države blagostanja. Ranih osamdesetih godina veliki deo dominantnog diskursa o problemima i budućem razvoju države blagostanja bio je usmeren na antagonizam između aspekata kolektivne građanske sigurnosti (odnosno države blagostanja) i liberalnih aspekata države, odnosno garancije koje ona daje u pogledu privatne svojine, ugovornih tržišnih odnosa, pa time i kapitalističke privrede. Preovladao je stav da je država blagostanja postala preveliko opterećenje za privredu i da zbog toga potencijal za rast i konkurentnost privrede trpe od velikih troškova i rigidnosti koje tržištu nameće država finansirajući projekat blagostanja i socijalne sigurnosti. Ovim teorijama suprotstavljaju se argumenti i programska gledišta demokratske levice, sindikata i zapadnoevropskih socijaldemokratskih i socijalističkih partija i vlada.

Ovu debatu je šematski vrlo uspešno ilustrovao Klaus Ofe.⁶ On je izvršio kategorizaciju suprotstavljenih uzročnih veza između liberalnog principa tržišne ekonomije (TE) i države blagostanja (DB).

Interakcije tržišne privrede i države blagostanja

Uzročna veza	u prilog	protiv
TE-DB	ekspanzija privatnog sektora privrede stvara poresku osnovu za "dividendu rasta" iz koje se mogu finansirati socijalna davanja i usluge države blagostanja	tehničke promene koje smanjuju potreban rad, bektstvo kapitala, praznine u domaćoj tražnji, i sl., podrivaju perspektivu za ostvarivanje dugoročne pune zaposlenosti kao pretpostavke na kojoj se zasniva DB
DB-TE	1 3 obezbeđivanje veština, zdravlja, miroljubivih industrijskih odnosa. "ugrađenih" stabilizatora tražnje itd., stvaraju neophodne inpute za TE i potpomažu njenu dalju ekspanziju	2 4 preveliko poresko opterećenje; posledice rastućeg državnog deficita; DB kao destimulus za investicije, zaposlenosti i rad; DB kao uzrok rigidnosti na tržištu rada i "nemoralnih" stavova

⁵ Anketa Saveznog zavoda za statistiku o raspoloživim i upotrebljenim sredstvima za potrošnju 1998. godine, Beograd.

⁶ Klaus Ofe: "Modernost i država", Beograd, 2000, str. 217.

Kontroverze koje naglašavaju dugoročnu nekompatibilnost države blagostanja i liberalnog tržišnog društva postaju još komplikovanije isticanjem stavova da šteta koju država blagostanja nanosi liberalnom poretku nije neposredno ekonomske, već više moralne prirode. Po rečima pobornika ovog argumenta, "fiskalna kriza" i kriza "ekonomske neefikasnosti" države blagostanja posredovane su moralnom krizom. Evo kako to objašnjava jedan od pobornika ove teze Anton C. Ziderfeld: " Posle neke manifestacije koja je organizovana radi prikupljanja sredstava za određeni dobrotvorni cilj, članovi dobrovoljne organizacije imaju priliku da prikupljeni novac lično predaju korisnicima njihovog dobročinstva, dok su korisnici dobročinstva države blagostanja anonimne jedinke u birokratskom sistemu koje primaju svoje čekove poštom, dok se novac za taj sistem prikuplja kroz ogromni poreski aparat. Ovaj socijalni paket ne zahteva nikakvu obavezu niti inicijativu, a ni ulaganje neke moralne energije. Niko ne snosi nikakvu odgovornost, niko nikome ne odgovara, niko ne mora da pokaže lojalnost."⁷

Ovim kritikama koncepta države blagostanja pridružuje se i Mid. On kritikuje američku državu blagostanja zbog popustljivosti misleći pri tom na njen neuspeh da nametne "građanske obaveze" primaocima pomoći i usluga. Pod *građanskim* obavezama on podrazumeva takve građanske dužnosti kao što su prihvatanje (teškog i malo plaćenog) rada, izdržavanje sopstvene porodice, poštovanje prava drugih i sticanje osnovnih znanja (kroz formalno obrazovanje) koje zahteva pismenost i koje čoveka osposobljavaju za zapošljavanje. Sve zajedno, ove građanske vrline sačinjavaju ono što Mid naziva kompetentnim ili "funkcionišućim građaninom", na čije formiranje gleda kao na funkciju novog stila socijalne politike koja bi koristila obrazovna sredstva i direktne kazne da bi građane oblikovala po ovom modelu. "Vlada mora da uveri ljude da krive sami sebe"; siromašni moraju biti obavezani da prihvate "zaposlenje kao dužnost".

Za poziciju države blagostanja, koja je bez sumnje dosad najpouzdaniji garant za eliminaciju siromaštva i suzbijanje prekomernih ekonomskih nejednakosti, od velikog značaja je i uticaj demokratije. U modernoj kapitalističkoj državi postoje takođe istovremeno uslovljenost i protivrečnost demokratije i koncepta države blagostanja. Njihovu povezanost Klaus Ofe ovako prikazuje.

Interakcije političke demokratije (PD) i države blagostanja (DB)

Uzročna veza	u prilog	protiv
PD-DB	univerzalno pravo glasa jača političku moć većine građana koji zavise od najamnika; kolektivni interes najamnih radnika za državu blagostanja; "snaga	bumerang socijalne pomoći; individualizam; autoritarni populizam koji se protivi državi blagostanja; nove partikularističke tendencije (pobune

	velikih brojeva" na izborima ima prevagu nad ekonomskom moći svojine	zbog poreza, institucionalni rasizam, etc.)
	1	2
DB-PD	3 konvergentni obrazac partijske konkurencije; smanjenje intenziteta političkog konflikta; politička integracija celokupnog biračkog tela; "kraj ideologije"; strukturno nestajanje političkog radikalizma, koje može da dovede do antidemokratskih izazova	4 korporativistička deformacija PD; marginalizacija grupa, interesa i rascepi koje ne rešava DB; pojava novih oblika neinstitucionalnog političkog konflikta

Država blagostanja je, nakon što je u izvesnoj meri smirila napetost između kapitalističke privrede i demokratskog političkog uređenja, suočena sa novim iskušenjem. Problem je u tome što je jedini put da se poboljšaju materijalni uslovi radnika i siromašnih ljudi relativno visoka državna intervencija, a sama država ne deluje kao pouzdan mehanizam za to. Pacijent je bolestan, lekovi postoje, ali je doktor nesposoban.

Država blagostanja kakvu je znamo kao najveće dostignuće posleratnih zapadnoevropskih društava brzo gubi političku podršku prvenstveno zbog strukturnih promena izazvanih procesom globalizacije. Ovakav razvoj događaja ne može se u potpunosti objasniti ni argumentima ekonomske i fiskalne krize, niti političkim argumentima koji ističu rast neokonzervativnih elita i ideologija: isto tako, ovakav razvoj ne može se sprečiti ni moralnim pozivanjem na pravdu i legitimnost postojećih aranžmana države blagostanja. Javlja se novi obrazac koji je duboko nepoverljiv prema socijalnim politikama kao javnim dobrima koji se zasniva na individualističkim kategorijama "ekonomskog čoveka", čije bihejvioralne posledice najbolje shvata i predviđa teorija racionalnog izbora.

Očigledno da borba za suzbijanje siromaštva u svetu svoje utočište neće naći u starom konceptu države blagostanja. Moraju se tražiti novi izlazi.

4. Umesto zaključka

Odmah treba konstatovati da ekonomske nejednakosti nisu zlo već neminovna pretpostavka ekonomskog razvoja. Sve kritike na njihov prekomeran rast, kao i na porast siromaštva, treba shvatiti kao signal da tokove globalizacije ipak treba preispitati, naravno u meri u kojoj nam to uopšte dozvoljavaju zakonitosti na kojima ona počiva. Ekonomske nejednakosti moraju i dalje ostati motor ekonomskog progressa, ali njihove razmere treba da impliciraju miran i stabilan razvoj, a ne svet sa rastućim konfliktima čime nesporno preteri polarizacija na veoma mali broj prebogatih i veliki broj jako siromašnih i sve siromašnijih.

⁷ Navedeno prema: Klaus Ofe: Modernost i država, str. 218, Beograd, 2000. godine

Radi se o iznalaženju načina koji bi omogućio kolektivni procvat u kojem materijalno blagostanje koje uništava prirodnu okolinu i socijalne veze ne sme da bude primarno. Težnje ka dobrom životu višestruko se menjaju u zavisnosti od okolnosti. Poriv za bogaćenjem kosi se sa ljudskom potrebom za identitetom i zajednicom. Ta konstanta razvoja ljudskog društva je neizbežna. No, to ne znači da se ne mogu naći novi izlazi. Drugim rečima, radi se o tome da se ponovo pronađu nove kulture. Bitno je naglasiti raskid sa destrukcijom koju globalizacija nesumnjivo nosi u sebi. Za izopštene, za brodolomnike razvoja u koje bez sumnje spada i naš slučaj, posredi je neka vrsta sinteze između izgubljene tradicije i nedostatka savremenosti.

Na kraju se postavlja i neizbežno pitanje kakva je naša pozicija u odnosu na buduće tokove globalizacije i tranzicije. Izgubljeno vreme od preko jedne decenije u odnosu na oba ova uporedna procesa, već je ispostavilo cenu koju najbolje ilustruje napred izneta ocena siromaštva. Da li ćemo tu stati, ili će se naše očajanje produžiti unedogled, najviše zavisi od toga da li smo svesni da su globalizacija i tranzicija uslovljene objektivnim zakonitostima, a ne nečijim proizvoljnim shvatanjem, i da li ćemo poći u susret tim tokovima uvodeći liberalizaciju i slobodno tržište kao deo modernog sveta, ili ćemo ostati izolovano ostrvo gde će carevati siromaštvo, korupcija i socijalni konflikti.

Prilog 1.

Siromaštvo u svetu

	Godina	Stanovništvo ispod življe siromaštva u %	Godina	Stanovništvo ispod linije siromaštva u %	Godina	Stanovništvo ispod 1\$ na dan	Stanovništvo ispod 2\$ na dan
Alžir	1988	12.2	1995	22.6	1995	<2	15.1
Argentina	1991	25.5	1993	17.6			
Azerbejdžan	1995	68.1					
Bangladeš	1991-92	42.7	1995-96	35.6	1996	29.1	77.8
Belorusija	1995	22.5			1998	<2	<2
Benin	1995	33.0					
Bolivia	1993	29.3		1995	1990	11.3	38.6
Botsvana					1985-86	33.3	61.4
Brazil	1990	17.4			1997	5.1	17.4
Bugarska					1995	<2	7.8
Burkina Faso					1994	61.2	85.8
Burundi	1990	36.2					
Kambodža	1993-94	39.0	1997	36.1			
Kamerun	1984	40.0					
Centr. Afr. Rep.					1993	66.6	84.0
Čad	1995-96	64.0					
Čile	1992	21.6	1994	20.5	1994	4.2	20.3
Kina	1996	6.0	1998	4.6	1998	18.5	53.7
Kolumbija	1991	16.9	1992	17.7	1996	11.0	28.7
Kostarika					1996	9.6	26.3
Obala Slonovače					1995	12.3	49.4
Čehoslovačka					1993	<2	<2
Dominik. Repub.	1989	24.3	1992	20.6	1996	3.2	16.0
Ekvador	1994	35.0			1995	20.2	52.3
Egipt. Arab. Rep.	1995-96	22.9			1995	3.1	52.7
Salvador	1992	48.3			1996	25.3	51.9
Estonija	1995	8.9			1995	4.9	17.7
Etiopija					1995	31.3	76.4
Gruzija	1997	11.1					
Gana	1992	31.4					
Gvatemala	1989	57.9			1989	39.8	64.3
Gvineja	1994	40.0					
Haiti	1987	65.0	1995	...			
Honduras	1992	50.0	1993	53.0	1996	40.5	68.8
Mađarska	1989	1.6	1993	8.6	1993	<2	4.0
Indija	1992	40.9	1994	35.0	1997	44.2	86.2
Indonezija	1996	11.3	1998	20.3	1999	15.2	66.1
Jamajka	1992	34.2			1996	3.2	25.2
Jordan	1991	15.0	1997	11.7	1997	<2	7.4
Kazahstan	1996	34.0			1996	1.5	15.3
Kenija	1992	42.0			1994	26.5	62.3

	Godina	Stanovni- stvo ispod linije siromašna-šva u %	Godina	Stanovni- stvo ispod linije siromašna-šva u %	Godina	Stanovni- stvo ispod 1\$ na dan	Stanovni- stvo ispod 2\$ na dan
Republika Koreja					1993	<2	<2
Kirgiska Republ.	1993	40.0	1997	51.0			
Laos	1993	46.1					
Latvija					1998	<2	8.3
Lesoto	1993	49.2			1993	43.1	65.7
Litvanija					1996	<2	7.8
Madagaskar	1993-94	70.0			1993	60.2	88.8
Malavi	1990-91	54.0					
Malezija	1989	15.5					
Mali					1994	72.8	90.6
Mauritanija	1989-90	57.0			1995	3.8	22.1
Meksiko	1988	10.1			1995	17.9	42.5
Moldavija	1997	23.3			1992	7.3	31.9
Mongolija	1995	36.3			1995	13.9	50.0
Maroko	1990-91	13.1	1998-99	19.0	1990-91	<2	7.5
Mozambik					1996	37.9	78.4
Namibija					1993	34.9	55.8
Nepal	1995-96	42.0			1995	37.7	82.5
Nikaragva	1993	50.3					
Niger	1989-93	63.0			1995	61.4	85.3
Nigerija	1985	4.30	1992-93	34.1	1997	70.2	90.8
Pakistan	1991	34.0			1996	31.0	84.7
Panama	1997	37.3			1997	10.3	25.1
Paragvaj	1991	21.8			1995	19.4	38.5
Peru	1994	53.5	1997	49.0	1996	15.5	41.4
Filipini	1994	40.6	1997	40.6			
Poljska	1993	23.8			1993	5.4	10.5
Portugal					1994	<2	<2
Rumunija	1994	21.5			1994	2.8	27.5
Ruska Federacija	1994	30.9			1998	7.1	25.1
Ruanda	1993	51.2			1983-85	35.7	84.6
Senegal					1995	26.3	67.8
Sijera Leone	1989	68.0			1989	57.0	74.5
Slovačka					1992	<2	<2
Slovenija					1993	<2	<2
Južna Afrika					1993	11.5	35.8
Sri Lanka	1985-86	40.6	1990-91	35.3	1995	6.6	45.4
Tanzanija	1991	51.1			1993	19.9	59.7
Tajland	1990	18.0	1992	13.1	1998	<2	28.2
Togo	1987-89	32.3					
Tunis	1985	19.9	1990	14.1	1990	<2	11.6
Turska					1994	2.4	18.0
Turkmenija					1993	20.9	59.0
Uganda	1993	55.0			1992	36.7	77.2
Ukrajina	1995	31.7			1996	<2	23.7
Urugvaj					1989	<2	6.6

	Godina	Stanovni- stvo ispod linije siromašna-šva u %	Godina	Stanovni- stvo ispod linije siromašna-šva u %	Godina	Stanovni- stvo ispod 1\$ na dan	Stanovni- stvo ispod 2\$ na dan
Uzbekistan					1993	3.3	26.5
Venecuela	1989	31.3			1996	14.7	36.4
Vijetnam	1993	50.9					
Jemen	1992	19.1			1998	5.1	35.5
Zambija	1991	68.0	1993	86.0	1996	72.6	91.7
Zimbabve	1990-91	25.5			1990-91	36.0	64.2
SR Jugoslavija ⁸					1999	19.48	73.8

Izvor: World Bank – World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty

Prilog 2.

Ekonomске nejednakosti – Gini koeficijent i udeo u dohotku po decilima

	Godina	Gini koef.	Prvih 10%	Prvih 20%	Dругih 20%	Trećih 20%	Četvrtih 20%	Najvećih 20%	Najvećih 10%
Alžir	1995	35.3	2.8	7.0	11.6	16.1	22.7	42.6	26.8
Australija	1994	35.2	2.0	5.9	12.0	17.2	23.6	41.3	25.4
Austrija	1987	23.1	4.4	10.4	14.8	18.5	22.9	33.3	19.3
Bangladeš	1995-96	33.6	3.9	8.7	12.0	15.7	20.8	42.8	28.6
Belorusija	1998	21.7	5.1	11.4	15.2	18.2	21.9	33.3	20.0
Belgija	1992	25.0	3.7	9.5	14.6	18.4	23.0	34.5	20.2
Bolivia	1990	42.0	2.3	5.6	9.7	14.5	22.0	48.2	31.7
Brazil	1996	60.0	0.9	2.5	5.5	10.0	18.3	63.8	47.6
Bugarska	1995	28.3	3.4	8.5	13.8	17.9	22.7	37.0	22.5
Burkina Faso	1994	48.2	2.2	5.5	8.7	12.0	18.7	55.0	39.5
Burundi	1992	33.3	3.4	7.9	12.1	16.3	22.1	41.6	26.6
Kambodža	1997	40.4	2.9	6.9	10.7	14.7	20.1	47.6	33.8
Kanada	1994	31.5	2.8	7.5	12.9	17.2	23.0	39.3	23.8
Centrafr. Rep.	1993	61.3	0.7	2.0	4.9	9.6	18.5	65.0	47.7
Čile	1994	56.5	1.4	3.5	6.6	10.9	18.1	61.0	46.1
Kina	1998	40.3	2.4	5.9	10.2	15.1	22.2	46.6	30.4
Kolumbija	1996	57.1	1.1	3.0	6.6	11.1	18.4	60.9	46.1
Kostanka	1996	47.0	1.3	4.0	8.8	13.7	21.7	51.8	34.7
Obala Slonovače	1995	36.7	3.1	7.1	11.2	15.6	21.9	44.3	28.8
Hrvatska	1998	26.8	4.0	9.3	13.8	17.8	22.9	36.2	21.6
Čehoslovačka	1996	25.4	4.3	10.3	14.5	17.7	21.7	35.9	22.4
Danska	1992	24.7	3.6	9.6	14.9	18.3	22.7	34.5	20.5
Dominik. Rep.	1996	48.7	1.7	4.3	8.3	13.1	20.6	53.7	37.8
Ekvador	1995	43.7	2.2	5.4	9.4	14.2	21.3	49.7	33.8
Eg. Arab. Rep.	1995	28.9	4.4	9.8	13.2	16.6	21.4	39.0	25.0

⁸ Sopstveni proračuni na bazi anketa Saveznog zavoda za statistiku o raspoloživim i upotrebljenim sredstvima prema visini novčanih sredstava i vrednosti naturalne potrošnje u 1999. godini.

	Godina	Gini koef.	Prvih 10%	Prvih 20%	Drugi 20%	Treći 20%	Četvrti 20%	Najveći 20%	Najveći 10%
Salvador	1996	52.3	1.2	3.4	7.5	12.5	20.2	56.5	40.5
Estonija	1995	35.4	2.2	6.2	12.0	17.0	23.1	41.8	26.2
Etiopija	1995	40.0	3.0	7.1	10.9	14.5	19.8	47.7	33.7
Finska	1991	25.6	4.2	10.0	14.2	17.6	22.3	35.8	21.6
Francuska	1995	32.7	2.8	7.2	12.6	17.2	22.8	40.2	25.1
Nemačka	1994	30.0	3.3	8.2	13.2	17.5	22.7	38.5	23.7
Gana	1997	32.7	3.6	8.4	12.2	15.8	21.9	41.7	26.1
Grčka	1993	32.7	3.0	7.5	12.4	16.9	22.8	40.3	25.3
Gvatemala	1989	59.6	0.6	2.1	5.8	10.5	18.6	63.0	46.6
Gvineja	1994	40.3	2.6	6.4	10.4	14.8	21.2	47.2	32.0
Honduras	1996	53.7	1.2	3.4	7.1	11.7	19.7	58.0	42.1
Mađarska	1996	30.8	3.9	8.8	12.5	16.6	22.3	39.9	24.8
Indija	1997	37.8	3.5	8.1	11.6	15.0	19.3	46.1	33.5
Indonezija	1996	36.5	3.6	8.0	11.3	15.1	20.8	44.9	30.3
Irsk	1987	35.9	2.5	6.7	11.6	16.4	22.4	42.9	27.4
Izrael	1992	35.5	2.8	6.9	11.4	16.3	22.9	42.5	26.9
Italija	1995	27.3	3.5	8.7	14.0	18.1	22.9	36.3	21.8
Jamajka	1996	36.4	2.9	7.0	11.5	15.8	21.8	43.9	28.9
Japan	1993	24.9	4.8	10.6	14.2	17.6	22.0	35.7	21.7
Jordan	1997	36.4	3.3	7.6	11.4	15.5	21.1	44.4	29.8
Kazahstan	1996	35.4	2.7	6.7	11.5	16.4	23.1	42.3	26.3
Kenija	1994	44.5	1.8	5.0	9.7	14.2	20.9	50.2	34.9
Rep. Koreja	1993	31.6	2.9	7.5	12.9	17.4	22.9	39.3	24.3
Kirgizija	1997	40.5	2.7	6.3	10.2	14.7	21.4	47.4	31.7
Laos	1992	30.4	4.2	9.6	12.9	16.3	21.0	40.2	26.4
Latvija	1998	32.4	2.9	7.6	12.9	17.1	22.1	40.3	25.9
Litvanija	1996	32.4	3.1	7.8	12.6	16.8	22.4	40.3	25.6
Madagaskar	1993	46.0	1.9	5.1	9.4	13.3	20.1	52.1	36.7
Malezija	1995	48.5	1.8	4.5	8.3	13.0	20.4	53.8	37.9
Mali	1994	50.5	1.8	4.6	8.0	11.9	19.3	56.2	40.4
Mauritanija	1995	38.9	2.3	6.2	10.8	15.4	22.0	45.6	29.9
Meksiko	1995	53.7	1.4	3.6	7.2	11.8	19.2	58.2	42.8
Moldavija	1992	34.4	2.7	6.9	11.9	16.7	23.1	41.5	25.8
Mongolija	1995	33.2	2.9	7.3	12.2	16.6	23.0	40.9	24.5
Maroko	1998-99	39.5	2.6	6.5	10.6	14.8	21.3	46.6	30.9
Mozambik	1996-97	39.6	2.5	6.5	10.8	15.1	21.1	46.5	31.7
Nepal	1995-96	36.7	3.2	7.6	11.5	15.1	21.0	44.8	29.8
Nizozemska	1994	32.6	2.8	7.3	12.7	17.2	22.8	40.1	25.1
Novi Zeland	1991	43.9	0.3	2.7	10.0	16.3	24.1	46.9	29.8
Nikaragva	1993	50.3	1.6	4.2	8.0	12.6	20.0	55.2	39.8
Niger	1995	50.5	0.8	2.6	7.1	13.9	23.1	53.3	35.4
Nigerija	1996-97	50.6	1.6	4.4	8.2	12.5	19.3	55.7	40.8
Norveška	1995	25.8	4.1	9.7	14.3	17.9	22.2	35.8	21.8
Pakistan	1996-97	31.2	4.1	9.5	12.9	16.0	20.5	41.1	27.6
Panama	1997	48.5	1.2	3.6	8.1	13.6	21.9	52.8	35.7
N. Gvineja	1996	50.9	1.7	4.5	7.9	11.9	19.2	56.5	40.5
Paragvaj	1995	59.1	0.7	2.3	5.9	10.7	18.7	62.4	46.6
Peru	1996	46.2	1.6	4.4	9.1	14.1	21.3	51.2	35.4

	Godina	Gini koef.	Prvih 10%	Prvih 20%	Drugi 20%	Treći 20%	Četvrti 20%	Najveći 20%	Najveći 10%
Filipini	1997	46.2	2.3	5.4	8.8	13.2	20.3	52.3	36.6
Poljska	1996	32.9	3.0	7.7	12.6	16.7	22.1	40.9	26.3
Portugal	1994-95	35.6	3.1	7.3	11.6	15.9	21.8	43.4	28.4
Rumunija	1994	28.2	3.7	8.9	13.6	17.6	22.6	37.3	22.7
Ruska Fed.	1998	48.7	1.7	4.4	8.6	13.3	20.1	53.7	38.7
Ruanda	1983-85	28.9	4.2	9.7	13.2	16.5	21.6	39.1	24.2
Senegal	1995	41.3	2.6	6.4	10.3	14.5	20.6	48.2	33.5
Sijera Leone	1989	62.9	0.5	1.1	2.0	9.8	23.7	63.4	43.6
Slovačka	1992	19.5	5.1	11.9	15.8	18.8	22.2	31.4	18.2
Slovenija	1995	26.8	3.2	8.4	14.3	18.5	23.4	35.4	20.7
Južna Afrika	1993-94	59.3	1.1	2.9	5.5	9.2	17.7	64.8	45.9
Španija	1990	32.5	2.8	7.5	12.6	17.0	22.6	40.3	25.2
Sri Lanka	1995	34.4	3.5	8.0	11.8	15.8	21.5	42.8	28.0
Švedska	1992	25.0	3.7	9.6	14.5	18.1	23.2	34.5	20.1
Švicarska	1992	33.1	2.6	6.9	12.7	17.3	22.9	40.3	25.2
Tanzanija	1993	38.2	2.8	6.8	11.0	15.1	21.6	45.5	30.1
Tajland	1998	41.4	2.8	6.4	9.8	14.2	21.2	48.4	32.4
Tunis	1990	40.2	2.3	5.9	10.4	15.3	22.1	46.3	30.7
Turska	1994	41.5	2.3	5.8	10.2	14.8	21.6	47.7	32.3
Turkmenija	1998	40.8	2.6	6.1	10.2	14.7	21.5	47.5	31.7
Uganda	1992-93	39.2	2.6	6.6	10.9	15.2	21.3	46.1	31.2
Ukrajina	1996	32.5	3.9	8.6	12.0	16.2	22.0	41.2	26.4
V. Britanija	1991	36.1	2.6	6.6	11.5	16.3	22.7	43.0	27.3
SAD	1997	40.8	1.8	5.2	10.5	15.6	22.4	46.4	30.5
Urugvaj	1989	42.3	2.1	5.4	10.0	14.8	21.5	48.3	32.7
Uzbekistan	1993	33.3	3.1	7.4	12.0	16.7	23.0	40.9	25.2
Venezuela	1996	48.8	1.3	3.7	8.4	13.6	21.2	53.1	37.0
Vijetnam	1998	36.1	3.6	8.0	11.4	15.2	20.9	44.5	29.9
Jemen	1992	39.5	2.3	6.1	10.9	15.3	21.6	46.1	30.8
Zambija	1996	49.8	1.6	4.2	8.2	12.8	20.1	54.8	39.2
Zimbabve	1990-91	56.8	1.8	4.0	6.3	10.0	17.4	62.3	46.9

Izvor: Isto

Literatura:

1. Amartya Sen: "On Economic Inequality", Clarendon Press, Oxford, 1997.
2. Klaus Ofe: "Modernost i država", Beograd, 2000.
3. Noam Čomski: Svetski poredak – stari i novi", SKC, Beograd, 1998.
4. World Bank, World Development Report, 2000/2001, Attacking Poverty, Oxford University Press.
5. George J. Borjas: "Labor Economics", The McCraW-Hill Companies, Inc. New York, 1996.
6. Savezni zavod za statistiku: Anketa – raspoloživa i upotrebljena sredstva prema visini novčanih sredstava i vrednosti prirodne potrošnje u 1999. godini, Beograd, 2000.
7. The World Bank Group: "Trends in Poverty over Time", Internet.
8. Serš Latuš: "Da li je umrla ideologija razvoja – Ostala je samo još nada" La mond diplomatique, Mart, 2001.

Dragana M. Đurić

OSNOVNI ELEMENTI GLOBALIZACIJE

1. Uvod

Ovakvo široko postavljena tema, uz ograničeni prostor, disciplinuje autora na kondezovano izlaganje, nekada čak u krokiju, kako bi obuhvatio ono što se pod pojmom globalizacije podrazumeva. Ovakav pristup, pak, ne isključuje vrednosni sud, kao ni pokušaj davanja procena kretanja u budućnosti.

2. Pojemovno određenje i odnosi

Globalizacija, kako se shvata u ovom radu, a to shvatanje je okrenuto ekonomskoj sferi, nije nova pojava i verovatno bi se neki pojavi mogli da identifikuju i u starom Rimu. U XV veku papa Aleksandar I je svet podelio na španski i portugalski, jer su Španci i Portugalci prvi iz Mediterana krenuli u osvajanje sveta. Evropa je preuzela vodeću ulogu u XIX veku. Ruska imperija je ujedinila stepe u Aziji, a Japan je za vreme dinastije Ming preuzeo prevlast nad Pacifikom. Posle Drugog svetskog rata bipolarnost sveta je postojala u periodu 1945-80, omogućavajući pokretu nesvrstanosti da pokrene procese dekolonijalizacije i oslobodilačkih ratova. Danas se svet strukturira oko tri pola, oko Trijade moćnih: SAD, Japan i EU, u okviru koje su tendencija, ako ne i stanje unipolarnosti i dominantne uloge SAD sve veće.

Šta je globalizacija? U najširem smislu ona podrazumeva postojanje visoke međuzavisnosti privreda, koje posluju u institucionalizovanom ambijentu, u kojem ključnu ulogu imaju vodeće međunarodne finansijske organizacije, odnosno druge međunarodne organizacije i regionalne integracije (pre svega EU).

Vodeća uloga sastoji se u kreiranju sistema vrednosti i samog sistema i nametanju vrednosnih sudova i paradigmi, koje su ovi subjekti osmislili kao jedino vredne i jedino moguće za sve zemlje sveta i za svaku zemlju pojedinačno. Oni utoliko pre postaju imperativ za male zemlje koje su visoko uvozne i čiji je privredni rast i razvoj pozitivno koreliran sa saradnjom sa svetom i uključivanjem u njegove globalne procese.

3. Pojavni oblici globalizacije i ključni vektori

Globalizaciju karakteriše internacionalizacija proizvodnje. Međunarodna trgovina, jedan od pokretača razvoja i rasta, izgubivši primat koji je ranije imala, doživljava transformaciju koja se ispoljava u narastanju intra-industrijske razmene (Krugman) koja čini preko jedne trećine volumena svetske trgovine. Došlo je do međunarodne specijalizacije, koja podrazumeva sve veće tehnološke zahteve na

svakom nivou proizvodnje. Proizvodnja je takođe doživela transformaciju sa masovne i homogene, kakva je bila, u maloserijsku, heterogenu i fleksibilnu koja omogućava lako prilagođavanje zahtevima tržišta. Nosioci razvoja su industrije koje su dinamične i koje se temelje na znanju (elektronika, avio-industrija, telekomunikacije i sl.).

Ključni subjekti u stalno promenljivom svetu postale su multinacionalne kompanije (MTK), koje su organizovale umrežen proces proizvodnje, korišćenjem prednosti lokacije (geoeconomija sve više dobija na značaju i zavređuje sve veću pažnju istraživača), čineći proizvodnju internacionalnom, u kojoj se gubi nacionalno obeležje i jača intra-firmaska razmena, u kojoj lavovskim delom učestvuju intermedijarni proizvodi i koja po obimu čini 1/3 volumena svetske trgovine. Uprkos internacionalizaciji koja je dominantna, tamo gde je nema u međunarodnoj trgovini se i te kako, kao prepreka, koristi pravilo rule of origin.

Jedan od ključnih vektora globalizacije predstavljaju strane direktne investicije, sa svojim nesumnjivim doprinosom rastu i razvoju posebno zemalja u razvoju, što potvrđuje i najnoviji izveštaj Svetske banke (Global Development Finance Report). Transfer tehnologije se primarno ostvaruje preko multinacionalnih kompanija (imajući u vidu da budžetska ograničenja i sve veća tržišnost zemalja sa zrelim tržištima smanjuju državnu podršku R&D i prebacuju ih na privredne subjekte, koji su u najvećoj meri u stanju da izdvajaju sredstva za R&D, samostalno ili ulaganjem u strateške poslovne alijanse (SBA).

Naredni značajan vektor procesa globalizacije je svet finansija u najširem smislu te reči, a posebno njegov dinamičan sektor finansijskih tržišta. Zadnji vektor je međunarodna trgovina, koja je sadržajno izmenjena, jer više nije ključno trgovanje robom, već trgovanje uslugama, koje su dobile na značaju, kako zbog dezindustrializacije tako i zbog razvoja tehnologije i telekomunikacija.

Na teorijskom planu, ideje Smita i Rikarda doživljavaju renesansu, uprkos činjenici da se konkurentnost transformisala u globalnu, i predstavlja, postojećim kvantitativnim instrumentarijem teško merljivu varijablu (iako oni nisu izgubili na značaju i ako se koriste u analitičke svrhe, s ograničenim analitičkim rezultatima). Ova globalna konkurentnost podrazumeva sinergiju raznih znanja i veština i ne čine je samo cenovna i necenovna konkurentnost. Brzina zastarevanja proizvoda daje za pravo Vernovu i njegovoj teoriji životnog ciklusa. Krugman je uspeo da objasni uzroke nastanka intra-industrijske razmene i način merenja i tumačenja, a Porter globalnu konkurentnost preko dijamanta nacionalne konkurentnosti.

4. Globalizacija i preduzeća, države, regionalizam i multilateralizam

Globalizacija je uticala na sve, na preduzeća, državu, regione, svet.

4.1. Preduzeća

Preduzeća moraju da proizvode za svetsko tržište, dakle, za tržište koje je na visokom nivou i koje ima svoja ograničenja. Ona su pod pritiskom brzog tehnološkog napretka i brže zrelosti proizvoda, pod pritiskom liberalizacije međunarodne trgovine, koja se sistemski rešava u okviru STO i pod pritiskom sve veće konkurencije. U tom smislu su ona prinuđena da primenjuju nov menadžment, čija se sadržina sastoji u stalnom prilagođavanju i anticipiranju budućnosti.

Ona su strukturirana u nemalom dijapazonu od velikih mastodonata, koji nastaju u svim delovima privrede, između ostalog, ali ne isključivo i putem nesumnjivog trenda M&A (radi što boljeg pozicioniranja, na tržištu i zadržavanja market share) do malih i srednjih preduzeća koja zbog svoje fleksibilnosti i adaptabilnosti promenama u izvesnom smislu mogu da imaju i prednosti nad velikim.

Da bi se anticipirala budućnost, neophodne su informacije, koje imaju ključnu ulogu, čak i uprkos činjenici da je predviđanje na duži rok od jednog kvartala postalo puka avantura¹. Preduzeće mora da utvrdi sopstvenu konkurentnost u određenom domenu, da se koncentriše na proizvodnju koja donosi vrednost, a da odustane od diversifikacije. Mnoge velike kompanije u svetu odustale su od diversifikacije i usredsredile su se na proizvodnju onih proizvoda sa kojima na tržištu mogu da budu ključni igrači. Iz tog razloga su primorane da velika sredstva ulažu u R&D, jer onaj koji je prvi na tržištu, sa novim proizvodom ostvaruje i najveću dobit. Zbog velikih troškova R&D, koji su ujedno postali i najveći fiksni troškovi, često se ulazi u SBA, jer inovacije nemaju dinamičan tok, kao što ga imaju SDI. Ove poslednje u fazi "standardizovanog proizvoda" (Vernon) da bi mu produžile životni ciklus, kreću se ka drugim zemljama, koristeći lokaciju i jeftinu radnu snagu. "Nov menadžment" je uticao na transformaciju strategije koja nužno mora da uključi i vodi računa i o svetskim pravilima, ali i o ograničenjima.

4.2. Država

U uslovima globalizacije govori se s pravom o smanjenju suvereniteta država. Iako je tako, nakon deregulacije 80-ih, krajem prošlog veka se pristupilo re-regulaciji, na nacionalnom, regionalnom i multilateralnom planu. Na

¹ Ova konstatacija ne isključuje potrebu sačinjavanje prognoza privrednog razvoja i na duži period, što redovno čine vodeće međunarodne organizacije (MMF, Svetska banka, OECD i sl.), velike banke ili priznate naučne institucije.

nacionalnom planu, država, iako oslabljena, još je jaka i svoj uticaj ima najmanje u sledećim oblastima:

 Ona kreira makroekonomsko okruženje svojim zakonima i fiskalnom politikom, više ili manje podstičući preduzeća, više ili manje stvarajući povoljni ambijent za njihovo poslovanje. U okviru institucionalizacije svetskog privrednog sistema, država preko ekonomske diplomatije deluje i u funkciji zaštite društva, ali i u funkciji zaštite preduzeća. Primer koji lepo ilustruje ovu funkciju države jeste insistiranje SAD da se ukinu podrške proizvođačima poljoprivrednih proizvoda, subvencije i drugi podsticaji u EU, a sa druge strane istovremeno nisu spremne da ukinu izvozne kredite i drugu pomoć koju dobijaju američki farmeri. Pored toga, država pokušava da podigne konkurentsku sposobnost svojih proizvoda putem izvozne podrške preko paradržavnih institucija;

 Država se angažuje direktno u bilateralnim pregovorima i preko najviših državnih predstavnika da njena preduzeća investiraju u inostranstvu, čime proširuje i sopstveni nacionalni uticaj;

 F. Delmas je skovao specifičnu sintagmu, "le maitre des horloges", koja treba da ujedini i ulogu države u industrijskom razvoju, ali i u vršenju javne vlasti.

4.3. Regionalizam

Regionalne integracije kojih ima oko 98 u svetu izgledaju kao da su u sukobu sa multilateralizmom STO, kada se tiče međunarodne trgovine. To je samo privid, jer su regionalne integracije u skladu sa pravilima STO. Drugo, članice regionalnih integracija su i članice STO i ponašaju se ili treba da se ponašaju u skladu sa usvojenim principima i pravilima. Integracioni procesi se uglavnom odvijaju na način na koji je to uspešno urađeno u EU, koja je takođe prihvatila pravila STO i neposredno, kao jedan od pregovarača učestvovala u pregovaranju i artikulisanju novih pravila ponašanja u Finalnom aktu i pratećim sporazumima. EU u Trijadi moćnih ulaže napore da "usisa" u svoj integracioni koncept raznim formama ekonomske i druge saradnje što veći broj zemalja (pre svega, onih u tranziciji, ali i Mediterana, Afrike i zemalja koje su članice Konvencije Lome) nametanjem svog sistema vrednovanja kada se tiče tržišnog ponašanja i dobrog funkcionisanja (na primer obaveznost svih zemalja koje pretenduju da aplikuju za članstvo da prihvate *aquis communautaire*), ali i onih oko kojih je neformalno postignuta saglasnost na multilateralnom planu, kao što su transparentnost, vladavina prava, dobro javno upravljanje, dobro korporativno upravljanje, borba protiv korupcije i sl.

4.4. Multilateralan plan

Na multilateralnom planu je institucionalizacija svetske privrede dobila svoju punu afirmaciju. Ona se ispoljava praktično u svim segmentima svetskog

privrednog sistema: MMF u funkciji uspostavljanja ravnoteže u bilansima plaćanja putem stvaranja uslova za uspostavljenje makroekonomske stabilnosti, stabilnosti i politike i samog kursa nacionalne valute i jačanja multilateralnog sistema plaćanja; Svetska banka za finansiranje izgradnje velikih projekata infrastrukture, za strukturno prilagođavanje i rehabilitaciju bankarskog sistema, IFC za finansiranje razvoja malih i srednjih preduzeća, IDA za finansijsku podršku pod koncesionim uslovima, MIGA u funkciji stimulisanja tokova stranih direktnih investicija garantovanjem za nekomercijalne rizike; STO koji usko sarađuje sa ovim međunarodnim finansijskim organizacijama u funkciji postavljanja pravila koja se odnose na svetski trgovinski sistem, koja ujedno i predstavlja stalni forum za pregovaranje o svim suštinskim pitanjima međunarodne trgovine; BIS u funkciji donošenja pravila koja su po svojoj prirodi u dva smera, u donošenju pravila koja se odnose na smanjenje rizične izloženosti međunarodnih banaka (jer su se rizici umnožili i umnožavaju se *pari passu* sa proliferacijom finansijskih instrumenata koji imaju za cilj njihovo minimiziranje ili otklanjanje), ali i pravila koja kada su na bliži način elaborirana i pretočena u efektivno nacionalno zakonodavstvo treba da smanje, uz prudencijalnu kontrolu i efikasan nadzor, izbijanje kriza bankarske industrije, koje su poslednje dve decenije prošlog veka bile česte i brojne (što je Goldštajn dalo za pravo da broj kriza metaforično uporedi sa telefonskim imenikom).

Utisak je da je svet, bar onaj njegov deo koji ulazi u svet sa zrelim tržišnim privredama, homogen i da oko ključnih pitanja postoji konsenzus. Reč je o prividu, za šta kao najbolji primer može da posluži tragična primena za neke zemlje striktnih deset pravila Vašingtonskog konsenzusa kojih su zemlje imale da se pridržavaju kako bi što lakše i što pre sopstvene privrede transformisale u tržišne. Deset godina po usvajanju Vašingtonskog konsenzusa ispostavilo se da konsenzus nije postojao ni u vreme usvajanja i da je doveo do konfuzije oko ključnih makroekonomskih politika. S druge strane je neke zemlje koje su morale da ih se drže, a da bi dobile finansijsku podršku MMF ili Svetske banke, doveo na ivicu siromaštva ili ih je suočio sa izgubljenom decenijom razvoja. Zato se "izvlače lekcije" i pronalaze nove paradigme. Produbljena asimetrija u razvoju destabilizira procese globalizacije. Produbljena je i asimetrija u trgovinskim tokovima. Nesumnjivo je da su ideje vodilje novog svetskog trgovinskog sistema i stvaranja STO liberalizacija, pravo slobodnog pristupa tržištu i nacionalni tretman. Pet godina po kreiranju STO, ova međunarodna organizacija se suočila sa najvećim odijumom javnog mnjenja i apostrofira se kao korifej globalizacije. Razloga za nezadovoljstvo ima, jer sama organizacija nije stala na noge, a zbog odnosa snaga umesto liberalizacije i brige o razvoju svih, a posebno ZUR, ona je omogućila praksu diskriminacije (iako je jedan od temeljnih principa i ranije GATT i sada STO nediskriminacija). Ako nije direktna, nediskriminacija je veoma realna, za šta može da posluži sledeći primer.

Primeru radi udeo ZUR u svetskoj trgovini proizvodima prerađivačke industrije je dupliran, sa 13,7% na 28,8%, dok je respektivni udeo u trgovini

poljoprivrednim proizvodima ostao nepromenjen, od oko 40%. Prosečne carine, nakon tarififikacije, iznose 40% i otprilike se poljoprivreda početkom novog milenijuma štiti na isti način i u istoj meri zaštite kao što je to bilo sa zaštitom proizvoda preradaivačke industrije pre 50 godina, kao da u međuvremenu nisu doneti sporazumi i kao da se ništa ne dešava na planu liberalizacije u tom segmentu. Pored trgovinskih barijera velika je asimetrija i u podršci, po raznim osnovama, poljoprivrednim proizvođačima. Tako OECD ocenjuje da je ukupna podrška poljoprivredi u zemljama OECD u 1999. iznosila 360 mlrd USD, u kojoj je ideo SAD, Japana i EU čak 99%. Problemi vezani za trgovinu poljoprivrednim proizvodima opstaju, ne zbog nezavidnog položaja u kojem se na svetskom tržištu nalaze ZUR, već zbog sukoba interesa EU, SAD i Cairns Grupe. Pojedine zemlje u cilju zaštite sopstvenih poljoprivrednih proizvođača i dobijanja izvesnih političkih poena, koriste pravo na uvođenje mera samozaštite, koje su dozvoljene. Tako je sredinom aprila Japan podigao carine na uvoz pojedinih vrsta pečuraka iz Kine čak na 266%. STO je nemoćan, jer se koriste dozvoljeni instrumenti, ali objektivno postoji opasnost da se oni zloupotrebe, kao što se to činilo i sa antidampinškim postupkom. Ova "slabost" STO može za posledicu da ima povećanje odijuma ne samo protiv ove međunarodne organizacije, već i protiv liberalizacije kao koncepta. Ona se koristi i u funkciji populističkih objašnjenja, koja su politički determinisana, a radi sakrivanja suštinskih razloga za dinamiziranje procesa globalizacije, koji se nalazi, pre svega, i naročito u razvoju tehnologije i telekomunikacija.

4.5 Svet finansija

Finansijska tržišta su prerasla nacionalne granice. Nije reč o veoma liberalnim i razvijenim tržištima eurodeviza i euroobveznica, već je reč o finansijskim tržištima na kojima se prodaje sve što može da se proda, i to ne "on the floor", već iz bankarskih institucija, 24 časa dnevno. Finansijska tržišta će se sa razvojem tehnologije i informatike još više liberalizovati. Ono što je od ključnog značaja i čemu je nesumnjivo globalizacija doprinela jeste transparentnost cena, transformacija banaka u ključne "market makers" i veoma jasne i promptne informacije o rizicima. Najzad, mada ne i zadnje, globalizacija tržišta i finansijskih informacija stvara uslove za skoro optimalnu alokaciju resursa. Negativna strana stvari je u činjenici da vlade gube suverenost nad ekonomskom politikom, jer loša politika kamatnih stopa ili kursa nacionalne valute odmah se sankcioniše na finansijskim tržištima.²

² Zbog slabljenja konjunktura u SAD veliki su pritisci u prvom kvartalu na ECB da snizi kamatne stope kako bi i evropskoj privredi stvorila povoljniji ambijent i smanjila potencijalno negativni uticaj nepovoljnih privrednih kretanja u SAD. ECB je do sredine aprila odoljevala ovim pritiscima, ali je takva politika kamatnih stopa uzrokovala veoma značajnu aprecijaciju kursa dolara u odnosu na EURO na svim svetskim deviznim tržištima.

4.6. Tehnologija i globalizacija

Tehnologija nije hard power, već je soft power. Ono što danas potresa svetsku privredu jesu inovacije i tehnologija. Upravo to je i razlog što se ekonomija danas identifikuje sa "ekonomijom znanja", koja istovremeno, implicitno podrazumeva i postojanje svesti o značaju znanja i o značaju tehnologije za privredni razvoj. Zato su se i nove teorije razvoja oslonile na investiranje u znanje. Ima zagovornika ideje da su teorije koje su se temeljile na ekonomiji obima ili marksističkoj teoriji o koncentraciji kapitala, teorije koje su preživele. Možda je to delimično tačno, ako se posmatraju pojedini segmenti, kao što je na primer slučaj Microsofta koji je u svetu monopolista. Možda je to tačno i za one subjekte, nezavisno da li su u proizvodnji ili bankarstvu, koji nastaju M&A. Problem jeste (a možda i nije imajući u vidu kvalitet svetskih političara) da velike kompanije vode sopstvenu spoljnu politiku. Kada se tiče država, one koje su velike i bogate daju prioritete razvoju tehnologije, ulaganjima u R&D i obrazovanju. Tehnologija je ta koja kreira globalizaciju i čiji razvoj je u direktnoj vezi sa razvojem tehnologije. Svaka borba protiv globalizacije predstavlja borbu protiv tehnološkog razvoja koji je nezaustaviv. Ima mišljenja da će zahvaljujući tehnologiji biti najzad zadovoljen san Prometeja i san čoveka o pobiđi nad prirodnim silama, da će svetom, kao što je sanjao Platon, upravljati naučnici³. Ipak je izvesno da tehnologija ne može da stvori civilizaciju.

5. Gubitnici i dobitnici

U svakom turbulentnom periodu, a poslednjih dvadesetak godina prošlog veka bi moglo da se tako okarakterise, različito se nacije, države, privrede snalaze: jedni su gubitnici a drugi dobitnici. Period je bio turbulentan jer su na svetskoj sceni postojala divergentna kretanja: raspadanje i fragmentacije država, s jedne, i snažni integracioni procesi, praćeni internacionalizacijom i globalizacijom, s druge strane; produbljivanje asimetrije u razvoju i siromaštvu ili bogatstvu i profilisanje istih paradigmi društvenog i ekonomskog razvoja za sve, nezavisno od ove činjenice i nezavisno od kulturnih, istorijskih, religioznih ili civilizacijskih korena.

Kada se tiče međunarodne trgovine robom u preradaivačkom sektoru, istraživanja su pokazala da su od perioda koji se uslovno može nazvati graničnim u smislu početka dinamiziranja procesa globalizacije, (negde od 1980), zemlje sa zrelim tržištima dobitnici. Prema tim istraživanjima (Gindleich, Nunnenkamp, 1997), terms of trade razvijenih zemalja u odnosu na ZUR poboljšao se u korist ovih prvih sa 100, koji je baza i važi za 1980. na 1,39 u 1995. Verovatno je on povećan u poslednjih pet godina prošlog veka, imajući u vidu dinamičan razvoj tehnologije i informatike. Za usluge, zbog teškoća koje su vezane za kvantifikaciju

³ Jean Guellec (1999) La technologie au coeur de la puissance, u "La Geoeconomie", Paris, Economica, 1999.

je teže odrediti, ali se može pretpostaviti da zbog deindustrijalizacije, s jedne, i tercijalizacije, sa druge strane zemalja sa zrelim tržištima, ubedljiva je dobit na strani razvijenog dela sveta. Isto važi, kao što smo videli, kada su posredni poljoprivredi proizvodi. Ovi pokazatelji nisu argument koji bi trebalo koristiti protiv liberalizacije i svih procesa koji karakterišu svetsku privredu, jer je liberalizacija najbolje moguće rešenje, posebno za onu grupu zemalja koje su visoko uvezno zavisne, i na dugi rok morala bi da ima pozitivnih efekata na privredni rast i razvoj.

6. Procena kretanja

Ukazano je na to da su prognoze na duži period od jednog kvartala avantura. Polazeći od te konstatacije, reklo bi se da ne bi imalo smisla praviti procene o budućnosti megatranzicionog perioda u kojem se nalazi svetska privreda. Ima ozbiljnih primedaba, koje nisu uvek i dokraja bez osnova da globalizacija može da se izjednači sa neokolonijalizmom. Istorijiska iskustva pokazuju da imperijalne sile nakon izvesnog vremena propadaju. Ta istorijiska iskustva bi mogla da važe za unipolarnost sadašnjeg sveta i korifejsku ulogu SAD u tom pravcu. Da li će istorija dati za pravo zagovornicima ove ideje? Ono novo što je globalizacija donela jeste napor i konkretni efekti da jedan sistem iza kojeg stoji određen koncept bude izgrađivan. On je delom ugrađen u institucionalizovani deo svetskog privrednog sistema i kao takav, budući da jasno definiše pravila igre, može se shvatiti i kao pozitivan dorpinos globalizacije, pod pretpostavkom efektivne primene i relativno fer igre, bez političkih i drugih uslovljavanja⁴. Kao takav mogao bi da dovede do boljitka na dugi rok za sve zemlje sveta. S druge strane, velike su opasnosti od zloupotreba telekomunikacija i informacija, što su pokazali rat u Bosni ili " vazдушna kampanja " u Jugoslaviji. Na početku novog milenijuma, svet se nalazi na graničnoj liniji koja je kao ivica brijača između potencijalno delotvornog uticaja naučnog napreda i institucionalizacije i potencijalne zloupotrebe nauke i njenog korišćenja u destruktivne svrhe, a radi postizanja geostrateških ili geopolitičkih ciljeva velikih i moćnih zemalja, što je opasnije utoliko pre što ni one nemaju homogene interese.

⁴ Političkih uslovljavanja će biti, posebno od strane SAD, koje zahvaljujući pravilima postavljenim u Omnibus Act imaju ovlašćenja da uvode unilateralne mere prema pojedinim zemljama koje se prema oceni ove zemlje ne pridržavaju pravila na način na koji ona ocenjuje da treba da čine. Pored toga su zahvaljujući svojoj političkoj i privrednoj saradnji u mogućnosti da i na drugim mestima vrše pritiske i uslovljavanja i da čak svoje ocene i stavove nametnu i partnerima iz razvijenih zemalja.

Vladimir Vuletić

SAVREMENE TEORIJE O GLOBALIZACIJI

Savremene rasprave o globalizaciji koje traju od sredine osamdesetih godina XX veka ne jenjavaju. Naprotiv, broj priloga se svakodnevno uvećava.¹ Treba odmah istaći da je popularnost ove teme daleko nadmašila oblast naučnog interesovanja tako da veliki broj tekstova čine impresije, zapažanja i pamfleti koje pišu publicisti, predstavnici različitih interesnih grupa i intelektualci u najširem smislu te reči. To je, pretpostavljamo, jedan od razloga zbog kojih rasprave o globalizaciji obiluju pojednostavljenjima, emotivnim nabojem i podacima koje je često veoma teško proveriti.

U našoj sredini rasprava o globalizaciji uzela je maha tek u poslednje vreme i tek sada na velika vrata ulazi u intelektualni život.² Ono na šta posebno želimo da skrenemo pažnju ovim tekstom je problem pojednostavljivanja rasprave o globalizaciji koji, dakle, nije endemično naš.

Laički pristup koji preti da zatamni širok spektar shvatanja o globalizaciji svodi se na dve pogrešne pretpostavke. Prva je da globalizacija znači unifikaciju i homogenizaciju sveta koja sa sobom nosi nivelisanje svih regionalnih i kulturnih razlika. Druga pretpostavka ide za tim da globalizaciju poistoveti sa intenzifikacijom odnosa između različitih nacionalnih država.

Obe ove pogrešne pretpostavke koje manifestno ili latentno dominiraju kulturnim i političkim poljem posledica su, po našem mišljenju, ne samo političke ostrašćenosti nego, i pre svega, nedovoljnog poznavanja bogatstva ideja koje su se iznedrile u vezi sa problemom globalizacije.

Otuda je prvenstveni cilj ovoga teksta da pruži elementarni pregled teorija o globalizaciji, što nam se čini najadekvatnijim načinom da pomenute pogrešne pretpostavke dovedemo u pitanje.³

Pre nego što se upustimo u pregled teorija o globalizaciji treba istaći da se ključna pitanja kojima se gotovo sve teorije bave mogu svesti na sledeći niz pitanja:

¹ Dovoljno je pogledati neki od web pretraživača, ukucati reč globalizacija i videti da postoji preko 200.000 internet stranica koje se na ovaj ili onaj način bave pitanjem globalizacije.

² Jasno je da je jedan od najvažnijih razloga za kašnjenje u tom pogledu decenijska izolacija i autistična politika koja je vođena u ovoj zemlji.

³ Rad predstavlja bitno izmenjenu i skraćenu verziju prvog dela doktorske teze pod nazivom *Globalizacija - proces i/ili projekt* koja je prihvaćena od strane nastavno naučnog veća Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Prvo je pitanje značenja globalizacije. Različiti odgovori na ovo pitanje tendencijski se grupišu oko dve krajnosti. Prva glasi da je globalizacija stalan nezadrživ proces integracije kultura, tržišta i državnih zajednica koji je dostigao nivo nezabeležen u prošlosti. Drugo gledište pojednostavljeno izraženo glasi da je globalizacija ideološki projekt svetski uticajnih grupa kojim se želi podstaći ekonomska liberalizacija sa ciljem dalje ekspanzije liberalne ekonomije i svetskog tržišta.

Drugo, donekle slično prethodnom, jeste pitanje da li je globalizacija potpuno nov fenomen kojim svet postaje "jedan prostor" u kome svi ljudi na planeti žive sličnim životom, dele iste vrednosti i stiču ista iskustva, ili je, pak, reč, kao što tvrde "skeptici", o procesu širenja svetskog sistema, odnosno kapitalizma koji traje već više stotina godina i koji sada ulazi u završnu fazu.

Najpopularnije pitanje vezano za globalizaciju uopšte tiče se ocene značaja i domašaja globalizacije. S jedne strane ističe se da globalizacija znači proširenje sveukupne ljudske slobode, a s druge strane upozorava se i insistira na opasnostima i ograničenjima koje globalizacija nosi sa sobom. U tom insistiranju posebno se ističu aktivisti antiglobalizacijskih pokreta bez obzira na to da li ti pokreti imaju dominantno nacionalistički ili socijalistički karakter.

Dominantna objašnjenja procesa globalizacije takođe izazivaju nedoumice i oprečna, mada ne nužno suprotstavljena, gledišta. S jedne strane, tvrdi se da je globalizacija proizvod materijalnih interesa najbogatijih zemalja i multinacionalnih kompanija koje na taj način proširuju svoj uticaj i vladavinu nad čitavim svetom, a sa druge strane, o globalizaciji se govori kao o spontanom procesu koji ima izvor u stalnom neminovnom proširenju interakcije između ljudi i nacionalnih država, odnosno porastu svesti da svi živimo na jednoj planeti i da su nam planetarni problemi zajednički, što traži i njihovo zajedničko rešavanje.

Kulturna sfera je, takođe, oblast u kojoj nema saglasnosti o posledicama globalizacije. S jedne strane, tvrdi se da globalizacija znači kulturnu homogenizaciju koja za cilj ima nametanje dominantnih vrednosti "zapada", a posebno Amerike i, u krajnjoj liniji, novu vrstu kulturnog imperijalizma. S druge strane, ističe se da globalizacija predstavlja povezivanje različitih kultura, što doprinosi heterogenizaciji savremenog sveta.

Posebno interesantno pitanje, koje je i nezaobilazna tema u gotovo svim radovima o globalizaciji, jeste pitanje političkih posledica globalizacije na postojeći svetski poredak. U prvom redu to se odnosi na budućnost nacionalne države. Naime, najkraće izraženo, suprotstavljene su dve teze: s jedne strane, tvrdi se da sve izraženija mobilnost kapitala, rast uticaja multinacionalnih kompanija i multinacionalnih organizacija kao i nivelacija zakonskih normi u mnoštvu oblasti društvenog života, idu za tim da devalviraju uticaj nacionalne država i da je učine suvišnom. Drugi autori, nasuprot tome, tvrde da globalizacija otvara prostor za sve veću i važniju ulogu nacionalnih država jer one postaju ključni akteri u rešavanju globalnih problema koji sa procesom globalizacije postaju brojniji i izraženiji.

Teorije o globalizaciji

Nije jednostavno sačiniti valjanu klasifikaciju teorija o globalizaciji. Razloga za to ima više, no dva su osnovna. Prvi je vezan za problem ma koje klasifikacije i tiče se izbora kriterijuma i s tim u vezi iscrpnosti i doslednosti klasifikacije. Drugi je vezan za problem razvijenosti teorija, odnosno za pitanje: šta se može uopšte smatrati teorijom globalizacije a šta manje ili više razvijenim gledištem. Rasprava o ovim pitanjima odvela bi nas daleko i ovde samo skrećemo pažnju da taj problem treba imati u vidu.

Ima autora, poput Gidensa (Gidens), koji smatraju da se rasprave o globalizaciji: "tendencijski grupišu u dve struje, koje su međusobno veoma udaljene. Jednu čini literatura o međunarodnim odnosima, a drugu ona koja pripada svetskosistemskoj teoriji..."⁴ (Gidens, 1991:70). Drugi, poput Votera (Waters) razlikuju klasične, teorije preteče (precursor) i savremene teorije globalizacije. U potonje on svrstava teorije Robertsona (Robertson), Harvija (Harvey), Gidensa i Beka (Beck). Naravno, klasifikacija ima još, ali ove dve navodimo tek kao primer problema sa kojima se svaka klasifikacija suočava. Dok je Gidensova klasifikacija očito nepotpuna, Vaterosova ne vodi dovoljno računa o izboru kriterijuma i doslednosti. Tako se u preteče svrstavaju autori poput Volernstaina (Wallersteina), Franka (Andre Gunder Frank) i Sklera (Sklair) koji i danas objavljuju svoje veoma uticajne radove, a sa druge strane ne vidi se u čemu je razlika između, na primer, Robertsona i Gidensa ili Beka.

Po našem mišljenju najplodnija bi bila podela na teorije preteče i savremene teorije, a u okviru potonjih na neomarksističke, postmodernizacijske⁵, teorije globalizacije i teorije međunarodnih odnosa.

U kratkom osvrtu koji sledi pomenućemo samo neka od uticajnijih gledišta za koja smatramo da su najrazvijenija ili da najbolje reprezentuju navedene pristupe.⁶

⁴ Treba reći da u svojim poslednjim radovima Gidens teorijama međunarodnih odnosa odriče aktuelnost: "The very name and definition of "International relations" has become outdated..." (Gidens, 2000:122) što dovodi u vezu sa izmenjenom strukturom svetskog poretka.

⁵ Namerno ne govorimo o postmodernističkim teorijama jer nam se čini da bi to bilo u suprotnosti sa idejom postmodernizma, mada se za Harvija može reći da predstavlja postmodernističkog pisca.

⁶ Spisak značajnih autora koji su dali doprinos raspravama o globalizaciji je poduži, ali zbog ograničenosti prostora ili zbog nedovoljne teorijske razvijenosti njihovih gledišta većina nije uvrštena u ovaj pregled. Tu pre svega mislimo na Helda, Fridmana, Tompsona, Baumanu, Holtona, Lašu, Džesopa, Šoa, etc.

Teorije preteče

Ako se složimo sa Robertsonom da se sociologija razvijala između nacionalizma i globalizacije⁷, onda je moguće uočiti u radovima najznačajnijih klasičnih sociologa ideje za koje bismo mogli reći da predstavljaju zametke globalizacijskog stanovišta. Sen Simonove i Kontove ideje o panevropskoj vladi, Marksovo shvaćanje o proletarijatu koji nema svoju državu, Spenserove ideje o univerzalnim stupnjevima razvoja društava, Dirke i Veberova isticanja procesa specijalizacije i racionalizacije koje su oni shvatali univerzalno, samo su neki od primera kako je sociologija razvijala globalizacijsku ideju. Zapravo, svi klasični teoretičari koji su išli za tim da daju univerzalne odgovore na problem društvenog razvoja mogu se u izvesnoj meri interpretirati kao preteče teorija globalizacije.

Teorija imperijalizma

No, prvi pravi začetnici ideje o globalizaciji bili su teoretičari imperijalizma.⁸ Očigledan je značaj teorije o imperijalizmu⁹ za problem globalizacije. Iako im je prvenstvena namera bila da ukažu na "imperijalizam kao poslednji stadijum u razvoju kapitalizma", nameravano su ponuditi objašnjenje za način na koji je došlo do povezivanja međusobno udaljenih teritorija. Drugo, objašnjeni su razlozi zbog kojih je došlo do povezivanja i internacionalizacije kapitala. Najzad, objašnjene su neke od globalnih društvenih pojava kao što su svetski ratovi. Naravno, postavlja se pitanje u kojoj meri su ova objašnjenja adekvatna.

Kritičari teorije imperijalizma upućuju bitne zamerke, zasnovane na empirijskim dokazima, koje se odnose na dosledno izvedene implikacije iz teorije zavisnosti. Prvo, ukazuje se na činjenicu da su u velikim imperijalističkim konfliktima učestvovali i one zemlje za koje se ne bi moglo reći da su predstavljale vodeće kapitalističke sile toga doba, a na osnovu čijeg iskustva je teorija imperijalizma izvedena. Tu se pre svega misli na Rusiju, Ameriku, Japan, Italiju i Nemačku. Drugo, izvoz kapitala u periodu na koji se odnosi teorija imperijalizma bio je, prema podacima koje navodi Hugelvtova, (Hoogvelt, 1998:27) kada je reč o tada najvećoj imperijalnoj sili - Velikoj Britaniji, strukturiran na sledeći način: u

zemlje novog sveta išlo je oko 60%, u zemlje trećeg sveta oko 40%, a svega neznatan udeo ukupnog izvoza kapitala odlazio je u kolonijalne zemlje. Prema teoriji imperijalizma najveći udeo trebalo bi da je odlazio upravo u kolonijalne zemlje. Najzad, prema dosledno izvedenoj teoriji imperijalizma, izvoz kapitala, odnosno investiranje u kolonijalne zemlje vodio bi na duže staze njihovom sveukupnom razvoju nalik onome u zemljama iz kojih je kapital dolazio. Naravno, do toga nije došlo, pa su one ostale nerazvijene, a neki autori ortodoksno marksističke provinijencije, poput Bila Vorena (Bil Warren), tvrde da problem trećeg sveta nije u prevelikom već u premalom kapitalističkom uticaju na njih (Prema Sklair, 1991:28).

Klasične teorije modernizacije i konvergencije

Nakon Drugog svetskog rata uporedo sa procesom dekolonizacije i stvaranja tadašnjeg svetskog poretka koji se označavao u kategorijama "tri sveta", razvijene su i teorije modernizacije i konvergencije. Teorija modernizacije nastala je prvenstveno kao odgovor na problem odnosa trećeg i prvog sveta, a teorija konvergencije kao odgovor na pitanja proistekla iz odnosa prvog i drugog sveta, odnosno kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Teorija modernizacije trebalo je pre svega da objasni problem jaza između nerazvijenih i razvijenih zemalja, i u tom smislu kao osnov joj je poslužilo klasično evolucionističko shvaćanje. Modernizacija je posmatrana kao proces transformacije tradicionalnih društava u moderna društva koja nisu bila shvaćena kao produkt neke ideje ili utopije, već su bila slika tadašnjih visokorazvijenih društava zapadne Evrope i Amerike. U tom smislu proces tranzicije shvatao se kao unilinearan put kojim moraju proći sva društva. Taj put je nepromenljiv, nepovratan i postepen. Promene se odvijaju mirno u nekoliko faza. Osnovni mehanizam na osnovu koga dolazi do promena i koji leži u osnovi njihove nepromenljivosti je strukturalno-funkcionalna diferencijacija koja u krajnjoj liniji počiva na tehnološkom razvoju. Krajnji cilj promene je univerzalno poboljšanje ljudskog i društvenog života, odnosno dostizanje stupnja razvoja visoko industrijalizovanih demokratskih zemalja Zapada.

Slično teorijama modernizacije, i teorije konvergencije¹⁰ isticale su u prvi plan tehnološki determinizam koji uslovljava promene u društvenoj organizaciji, političkom životu, kulturnim obrascima, vrednostima i svakodnevnom životu različitih društava (op. Sztompka, 1992:134). Ovo zapažanje se pre svega odnosilo na približavanje ideološki suprotstavljenih kapitalističkih i socijalističkih društava koja su se 70-ih godina prošlog veka smatrala podjednako industrijalizovanim.

Teorije modernizacije doživele su izuzetno oštre kritike krajem sedamdesetih godina XX veka. Pre svega, zamereno im je da su etnocentrične,

¹⁰ Kerr, Rostow, Hantington

⁷ "So, the classical sociologists were faced with the Janus-faced problem of the simultaneity of nationalization and globalization. In a sense, modern sociology was born from this dilemma." Robertson (1992:15).

⁸ Ovdje pre svega mislimo na radove Rudolfa Hilferdinga, Vladimira Ilića i Roze Luksemburg

⁹ Osnovna ideja teorije imperijalizma je da se usled zasićenosti domaćih tržišta i protekcionističke politike koju su pod uticajem monopolnog kapitala vodile vlade najrazvijenijih zemalja kapital i investicije sele u prekomorske zemlje, odnosno kolonije. Izvoz kapitala znači po njihovom mišljenju i izvoz kapitalističkih odnosa proizvodnje.

unilinearne, da njihove pretpostavke i zaključci ne odgovaraju empirijskoj evidenciji, posebno kada je reč o razvoju zemalja trećeg sveta. Sve ove kritike uticale su da teorije modernizacije budu napuštene, ali treba naglasiti da je njihov uticaj van usko naučnih krugova i dalje ostao prisutan, a početkom devedesetih neke od osnovnih ideja su modifikovane u okviru novijih teorija modernizacije.

Za nas je ovde najvažnije da istaknemo njihov značaj za problem globalizacije. On je očigledan i prvenstveno se sastoji u implicitnom ali jasnom ukazivanju na nužni proces homogenizacije sveta. S obzirom da je taj proces unifikacije usmeren u pravcu dostizanja ekonomskog, političkog i kulturnog uzora razvijenih zemalja Zapada, pre svega Amerike, on je često označavan pojmovima *vesternizacija* ili *amerikanizacija*. U tom smislu i danas se često u publicističkim radovima možemo susresti sa poistovećivanjem globalizacije i vesternizacije, odnosno amerikanizacije.

Savremene teorije globalizacije Neomarksističke teorije

Teorija zavisnosti

Kao reakcija i kao odgovor na dominantno teorijsko objašnjenje odnosa trećeg i prvog sveta pojavile su se teorije zavisnosti. Istovremeno se one mogu smatrati pokušajem modifikacije klasičnih teorija imperijalizma.

Nasuprot optimističkom modernizacijskom stanovištu, teoretičari zavisnosti tvrdili su da je nerazvijenost upravo rezultat procesa u kome su razvijene zemlje postale razvijene, odnosno da je nerazvijenost zemalja trećeg sveta upravo posledica razvoja zemalja prvog sveta. Zapravo, suština teorije zavisnosti je tvrdnja da penetracija kolonijalnog kapitala u zemlje trećeg sveta "*razara njihovu ekonomsku i društvenu strukturu i stvara uslove za reprodukciju potpune ekonomske stagnacije i ekstremne pauperizacije stanovništva za duži vremenski period*" (Hoogvelt, 1997:38).

Razorenost ekonomske strukture podrazumeva dve stvari. Prvo, podređenost ekonomske strukture nerazvijenih zemalja ekonomskoj strukturi razvijenih zemalja. To, pre svega, znači takvu reorganizaciju u proizvodnji koja podrazumeva proizvodnju isključivo primarnih dobara (sirovina) za razvijeni zapad, što za sobom povlači razvojna ograničenja njihove proizvodne strukture. Drugo, orijentacija ka Zapadu podrazumeva potpunu zavisnost od zapadnih tržišta u pogledu zavisnosti od kapitala, tehnološke zavisnosti i zavisnosti u izvozu sirovina, odnosno nivoa njihovih cena.

Razaranje društvene strukture ogleda se, s jedne strane, u klasnom savezu inostranog kapitala i domaćih kompadora (zemljoposedsničke elite), a s druge strane, u razvijanju obrasca ekstremne društvene nejednakosti koji istovremeno razara domaće tržište.

Na taj način ponovo je na analitičkom nivou u prvi plan istaknuta globalna međuzavisnost. Na političkom i ideološkom nivou, naravno, za teoretičare zavisnosti pre bi se moglo reći da su protivnici globalizacije, što se najočitije manifestuje u stavu da su periodi smanjenog intenziteta odnosa između trećeg i prvog sveta bili upravo periodi u kojima se privredni jaz među njima smanjivao i u kojima su zemlje trećeg sveta doživljavale ekonomski preporod.

Svetsko-sistemska teorija

Jedno od najuticajnijih gledišta u savremenoj sociologiji nesumnjivo je Volernstajnova teorija koja društvene promene tumači u makrosociološkim kategorijama. Njegovo objašnjenje odnosa između centra, poluperiferije i periferije predstavlja glavnu rivalsku perspektivu savremenim teorijama globalizacije.¹¹

Ispravnost ovakvog zaključka koji se odnosi pre svega na Volernstajnovu kapitalno delo *Savremeni svetski sistem* postaje još očiglednija ako se imaju u vidu njegovi noviji radovi.

Po njegovom mišljenju "diskurs /globalizacije je/ u stvari ogromno nerazumevanje savremene realnosti - obmana koja nam je nametnuta od strane moćnih grupa..." (Wallernstein, 1999:1) Diskurs globalizacije vodi ignorisanju stvarnih pitanja i pogrešnom razumevanju stvarne krize u kojoj se svet danas nalazi. Svet se, naime, nalazi u dobu tranzicije, ali ne samo tranzicije nekoliko zaostalih zemalja koje treba da se priključe globalizaciji, već je reč o transformaciji celokupnog kapitalističkog sistema u *nešto drugo*. Budućnost je daleko od toga da bude izvesna, kaže Volernstajn, ona je neizvesna, i ključno pitanje danas nije da li se treba pokoriti procesu globalizacije ili ne već šta da se radi kada ovaj proces počne da se mrvi (op. Wallernstein, 1999: 2-3).

Osnov za ovakve zaključke Volernstajn nalazi u svojoj analizi dva tipa vremenskih ciklusa. Prelomna godina nije 1990. kao što to sugerisu brojne studije nastale od tog doba, u kojima se slom Sovjetskog Saveza i istočnog bloka uzima kao početak procesa globalizacije. Po njegovom mišljenju analiza se mora zasnivati na dva drugačija vremenska ciklusa. Prvi, obuhvata period od 1945. godine do danas, a drugi traje od 1450. godine do danas. Period od 1945. do 1968/73. je tipična A faza Kondratijefovog ciklusa koju karakteriše rast proizvodnje i visoke profitne stope. To je period američke hegemonije i period u kome dominira ideologija razvoja.

Period od 1968/73. do 2000. predstavlja tipičnu B fazu koja je obeležena: svetskim porastom nezaposlenosti, takmičenjem između zemalja centra za treća tržišta; povećanjem ekonomskih teškoća u mnogim sektorima; osećajem da su

¹¹ "Even though they have a few important things in common, globalization analysis and world-systems analysis are rival perspectives" (Robertson, 1992:15).

teškoće veće nego u prethodnoj fazi; geografskom realokacijom proizvodnje; povećanjem koncentracije kapitala, etc. Na političkom planu postaje očigledno opadanje američke hegemonije uz istovremeno jačanje Japana i Evropske unije. Na kulturnom i ideološkom polju prisutna je intelektualna nesigurnost i dezorijentisanost.

Vremenski ciklus od 1450. godine naovamo označava ne posebne faze već životni ciklus kapitalističke svetske ekonomije koja je imala periode nastanka (genesis), normalnog razvoja, i koja je sada počela da ulazi u period konačne krize (terminal crisis).

Teorija globalnog sistema

Lesli Skler (Leslie Sklair) slično Volernstajnu, smatra da globalni sistem možemo razumeti samo ukoliko razumemo logiku kapitalizma. No za razliku od Volernstajna, Skler svoju teoriju zasniva na ideji da se savremeni problemi moraju analizirati na nivou globalnog sistema kao osnovne analitičke jedinice.¹² Ove treba napomenuti da Skler smatra Volernstajnov rad kao i rad većine drugih autora koji se bave globalnim problemima nedostatnim, pre svega zbog toga što oni svoju analizu zasnivaju na nacionalnoj državi kao osnovnoj analitičkoj jedinici. Tačnije, kada je o svetskositemskoj teoriji reč, ne pravi se, po njegovom mišljenju, razlika između globalne i internacionalne dimenzije koja je uvek naglašena (Sklair, 1999:150).

Sklerova polazna tačka je da se mora praviti razlika između globalizacije i internacionalizacije i da nerazlikovanje ova dva pojma unosi zbrku u rasprave o globalizaciji.¹³ Teškoće se javljaju zato što je većina socioloških teorija zasnovana na konceptu koji kao središnju analitičku jedinicu ima ili društvo koje se izjednačava sa nacionalnom državom, ili subsisteme pojedinih država,¹⁴ ili uporedni plani ovih jedinica.¹⁵

Na osnovu ovih uvida Skler bazira svoju teoriju globalnog sistema koja u središtu ima takozvane transnacionalne aktivnosti (transnational practices).

¹² Skler postavlja pitanje da li globalni sistem stvarno postoji i odgovara da on postoji kao i sve ideje u glavama ljudi. Njegova osnovna ideja je da pokaže da koncept globalnog sistema ima izvornu naučnu vrednost u analizi sve većeg broja pojava (Sklair, 1991:2).

¹³ U novijim radovima Skler pravi razliku između tri pristupa: internacionalnog, transnacionalnog i globalizirajućeg. Razlika je u tome kako se vidi uloga države. Za prvi, nacionalne države su ključni akteri u objašnjenju svetskih zbivanja, za druge su one samo jedan od nekoliko faktora koji se moraju imati u vidu pri objašnjenju, a za treće je značaj nacionalne države gotovo izgubio svaki smisao (Sklair, 2000:2).

¹⁴ Na primer: američka ekonomija, kineska kultura, ruska politika, japansko obrazovanje, etc.

¹⁵ Ovaj dominantni pravac koji Skler zove state-centrism koristan je pre svega zato što većina empirijskih podataka prikupljena na tom nivou.

Analitički je moguće, po njegovom mišljenju, razlikovati tri nivoa transnacionalnih aktivnosti: ekonomski, politički i kulturno-ideološki. Svakim od ovih nivoa dominiraju odgovarajuće institucije. Na ekonomskom ili nivou ekonomskih aktivnosti to su multinacionalne kompanije, na političkom transnacionalna kapitalistička klasa, a na kulturno ideološkom ideologija konzumerizma. Naravno, svi ti nivoi su deo totaliteta koji se naziva globalni sistem. Važno je istaći da globalni sistem nije sinonim za globalni kapitalizam, ali je globalni kapitalizam dominantna sila koja oblikuje globalni sistem (Sklair, 2000:2).

Postmodernizacijske teorije globalizacije

Entoni Gidens

Gidensa mnogi smatraju rodonačelnikom teorija globalizacije (Waters, 1994). Ovakav stav bi se uslovno mogao prihvatiti ukoliko globalizaciju shvatimo prvenstveno kao projekt, jer možda ponajviše u Gidensovim shvatanjima globalizacije možemo uočiti programsku crtu koja vremenom postaje sve izraženija.

Za Gidensa je globalizacija izveden pojam. Prvenstvo u njegovoj analizi ima proces modernizacije. Otuda ne čudi što su kod njega četiri osnovne dimenzije globalizacije usko povezane sa osnovnim dimenzijama modernosti. Po Gidensu te četiri dimenzije globalizacije su: svetska kapitalistička ekonomija, sistem nacionalnih država, svetski vojni poredak i međunarodna podela rada. Nacionalne države su glavni akteri na globalnoj političkoj sceni, a multinacionalne korporacije na ekonomskoj sceni. Ono što multinacionalnim korporacijama nedostaje jesu kontrola nad teritorijom i aparat prisile. Globalizacija vojne moći odnosi se na naoružanje, saveze među državama i na sam rat. Međunarodna podela rada odnosi se na industrijski razvoj i izvršena je s obzirom na razvijenost regiona uz napomenu da industrijalizam prodire u sve oblasti i u sve regione. Ove četiri institucionalne dimenzije modernosti i na njima zasnovane pretpostavke dinamična modernosti omogućile su zapadnim silama da postanu vodeće sile sveta u ekonomskom, političkom i vojnom domenu. Ali, i to je ono što je bitno, širenje ovih modernih institucija na sve veći broj zemalja i konačno na sve zemlje sveta znači proces globalizacije. Na taj način su modernizacija i globalizacija neraskidivo povezane. S jedne strane, dinamički karakter modernosti čini je "imanentno globalizirajućom", a sa druge strane, globalizacija znači širenje modernosti.

Na kraju treba napomenuti još dve stvari po kojima je Gidensovo shvatanje globalizacije postalo popularno. Prvo, reč je o efektnoj definiciji za koju se može

reći da je već postala klasična,¹⁶ i drugo, on je među prvima istakao da odnos između globalizirajućih i lokalizirajućih tendencija nije nužno suprotstavljen, niti su to odnosi koji se međusobno isključuju.

Urhil Bek

Slično Gidensu i Bek globalizaciju vidi kao posledicu radikalizovane modernosti (Gidensov pojam) ili druge modernosti, kako sam naziva stanje posle modernosti.

Poenta Bekovog stanovišta mogla bi se sažeti u sledećem: nameravane aktivnosti aktera iz doba prve modernosti dovele su do stanja u kome je svet suočen sa rizikom od prvenstveno ekološkog zagađenja, shvaćenog u najširem smislu te reči. Iako nije ravnomerno raspoređen, rizik je globalan i zahteva globalnu aktivnost da bi se sveo na prihvatljiv nivo. Svako društvo ima iskustvo opasnosti, ali rizik je vezan za novi poredak, on nije nacionalni već globalni fenomen. Rizik je usko povezan sa procesom donošenja odluka, on zapravo pretpostavlja donošenje odluka. Rizik nije isto što i destrukcija, on je pre pretnja destrukcije. Rizik počinje tamo gde prestaje poverenje i sigurnost, to je stanje između sigurnosti i destrukcije. Na taj način rizik predstavlja percepciju opasnosti i zato on determiniše naše misli i aktivnosti. Rizik i percepcija rizika su zapravo jedno te isto. Najkraće rečeno, rizik je postao vrsta virtualne realnosti. Izlaz iz problema sa kojima se savremeni svet suočava Bek vidi u stvaranju kosmopolitske demokratije, ali naglašava da bez jake kosmopolitske svesti, jačanja institucija globalnog civilnog društva i javnog mnjenja, kosmopolitska demokratija nije moguća, osim kao utopija. Ukoliko se ne ostvare navedene pretpostavke, ona predstavlja samo fasadu za imperijalne igre moći.

Ronald Robertson

Pre svega treba reći da je za Robertsona globalizacija izvorni koncept koji upućuje na zgušnjavanje sveta i intenzifikaciju svesti o svetu kao celini.

U nameri da stvori sopstveni fleksibilni model razumevanja globalizacije Robertson polazi od pojma globalnog polja koje ima četiri glavne dimenzije: nacionalna društva, pojedince, svetski sistem društava - odnosno odnose između nacionalnih društava, i čovečanstvo. Polazeći od ovih dimenzija, njegov osnovni cilj je da objasni način na koji je savremeni svet uređen. Svaka od navedenih dimenzija nalazi se u odnosu međuzavisnosti sa ostalima.

Na osnovu tih međuzavisnosti, iz svake od navedenih referentnih tačaka razvijaju se procesi koji čine suštinu globalizacije. Proces individualizacije znači

da se pojedinac više ne može razumeti kao jedinka podređena lokalnom kolektivitetu, već ima svoj sopstveni identitet. Proces internacionalizacije znači umnogostručavanje međudržavnih odnosa i sporazuma. Proces socijetalizacije vodi stvaranju moderne nacionalne države kao jedine moguće forme društva, i konačno proces humanizacije znači prevladavanje svetonazora da se čovečanstvo ne može deliti prema rasi, polu ili klasi u pogledu prava ili obaveza. Važno je istaći da ovi procesi teku nezavisno od unutrašnje dinamike pojedinih društava i u tom smislu globalizacija ima svoju neumoljivu (inexorable) unutrašnju logiku. Iz toga, međutim, ne sledi da je globalizacija po sebi dobra ili loša stvar. Takođe, Robertson ne tvrdi da globalizacija čini svet homogenizovanijim ili ujedinjenijim, već samo da procesom globalizacije svet postaje povezani, odnosno da postaje jedan prostor.

Teorije međunarodnih odnosa

Frensis Fukujama

Jedna od najuticajnijih knjiga poslednje decenije XX veka bila je nesumnjivo Fukujamina studija *Kraj istorije i poslednji čovek*. Ideje prezentovane u studiji nisu preterano originalne, što ne spori ni sam autor,¹⁷ ali vreme njenog pojavljivanja - doba idejnog vakuuma nakon nestanka bipolarnog sveta - bilo je presudno da knjiga dobije izuzetan svetski publicitet. Pored toga, njenoj uticajnosti doprineli su i ideološki kritičari koji su je proglasili pamfletom novog svetskog poretka.

Za nas je ova studija značajna kao jedan od primera kako se poima proces globalizacije iz ugla politikologa koji se bave međunarodnim odnosima. Iako je pisana sa filozofsko-naučnim pretenzijama, knjiga je, kao što smo rekli, u stručnoj javnosti prvenstveno shvaćena kao pokušaj opravdanja liberalno-demokratskog ideološkog projekta i kao legitimacija ideološko-političke unifikacije i univerzalizma.

Fukujama studiju započinje zapažanjem da je liberalna demokratija kao sistem vladavine pobedila sve svoje ideološke konkurente. Za razliku od konkurentskih sistema vladavine koji su propali zbog unutrašnje iracionalnosti i nedoslednosti, problemi sa liberalnom demokratijom vezani su za nepotpuno sprovođenje liberalno-demokratskih principa.¹⁸

Kada kaže "kraj istorije", Fukujama ne misli na kraj događajne istorije, već na kraj istorije shvaćen u Hegelovom i Marksovom smislu kao jedinstven,

¹⁶ "Globalizacija (je) intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa."

¹⁷ Fukujama se u svojim razmatranjima ponajviše poziva na Koževljevu interpretaciju Hegela.

¹⁸ Treba zapaziti da su na sličan način pravoverni ideolozi socijalizma opravdavali krize u "socijalističkom razvoju".

koherentan evolutivni proces. Razlozi zbog kojih će, po Fukujaminom mišljenju, veći deo čovečanstva doći do liberalne demokratije vezani su, s jedne strane, za ekonomiju, a s druge, za "borbu za priznanje". Želja i razum mogu da objasne industrijalizaciju i ekonomski napredak, ali ne mogu da objasne težnju ka liberalnoj demokratiji koja proizilazi iz želje za priznanjem. Da nije tako, ljudi bi živeli u ekonomski prosperitetnim diktaturama, smatra Fukujama, i zaključuje da je liberalna demokratija istisnula komunizam jer ovaj nije davao dovoljno priznanja ljudima.

Implikacije koje proističu iz Fukujaminog stanovišta u vezi sa globalizacijom slične su onima koje se mogu izvesti iz radova klasičnih teorija modernizacije, iako im argumentacija nije ista. U tom smislu je i kritika Fukujaminog stanovišta delom istovetna onoj koja je upućena teorijama modernizacije.

Samuel Huntington

Jedna od najoštrijih kritika Fukujame došla je iz pera jednog drugog teoretičara međunarodnih odnosa – Samuela Huntingtona. Kritikujući Fukujamu za naivnizam i nerealnost zaključaka, Huntington formuliše svoju teoriju sukoba civilizacija koja predstavlja zapravo osavremenjenu i programskim načelima obogaćenu verziju teorije globalnog haosa čiji je on jedan od rodonačelnika.

U najkraćem, teorija globalnog haosa zasnovana je na sledećim premisama. Prvo, aktuelni trend širenja zapadnih političkih, ekonomskih i kulturnih institucija uslovio je da je sve više ljudi širom sveta primorano da se suoči sa stranim vrednostima. Drugo, kao rezultat toga dolazi do urušavanja tradicionalnih vrednosti što, s jedne strane, rezultira porastom kriminala i nasilja, a sa druge strane, jača pokrete koji se bore za retradicionizaciju na isto tako grub i svirep način. Treće, kao rezultat globalizacije pojavljuje se ekspanzija iracionalnog nasilja koje se ogleda u plemenskim masakrima, fundamentalizmu i etničkom čišćenju. Zločini, ratovi i genocid se umnožavaju i što je najgore izgleda da izmiču kontroli, tako da proces globalizacije koji je po Fukujami uništio komunizam sada preti da potkopa i temelje zapadne civilizacije i svet odvede u stanje sveopšteg haosa.

Centralna tema Huntingtonovog pristupa je kulturni identitet koji je na najopštijem nivou civilizacijski identitet i koji oblikuje modele kohezije, dezintegracije i sukoba u posthladnoratovskom periodu. U tom kontekstu, ključne teme kojima se Huntington bavi mogle bi se sažeti u sledećem: prvi put u istoriji svetska politika je multipolarna u smislu multicivilizacijska; modernizacija je odvojena od pozapadnjačenja i ne proizvodi univerzalnu civilizaciju; ravnoteža sila se menja: značaj Zapada opada, Azija se ekonomski, vojno i politički uzdiže, islam demografski eksplodira što ima destabilizirajuće posledice po čitav svet, a ukupno posmatrano nezapadne civilizacije reafirmišu vrednosti sopstvenih kultura; novi

svetski poredak je zasnovan na civilizacijama; društva koja su kulturno bliska saraduju jedna s drugim i okupljaju se oko vodećih država, a naponi da se društva iz jedne civilizacije priključe drugoj neuspešni su; zapadne univerzalističke pretenzije dolaze u sukob s drugim civilizacijama, pre svih s kineskom i islamom; opstanak Zapada zavisi od Amerikanaca koji reafirmišu svoj zapadni identitet i zapadnjaka koji moraju shvatiti svoju civilizaciju kao jedinstvenu, a ne univerzalnu; globalni rat civilizacija zavisi od izbora vođa da održe ili ne održe multicivilizacijski karakter globalne politike.

Zaključak

Pregled teorija o globalizaciji koje smo upravo izložili nije ni potpun ni iscrpan. Razlog tome je manje ograničenost prostora a više namera da prezentovana gledišta ilustruju našu početnu tezu da rasprava o globalizaciji u ovome trenutku ne može biti zatvorena ni ograničena na pojedina gledišta ma koliko ona izgledala uverljivo ili bila bliska našim političkim stavovima i vrednosnim opredeljenjima.

Ozbiljna rasprava o globalizaciji mora uvažavati pluralitet gledišta koji o tom problemu postoji. Tendencija da se određenje globalizacije simplifikuje i da se na osnovu tako pojednostavljenih polaznih pretpostavki izvede dalekosežni zaključci može biti tolerisana kada su u pitanju laici i predstavnici različitih interesnih grupa, ali kada je reč o ozbiljnom naučnom pristupu savetuje se opreznost u smislu uzimanja u obzir često suprotstavljenih gledišta. Drugo, rasprava je pokazala da globalizacija nije nužno suprotstavljena lokalizaciji. Naprotiv, moglo bi se reći da jedna drugu podstiču tako što se pitanje identiteta sve više rešava na lokalnom nivou. Treće, mora se praviti razlika između pojmova internacionalizacija i globalizacija. Dok prvi pojam upućuje na intenzifikaciju odnosa između postojećih država uz potpuno očuvanje njihovog suvereniteta, drugi podrazumeva promenu globalne arhitekture. U tom smislu, ograničavanje suvereniteta nacionanih država je neminovan proces i njihova snaga, da parafraziramo Gidensa, danas se sve više ogleda u sposobnosti da sve veći deo svog suvereniteta prenesu na međunarodne institucije.

Literatura

1. Beck, Ulrich (1992): Risk Society – Towards a New Modernity, Sage, London;
2. Beck, Ulrich (1999): World Risk Society, Polity Press, Cambridge;
3. Etzioni, Amitai and Eva (1964): Social Change, Basic Books, New York;
4. Fukujama, Frensis (1992/1999): Kraj istorije i poslednji čovek, CID, Podgorica;
5. Gidens, Anthony (1999): The Third Way: The Renewal of Social Democracy, Polity Press, Cambridge;
6. Gidens, Anthony (2000): The Third Way and its Critics, Polity Press, Cambridge;
7. Giddens, Anthony (1999) Globalization: An Irresistible Force, Daily Jomori;
8. Giddens, Anthony (1999): Runway World - How Globalization is Reshaping our Lives, Routledge, London;
9. Gidens, Entoni (1998/1990): Posledice modernosti, Filip Višnjić, Beograd;
10. Hantington, Samjuel (1993/1999): Sukob civilizacija, CID, Podgorica;
11. Hilferding, Rudolf (1910/1958): Finansijski kapital, Kultura, Beograd;
12. Hoogvelt Ankie M.M. (1997): Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development, Johns Hopkins University Press, Baltimore;
13. Robertson, Roland (1992): Globalization – Social Theory and Global Culture, Sage, London;
14. Sadowski, Yahya (1998): The Myth of Global Chaos, The Brookings Institutions, Washington;
15. Sklair, Leslie (1991): Sociology of the Global System. Harvester/Wheatsheaf, New York;
16. Sklair, Leslie (1999): Globalization, Journal of World-System Research. Vol V, No 2;
17. Sklair Leslie (2000): The transnational capitalist class and the discourse of globalization, On line papers;
18. Scott, Alan, ed. (1997): Limits of Globalization – Cases and Arguments, Routledge, London;
19. Sztompka, Piotr (1993): The Sociology of Social Change, Blackwell, Oxford;
20. Sporer Zeljka (2000): Controversies of Globalisation, Revija za sociologiju Vol 31 No 3-4;
21. Wallerstein, Imanuel (1974/1986): Suvremeni svjetski sistem, Cekade, Zagreb;
22. Wallerstein, Immanuel (1999): Globalization or The Age of the Trajectory of the World-System, On-line papers;
23. Wallerstein, Immanuel (1991): Geopolitic and Geoculture, Cambridge University Press;
24. University Press;
25. Waters, Malcolm (1995): Globalization, Routledge.

Zoran Vidojević

GLOBALIZACIJA KAO NEMINOVNOST, POTČINJAVANJE I ŠANSa

Četiri su megaprocesa koji određuju svetska kretanja u savremenoj epohi. To su: 1) globalizacija; 2) modernizacija; 3) nova raspodela svetske moći; 4) tranzicija, odnosno transformacija bivših i preostalih socijalističkih društava.

Ovi se procesi međusobno bitno uslovljavaju i tvore celinu, mada svaki od njih deluje i kao relativno samostalna determinanta svetskih ili regionalnih kretanja, pri čemu su stepeni njihove isprepletenosti i samostalnosti različiti. Objedinjuje ih ono što se može nazvati vesternocentrizmom. Svaki od njih, i oni svi zajedno, prvenstveno su, dakle, ne isključivo, oblici "pozapadnjačenja" sveta.

U navedenom četvororedjstvu glavnih determinanti svetskog razvoja primarni značaj ima globalizacija. Ona je neka vrsta konkretno-istorijske naddeterminante u realizaciji projekta vesternocentrizma.

Pristup globalizaciji može početi stavom: "Pošast globalizacije preći svetu". Ako nije intoniran ironijom, on izražava antimodernizacijski duh, preobućen u ruho odbrane "autentičnih" vrednosti i interesa "našeg" naroda i države, shvaćenih u smislu "organske" zajednice. No, taj pristup može početi i euforičnim iskazom, koji polazi od jedne hiperoptimističke filozofije istorije: "S globalizacijom sviće nova zora čovečanstva."

Puno je rasprava širom sveta koje se vode o toj tematici u znaku sukoba navedenih i sličnih stereotipa, ili, pak, manihejske dijalektike "svetlosti" i "tame". Po svojoj prirodi nijedna od njih nije u stanju da se približi instruktivnom sadržaju naslova studije A. Gidensa: "Globalizacija shvaćena ozbiljno", važnog upravo za pristup krajnje protivrečnoj biti globalizacije.

Globalizacija nije novi svetski Behemont, iako ima i neke svoje dimenzije zbog kojih se mora strahovati, niti je put u novi, najzad nađeni ovozemaljski rajski vrt. Pristup globalizaciji mora biti sastavljen od više nivoa, polivalentan, rukovođen pažljivom analizom izukrštanosti njenih strana i kritičkom recepcijom njenih učinaka.

Pitanje nije u tome da li se uključivati u globalizaciju, nego kako to činiti, kako joj se prilagođavati, a pri tom izbeći njene najnepovoljnije efekte i ostvariti, u maksimalno mogućoj meri, napredak vlastitog društva. Samo takav odnos spram globalizacije ima svoj smisao i izgleda na uspeh. Pogotovo kad je reč o sudbini malih naroda i država.

Globalizacija se ne može razumeti izvan konteksta danas dominantne zapadne civilizacije. To je najpre civilizacija kapitala, što znači profita, tržišta (svetskog), tehnike i tehnologije, pretvorenih u moćnu pokretačku snagu privrede, ali i u sekularizovanu religiju, prioriteta materijalnih dobara i njihove potrošnje na lestvici vrednosti i u stilu života, civilizacija računa, institucionalizovanog egoizma i konkurencije, kolonijalnih ratova i planetarne hegemonije. Ali je to ujedno i civilizacijski sklop u kojem su osvojeni do sada, istorijski gledano, najviši stepeni

individualne slobode (i pored svih njenih ograničenja), konstitucionalne države i vladavine prava i demokratije, makar prvenstveno u njenom proceduralnom smislu, zavidan nivo, takođe istorijski nedosegnut, materijalnog standarda najvećeg dela stanovništva zapadnih zemalja, što im je omogućilo da uglavnom otklone vekovni problem teške oskudice i bede velikih razmera.

To ne znači da globalizacija "daruje" celom svetu ono što je najbolje u zapadnoj civilizaciji. Takvo bi očekivanje bilo ne samo naivno nego bi se i kretalo u okviru istorijskog slepila.

Granice globalizacije, potencijali njihovog nadilaženja, kontraprocesi

Na nivou normativnog pojma, globalizacija je svekoliko povezivanje sveta u jednu celinu, pluralističku i dinamičku, koju tvore svi narodi sveta, i u njoj se osećaju kao u "svojoj kući". Na nivou stvarnosti globalizacija jeste povezivanje sveta, ali pod dominantnim uticajem Zapada (njegovih interesa). Pri tom nastaje niz procesa suprotnih globalizaciji, a postojeći jaz u nivou razvoja između bogatih i siromašnih zemalja stalno se produbljuje.

Zbog toga je današnji svet još veoma daleko od svog (pre)uređenja na temelju "našeg globalnog susedstva". To će zadugo biti mnogo više projekat želja, ili ideološka konstrukcija nego stvarnost, uzdizanje nekih elemenata svetskog zajedništva i ravnopravne saradnje na ravan celokupnosti odnosa među državama, privredama i kulturama sveta i zanemarivanje oštih razlika i suprotnosti koji svet dele i antagonizuju, uprkos i usled globalizacije kakva stvarno jeste po onome šta u njoj prevladava.

Zato se ne bi mogao prihvatiti Aronsonov zaključak da je globalizacija "kristalizacija celokupnog sveta kao jednog mesta"¹, ne samo zato što takva "kristalizacija", zapravo unifikacija sveta nije moguća, nego pre svega zato što je globalizacija kao stvarnost – proces u kojem se teži oblikovanju sveta s jednog mesta, sa Zapada, pre svega iz Sjedinjenih Država.

Međutim, globalizacija je proces koji, premda prvenstveno određen logikom "pozapadnjačenja" sveta, s njoj svojstvenom ideologijom "američkog sna", ima i potencijale što osporavaju tu logiku. Istina, oni su sada u drugom planu unutar celine njene realizacije.

Dž. Neizbit naziva doba u kojem žive ljudi Sjedinjenih Država, i najrazvijenijih zemalja uopšte, "dobom parenteze", koje je smešteno između dve epohe, prošlosti i budućnosti, i ograden od njih. To je doba izazovne neizvesnosti i velikih mogućnosti. "Ukoliko naučimo prijateljevati s neizvesnošću, možemo postići mnogo više nego u postojanim vremenima" – ističe ovaj autor. I završava svoje razmatranje prirode tog doba usklikom: "Bože, kako je divno živjeti u takvom vremenu!"² U tom uskliku sadržana je hiperoptimistička vizija vlastitog društva i celokupne budućnosti. Ničeg od zebnje u pogledu negativnih tendencija

društva informatičkog doba. Kao da ne postoji ogroman deo sveta koji živi u sasvim drukčijem dobu, koji nije savladao problem gladi, siromaštva, nedostatka zdrave pijaće vode i osnovne zdravstvene zaštite. I kao da sve to nema nikakve veze sa zemljama koje su ušle u informatičko doba, sa svetskim sistemom proizvodnje, raspodele i potrošnje, sa strukturom globalne ekonomske, vojne i političke moći.

Ali se moraju uvažavati i do krajnjih konsekvenci dovesti nalazi koje navodi Neizbit, da od svih radnih mesta otvorenih u Sjedinjenim Državama tokom sedamdesetih godina netom proteklog veka, "90% otpada na informatiku".³ To govori o nezaustavljivom smeru razvoja koji će obeležiti vekove pred nama i suštinski izmeniti način života u zemljama koje taj smer "vuku", ali će istovremeno bitno uticati i na celokupne svetske tokove.

Inspirativan je Neizbitov stav da "Marxovu 'radnu teoriju vrijednosti', nastalu na početku industrijskog privređivanja, treba zamijeniti novom teorijom o vrijednosti znanja".⁴ Upravo su akumulacija i globalizacija znanja ono što spada među najprogresivnije crte globalizacije u celosti, njene unutrašnje snage, kadre da uz druge uslove, uključujući i revalorizaciju nematerijalnih vrednosti u celini kvaliteta života, probijaju njene sadašnje granice.

Šta će globalizacija dati u svom krajnjem istorijskom ishodu zavisi najviše od toga da li će i koliko će rasti njeni transcendirajući potencijali, da li će biti usmereni ka prevladavanju vesternocentrizma, ka prosperitetnoj, pravednijoj i demokratski uređenoj celokupnoj svetskoj zajednici. U doglednoj budućnosti takva svetska zajednica nije izgledna.

Da bi se spoznale granice globalizacije, mora se sagledati ko i šta, i usled čega, stvara te granice.

Postoje nevidljivi i vidljivi subjekti globalizacije. Nevidljivi, i to glavni subjekt globalizacije – jest kapital kao svetski proces. Vidljivi subjekti su industrialne kompanije, najmoćnije države i najuticajnije finansijske institucije sveta.

Kad je o državama reč, stvarni subjekti globalizacije su države pripadnice grupe sedam najrazvijenijih zemalja sveta. Države u kojima živi četiri petine svetskog stanovništva nisu u prilici da u iole značajnijoj meri utiču na proces globalizacije. One su u biti objekti i uvoznice globalizacije u njenom tehnološkom, ekonomskom, političkom i informativnom, pa i u kulturnom smislu.

Relacija izvoz-uvoz tiče se, dakle, i modela političkog uređenja. Model liberalne demokratije takođe postaje izvozna roba, što se gotovo u potpunosti zapostavlja u teorijama o "trećem talasu" demokratizacije sveta S. Hantingtona i u koncepciji "kosmopolitske demokratije" D. Helda. Zaboravlja se da globalizacija demokratije nije moguća bez demokratizacije globalizacije.

Ima mišljenja da se ubrzano formira globalna politička, privredna i kulturna elita, neka vrsta stvarne svetske vlade koja "kroji" sudbinu sveta. U prilog tome

¹ Prema: Z. Golubović, Ja i drugi, Republika, Beograd, 1999, str. 57.

² J. Naisbitt, Megatrendovi, Globus, Zagreb, 1985, str. 255, 258.

³ J. Naisbitt, isto, str. 28.

⁴ Isto, str. 24.

navode se stavovi B. Kristola i R. Kejgana, koji zastupaju doktrinu "benevolentne globalne hegemonije" i otvoreno govore da je "čitav svet američki domen", zatim S. Talbota, koji izjavljuje da će u idućem (zapravo nastajućem – prim. Z.V.) veku sve države sveta priznati "jednu, globalnu vlast", Z. Bžežinskog, koji kaže da smo svedoci "...nastanka transnacionalnih elita koje čine međunarodni biznismeni, naučni radnici, profesionalni i državni funkcioneri", i R. Gardnera, koji se zalaže za "postepenu razgradnju suvereniteta, parče po parče", čime će se, smatra on, "mnogo više postići nego staromodnim frontalnim jurišom". Uz te stavove ide i vizija "posthumane ere" i posthumane Amerike, koja će, po mišljenju Dž. Hjuera, vladati novim vekom "jer će sva njena energija biti usmerena na širenje informativne tehnologije i popularne kulture, privredno-novčanu dominaciju i neprekidnu vojnu hegemoniju širom sveta".⁵ Pre dve decenije F. Blok je naveo procenu da se pojavljuje "internacionalna vladajuća klasa" na temelju moći 300-500 vodećih multinacionalnih korporacija i banaka.⁶

Kolika je moć nadnacionalnih korporacija, kao glavnih ekonomskih (mada, posredno, sve više i političkih) "arhitekata" globalizacije, može se videti iz podataka koje navodi A. Gidens.

U jednoj studiji iz sredine devedesetih, ističe ovaj autor, "posmatrane su razmere koncentracije u dvanaest svetskih industrija, da bi se ispitalo koliki deo svetskog tržišta kontrolišu pet vodećih korporacija. Najveća razmera utvrđena je kod robe široke potrošnje, gde je čak 70% svetskog tržišta u rukama pet vodećih kompanija. Ove kompanije kontrolišu i više od 50% tržišta automobilskih i avionskih delova, elektronskih komponenti i proizvoda industrije čelika. Njima pripada više od 40% dobiti od prodaje u industrijama nafte, personalnih računara i medija."

Gidens navodi još neke veoma upečatljive podatke koji svedoče o tome u čiju korist idu efekti globalizacije. "Godine 1965. prosečan dohodak per capita u zemljama koje pripadaju G-7 bio je dvadeset puta veći nego u najsiromašnijim zemljama. Zaključno sa 1997. godinom razmera je narasla na 40 prema 1." Ima podataka koji pokazuju da je ta razmera mnogo nepovoljnija.

Nije poenta u tumačenju ovih nalaza u tome da, ako bi se izvršila ravnomerna raspodela 75% dohotka po glavi stanovnika ostvarenog u najrazvijenijim zemljama na stanovništvo najsiromašnijih zemalja to ne bi ništa bitno promenilo u materijalnom položaju ovih drugih, jer bi u tom slučaju njihov prosečni dohodak porastao samo za 20 procenata. Poenta je u svetskom sistemu u kome najrazvijenije zemlje monopolski određuju cene sirovina i svega što izvoze nerazvijene zemlje, u nemogućnosti oslobođenja od "omče dugova" i gotovo totalnoj ekonomskoj, tehnološkoj i političkoj zavisnosti najvećeg dela sveta od

grupe najrazvijenijih zemalja, u preovlađujućoj logici globalizacije koja ne smanjuje već povećava procep u nivou razvoja bogatih i siromašnih zemalja.

Ipak, iz ovih podataka ne sledi zaključak o ulasku u novo orvelovsko carstvo, u kome nadnacionalne korporacije postaju svemoćne i uspevaju da kontrolišu celu planetu i celokupan život ljudi.

Tehnologija, iako nije sasvim neutralna, nikad sama po sebi ne određuje način njene upotrebe. Najviša dostignuća informatičke revolucije teško da mogu dugo ostati monopol nekolicine svetskih korporacija, kako je to danas. U prirodi je te revolucije (naravno, ovde termin "revolucija" ima tehničko značenje) širenje korisnika informacija. Tendencije totalitarizma mogu se javiti i u "eri znanja" samo ako se uspostavi neki oblik postmoderne diktature (koja bi imala i scijentokratsku komponentu) na osnovi sistematske proizvodnje unutrašnjeg i spolnjeg neprijatelja, kao i indukovanja psihologije opšte ugroženosti. To nije nešto što je nemoguće i u svetu budućnosti. Ipak, informatička revolucija u najmanju ruku sužava tu perspektivu time što u načelu omogućuje dostupnost mnoštva informacija sve većem broju ljudi. Zato ona stvara tehničke pretpostavke za potencijalno jačanje demokratije. U tom smislu prihvatljiva je Mazarova procena da visoka informaciona tehnologija pre odgovara potrebama demokratije nego diktature.⁸ Dž. Neizbit ističe da su u "eri vrlo brze raspodele informacija okviru predstavničke demokratije zastareli", te stoga rastu mogućnosti participativne demokratije, uključujući i radničku participaciju u upravljanju firmama.

Odnos prema ubrzanom razvoju i svetskom prodoru moderne tehnologije kreće se od apokaliptičkih vizija do onih euforičnih, u najmanju ruku, nekritičkih. Istina je da je "informativna tehnologija porušila vreme i rastojanje" i da nije dovela do orvelovskog carstva. Ali zaključak da "umesto ostvarenja orvelovske vizije nadzora Velikog Brata" nad građanima treća revolucija osposobljava, kako pretpostavlja W. Wristom, građane "da nadgledaju Velikog Brata" i da je time "virus slobode, za koji nema protivotrova, raširen posredstvom elektronske mreže na sva četiri kraja zemljine kugle"¹⁰ – upravo reprezentuje onu vrstu tehnološkog i istorijskog hiperoptimizma koji sprečava da se vide granice te "revolucije" i da se postavi pitanje: da li je baš sve tako?

Visokorazvijena tehnologija pruža sredstva i za do sada nepoznatu kontrolu građana (od prisluškivanja do snimanja gotovo svakog detalja njihovog života i manipulacije činjenicama), a ne samo za širenje slobode i demokratije. "Veliki Brat", sadržan je kao moгуćnost u primeni te tehnologije, što zavisi od prirode konkretnog društvenog sistema, pre svega statusa i načina rada tajnih službi države. Sem toga, stav o nezadrživom prodoru slobode na sve strane sveta, i to putem

⁵ S. Trifković, Od globalizma do posthumanizma, Sociološki pregled, no. 3-4, str. 258, 260, 268.

⁶ Prema: F. Block, Trilateralism, and Inter-capitalist Conflict, in: Trilateralism, The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management, Edited by Holly Sklar, South and Press, Boston, 1980, p. 520.

⁷ A. Gidens, Globalizacija – shvaćena ozbiljno, Republika, br. 246, 1-15. 10. 2000, str. 25.

⁸ M. J. Mazzar, Global Trends 2005, An Owner's Manual for the Next Decade, St. Martin's Press, New York, 1999, p. 7.

⁹ D'. Naisbitt, Megatrendovi, Globus, Zagreb, 1985, str. 9, 256, 257.

¹⁰ W. B. Wriston, Bits, Bytes, and Diplomacy, in: The Information Revolution and International Conflict Management, Institut of Peace, Washington, <http://www.usip.org/pubs/pworks/virtual18/bitbydipl-18.html>.

tehničke "revolucije", ne može izdržati ni iskustvenu niti teorijsku kritiku. Slobode nema bez borbi za slobodu, potreba za njome i celine pretpostavki za uspeh te borbe. Jer, upravo u društvima blagostanja, kako primećuje Habermas, postoji i demokratija bez slobode.

Uostalom, i autor napred navedenog zaključka daje podatke koji bacaju drukčije svetlo na upotrebu tehnologije "informativne ere". On ističe (u istom tekstu) da američko ministarstvo odbrane ima više od dva miliona kompjutera, više od 10.000 mreža lokalnog karaktera, više od 100 mreža na velika rastojanja koje koordiniraju i opremaju svaki element njegove "misije", od dizajna oružja do upravljanja bojnim poljem. Šta znači rat posredstvom elektronike najvišeg nivoa, iskusiła je Jugoslavija 1999. A to iskustvo je potvrdilo da spoj visoke tehnologije i ničim nekontrolisane moći uvek dovodi do pojave Velikog Brata, iako se on tako ne mora imenovati.¹¹

Iako je "vesternizacija" sveta, posebno posle kraha real-socijalizma uzela maha, a u okviru nje pre svega "amerikanizacija", iako ti sadržaji dominiraju procesom globalizacije, na dužu stazu gledano, nije moguća nikakva unifikacija sveta, na tim ili nekim drugim osnovama. Suprotstavljanje tim pretenzijama poprima takođe globalni karakter. Javlja se čak i u samom jezgru visokorazvijenog kapitalizma – Americi. Stotine hiljada ljudi baš u toj zemlji ustaju protiv globalizacije trgovine u kojoj nadnacionalne kompanije diktiraju uslove svetskog tržišta. To je nova, veoma važna socijalna pojava, ravna pokretu studentske omladine krajem šezdesetih prošlog veka.

Globalizacija je dominantan svetski proces samo u nekim aspektima dinamike savremenog sveta, dok se u drugim aspektima te dinamike očituju sasvim drugačiji, čak suprotni procesi. Doba nastalo posle hladnog rata zamenjuje se, kako ističe J. Rosenau, dobom fragmentacije, a integrativna dinamika globalizacije i fragmentarna snaga lokalizacije ukrštaju se tako da jedna drugu proizvode.¹²

Lokalizacija, fragmentacija i regionalizacija neodvojivi su od globalizacije, a napetost između tih procesa određuje smer svetskih kretanja, od politike i ekonomije do kulture.¹³ Globalizacija, dakle, neizbežno stvara svoju suprotnost, te stoga i svoje granice.

Na Balkanu (i na njemu sličnim područjima širom sveta), posebno na prostoru prethodne Jugoslavije, fragmentacija je mnogo više nastavak loše prošlosti nego što je reakcija na potčinjavajuće učinke globalizacije. Tu je ona najčešće povezana s krvavim međunacionalnim sukobima i ratovima malih država za

teritorije, kojima se još ne vidi kraj. Logika balkanske fragmentacije jeste istorijska retro-logika.

Previše je rano govoriti o nastanku epohe "postnacionalnog poretka" (A. Apadurai) i kraju nacija-država usled dejstva globalizacije. U svakom slučaju, to nije proces kojim je obeleženo stanje nacija i država u svim krajevima sveta, nego samo u njegovim najrazvijenijim delovima, i to u ograničenim razmerama.

U načelu se mogu prihvatiti teze o potrebi "nove ontologije" globalnog upravljanja i teorijskih paradigmi koje iz nje proizlaze, kao i o tome da treba povući finu liniju između uloge država, kao "jedinih igrača", i njihovih uloga kao "zastarelih igrača", koji su odavno izgubili primat na globalnoj sceni.¹⁴ Ali, ostaje glavno pitanje: kako pojedine države stvarno postupaju? Dileme nema da one postupaju shodno svojoj moći. Ako ne moraju, one se neće povinovati nekoj globalnoj odluci koja šteti njihovim interesima. To najpre čine Sjedinjene Američke Države (bilo da je reč o ne- prihvatanju nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za njihove građane, bilo da je u pitanju smanjenje industrija koje zagađuju atmosferu, itd.).

U vezi s ulogom nacionalnih država u današnjem svetu, vredi navesti neke stavove A. Gidensa. On piše: "Ako globalizaciju shvatamo ozbiljno – kako, svakako, i moramo – nacionalne politike moraju postati potpuno integrisane u svetske perspektive."¹⁵ Taj stav se može podržati pod određenim uslovima. Pre svega pod uslovom da integracija u "svetsku perspektivu" obezbeđuje istorijsku perspektivu, opstanak identiteta i bolje uslove razvoja svih naroda i država sveta. Gidens ne postavlja pitanje: na kojim osnovama se vrši ta integracija, kako se ona sistemski oblikuje? I pre svega, kako da se male zemlje i narodi (kao i svi oni koji ne pripadaju krugu privilegovanih) uključe u stvaranje te "perspektive". Kao večiti "autsajderi", ili kao subjekti? Kako da izbegnu sudbinu da ne budu "progutani" od najmoćnijih država i naroda?

Shvaćena i praktikovana kao potčinjavanje celokupnog sveta zapadnim zemljama, globalizacija izaziva osećanje straha, ali i otpor naroda koji se osećaju njome ugroženi. Taj otpor ima veoma različite istorijske predznake. Neki od njegovih mogućih ishoda takođe izazivaju strah, ništa manji, a možda i veći od onog koji izaziva globalizacija u svojoj dimenziji nasilne vesternizacije sveta. Tako, u vizijama budućnosti (ne tako daleke) nekih od proroka aziocentrizma, na istorijsku scenu stupaju čitavi narodi Azije kao "grobari" vesternizacije sveta. Predviđanja tih proroka su neuporedivo radikalnija od Hantingtonovih iz "Sukoba civilizacija". Oni su уверени da će nastati ogroman talas antiglobalizacije, ili globalizacije s azijskim pečatom, čime će se ostvariti ono što je istorijski najvitalnije. Rusiji će, u tim vizijama, pripasti predvodničko mesto u tom talasu. Ona, smatra se, mora otkriti svoju azijsku suštinu i ponositi se njome, a ne stideti se nje. Evropska Rusija je u tim predviđanjima izdajnička, čak je to i njeno slavenofilstvo. Najbolje se sve to vidi iz duha određenih religiozno-kulturnih sekt i političkih zajednica izrazito desne provenijencije. I te sekte i te zajednice sada su

¹¹ Istina, ovaj autor na kraju svog teksta upozorava da nauka uprkos svom napretku, ne može preurediti ljudski um i zameniti ljudski duh.

¹² J. N. Rosenau, States, Sovereignty and Diplomacy in The Information Age. in: The Information Revolution and International Conflict Management, Institut of Peace, Washington, <http://www.usip.org/pubs/pworks/virtual8/>.

¹³ Ova pitanja Rosenau razmatra i u radu "Toward an Ontology for Global Governance, State University of New York Press, 1999, p. 293-295.

¹⁴ J.N. Rosenau, isto, str. 288-292.

¹⁵ A. Gidens, Globalizacija shvaćena ozbiljno, str. 19.

marginalne po uticaju na šire društvene tokove. Ali su pokazatelj velikog duhovnog i političkog vrenja i vesnici neizvesnog vremena koji više upozoravaju nego što racionalno pokazuju. U jednom od programskih spisa "Crvenohordaša", kao najave pokreta kontrakulture i svetovne religioznosti koja se pojavila još u vreme poslednjih decenija Sovjetskog Saveza, a sada, na podlozi razočaranja iskustvom ruske varijante liberalizma, još više dolazi do izražaja – stoji jedno čvrsto i radikalno uverenje. Ono je izraženo imperativno kao stvar koja se već počela događati. "...Taj unutrašnji Istok, ta nomadska masa revoltiranih lumpena, ne zadugo će se sliti sa spoljašnjom Azijom koja će kao raspareno more, plaveći nepregledne ravnice, prodrati u Evropu; Tataari, Kazahi, Uzbeki, Tadžici, Azerbejdžanci – predstavljaju prve nadošle talase. A nakon silovite srednjeazijske i muslimanske plime sprema se završni nalet koji će preplaviti celu niziju – biće to milijarde Kineza."¹⁶

U modernoj renomadizaciji kao kontraglobalizaciji, osnovnu snagu neće predstavljati sofistikovana tehnika, jer se to ne može ni stići na putu razvoja, nego ljudska masa. Biologija je jača od tehnologije. To je suština poruke te i njoj srodnih sekti.

Ma koliko ova predskazanja imala obeležja drevnih modela negativnih utopija, te straha od Zapada i modernizacije, a pre svega obeležja krajnje tegobne sadašnjosti i "udesu nade", ne bi se smela olako odbacivati. U njima postoji zrna istine i nagoveštaj jedne od istorijskih mogućnosti. Arogancija vesternocentričkog uma uzda se previše u sadašnju silinu zapadne civilizacije. U toj aroganciji se zaboravlja šta sve može učiniti spoj gladnih usta i fanatizovane ideologije. Primeri islamskih revolucija u Iranu, Avganistanu, pa i u Alžiru, nisu bili dovoljni kao upozorenje. Religijski činilac nije dovoljan da bi se stvorio "talas" o kome se govori u maločas navedenom tekstu. Religija, ili neka politička ideologija, postaju pokretači takvog "talasa" samo u zajednici s masovnom socijalnom bedom i, još više, s masovnim osećanjem poniženosti i uverenjem naroda da pod pritiskom globalizacije kao imperijalne vesternizacije mogu izgubiti svoj identitet. Obećanje slobode individue, političkog pluralizma, demokratije, vladavine prava itd., u tom kulturnom i u konkretno-istorijskom kontekstu, malo šta znači.

Globalizacija kao bitna komponenta tranzicije

Svet danas doživljava mnoštvo tranzicija. Ova iz realsocijalizma u kapitalizam samo je jedna od njih. Na globalnom planu, kako smatra J. Valerstin, svetski sistem kapitalizma ulazi u poluvekovni proces tranzicije, u bitno drukčiji sistem, za koji ne znamo kakav će biti. Taj epohalni proces koji će određivati putanju čovečanstva možda za sledećih 500 godina, biće krajnje bolan i za moćne i za nemoćne, čak "pakao na zemlji". Po njegovom mišljenju, sadašnji svetski sistem kapitalizma pokazuje takve unutrašnje protivrečnosti i ograničenja da se već vide tendencije njegovih suštinskih promena koje nikako ne garantuju ulazak u bolji

sistem.¹⁷ Ako je ta prognoza-dijagnoza tačna (Valerstin upotrebljava pojam "utopistika" da bi označio svoj metod analize, mada je, čini se, bolje upotrebiti pojam realističke futuristike), ostaje zadatak da se nekako dovede u vezu taj globalni proces tranzicije i onaj segmentarni na prostoru bivših socijalističkih zemalja, i na kraju, oba ta procesa s onim koji se uobličava na tlu sadašnje Jugoslavije. Protivrečnost je na prvi pogled očigledna: jezgro svetskog sistema kapitalizma ulazi u nešto što nije taj sistem, a tranzicija post-realsocijalističkih zemalja vodi ulasku u svetski kapitalizam.

Stvar je u neistovremenosti istorijskih epoha, u življenju u različitim vremenima. Ipak se nameće pitanje: ako je Valerstinova slika magistralnih svetskih tendencija istinita, zar onda nije promašen posao težiti ka sistemu čije će jezgro biti radikalno drukčije za 50 godina, što u istorijskim razmerama uopšte nije veliko razdoblje.

Onda se postavlja i pitanje smisla tranzicije, kako je ona koncipirana i kako se ostvaruje na prostoru bivšeg realsocijalizma.

Sledi još jedno važno pitanje koje se tiče prirode sadašnje tranzicije post-realsocijalističkih zemalja. Naime, da li je neizbežno da ona u ekonomskom smislu i u smislu nastanka bitnih obeležja društvene strukture (koju karakteriše dubok i trajan rascap između oligarhijske bogatstva i moći, na jednoj, i "mora" sirotinje i bede, na drugoj strani) bude kolonijalna varijanta globalizacije kapitala, kao što je sada?

U vezi s tim može se postaviti verodostojna hipoteza da se takav tok tranzicije ne zbiva samo zbog prinude istorije nego i usled interesa novonastajuće nomenklaturno-mafiozne buržoazije, kojoj odgovara preovlađujući metod pljačkaške privatizacije i u suštini kolonijalni položaj vlastite zemlje.

Svakako, to ne iscrpljuje celokupnu tranziciju, ali joj daje pečat.

Tranzicija je i pokušaj da se stvore efikasnija privreda, modernizacijski slojevi i da se uspostavi demokratski, ili bar manje autoritarni poredak od predašnjeg. Taj pokušaj u različitim zemljama, tačnije, grupacijama zemalja, daje veoma različite rezultate.

Kritička valorizacija iskustva globalizacije i njenog dejstva kao spoljno-unutrašnje komponente tranzicije (s obzirom na ulogu najmoćnijih država Zapada, nadnacionalnih korporacija i glavnih svetskih finansijskih institucija u promenama postrealsocijalističkih zemalja), dovodi do dva bitna zaključka:

1. Društvo koje se ne uključuje u procese tehnološkog rasta i svekolikog povezivanja sveta osuđeno je na zaostajanje i neku vrstu istorijske smrti.
2. Društvo koje nije u stanju da pronađe vlastite modalitete uključenja u globalizaciju dolazi u vazalni položaj, gubi svoj identitet i nije sposobno da ostvari svoje vitalne interese.

Šta nastaje posredstvom tranzicije, da li samo drukčije ili bolje društvo?

¹⁶ Iz spisa A. P., Od Japana do Avganistana, Razmišljanja o istočnim ratovima i ruskim revolucijama, prema: M. Epštajn, Novo sektaštvo. Aurora, Novi Sad, 2001, str. 90.

¹⁷ Vidi: J. Valerstin, Utopistika, ili istorijski izbori dvadeset prvog veka, Republika, Beograd, 2000, str. 34, 74.

Jednostavnog odgovora nema. Na ravni političkih sloboda i prava, pre svega oslobađanja od sistemske i sistematske represije i terora (mada je on počeo splašljivati već posle XX kongresa KP SSSR), nastaje ne samo "drukčije" nego i bolje društvo. Na ravni materijalnih uslova života izrazite društvene većine u pretežnom delu zemalja tranzicije - nastaje gore društvo. Umesto što bržeg oporavka i privrednog poleta u poslednjoj deceniji u većem delu zemalja tranzicije recesija prerasta u "veliku međunarodnu depresiju" (G. W. Kolodko).

Taj dualizam rezultata tranzicije nije dugoročno održiv. Politička sloboda siromašnih, praćena "slobodom" praznih stomaka i "slobodom" od zaposlenosti, bez izgleda da će im uskoro biti bolje - nema značajniji rang za one koji se nalaze u takvom materijalno-socijalnom položaju. Čak i najveće dostignuće političke tranzicije bivših realsocijalističkih društava - bitno smanjenje obima represije i oslobodjenje od straha za kritiku vlasti - dolazi u krizu usled rasta siromaštva i bede.

Za ilustraciju tih vidova tranzicije, a ujedno i posledica veze globalizacije u njenom neokolonijalnoj dimenziji i tranzicije, možemo uzeti sledeće Šepflinov stavove. On priznaje da nije bio u pravu da će, kako kaže "s kolapsom komunizma" Evropa doživeti "trenutke procvata evropske ideje, evropske kulture". Umesto toga, naglašava ovaj autor, "dobili smo evrosumrak, evropesimizam, evrodepresiju".¹⁸

U teorijama globalizacije obojenim istorijskim hiperoptimizmom uopšte se ne računa s mogućnošću da spoj dominantnog tipa tranzicije i porobljivačkih dimenzija globalizacije, pre svega globalizacije nasilja i straha - rezultira i obnovom nekih ranijih oblika totalitarizma i njihovim ukrštanjem s njegovim novim vidovima, prvenstveno onima koji proizilaze iz religioznog fanatizma. Ta mogućnost postoji pre svega u onim zemljama gde je tranzicija dovela do privredne i opštedruštvene katastrofe i gde postoje žarišta krvavih nacionalnih, verskih, pa i rasnih sukoba.

Ako su se jake tendencije neofašizma javile u bogatoj, nacionalno i religiozno gotovo homogenoj Austriji, a njihove personifikacije došle na vlast u toj zemlji, zašto se ne bi nešto slično, i to u znatno većim razmerama, moglo dogoditi u nekoj post-realsocijalističkoj zemlji u kojoj caruje beda, u kojoj gotovo da nema privrede, u zemlji teško pritisnutoj korupcijom, državnim rastrojstvom, dugovima inostranstvu, moću svetskog kapitala, političkom i vojnom silom Zapada? Bio bi skandal teorije da opet bude zatečena jednim "istorijskim iznenađenjem", jačanjem te mogućnosti, njenom sistemskom, sociopsihološkom i političkom dominacijom na nekom području postrealsocijalističkog prostora, kao što je svojevremeno bila zatečena pretvaranjem nacizma i fašizma u masovan pokret i strahovladu, ili krahom staljinističkog totalitarizma.

Kako se uključivati u proces globalizacije

Na koji način se zemlje kao što je sadašnja Jugoslavija, ili ono što će od nje ostati u slučaju njenog raspada, mogu uključivati u taj veliki, protivrečni, bolni i neizvesni preobražaj sveta koji se zove globalizacija, a da pri tom ne budu "prugutane" tim procesom, kako da izbegnu preke i uopšte pogrešne puteve, ali i da ne ostanu u kakvoj vrsti savremene predistorije?

P. Draker je 1993. godine ocenio da se zapadno društvo u nekoliko decenija preuredilo u smislu pogleda na svet, bazičnih vrednosti, socijalne i političke strukture, umetnosti i ključnih institucija, da bi u poslednjih petnaest godina postalo novi svet.¹⁹ A M. Mazar, koji navodi ove Drakerove reči, smatra da su napredak i ubrzani razvoj u nauci i tehnologiji doveli do transformacije industrijske ere u eru znanja, dodajući upozorenje A. N. Vajtheda da svi veliki civilizacijski preobražaji izazivaju nestabilnost, "brodolome" u društvima gde se zbivaju, i zahtevaju svoju cenu.²⁰ Tu počinje "priča" o globalizaciji, njenom uticaju na sudbinu savremenog sveta, naroda i država, posebno malih.

Jugoslavija jedva da ima šta da ponudi u svetskoj borbi za što povoljnije uključjenje u progresivne tokove globalizacije. Njena otporna snaga onim vidovima globalizacije koji su za nju nepovoljni, čak i porobljavajući, suviše je mala. Ona je zemlja masovnog siromaštva i koncentracije bogatstva u malo ruku, niskog nacionalnog dohotka per capita, velikog pada društvenog proizvoda, tehnološke zaostalosti, ogromne nezaposlenosti, "dužničkog ropstva", ne samo prema spolja nego i prema unutra. Nema većih prirodnih bogatstava, niti kao država obiluje stanovništvom. Nema većeg uticaja na evropske i šire političke tokove. Teško je opterećena svojom najnovijom prošlošću, odnosom sa svetom, ali i odnosom najmoćnijeg dela sveta prema njoj. Agresija NATO na Jugoslaviju ostavila je pustošeće posledice na celokupnu njenu privredu. O ljudskim žrtvama, traumatičnom iskustvu njenih žitelja, i budućim posledicama na njihovo zdravlje, da se i ne govori.

Što se tiče privrednog "brodoloma", ona ga je već doživela, pored ostalog i zato što njene upravljačke elite nisu htele, niti su znale i mogle, da se na realno najbolji način suoče s procesom globalizacije. Njima je odgovarao izolacionistički sistem i apriorna antiglobalistička ideologija. Kako onda, pri takvom stanju stvari, odrediti modalitete uključjenja Jugoslavije u globalizaciju, a da oni ne budu puki "spisak želja"?

1. Prvi uslov za istorijski najpovoljnije uključjenje Jugoslavije u procese globalizacije jeste njena konsolidacija kao države i s time povezana vladavina prava. Samo ozbiljna, nezavisna i ujedno demokratski utemeljena država, u kojoj vladaju valjani zakoni, a ne pojedinci ili grupe moćnika, može postati relevantan i poštovan akter uključivanja u evropske i opštesvetske ekonomske, tehnološke, političke i kulturne tokove. Samo takva država može uticati na

¹⁸ Prema: S. Gredelj, Vrednosno utemeljene blokirane transformacije srpskog društva, u: Račji hod, Srbija u transformacionim procesima, Filip Višnjić, Beograd, 2000, str. 173.

¹⁹ P. F. Drucker, Post-Capitalist Society, Harper Business, New York, 1993, p. 1.

²⁰ M. J. Mazarr, Global Trends 2005, p. 2.

svoju sudbinu, iako će na tu sudbinu uvek uticati i red veličina u svetu, u krajnjoj liniji – faktor preovlađujuće sile.

- II. Ništa manje važan uslov jeste promena tipa upravljačkih elita.

Političke i privredne elite starog tipa, poreklom iz pređašnje ili novonastale nomenklature, morale bi biti najpre uveliko nadopunjene, a kasnije i zamenjene elitama znanja, stručnosti i inovativnim elitama uopšte, kadrim da stvaraju novu viziju društvenog razvoja, ali i da poseduju moderna pragmatička znanja i veštine da bi tu viziju ostvarile.

To pretpostavlja radikalni zaokret u politici obrazovanja: dramatičan porast ulaganja u oblikovanje kadrova sposobnih da naprave "priključak" na progresivne svetske tehnološke i druge tokove, kao i u istraživanja koja omogućuju privredni rast i efikasnost.

Glavni potencijalni izvori uključanja Jugoslavije u globalizaciju koji bi doneli pozitivne razvojne efekte, viši nivo modernizacije, bez težih socijalnih posledica, jesu resursi visokokvalitetnog znanja i stručnosti. I pored "odliva" velikog broja stručnjaka u inostranstvo Jugoslavija i danas ima relativno dobru "bazu" znanja za mogući preokret u svom razvoju. Međutim, on pretpostavlja novi sistemski ambijent, naglašenu razvojnu funkciju države, ali i razvojne efekte demokratije, odgovorne i upravljački kompetentne elite. Bez društvenog konsenzusa o neophodnosti takve strategije razvoja i bez njene ubrzane i uspešne realizacije, Jugoslavija će zadugo ostati u istorijskom pluskvamperfektu.

- III. Promišljeno uključivanje u procese globalizacije pretpostavlja dugoročnu i etapnu strategiju privrednog i opšteg društvenog razvoja, primerenu potrebama ulaska u "informatičku eru", ali i čvrsto oslonjenu na tlo konkretne stvarnosti, kad je reč o ekonomskim, sociokulturalnim i kulturnim odrednicama tog razvoja. Ta strategija ne bi smela biti koncipirana kao obrnuti boljševizam: u ime liberalnih vrednosti uvoditi nasilne promene "odozgo". U političkom smislu ona bi morala značiti izbegavanje totalne potčinjenosti prema spolja, ali i pogubne samodovoljnosti, koja uvek rađa neki vid autoritarnog poretka unutra.

Očuvanje državnog, nacionalnog, istorijskog i kulturnog identiteta nije moguće na temelju generalnog odupiranja globalizaciji. To bi bila politika daljeg i sve dubljeg civilizacijskog padanja. Identitet je dinamička kategorija, a ne katalogizacija balsamovane istorijske baštine. S druge strane, jedan narod nestaje u procesu globalizacije ako se njegov identitet sroza na folklor, kao artikal izvoznog turizma.

Jasna identifikacija vlastitih interesa i načina njihove realizacije u postojećem rasporedu globalne ekonomske i političke moći, negovanje demokratski profilisane nacionalne samosvesti, kulture na njoj zasnovane i otvorenosti prema svetskoj zajednici, uzajamno se traže.

- IV. Da ne bi bila porobljivačka, globalizacija bi morala biti praćena jakim procesom regionalnog povezivanja. To je posebno važno za male narode i države. Regionalno povezivanje (ekonomsko, političko, kulturno) država i naroda sličnog položaja u svetskoj podeli rada i konfiguraciji moći, pogotovo

susednih država i naroda, omogućuje tu neophodnu meru odbrane vlastitih interesa, očuvanja samosvojnosti, i uključivanja u globalne procese. Ono je posređujući, veoma važan član između posebnog (lokalnog) i globalnog nivoa privrede, politike i kulture. Pri tom je bitno da upravo male države i narodi, bez ičije arbitraže, što ne znači i bez spoljašnje pomoći, budu stvaraoци onih oblika svog povezivanja i udruživanja koji svima donose ne samo korist nego i novi tip međusobnih odnosa. To je od najveće važnosti za balkanske države i narode.

Razume se, kad je o sadašnjoj Jugoslaviji reč, to ima za pretpostavku konačno rešenje pitanja njene sudbine kao države i prestanak krvavih nacionalnih sukoba na njenom tlu i u njenom okruženju.

- V. Uspešno uključivanje u globalizaciju nije moguće bez odgovarajuće kulturno-duhovne matrice, pre svega prožimanja modernizacije i onog najboljeg u tradiciji.

U okviru opšteg tranzicijskog fenomena povratka religiji i tradiciji uopšte, u Srbiji se javljaju i one političko-vrednosne orijentacije u kojima se polazi od uverenja da je moguće odupreti se negativnim uticajima globalizacije i ostaviti društvo i državu netaknutim njima. uzdići se iznad starih i novih suprotnosti Zapada i Istoka – isključivo stavljanjem pravoslavlja u središte celokupnog individualnog i kolektivnog života.

Istina je da pravoslavlje (kao i celokupno hrišćanstvo) sadrži primarnost duhovnih vrednosti, etiku nenasilja, pravednosti i suvereniteta ličnosti. Obnovom tih vrednosti, koje su od univerzalnog značaja, može se delimično susprotstaviti prodoru pseudoreligije sticanja, pretvaranju novca i stvari u nova božanstva, egoizmu, militarizmu i agresivnosti, kao sastojcima ultra-moderne tehnološke civilizacije i njene globalizacije. Tim se putem može donekle uticati na sprečavanje još veće društvene anomije i moralnog propadanja pojedinaca, društvenih grupa i naroda. Ali su uzroci tih pojava višestruki. Ne nalaze se samo u sukobu dobra i zla u pojedinačnoj ljudskoj prirodi i drugim njenim ograničenjima, nego još više u prirodi sistema koji podstiče egoizam i pohlepu, beskrupuloznost i agresivnost u borbi za sticanje bogatstva i moći. Ti se uzroci ne mogu otkloniti samo i prvenstveno preobražajem iznutra (ma koliko značajnim), u duši pojedinca dok "napolju" sve ostaje po istom.

Srbija ne može izaći iz dugotrajne degenerativne krize, sve veće bede, teške tehnološke zaostalosti, primitivizma, preovlađujuće despotske političke tradicije, niti opstati kao država isključivo moralnom obnovom, pravoslavnom i/ili nekom drugom. Ta obnova može biti sastojak celokupnog oporavka Srbije pod uslovom da se spoji s modernizacijskim tokovima današnjeg i sutrašnjeg sveta, ostajući i vrednost po sebi, i da te tokove iznutra oduhovljuje i oplemenjuje, a ne da ih odbacuje. S druge strane, Srbija je suviše mala i oronula zemlja da bi mogla pretendovati na misiju nadilaženja suprotnosti Zapada i Istoka koje su u drugim oblicima, izgleda, na pomolu. Zar ona, takođe, u znatnoj meri ne pripada onom delu kulture Istoka koji je okrenut robovanju sudbini i podaničkoj svesti iz čega proističe dugotrajno trpljenje i obogotvorenje samodržaca, kao i racionalizacija istorijskog zaostajanja? Zar

zalet Srba u nemoguće, koji često pleni smelošću suprotstavljanja i etikom nepristajanja na spoljašnje ropstvo, nije često bio obeležen suviškom žrtvovanja, predvidljivim porazom, čak i slavljenjem ontologije poraza kao smisla pojedinačne i kolektivne egzistencije? Nije li to crta koja se neprekidno provlači srpskom istorijom, od Kosova iz 1389, do današnjeg Kosova i jučerašnje agresije NATO? Nisu li srpske bune često stihijske i neosmišljene i nije li stanje potištenosti i razočaranosti nakon njihovog prestanka takvo da prelazi u duhovno i političko mrtvilo, te dovodi u pitanje ono što je već izborneno kao civilizacijski pomak? Krajnje teška pitanja oporavka Srbije kao društva i države ne mogu se rešavati bez odgovarajućeg znanja, tehnološke i druge modernizacije, efikasne privrede i valjanih političkih institucija. Samo u jedinstvu s njima pravoslavna etika može vršiti onaj svoj uticaj koji je na istorijskom putu prekida civilizacijskog nazadovanja i preko potrebnog usmerenja ka progresivnim svetskim tokovima. I samo na taj način ona u svojoj ovozemaljskoj dimenziji postaje kontrateža, koliko joj snaga dopušta, nepovoljnim i razarajućim učincima globalizacije. Rezerve prema zapadnom tipu ultramaterijalističke, potrošačke, često obezduhovljene civilizacije, neprihvatanje njoj imanentnog institucionalizovanog egoizma i nasilja s njim povezanog, treba da ostanu. Kritika tih strana te civilizacije neophodna je i opravdana. Ali se tom kritikom ne smeju odbacivati vrednosti individualne slobode i zanemarivati sama potreba ljudi za životom oslobođenim od materijalne oskudice i bede, one tekovine naučno-tehnološkog uspona koje su omogućile viši kvalitet života, bar u nekim njegovim dimenzijama.

VI. Kada je reč o modalitetima uključivanja Srbije (i Jugoslavije u celini) u evropske i opšetsvetske integracione tokove, treba istaći još jednu napomenu.

Mit o svetsko-istorijskom poslanstvu današnje Srbije ne bi smeo biti zamenjen mitom Zapada i idolopoklonstvom naspram Amerike i Evrope. Prilike u Srbiji i oružana agresija Zapada na Jugoslaviju razbile su oba ta mita.

Put ka Zapadu istorijska je nužnost, a ne samo potreba. Ali to nije celina odgovora na pitanje: kuda i kako dalje. Ne samo što se uvek mora postavljati pitanje prema kojem Zapadu se usmeravamo, nego i zato što je pitanje istorijskog puta mnogo složenije, a odgovor na njega ne može se naći u okviru pojednostavljenih formula.

Srbija i celokupna Jugoslavija, zbog niza istorijskih, ekonomskih, političkih i kulturnih razloga ne mogu preseći svaku svoju usmerenost ka Istoku, pre svega ka Rusiji i većini zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza, kao i istočno-evropskih zemalja uopšte. Jer su koreni i Srbije i Crne Gore trostruki: autohtoni, zapadni i istočni. Ali se i tu postavlja pitanje: ka kojem i kakvom Istoku se uputiti? Načelno govoreći, valja izbegavati poziciju geografsko-političkog dogmatizma i mita bilo koje vrste u odabiranju puta (strategije) društvenog razvoja. Odgovor na pitanja kuda i kako dalje može biti u otvorenosti ka svemu dobrom, ma odakle poticalo, saobrazno vlastitim državnim i opštedruštenim prilikama i interesima.

Slobodan Vukićević

SVJETSKI PROSTOR I DRUŠTVENI HABITUS SRBIJE I CRNE GORE (sociološko tumačenje)

1. Svjetski prostor

a) Ekonomija i kultura

Politički projekat danas nije osnovni kanal ulaska u demokratiju, već je to više ekonomska liberalizacija. Međutim, logika *produktivizma* na kojoj počiva ekonomska liberalizacija može dovesti u opasnost građanski projekat. Demokratija mora ići kroz ekonomsku liberalizaciju, ali ekonomska liberalizacija ne može imati demokratski karakter ukoliko ne uvažava kulturni identitet određenih zajednica i njihovih članova koji se afirmišu osobenim sistemom vrijednosti.

Međunarodna scena kamuflira suštinu. Ona "*prividom* da je realitet 'svjetskog društva' najviše dostignut u ekonomiji" prikriva istinu da je "vladajuća univerzalnost dovedena na pitanje i napadnuta od strane univerzalnosti zahtevane iz dubine identiteta" (Peru, 1968, 8). U pitanju je kriza samog *pokreta i procesa* globalizacije. "Realitet 'svjetskog' čovjeka i 'svjetskog' društva je u potrebi i potrazi za (samo)identitetom. U tome je ne samo istina suštine savremenog čovjeka i društva nego i smisao njihovog postojanja. Taj realitet ne znači apsolutizaciju (samo)identiteta, ali znači njegovu izvornost i postojanost" (Vukićević, 2000, 60). Fenomen identiteta sociološki treba razumijevati, tumačiti i objasniti istovremeno kao otvorenu i zatvorenu strukturu. Zatvorenost mu obezbjeđuje "samostalnost i unutrašnje mogućnosti" (Pijaže, 1979, 14) i kao takvom uklapanje u šire strukture. Samo oni spoljni elementi koji znače *kvalitativno* posredovanje u održavanju i razvoju identiteta pojedinca i njegove zajednice imaju progresivnu ulogu. Na toj relaciji treba razumijevati isprepletenost lokalnog i globalnog u savremenom društvu, to jest ostvarenje principa *partikularističkog univerzuma*.

Znači, u *istoriju* ulaze kao objektivne tendencije one potrebe koje proizilaze iz *dubine identiteta*, te smisla postojanja pojedinca i njegove zajednice, a ne one koje se na površinu društvene zbilje javljaju kao ekonomske, tehničko-tehnološke, državne i sl. Dubina identiteta počiva na kardinalnoj činjenici da "ni jedan sistem nije regulisan sa gledišta interesa sveta u celini i aspiracija te celine, a još manje ni jedna ljudska postojbina" (Peru, 1986, 164). Uostalom, pojam interesa je kasno redukovao na njegovo ekonomsko značenje. Interes treba razumjeti kao cjelinu ljudskih težnji koje prati elemenat "promišljanja i proračunavanja u odnosu na način na koji je ove težnje trebalo slijediti" (Hiršman, 1999, 54). Ekonomski, tehničko-tehnološki elementi mogu imati samo značenje *sredstava* za ostvarivanje

smisla postojanja pojedinca i njegove zajednice. *Velika je opasnost za čovjeka i društvo ako oni dobiju značenje smisla postojanja.* Društvena stvarnost savremenih društava može imati progresivno značenje samo u situaciji kad se istovremeno konstituiše kao zajednica rada, kulture i uravnotežene preraspodjele bogatstva, a ne samo zajednica preraspodjele bogatstva. Redukovanje društva na "ekonomsko" ili "tehnoško" društvo neizbježno vodi u univerzalizam "svjetskog" društva koje potirući kulturu i njene korijene potire čovjeku smisao postojanja. Takvo društvo može se održavati isključivo na političkoj moći.

b) Politika i kultura

Globalizacija stvara opasnu tendenciju da se poklopi *političko i kulturno*. "Prevazilaženje posebnih korena političkim društvom, apstraktnim i bezličnim, ne podrazumijeva i potiskivanje tih korena - to nesumnjivo nije ni moguće ni poželjno" (Šnaper, 1996, 189). Nacija kao politička jedinica ne smije na osnovu prava građanstva vršiti asimilaciju etnokulturnih grupa koje je čine. Ideal-tip nacije ne treba postaviti na bazi apstraktnog prava građanstva kojim se samo transcendira etnokultura datost, već upravo na pravu građanstva kojim treba sankcionisati etnokulture različitosti i naći modus vivendi njihovog zajedničkog života.

Ovim se ne samo daje konkretan sadržaj apstraktnom pojmu građanstva već se otkriva i njegova *logika*. A logika je, da se pojedinac svojim etno-kulturnim i socijalnim pravima koristi kao građanin, tj. kao građanskim pravima. Jednostavno, etnokulturna obilježja "izlaze" iz okvira etničke datosti, dobijaju šire prostore u okviru javnog prostora i javnog dobra, šire slobode, njihovo vrijeme se izmješta iz "mjesta" i dobija nov smisao, značenje i značaj. *Univerzalnost se tako temelji u dubini identiteta pojedinca i njegove zajednice.* Tako možemo govoriti o socijalnom, profesionalnom, etničkom, kulturnom, istorijskom, religijskom, običajnom pravu građanstva, a ne o nekom opštem, apstraktnom pravu građanstva. Insistiranje na apstraktnom pravu građanstva ne primjećuje da nacionalna stvarnost postaje nešto drugo od onog što je zacrtao projekat nacije - političke jedinice. Ako se ideal-tip nacije ne potvrđuje u stvarnosti znači da je istrošen i da više ne može da služi nauci, pogotovo ne praksi.

Sam proces nastajanja nacije vođen *logikom* ideje nacije neminovno je uključio Istoriju, a to znači napetost između univerzalizma i partikularizma. Istina suštine je prikrivena *prividom* da se istorija nacije definiše na osnovu "objektivnih" obilježja nacije, a ne na osnovu karaktera *društvene veze* u kojoj se ova obilježja spajaju. To determiniše naciju kao istorijsku kategoriju: 1) *samosvojnu* u svakom konkretnom slučaju bez obzira na sličnosti, čak identičnosti u pojedinim "objektivnim" obilježjima sa nekom drugom nacijom 2) *prolaznu*. Već *kasne* - vremenski i prostorno - oni koji ne razmišljaju o *postnacionalnoj integraciji*, pa i u onim zemljama gdje nacija nije u potpunosti doživljena i izživljena.

S obzirom na to da osnovu savremenih društava čine nacionalne države sa multietničkom i multikulturnom strukturom, tip "konsocijativne demokratije"

obećava najveću stabilnost. Konsocijativna demokratija je, u stvari, vršenje vlasti adekvatnim (srazmjernim) učešćem svih podstrukture multietničkog i multikulturnog društva na bazi zajedničkog političkog projekta. Ona omogućava da se građanin koristi svojim etnokulturnim sadržajima na građanski način, i da se izbjegne "libanizacija" zemlje.

Za tako uspješno organizovanu demokratsku vladavinu potrebna su četiri uslova:

- svaka grupa predstavljena je u *političkoj eliti*;

- postoji *uzajamno pravo veta* koje joj omogućava da natjera druge da poštuju ono što ona smatra svojim životnim interesima;

- svaka grupa predstavljena je u *administraciji* i dobija deo *javnih fondova srazmjerno svojoj brojnosti*;

- zadržava pravo da upravlja svojim poslovima" (Šnaper, 1996, 137-8).

Jedinstvena politička elita, zajedničko dobro i građani ujedinjeni samopoštovanjem jednog političkog ugovora, tj. građani koji su svoj etnički partikularitet transcendovali građanskim, ovdje se identifikuju kao osnove konsocijativne demokratije. Istorijski ovo znači prevladavanje nacije postnacionalnom integracijom u zajednicu građana u kojoj se *političko i kulturno ne poklapaju* (moderna nacija).

Ako se pravo građanstva sadrži na nivou političke apstraktnosti, logična je posljedica partikularizam, razbijanje, izgubljenost, obesmišljenost, udaljavanje, jer se u toj apstraktnosti ne može niko "podići" do "čiste vlastitosti", ne može izgraditi osjećaj samosvojnosti, smislenosti. Kultura je jedina koja može biti osnova za samosvojnost i smislenost, to ne može biti ekonomija, tehnika ni politika.

Švajcarska se do sada održava kao multikulturna i multikonfesionalna zemlja upravo zato što se političke granice u njoj ne poklapaju sa konfesionalnim i jezičkim. Međutim, i pored tako duge i uspješne demokratske u ovoj zemlji njen uzorni model demokratije nije bez teških opterećenja i erozija na prelazu milenijuma. "Nije isključeno da Švajcarci koji govore njemački u budućnosti više cijene *vrijednosti* njemačke jezičke kulture i da razviju do sada im tuđu neku kulturno-imperijalističku aroganciju" (Altermat, 1998, 99).

c) Logika Gemeinschafta

Zastarela građanska svijest više ne može biti faktor ujedinjenja ljudi i onaj sadržaj koji daje *smisao* njihovom postojanju. Sociolozi su do 60-ih godina tvrdili da će nacija kao racionalizacija svijesti (Weber) dovesti do slabljenja logike Gemeinschafta. "Ne samo što nema neusaglasivosti između nekih oblika izražavanja i etničkih ili verskih strasti i modernosti, nego ova posljednja podstiče specifične oblike povratka verskome i etničke revandikacije" (Šnaper, 1996, 269).

Danas moderna zajednica mora biti oblik udruživanja koji će predstavljati šire prostore za afirmaciju identiteta na svim nivoima: pojedinca, etnokulture, nacionalne države i sl.

U tom kontekstu su i promjene u karakteru unutrašnjeg i spoljnog suvereniteta. Godine 1964, jedna od *najslavnijih odluka* u oblasti zajedničkog prava, postavljeno je načelo da "zajednica predstavlja novi pravni poredak međunarodnog prava" i da su "*subjekti* ne samo države članice, nego isto tako i njihovi državljani" (Šnaper, 1996, 254-5).

Ova formula omogućava da se prevaziđu napetosti između: 1) *objektivne integracije* ljudi u jedan potencijalno *svjetski prostor* i 2) njihovog društvenog *habitusa*, njihovog osjećanja *kolektivnog identiteta*.

Nacija ostaje jedno od mjesta kulturnog i političkog identiteta i isorijskog kontinuiteta. Ali, mora se misliti i djelovati u pravcu prevladavanja njene unutrašnje napetosti koja sve očiglednije pokazuje da je ona uzak okvir za progresivan razvoj čovjeka i društva u modernom dobu (Gidens, 1998).

Pri tome, nijednog momenta se ne smije zanemariti opasnost koju proizvodi težnja pojedinih grupa da opet postanu etničke grupe. Opasnost nije u težnji pojedinih grupa da afirmišu svoj etnokulturni identitet na građanski način. Opasnost je samo u slučaju kad one žele da same sebe redukuju na etničku datost i da se na osnovu te datosti odnose prema sebi i drugima.

2. Habilitet Srbije i Crne Gore kao sposobnost ukĺapanja u svjetski prostor

Uklapanje u svjetski prostor jeste razvoj, a on ne može biti, kako kaže Peru, predmet jedne definicije koja bi zadovoljavala sve druge, drugim riječima sve zemlje, sva iskustva, sve zahtjeve. Razvoj Srbije i Crne Gore ne može se zadovoljiti jednom definicijom, pogotovo ako su realne pretpostavke o bitnim razlikama u teleološkom aspektu. Razlike su u ovom domenu višestruke, a kardinalna razlika je u cilju da i jedna i druga razvoj temeljne na afirmaciji vlastitog etnokulturnog i državnog identiteta.

Bez obzira na mnoge slučajnosti, u njihovom logosu i istoriji postoje između Srbije i Crne Gore bitne razlike, a centralna je upravo u istoriji koja je "proizvela" Srbiju kao posebnu Zajednicu, ali i Crnu Goru kao posebnu Zajednicu.

Lažna je dilema, ili pseudoproblem: Da li su između Srbije i Crne Gore vjekovima građene razlike ili jedinstvo? Vrijeme je gradilo i razlike i jedinstvo. To je stvarnost Srbije i Crne Gore. Jedino sa tom i takvom ontološkom osnovom one mogu graditi *moderanu zajednicu*. To je istina suštine njihovih odnosa. Bez ove činjenice ne možemo raspravljati niti o njihovoj ekonomiji, kulturi, politici, niti o bilo čemu drugom. Na toj osnovi je moguće naći modus vivendi zajedničkog života

Srba i Crnogoraca i ukupno svih drugih etno-kulturnih grupa koje su u sastavu Srbije i Crne Gore, i na toj osnovi razvijati sposobnost Srbije i Crne Gore za uklapanje u svjetski prostor.

Strijela vremena probija svjetski prostor postnacionalnom integracijom. Srbija i Crna Gora moraju više pažnje usmjeriti na model moderne zajednice građana koji odgovara procesima postnacionalne integracije. Gubljenje je vremena priča oko dosta istrošenog koncepta nacije koji nikad nije uspio prevladati unutrašnju napetost vlastite logike. To je, uostalom, i čini prolaznom, to jest istorijskom kategorijom. Zbog toga je veoma opasno zadržavati, i još glorifikovati mit o naciji, a biti slijep za ono što se neumitno razvija. Da li treba još uvijek prenebregavati da su takvi i slični mitovi i utopije bili istinski izvor totalitarizma. Sam proces nastajanja nacije vođen logikom ideje nacije i istorije "ugradio" je napetost na relaciji *univerzalizma* i *partikularizma* kao neisključiv momenat dijalektike nacije. Ako ta napetost "ostaje", to ne znači da nacija mora "ostati" i "opstati", ili, ne bar u obliku u kakvom je bila.

Međutim, nacionalna mitomanija snažno djeluje u Srbiji i Crnoj Gori i pored toga što se desila epohalna promjena idejno-političke i moralno-političke svijesti padom socijalizma.

Kraj XX i početak XXI vijeka u Srbiji i Crnoj Gori i njihove odnose ne karakteriše samo opasnost od nacionalne mitomanije nego i druge nerealne utopije koje uklapanje u svjetski prostor, i društvenu promjenu uopšte, zasnivaju na:

- voluntarističkim konstrukcijama budućeg društva, a ne pomoću "bazičnih tendencija", "dugoročnih trendova", "trendova budućnosti";
- uvezenim modelima "novog društva" bez realnog sagledavanja moći i sposobnosti vlastitih snaga;
- dobijanju stranog kapitala bez utemeljenih programa privatizacije vlastitog kapitala i angažovanja ljudskih potencijala kroz stvaranje preduzetničkog duha i motiva postignuća;
- nerealnim sposobnostima i moćima pretpostavljenih nosilaca razvoja i društvene promjene;
- mitologizovanoj svijesti (ne samo nacionalnoj);
- ideologizovanim i politizovanim programima koji iza proklamovanih ciljeva kriju usko-grupne interese.

Zbog toga je neophodno vrijeme promjene u Srbiji i Crnoj Gori razumijevati i tumačiti, a to znači afirmisati, kao *otpor* novoj ideologizaciji i manipulaciji sadašnjosti, budućnosti, a i prošlosti.

Reduciranje idejno-političke i moralno-političke svijesti (a to znači i naučne) na ideološko-političku je *najveća opasnost* progresu i afirmaciji sistema vrijednosti koji znači progres.

Ovo je posebno značajno za sve zemlje u tranziciji, pa i za Srbiju i Crnu Goru.

Naučna istraživanja procesa tranzicije bivših socijalističkih društava otkrivaju kardinalnu činjenicu:

- *društveno-ekonomske strukture*, niti klasni i socijalni interesi nemaju privilegovanu poziciju pokretačke snage, već se

- *vrednosti i promjene mentaliteta* afirmišu kao osnovni agensi promjene i progressa.

Svjetski prostor i njegova globalizacija sadrži trend u kojem "ekonomska aktivnost nosi opasnost da isključivo ona, *nauštrb građanske svesti*, pokreće stanovništvo" (Šnaper, 259).

Imajući u vidu "bazične trendove" u svjetskom prostoru i realne odnose Srbije i Crne Gore od donošenja Ustava SRJ 1992. godine možemo konstatovati da ništa nije dobilo snagu "osnivačkog akta" koji bi označavao suštinsku vezu *Principa i Novog početka*.

Prilikom stvaranja SRJ 1992. godine, Srbija i Crna Gora su imale priliku da sa punim *legitimitetom* zasnuju Modernu zajednicu uz uvažavanje subjektiviteta svojih država i svojih građana. Međutim, osnovni postulat očuvanje kontinuiteta raspadnute Jugoslavije, nametnut od političke klase, bio je osnova. Ako imamo u vidu da je SRJ sa najredukovanijom južnoslovenskom osnovom, jasno je da je njen legitimitet problematičniji nego svih prethodnih Jugoslavija.

Ustav SRJ iz 1992. nikad nije profunkcionisao: Srbija do dana današnjeg nije usaglasila svoj Ustav sa Saveznom, a vladajuća elita Crne Gore doskora je tvrdila da je Ustav SRJ iz 1992. dovoljno prostran za ravnopravnost *republika članica i svih građana* da bi u Platformi za redefinisane odnosa u SRJ (avgust 1999) decidirano saopštila: "Ustav SRJ iz 1992. godine ne može biti osnov za uspostavljanje novih odnosa Crne Gore i Srbije."

Zaista je nesporno da Srbija i Crna Gora imaju dosta *zajedničkih interesa* koji se temelje na istorijskim, etno-kulturnim, privredno-ekonomskim, političkim, socijalno-psihološkim i drugim osnovama. To važi za njihovu prošlost, sadašnjost i rekli bismo posebno za njihovu budućnost.

Međutim, mislim da je još nespornije da se njihovi zajednički interesi mogu ostvarivati jedino na *Principu* Moderne zajednice u kojoj će biti subjekti ne samo *države članice* - Srbija i Crna Gora, nego isto tako i *njihovi državljani*. Stabilnost i razvoj ovakve zajednice može obezbijediti tip "*konsocijativne demokratije*" koji predstavlja vršenje vlasti adekvatnim (srazmjernim) učešćem svih podstrukture multietničkog i multikulturalnog društva Srbije i Crne Gore na bazi zajedničkog političkog projekta.

Doslovno govoreći: "svoj put" u Modernu Zajednicu Srbije i Crne Gore mora imati država članica, a "svoj put" svaki građanin države članice.

Država članica u Zajednici zastupa svoj subjektivitet preko zakonodavne, izvršne i sudske vlasti (vijeće republika i dr.).

Svaki građanin ostvaruje svoja prava pod jednim uslovima u okviru čitave Zajednice (vijeće građana i dr.).

Zajedničkim političkim projektom bilo bi omogućeno: slobodno kretanje lica, robe, novca i usluga; da svi građani Zajednice imaju isti tretman i prava na cijeloj njenoj teritoriji - uključujući slobodu kretanja, zapošljavanja, naseljavanja, obrazovanja i dr.

Ako Srbija i Crna Gora, kao građanske države, na naznačenim principima planiraju svoj put u Evropu, ne može biti razloga da to prvo ne primijene u svojim međusobnim odnosima. To je logika koja bi imala za posljedicu: prvo, njihovo *unutrašnje konsolidovanje* na principima "konsocijativne demokratije"; drugo, to bi bila osnova za pacifikaciju konfliktnog balkanskog prostora, njegovog brzog ekonomskog i civilizacijskog napretka i ravnopravnog uključivanja u evropske integracione tokove.

3. Ekskluzivnost sociološkog razumijevanja

Evidentna naučna saznanja da u procesu transformacije bivših socijalističkih društava društveno-ekonomske strukture nemaju privilegovanu poziciju pokretačkih snaga i da ekonomske aktivnosti nose opasnost da one, zanemarujući građansku svijest, pokreću stanovništvo, ukazuju na neophodnost sociološkog razumijevanja *Globalizacije i tranzicije* na primjeru Srbije i Crne Gore i njihovog uklapanja u svjetski prostor. Pogotovo ako imamo u vidu da se vrednosti i promjene mentaliteta afirmišu kao osnovni agensi promjene i progressa. "Posmatrači su postali svesni ogromnog uticaja koji na tekuća politička i privredna dešavanja imaju okolnosti kao što su: pripadanje različitim kulturnim (civilizacijskim) krugovima; postojanje ili odsustvo demokratske i preduzetničke tradicije; geopolitički položaj ili etnički i verski sastav konkretne zemlje" (Aradarenko, 2000, 336-7). Treba imati u vidu da nije u pitanju samo ekonomija, privreda ili bilo koja oblast izolovano, u pitanju je "alternativni način proizvodnje društvenog života" (Lazić, 2000, 15) pri čemu se deterministički prioritet između struktura i djelatnika ne može odrediti apriorno, već on zavisi od konkretnog spleta istorijskih okolnosti (Antonić, 2000, 65-171). Skup elemenata koji učestvuju u proizvodnji društvenog života, karakter društvene veze i tip zajednice kao rezultat njihovog međusobnog dejstva, determiniranosti i sublimacije nemoguće je razumijevati bez koherentnog koncepta *globalne organizacije društva*.

SRJ je upravo u opasnoj krizi, da ne kažemo haosu, od samog osnivanja u pogledu *koncepta globalne organizacije društva* (Vukičević, 1998, 69). Globalna organizacija društva ne odnosi se samo na neki *Model eksperata* jer razvoj društva "ne rezultira iz spontane evolucije, nije ishod nekog konsenzusa o zajedničkom interesu, ne svodi se na realizaciju modela koje su zamislili eksperti, ne

zadovoljava se jednim čistim i običnim moralnim porivom za zadovoljavanje čovjekovih potreba" (Peru, 1986, 11).

Sociološko razumijevanje razvoja društva ne uzima u obzir samo mnogostrukost i višedimenzionalnost faktora već i značaj, značenje i smisao koji ti faktori dobijaju u konkretnom društvu, njegovih građana, institucija i organizacija, tj. u konkretnom spoju logosa i istorije svake ljudske zajednice. U tom spoju esencije i egzistencije, gdje se egzistencija javlja kao svojevrsan vid realizacije esencije, svi elementi razvoja i sam razvoj dobijaju kategorijalnu određenost, kako Peru lijepo kaže "ekonomske činjenice i institucije postoje samo uz pomoć kulturnih vrijednosti" (Peru, 1986, 159). Zbog toga se savremeno društvo označava kao sukob civilizacija (Huntington, 1998). U svjetskom prostoru dolazi do sukoba vrijednosti na svim nivoima uz ograničeni broj načina njihovog razrješavanja: geografska segregacija, putem izlaska, preko dijaloga, putem upotrebe sile i nasilja. Ako se sukob vrijednosti razrješava putem dijaloga, može biti "sredstvo rastuće komunikacije i samo-razumijevanja" (Volerstin, 1997, 89). Društvene prilike zemalja u tranziciji upravo su opterećene sukobom vrijednosti pri čemu je njihovo razrješavanje preko dijaloga drastično redukovano.

Bitna pretpostavka dijaloga jeste da se tranzicija prouči u cilju stvaranja upotrebljivog naučnog znanja kako bi se ova složena društvena promjena organizovala i racionalizovala. Neophodna je ovdje naučna komunikacija između društvenih nauka usmjerena na određeni problem.

Centralni problem zemalja tranzicije jeste rekonstrukcija državnog odnosno društvenog vlasništva privatizacijom. "Međutim, sasvim je izvesno da privatizacija - ma koliko krivudavo - neumljivo napreduje, u njenu unutrašnju mudrost - za vernike - apodiktikički potvrđuje jednostavna činjenica: ono što je u privredi najkvalitetnije, u svoje vlasništvo su, po pravilu, prigrabile strane firme (koje su istovremeno šampioni privatnog preduzetništva i privrednog prosperiteta), ono što je dovoljno dobro - zapalo je domaćim herojima novog biznisa (čime je eo ipso potvrđen njihov preduzetnički talenat), dok su preduzeća koja su neophodna, a ne mogu poslovati uspešno, prepuštena državi (što će odmah predstavljati još jedan dokaz nespojivosti državnog vlasništva i dobre privrede)" (Lazić, 2000, 6). Jasne su činjenice da dosadašnji proces tranzicije nije dobio karakter cjelovite transformacije društva koju karakteriše temeljna društvena promjena. "Očigledan je 'rascjep' procesa privatizacije i procesa demokratizacije što nas zadržava na samoupravnoj logici: samoupravljanje radi samoupravljanja. Danas u našem društvu o demokratiji 'brinu' vrhuške političkih partija, a o privatizaciji državna i privredna birokratija. A suštinski, proces demokratizacije društva može ići samo kroz proces privatizacije kao temeljne i cjelovite društvene promjene" (Vukićević, 1998, 134).

Sociološki pristup tranziciji uvažava pravno-ekonomska znanja, ali smatra da cjelovito razumijevanje promjene vlasništva nije moguće samo na osnovu njih. Vlasništvo jeste *institucionalizovano*, ali i *institucionalizujuća* kategorija. Dvojnost

vlasništva je izražena i u tome što je zaštita *privatnih* vlasničkih prava direktno povezana sa brigom za *javni interes*, a na tom planu se odvija fundamentalna kombinacija *legalnosti* i *efikasnosti* u cjelovitosti vlasničkog društvenog odnosa. Logično, ovdje je ukomponovan i cilj sticanja, posjedovanja i upravljanja dobrima, čime vlasništvo dobija ciljnoracionalnu i vrednosnoracionalnu određenost. Kategorijalna određenost vlasništva upućuje na neminovne relacije: *globalnog*, *endogenog* i *integralnog*, pri čemu endogenost ima poseban značaj sa stanovišta stvaranja *duha preduzetništva* i *motiva postignuća* (oslanjanje na vlastite snage).

Globalizaciju karakteriše doba modernosti i njegove posljedice sa izvorima dinamizma: refleksivnost, vremensko-prostorno razvijanje i komplementarno iskorjenjivanje i ponovno ukorjenjivanje (Gidens, 1998), što čini bitno novi kontekst za sociološko razumijevanje vlasništva, posebno na relaciji globalizacija - tranzicija. Bez ovog konteksta i ove relacije nije moguće valjano naučno, a ni praktično, razumijevanje habitusa Srbije i Crne Gore u procesu tranzicije kao sposobnosti uklapanja u svjetski prostor.

Literatura

1. Antić, Slobodan (2000) *Društveni sklopovi, politički djelatnici, demokratski poredak*, (u Lazić Mladen pr., "Račji hod"), Beograd, "Filip Višnjić"
2. Aradarenko, Mihail (2000) *Ekonomska stvarnost Srbije*, (u Lazić Mladen pr., "Račji hod"), Beograd, "Filip Višnjić"
3. Đukanović, B., Kuzmanović, B., Lazić, M., Bešić, M. (2001) *Nacija i država*, Podgorica, CID
4. Gidens, Entoni (1998) *Posledice modernosti*, Beograd, "Filip Višnjić"
5. Hantington, Semjuel (1998) *Sukob civilizacija*, Podgorica, CID
6. Hiršman, Alvert, O. (1999) *Strasti i interesi*, Beograd, "Filip Višnjić"
7. Lazić, Mladen pr. (2000) *Račji hod*, Beograd, "Filip Višnjić"
8. Liotar, J. F. (1988) *Postmoderno stanje*, Novi Sad, Bratstvo jedinstvo
9. Mirošima, Mićio (1986) *Zašto je Japan uspeo*, Beograd, Rad
10. Peru, Fransoa (1986) *Za filozofiju novog razvoja*, Novi Sad, Matica srpska
11. Pijaže, Žan (1979) *Epistemologija nauka o čovjeku*, Beograd, Nolit
12. Šnaper, Dominik (1996) *Zajednica građana*, Novi Sad, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
13. Urs, Altermat (1997) *Etnonacionalizmi u Evropi*, Sarajevo, Svjetionik
14. Volderstijn, Imanuel (1997) *Kako otvoriti društvene nauke*, Podgorica, CID
15. Vukićević, Slobodan (1998) *Simuliranje promjene*, Podgorica, Univerzitet Crne Gore
16. Vukićević, Slobodan (2000) *Progres u kontekstu sociološkog značenja vremena*, Beograd, Sociologija br. 1

EFEKTI PROCESA GLOBALIZACIJE NA TRŽIŠTA RADA

1. Uvod

Globalizacija svetske privrede i društva predstavlja, bez ikakve sumnje, najvažniji proces koji je obeležio poslednju deceniju i po prošlog veka. Strateški instrumenti kojima se ona konkretno sprovodi su deregulacija, liberalizacija i privatizacija. Radi se o vrlo složenoj i dinamičnoj pojavi koja je zahvatila sva ključna područja života. Njene posledice snažno se osećaju i u svim privrednim domenima – posebno u proizvodnji, trgovini, finansijama. Najjednostavnije kazano dolazi do sve veće povezanosti među privredama i stvaranja jednog "globalnog tržišta". Proizvodnja postaje planetarno usmeravana, odnosno preduzetnici biraju one "tačke na zemljanoj kugli" gde im se najviše isplati da investiraju. To drugim rečima znači da i tehnologija i rad prestaju da budu vezani državnim granicama i da postaju u pravom smislu deo jedne "globalne ekonomije". Globalizacija predstavlja veliki izazov i za socijalnu misao. Ona je postala predmet brojnih, često potpuno neargumentovanih i ostrašćenih napada, kao i nekritičke glorifikacije (Martin & Schumann, 1998).

Prirodno je da se postavi pitanje kakve konkretne efekte globalizacija izaziva? Ko su gubitnici a ko dobitnici u tom procesu? U odgovoru na ovo pitanje razlikuju se dva globalna stava. "Pesimisti" smatraju da u povezivanju razvijenih i nerazvijenih zemalja dolazi do porasta nejednakosti i dislokacije proizvodnje, dok "optimisti" tvrde da su dobitnici zapravo na obe strane, to jest da se ne radi o igri sa "nultom sumom". U traženju odgovora na ova pitanja nije od velike pomoći da se problemu pristupa uopšteno, nego je mnogo korisnije da se analiza usmeri na neka konkretna područja. Tako na primer Saks (Sachs, 1998), smatra da je pri analizi procesa globalizacije neophodno da se govori o nekoliko centralnih i istovremeno otvorenih pitanja koja se tiču njenog, kako kratkoročnog tako i dugoročnog uticaja. Sporna pitanja su sledeća: na koji način globalizacija utiče na privredni rast; da li globalizacija podstiče ili podrija makroekonomsku stabilnost; da li globalizacija dovodi do porasta nejednakosti u dohocima i konačno na koji način treba da se postave državne institucije na svim nivoima prema globalizacionim procesima?

U ovom tekstu mi se nećemo baviti navedenim pitanjima, već jednim mnogo konkretnijim problemom. Kazaćemo samo nekoliko reči o tome na koji način se procesi globalizacije privrede odražavaju na tržišta rada. Tekst je organizovan na sledeći način. U prvom delu ćemo kratko da govorimo o "novoj ekonomiji" unutar koje globalizacija predstavlja samo jedan, mada vrlo značajan (da li i najznačajniji?) faktor. U drugom ćemo da predstavimo na koji način tehnološke promene i proces globalizacije utiču na prilagođavanja na tržištima rada u razvijenim privredama (šta se događa sa sindikatima, na koji način se prilagođavaju

nadnice, kako reaguju obim i struktura zaposlenosti, koji su to procesi koji će morati da se respektuju u budućnosti). Radi se bez ikakve sumnje o izuzetno složenoj problematici, koja je značajna i za nas, budući da će domaća privreda biti prinuđena da se pomenutim trendovima prilagođava. Na kraju će da usledi rekapiulacija osnovnih nalaza.

2. Globalizacija - deo "nove ekonomije"

Burne i radikalne promene koje su obeležile ekonomski život u protekloj deceniji u savremenoj ekonomskoj literaturi obeležavaju se na različite načine. Jedni autori govore o "tektonskim promenama", drugi o "civilizacijskoj raskrsnici", treći o "novoj ekonomiji". Iako jedan deo autora smatra da zapravo nema ništa novo u "novoj ekonomiji" u odnosu na "staru ekonomiju", mi se ipak opredeljujemo za taj termin. Došlo je do uspostavljanja nove tržišne igre, sa sasvim novim pravilima i novim strategijama. Kada se konkretno govori o "novoj ekonomiji" (*new economy*), potrebno je, prema našem mišljenju, da se ima u vidu nekoliko njenih ključnih karakteristika. Pre svega to je privređivanje zasnovano na informacionoj tehnologiji koja predstavlja toliko bitnu i snažnu promenu da se razlikuje od svega što je do sada viđeno. Druga karakteristika je upravo globalizacija privrede – ekonomski život nije više određen i ograničen nacionalnim granicama, već postaje mnogostruko zavisn od globalnih svetskih odnosa. Taj proces izaziva i visok pritisak ka harmonizaciji institucija, odnosno njihovoj unifikaciji. Nova visoka tehnologija, koja je zasnovana na informacijama, omogućuje niže troškove transporta, ali i neke druge troškove, tako da dolazi do ekspanzije produktivnosti, ubrzanja privrednog rasta i podsticaja trgovini. Svet postaje jedno "globalno tržište". Novi odnosi i procesi na svetskoj privrednoj sceni doveli su do promena u poimanju "komparativnih prednosti". Komparativne prednosti u ovim izmenjenim okolnostima dobijaju dinamički karakter i prestaju da budu nešto što je zadano i nepromenljivo. Pored toga, bitan sastavni deo nove ekonomije predstavljaju procesi koncentracije kapitala, odnosno procesi spajanja velikih firmi i njihovo prerastanje u prave ekonomske džinove. Takođe, inflacija se, zbog uticaja novih informacionih tehnologija i naglašene liberalizacije privrede, praktično smatra "mrtvom" (Thurow, 1998, Schwartz, Kelly & Boyer, 1999). Svi pomenuti faktori i procesi deluju zajedno i istovremeno, tako da stvaraju jedan potpuno nov institucionalni okvir unutar kojeg se odvijaju privredne aktivnosti. To drugim rečima znači da promene nije moguće posmatrati kao posledicu delovanja samo nekih izolovanih faktora. Ovo je posebno izraženo kada se analiziraju procesi prilagođavanja zarada i zaposlenosti. Obično se u savremenoj ekonomskoj literaturi koristi izraz "globalna konkurencija". Postoje i neki ekonomisti koji smatraju da je to pogrešno. Tako, na primer, Paul Krugman misli da se ne može govoriti o svetskoj, odnosno o globalnoj konkurenciji, već da je zapravo jedino ispravno da se govori o tehnološkim promenama i prilagođavanjima, koja te promene izazivaju i zahtevaju od nacionalnih firmi (Krugman, 1999).

Osvrnimo se sada sa nekoliko reči na ključne posledice savremenog tehničko-tehnološkog progressa. U ovom kontekstu može da se govori o mnoštvu najrazličitijih efekata – političkih, ekonomskih, kulturoloških. Mi ćemo da se ograničimo samo na one koji su od značaja za temu kojom se u ovom radu bavimo. Nema nikakve sumnje da dinamičan tehnički progres u najvećoj meri utiče na porast produktivnosti u modernom dobu. Ovo poboljšanje u stepenu produktivnosti, koje je zasnovano na modernoj informacionoj tehnologiji, izazvalo je potrebu za dodatnim "lancem prilagođavanja". Drugim rečima, tehnološki razvoj i shodno tome pojačana konkurencija između preduzeća, postali su osnovni uzrok stalnih strukturnih prilagođavanja, shvaćenih u najširem smislu te reči. Moćna i sve difuznija informaciona tehnologija povećava stepen kako nacionalne tako i međunarodne konkurencije. Tržište, kako to obično kažu ekonomisti, postaje sve "tvrdre". Pored toga, informacione tehnologije su svojim delovanjem dovele do toga da su neki standardni ("klasični") ekonomski postulati modifikovani ili čak potpuno dovedeni u pitanje (Stojanović, 1997a). Primera radi, dobro poznata i već pomenuta teorija komparativnih prednosti i na njoj zasnovana "H-O-S teorema" koja je objašnjavala uzroke, tokove i efekte slobodne razmene ozbiljno se preispituje. Preispituje se zapravo njena primerljivost. Ona se, kao što je poznato, pored ostalih prilično restriktivnih uslova, zasniva i na pretpostavci o slobodnom kretanju proizvoda, a ne na pretpostavci o slobodnom kretanju proizvodnih faktora. Moderno doba karakteriše upravo velika pokretljivost proizvodnih faktora – posebno kapitala. Zbog mogućnosti visoke mobilnosti tehnologije i kapitala dolazi do toga da firme, uglavnom iz razvijenih zemalja, mogu svoju proizvodnju da lociraju, bez nekih većih problema, tamo gde je to najjeftinije. Došlo je takođe i do ozbiljnih promena u strukturi međunarodne razmene i u njenim tokovima.

Poseban kvalitet procesu globalizacije daje globalizacija (integracija) finansijskih tržišta. Ovaj proces je počeo još krajem sedamdesetih godina kada su se sistematski ukidala ograničenja slobodnom kretanju kapitala. Kapital se danas slobodno kreće širom planete rukovođen kako standardnim razlozima tako i sve više prisutnim spekulativnim motivima. Takvo stanje dovelo je do toga da su nacionalna finansijska tržišta postala samo fikcija. Finansijski udari, koji se dogode bile gde u svetu, munjevito se prenose i na sve ostale delove. Dovoljno je podsetiti se nekoliko poslednjih finansijskih kriza (meksčke, azijske, ruske) i efekata koje su one imale na pojedine privrede. Ovaj proces integrisanja finansijskih tržišta izazvao je čitav niz ozbiljnih problema čija detaljnija elaboracija prevazilazi namere ovog rada. O ovim problemima, pored ostalih autora, interesantno je pisao George Soros (Soros, 1999).

3. Prilagođavanja na tržištima rada

U ovaj izmenjeni globalni privredni kontekst potrebno je da se smesti tržište rada. Prirodno je da ni ovo tržište nije moglo da ostane po strani, odnosno i njega je zahvatio nezadrživi trend globalizacije. Nova tehnologija, i globalizacija koja je s

njom usko povezana, imaju dalekosežne implikacije na tržišta rada. Pre svega na obim i strukturu rada, kao i na mehanizme prilagođavanja promenama. Skrenućemo u nastavku teksta pažnju na nekoliko fundamentalnih promena koje su izazvane globalizacijom, a koje se manifestuju upravo preko tržišta rada. Radi se o promenama koje nisu sezonskog karaktera, to jest o promenama koje će trajno da promene stanje i odnose koji su bili vezani za ovo tržište. Ove promene dovele su do toga da je nepovratno izmenjen "svet rada". Upravo područje tržišta rada predstavlja najbolnju tačku procesa globalizacije, odnosno područje koje je izazivalo i još uvek izaziva masovne otpore i žestoke proteste. Radi se zapravo o pokušajima da se zadrži i očuva nešto što je praktično nemoguće zadržati i očuvati.

3.1. Sindikati u novim uslovima

Šta se događa sa sindikatima u ovom novom dobu? Novo doba, naravno, nije počelo juče. Proces prilagođavanja ponašanja sindikata traje već decenijama. U poslednje dve decenije značajno je opalo sindikalno članstvo u mnogim razvijenim zemljama. To je bila posledica činjenice da su sindikati sve manje bili u mogućnosti da utiču na stanje i odnose na tržištima rada. Već osamdesetih godina došlo je do velikih promena u evropskim privredama, pa tako i do promena odnosa na tržištu rada. Došlo je, zapravo, do promene u kompletnim "industrijskim odnosima". Tada se pojavljuju kolektivni ugovori o uvođenju novih tehnologija u kojima se pored standardnih odrednica gotovo redovno nalaze i delovi o nužnoj profesionalnoj prekvalifikaciji radnika. Drugim rečima, već tada se sve više kolektivnim ugovorima nastojala osigurati sigurnost zaposlenja, u smislu sigurnog radnog odnosa, a ne radnog mesta. S duge strane, insistiralo se na ponovnom zapošljavanju otpuštenih radnika, a ne na nadoknadi u slučaju otpuštanja. Politika novog zapošljavanja postajala je sve bitnija i ostvarivala se kroz različite oblike izvršenja određenih zadataka ograničenog vremenskog trajanja, ali bez obaveze "klasičnog" zasnivanja radnog odnosa.

Došlo je i do promena u organizaciji sindikata. Do tada je sindikalna organizacija bila visoko birokratizovana. Sindikalno rukovodstvo imalo je visok stepen nadležnosti, a sindikalnom članstvu pripadala je uloga pasivnog posmatrača. Njegov stvarni uticaj na donošenje bitnih odluka bio je u velikoj meri marginalizovan. Sličan položaj radnika, a po tom osnovu i njihovi slični interesi, mogao je da se pretvori u međusobnu solidarnost koja je bila ključna za sindikalni uspeh u procesima kolektivnog pregovaranja. U novim okolnostima to više nije slučaj. Komputerizacija omogućuje vođenje evidencije o svakom posebno, tako da se sa svakim radnikom može sklopiti specifičan radni ugovor. To je, u stvari, i jedan od bitnih razloga neprimerenosti klasičnih sindikata novom informatičkom društvu. Analitičari smatraju da je sindikat trenutno pred dilemom: ili će sve naglašeniji individualizam prouzrokovati porast međusobne izolacije radnika ili će dovesti do novih oblika njihove integracije. Budući da naglašeniji individualizam može da rezultira u masovnom odvajanju radnika od sindikata, sindikati bi u tom

slučaju mogli da se vrlo lako pretvore u klasične lobije koji će, zapravo, da štite privilegovane grupe radnika. Ovo je i do sada u velikoj meri bio slučaj (neka se čitaoci prisete ko su najsnažniji sindikati u SAD). To bi dovelo i do dalje segmentacije tržišta rada i do diskriminacije među zaposlenim.

Postojeći sindikati više nisu u stanju da se efikasno suoče sa novim problemima, što je dovelo do erozije njihove moći. Razlozi koji su to izazvali mnogobrojni su - od ekonomsko-strukturalnih pa do socijalno-kulturnih. Novi ekonomski ambijent, koji se ogleda kroz nesumnjivu dominaciju američke privrede, krizu i raspad koncepta države blagostanja i propast socijalističkih privreda, praćen već pomenutom tehnološkom ekspanzijom i globalizacijom doveo je do promena u metodama proizvodnje, ponašanju potrošača, životnom stilu stanovništva. Primetno je, takođe, da životni stilovi postaju znatno sličniji između država, a istovremeno vrlo različiti u odnosu na prethodni period. Na širem planu sociolozi govore o radikalnoj promeni osnovne jedinice društva - od porodice se ide ka pojedincu. Upravo "stara" paradigma sindikalne organizacije bila je usmerena na porodicu i standardni posao sa jasno predviđivom karijerom - školovanje, zrela radna dob, penzija (Drucker, 1991). Sada su se stvari bitno izmenile. Talas privatizacije u nekim državama Evropske unije (EU) dodatno je bio dramatičniji proces transformacije sindikata (Stojanović, 1997). Razgradnja države blagostanja, koja je nužan preduslov afirmacije višeg stepena konkurentnosti evropskih privreda, imala je takođe ozbiljne efekte i na ponašanje sindikata. Pružanje više slobode tržištu podrazumevalo je smanjenje beneficija i socijalne sigurnosti radnika. Time se inicijala filozofija "samopomoći" (*self-help*).

Radnici se, dakle, sve više udaljavaju od organizacija koje ih predstavljaju. Klasični sindikat je u procesima kolektivnog pregovaranja polazio od potrebe da se izbori za više nadnice. Takav cilj je bio opšteprihvaćen i samim tim organizaciono podržavan. Sadašnji interesi radnika su znatno kompleksniji. Jedni teže porastu zarada, drugi uvećanju socijalne zaštite i kvalitetu života, treći smanjenju broja radnih časova. U poslednje vreme bitno su naglašeni i ekološki problemi. Oni se posmatraju kao bazični interesi svih članova društva. Medijski se forsira ekološki zdrav način života koji se zasniva i na smanjenju zaposlenosti (broja radnih sati) i na smanjenju zarada onih koji dobro zarađuju. To bi navodno trebalo da bude praćeno i manjim potrošačkim ambicijama. Sindikat, dakle, u sve manjoj meri predstavlja radničke interese usled sve naglašenije njegove unutrašnje diversifikacije. Vidljiva je podela sindikata po raznim osnovama, odnosno postoje različiti hijerarhijski i organizacioni nivoi koji međusobno konkurišu. Takođe, raste uticaj brojnih nezavisnih sindikata, što u velikoj meri smanjuje sindikalni autoritet i moć.

Sindikati se sve više konfrontiraju sa pritiskom neumljive ekonomske dinamike i pritiskom internacionalizacije privrede (globalizacije) koja zahteva slobodno kretanje robe, ljudi, usluga i kapitala. Tako se neki sindikalni predstavnici pribojavaju da ekonomska integracija nužno znači podsticanje procesa koji će da

uzdrmaju kolektivno pregovaranje na nacionalnim nivoima, ali i na nivou grane, pa i samih preduzeća. Strahuju zapravo da će doći do nezaustavljivog pritiska na nadnice i zaposlenost zbog pojačane konkurentnosti. Sindikati se nalaze i pred još jednim dodatnim i prema našem mišljenju fundamentalnim problemom. Oni moraju da pomire dve vrste sukobljenih zahteva: pritisak ka promeni organizacije i usklađivanju ponašanja, zbog standardizacije koju nameće globalizacija i potrebe da se pored nadnacionalnih zahteva adekvatno reprezentuju i specifični "nacionalni" interesi. Zbog toga, organizaciono posmatrano, sindikati moraju istovremeno biti i decentralizovani i internacionalizovani. Takve zahteve nemoguće je pomiriti.

3.2. Prilagodavanje zaposlenosti

Kada se govori o prilagođavanju zaposlenosti na nove uslove, problemi u analizi se uslozňavaju. Radi se o tome da je vrlo teško razdvojiti šta predstavlja "čisti" efekat globalizacije, a šta prilagođavanje na promene u tehnologiji. U nastavku ćemo da skrenemo pažnju na osnovne stavove koji se susreću u ekonomskim analizama ovog problema. Ova tema, kao ni većina drugih u ekonomskoj nauci, nije sasvim nova. Povezanost nove tehnologije i stepena zaposlenosti je u literaturi odavno uočena. Na primer, veliki američki matematičar i tvorac kibernetike Norbert Wiener, četrdesetih godina ovog veka predviđao je da će kompjuteri stvoriti takav nivo nezaposlenosti za koju će nezaposlenost u doba Velike krize izgledati "kao igra". Mora se ipak priznati da je nova tehnologija, shodno optimističkim očekivanjima Schumpetera, delovala u velikoj meri pozitivno.

Na koji način se radikalne tehnološke promene, koje su obeležile prošlu deceniju, odražavaju na obim i strukturu zaposlenih? Ukupan uticaj novih tehnologija na zaposlenost predstavlja sumu direktnog i indirektnog efekta. Direktni efekat predstavlja promene u postojećim poslovima koje su rezultat uvođenja potpuno novih ili modifikovanih tehnoloških procesa. Budući da se nova tehnologija koristi s osnovnim ciljem da bi se povećala globalna produktivnost (pa tako raste i produktivnost rada), efekat na nivo zaposlenosti je po ovom osnovu negativan - automatizacija dovodi do ukidanja velikog broja radnih mesta i određeni profili radnika postaju trajno nepotrebni. Nemačko ministarstvo rada procenjuje da će 2010. godine samo 10 odsto poslova biti na raspolaganju za neobučene radnike, odnosno radnike nižih kvalifikacija. Ovaj procenat za 1976. godinu je iznosio 35 odsto. A pre tridesetak godina (1970) "plavi okovratnici" su bili brojniji od "belih" u više od polovine zemalja OECD-a (Stojanović, 1997). Efekat na zaposlenost može da bude i pozitivan, ukoliko je nova tehnologija korišćena da bi se povećala postojeća proizvodnja ili osmislili potpuno novi proizvodni procesi.

Indirektni efekat ogleda se prvenstveno preko promena u relativnim troškovima proizvodnje kojima se "kompenzuju" negativni uticaji na nivo

zaposlenosti. Ova kompenzacija sastoji se od "efekta multiplikacije" i "efekta cena i dohotka". Povećanje u ukupnom investiranju u instaliranje nove tehnologije simultano podstiče agregatnu efektivnu tražnju, a time i dodatnu zaposlenost u drugim privrednim sektorima. S druge strane, tehnološke promene vode potencijalnom povećanju globalne produktivnosti, smanjenju proizvodnih troškova koji rezultiraju u povećanju profita (ili nadnica), ili u smanjenju nivoa cena. Agregatno posmatrano to pozitivno utiče na povećanje realnog dohotka, efektivne tražnje, proizvodnje i shodno tome nivoa zaposlenosti. Pomenuti efekti bi se pravilnije mogli okarakterisati više kao neke uočene tendencije, a mnogo manje kao čvrsto determinisane posledice.

Drugo pitanje glasi na koji način nova tehnologija deluje na zaposlenost u pojedinim privrednim delatnostima? Utvrđeno je da tehnološke promene imaju različite efekte na nivo i strukturu zaposlenosti u pojedinim privrednim granama. U tradicionalnim proizvodnim sektorima uticaj na dodatnu zaposlenost je neznatan, čak i sa tendencijom njenog opadanja. U sektorima koji primenjuju visoku tehnologiju (*high-technology*) takođe je prisutan nizak stepen stvaranja novih poslova. Pozitivan efekat na nivo zaposlenosti značajnije je prisutan jedino u sektoru usluga (Martin & Schumann, 1998). To je posledica činjenice da nove tehnologije praktično stvaraju potrebu za novom vrstom usluga, što je ujedno i dodatna tražnja za radom. Efikasna eksploatacija novih i sve složenijih informacionih tehnologija zahteva krajnje specijalističke usluge za čije obavljanje preduzeća moraju angažovati posebno osposobljene radnike. To su specijalističke ekspertize u oblasti računarskog "*hardvera*" i "*softvera*", poslovi projektovanja i organizacije informacionih sistema, tehnološke pomoći u razvijanju novih proizvoda i usluga, istraživanje tržišta, itd.

Američki Biro rada predviđa da će dominirajuća radna mesta u narednih deset godina biti: održavanje stanova, aktivnosti vezane za kompjutere i obradu podataka, zdravstvene usluge i staranje o deci, kao i sve vrste usluga koje su vezane za moderno poslovanje. Postoje i tvrdnje da tehnološke promene ne znače nužno favorizovanje radnika nižeg stepena obučenosti. Već pominjani američki ekonomista Paul Krugman, koji je inače sklon dovođenju u sumnju nekih dominirajućih ekonomskih teza, tvrdi da će kompjuteri u budućnosti mnogo lakše zameniti rutinske poslove računovođa ili pravnika nego poslove baštovana ili negovateljica dece, čije je konkretne radne zadatke nemoguće ili vrlo teško kompjuterizovati. Iako su mišljenja podeljena, može da se tvrdi da većina analitičara ipak zaključuje da nova tehnologija stvara više radnih mesta nego što ih gasi. Mada i u ovom kontekstu postoji određeni skepticizam i daju se različiti prigovori. Tvrdi se, naime, da su to poslovi koji su slabije plaćeni, poslovi na određeno vreme i nižeg kvaliteta. Ono što je sasvim sigurno jeste činjenica da će sigurnost svakog zaposlenja u budućnosti biti znatno manja nego što je to do sada bila.

Da ponovimo da su ovo zapravo efekti tehnoloških promena. Efekti globalizacije, a to znači konkurencija jeftinijeg stranog rada, samo su dodatni faktori koji ovaj pomenuti proces pojačavaju. To, naravno, ne znači da nema bilo kakvog efekta globalizacije na tržišta rada. Naprotiv. Tako, na primer, nemački eksperti procenjuju da bi se proširenjem EU na Istok ponuda rada na domaćem tržištu povećala svake godine za oko 200.000 ljudi, što bi imalo sve one dobro poznate efekte - od ekonomskih do socijalno-političkih. Nije nimalo slučajno što upravo Nemačka otvoreno insistira da se u početnoj deceniji posle proširenja EU institucionalno onemogući masovni priliv stranih radnika.

3.3. Efekti na nivo i strukturu nadnica

Jedno od klasičnih pitanja u kontekstu globalizacije tržišta rada svodi se na to da li je, i zbog čega, došlo do promene u nivou nadnica. Misli se prvenstveno na opadanje nivoa zarada u razvijenim zemljama. I u ovom kontekstu globalizacije privrede navodi se kao osnovni uzrok - spoljna konkurencija pre svega iz zemalja sa niskim zaradama obara nivo zarada u razvijenim zemljama. Posebno onih radnika koji su nižeg stepena obučenosti. Ovakvo tumačenje stvari predstavlja gotovo deo standardnih obrazloženja u ekonomskoj literaturi. Da li je ovakvo objašnjenje dovoljno da opiše realno stanje stvari? Krugman (Krugman, 1999), analizirajući stanje u SAD, dokazuje da su problemi mnogo više u internoj sferi, dakle u domaćoj ekonomiji, to jest da stvarni uzroci ne dolaze spolja. Spoljna konkurencija može negativno da deluje na društveni proizvod i blagostanje jedino preko "*terms of trade*" efekta, odnosno preko odnosa izvoznih i uvoznih cena. Prema njegovom mišljenju radi se o vrlo malom uticaju. Krugmanova centralna teza glasi da snažne promene, koje su se desile i u zapošljavanju i zaradama u protekloj deceniji, nisu rezultat smanjenja konkurentske sposobnosti američke privrede u odnosu na stranu konkurenciju (efekat globalizacije), nego pre svega promena koje je izazvala nova informaciona tehnologija.

Šta je sa argumentom da porast globalizacije, odnosno integracije svetske privrede, dovodi do smanjenja realnih zarada radnika manjeg stepena obučenosti u razvijenijim zemljama? Obično se u ovom kontekstu u ekonomskoj literaturi poziva na poznatu "Stolper-Samuelsonovu teoremu" (egzogenom porastu cene jednog proizvoda odgovara povećanje relativne cene proizvodnog faktora koji intenzivnije učestvuje u njegovoj proizvodnji) da bi se dokazalo da slobodna međunarodna razmena smanjuje blagostanje radnika nižih radnih sposobnosti u razvijenim zemljama. To je posledica činjenice da su proizvodi razvijenih zemalja koji su konkurentni na svetskom tržištu uglavnom proizvodi radnika visokog stepena obučenosti. Ako jedna razvijena zemlja raspolaže sa mnogo kvalifikovane radne snage i sa manje slabo obučene radne snage, a neka siromašna zemlja sa mnogo radnika slabo obučeni i malim brojem dobro obučeni radnika, tada će spoljna trgovina dovesti do izjednačavanja cena rada istih grupa radnika. Nadicne stručnjaka će porasti u bogatim, a opasti u siromašnim zemljama, a nadnice

neobučeni će opasti u bogatim, a porasti u siromašnim zemljama. Krugman smatra da se delovanjem ovog mehanizma "izjednačavanja faktorskih cena" ne može objasniti pad nivoa nadnica u SAD, odnosno da je njegov uticaj na pad nadnica radnika slabijih kvalifikacija od sporednog značaja. Njegovo je mišljenje da se u najvećoj meri zapravo radi o već pominjanom uticaju tehnoloških promena. Kompiuterizacija je dovela do promena u strukturi tražnje za radom, odnosno došlo je do smanjenja tražnje za radom radnika niskog stepena obučenosti.

On posebno preispituje tezu da konkurencija razvijenih i nerazvijenih zemalja dovodi do pada blagostanja u razvijenim zemljama. Teza koju dovodi u sumnju je sledeća. Zemlje niskih nadnica koriste tehnologiju razvijenih zemalja koja im omogućuje ostvarivanje nivoa produktivnosti koji odgovara razvijenim zemljama. Pri tome su nadnice mnogo niže. Na taj način ove zemlje ostvaruju suficit trgovinskog bilansa. Posledica toga je da one zemlje gde su nadnice visoke moraju ili da smanje nadnice ili da podignu stepen nezaposlenosti. Krugman smatra da ovo obrazloženje ne odgovara istini. Njegov dokazni postupak je sledeći. Polazi se od dobro poznate relacije u oblasti spoljne trgovine:

$$S - I = X - M$$

gde su S i I štednja i investicije, a X i M izvoz i uvoz. Pretpostavimo da se kapital seli iz razvijenih zemalja u nerazvijene zemlje gde su istovremeno i niže nadnice. To znači da je u nerazvijenim zemljama štednja nedovoljna da bi se ostvario potreban stepen investicija i da je neophodno da se deo sredstava uveze. Kod ovih zemalja se shodno tome na levoj strani jednačine pojavljuje znak minus, budući da su investicije veće od štednje. Ukoliko bi se pošlo od toga da su ove zemlje više izvezle nego uvezle, što je suština koncepcije koju Krugman napada, na desnoj strani jednačine bio bi znak plus, a na levoj minus. Ovo je matematički gledano protivrečno. Ekonomski interpretirano to bi značilo da u razvijenim zemljama dolazi do "deindustrijalizacije". Jedino razumno obrazloženje je da kada se u zemlje niskih nadnica sliva kapital i nova tehnologija dolazi do rasta nadnica u ovim zemljama u skladu sa rastom produktivnosti. Naime, ako nova tehnologija smanjuje troškove proizvodnje, to može da dovede ili do povećanja nadnica radnika koji koriste ovu tehnologiju ili do povećanja profita, a ne do izvoza kapitala u razvijene zemlje. Događa se upravo suprotno - ove zemlje beleže spoljnotrgovinski deficit.

Potrebno je da se ima u vidu još jedan trend, koji izaziva "nova konkurencija" - porast vrednosti "ljudskog kapitala" (Workers in an Integrating World, 1995). Ovo se ne dešava slučajno niti iz nekih altruističkih pobuda poslodavaca. To je velikim delom upravo posledica formiranja novih vrsta ovog kapitala kao odgovora na savremene tehnološke i ekonomske podsticaje. Od zaposlenih visokokvalifikovanih radnika se u najrazvijenijim privredama pokušavaju stvoriti učesnici koji trajno kooperiraju u ostvarivanju osnovnog cilja preduzeća. Namera je da svaki zaposleni radnik preduzeće prihvati "kao svoje" i da na osnovu takve identifikacije uloži maksimalno individualno zalaganje i punu

kreativnost. Jednostavno, dosadašnji odnosi krute koordinacije i kontrole sve više pokazuju svoju prevaziđenost, koja se jasno ogleda u padu produktivnosti takvih organizacija. U ovom kontekstu podsticanja inicijativnosti potrebno je podsetiti da u privredama koje karakteriše visok stepen inovativnosti, najveći broj inovacija potiče upravo od samih radnika na tim radnim mestima, a ne od nekog kabinetski izdvojenog "elitnog intelekta" (Drucker, 1991). Tehnološka revolucija i globalizacija su, dakle, nametnule takav dinamičan tržišni ambijent u kojem su permanentne inovacije jedini uslov individualnog opstanka i razvoja svake firme. Imajući to u vidu razumljivo je da adekvatno podsticajno nagrađivanje predstavlja veoma složen mikroekonomski problem sa značajnim makroekonomskim implikacijama.

4. "Lekcije" za budućnost

Da bi se povećao nivo zaposlenosti u postojećim uslovima globalne ekonomije potrebno je usmerenje na ofanzivnu strategiju podsticanja tražnje za radom, a ne na defanzivno ponašanje usmereno ka ostvarenju zaštite već postojećih poslova. Privredni rast bi trebalo da bude podržan, pored ostalog, u otvaranjem većeg broja novih radnih mesta. Da bi se to ostvarilo, neophodne su dodatne investicije. To su investicije u proizvodne kapacitete, investicije u ljudske resurse i *know-how*, investicije u privrednu infrastrukturu i posebno značajne investicije u znanja i veštine (Siebert, 1995). Da bi se prevazišli strukturni problemi i promena strukture tražnje na tržištu rada neophodno je, pored investiranja u ljudske resurse, promovisati i mnogo fleksibilniju organizaciju rada, kako na regionalnom tako i na lokalnom nivou. Ove mere trebalo bi da budu praćene smanjenjem troškova rada koji nisu izraženi kroz nadnice (*non-wage labour cost*). Nije slučajno politika zapošljavanja, kako je definisano u dokumentima Evropske unije, promovisala tri "strukturna cilja" koja je potrebno ostvariti: integraciju mladih ljudi u radni proces, zaštitu od dugoročne nezaposlenosti i stvaranje jednakih mogućnosti za muškarce i žene, odnosno aktivnu politiku desegregacije.

Dobro je poznato da država može da vodi pasivnu i aktivnu politiku tržišta rada. Pasivna politika nastoji da pruži određeni nivo socijalne sigurnosti radnicima koji su ostali bez zaposlenja. U modernom dobu ide se na to da kompenzacija nezaposlenim ne treba da bude preterano visoka niti da bude dugoročna. Ovim merama nastoji se izbjeći opasnost da radnici usled visoke i dugotrajne nadoknade izgube interes da traže novo zaposlenje. Aktivna politika tržišta rada predstavljena je merama koje imaju za cilj podsticanje nove zaposlenosti. Osnovni oblik aktivne pomoći ogleda se u pomoći nezaposlenim radnicima da dođu do ponovnog zaposlenja. Ona može da ima različite modalitete: pomoć u prekvalifikaciji radnika, olakšavanje uslova da nezaposleni radnici počnu vlastiti posao, odobravanje subvencija onim preduzećima koja zapošljavaju nove radnike (Berliner Memorandum, 1997). Interesantna su istraživanja koja je proveo Robert Reich o uticaju obrazovanja i kvalifikacije radnika na globalnu produktivnost

preduzeća. Rezultati su pokazali da porast nivoa obrazovanja zaposlenih u firmi za jednu godinu povećava produktivnost za 8,5 % u privredi i za 13 % u neprivrednim delatnostima (*The Economist*, 14. septembra 1996, str. 54).

Podaci takođe nedvosmisleno potvrđuju da su duže vreme nezaposleni oni radnici koji su nižih kvalifikacija i globalno nižeg obrazovanja (World Development Report 1995). To jasno naglašava činjenicu da bi prioritet trebalo da ima kako ulaganje u formalno obrazovanje tako i ulaganje u dodatno obrazovanje na samom radnom mestu. Na taj način jedino može da se postigne prekvalifikacija radnika koji su postali tehnološki višak. Ipak, i ovde treba biti oprezan budući da viši nivo obrazovanja ne znači sam po sebi i garanciju zapošljavanja. Primera radi u svim zemljama članicama EU identifikovano je rastuće učešće radnika višeg nivoa obrazovanja među nezaposlenim. Država bi, dakle, u okviru aktivnih mera trebalo da podstiče investicije u stalnu edukaciju. Tvrdi se da je to neophodno upravo zbog postojanja "pozitivnih eksternih efekata" koje ima obrazovanje. Na taj način investiranje u obrazovanje posmatra se kao investiranje u infrastrukturu.

Potrebno je da institucionalni okvir koji se tiče tržišta rada bude tako postavljen da podstiče poslodavce da povećavaju tražnju za radom i shodno tome i stepen zaposlenosti. U kontekstu olakšavanja "susretanja" ponude i tražnje na tržištu rada treba skrenuti pažnju na *Public Employment Services* koji su aktivni u svim zemljama članicama EU. Eksperti smatraju da je nužna njihova decentralizacija i ciljna usmerenost na posebne grupe radnika. Pokušavaju se zapravo pronaći novi načini dovođenja u vezu radnika koji traže posao i preduzeća koja nude zaposlenje. Oni takođe imaju i informativnu funkciju, koja se zasniva na obaveštavanju i poslodavaca i zaposlenih u novim programima i merama. Oni su u neku ruku "vodiči" kod kojih se konsultuju radnici koji traže posao o raspoloživim mogućim poslovima, ali isto tako i o različitim programima stručnog obučavanja i prekvalifikacije. Njihova ključna uloga je borba protiv dugoročne nezaposlenosti i podsticanje višeg stepena fleksibilnosti tržišta rada.

Samozapošljavanje (*self-employment*) podrazumeva jedan od načina poboljšanja stepena zaposlenosti. Kada se posmatraju različite evropske države, može se primetiti sledeće. Jedna grupa zemalja (Grčka, Portugal, Španija, Irsko) ima visoko učešće ovog oblika zapošljavanja prvenstveno u poljoprivrednom sektoru. Druga grupa zemalja (Holandija, Belgija, Danska, Velika Britanija, Luksemburg, Nemačka) ima veliko učešće samozapošljavanja u uslugama, transportu i građevinarstvu. U ovom kontekstu postoje i određeni prigovori koji uglavnom dolaze od strane sindikata. Oni se u najvećoj meri tiču mogućnosti ostvarivanja adekvatne zaštite (pre svega socijalne) ovih radnika. Na njih se, naime, ne odnose standardi koji su postignuti kroz procese kolektivnog pregovaranja.

Kao jedan od dodatnih institucionalnih odgovora na nove zahteve tržišta rada primenjuje se i nepuno radno vreme (*part-time work*), odnosno skraćeni rad. Ovaj oblik radnog odnosa već decenijama dobija na značaju. Tako je od 1979.

godine do 1990. godine skoro udvostručen procenat zaposlenih sa skraćenim radnim vremenom. U zemljama OECD je oko 14 odsto svih radnika zaposleno sa skraćenim radnim vremenom. Zapošljavanje na nepuno radno vreme trenutno je u evropskim zemljama različito. Nepuno radno vreme je kao oblik zapošljavanja značajnije primenjeno u Velikoj Britaniji. U ostalim državama to je znatno manje. Iako radna zakonodavstva u Švedskoj, Francuskoj, Belgiji i Nemačkoj proklamuju jednak tretman ovih radnika i radnika sa punim radnim vremenom, u praksi je primećena diskriminacija. Takođe, različito je plaćen i prekovremeni rad. Međutim, nije samo reč o slabijoj plaćenosti, već i o odsustvu socijalnih beneficija (zdravstveno i penzijsko osiguranje, plaćeno odsustvo, porodijsko odsustvo, kao i plaćeno bolovanje). Ovaj oblik zapošljavanja masovnije se primenjuje u SAD.

5. Zaključak

1. Procesi radikalnih tehnoloških promena i globalizacije privrede imali su, imaju i imaće značajne posledice i na stanje i procese na tržištima rada, iako je analitički vrlo teško da se razdvoji jedan efekat od drugog. Nova tehnologija podstiče globalizaciju privrede, a globalizacija omogućava dalju ekspanziju nove tehnologije. "Nova ekonomija" donela je sa sobom nove tržišne procese i nove kriterijume, te je izazvala potrebu za stalnim strukturnim prilagođavanjima. To nije mimošlo ni tržišta rada.
2. Globalno posmatrano, trajno su promenjeni stanje i odnosi na ovom tržištu. Ono je postalo dinamičnije nego što je bilo ranije. Došlo je do podizanja stepena konkurentnosti na ovom tržištu i do zaoštavanja postojećih odnosa. Rad je postao mobilniji, pa tako značajno raste ponuda rada na pojedinačnim tržištima, budući da se rad sada nudi na globalnom tržištu. Preduzeća su u stanju da delove svoje proizvodnje lociraju u različitim državama, ukoliko im se na taj način smanjuju troškovi proizvodnje.
3. Novi "svet rada" uzdrmao je i sindikate. On je zapravo naglasio potrebu reformulisanja njihove dosadašnje uloge, pa čak doveo u pitanje i razloge njihovog postojanja. Modernizacija postojećih sindikalnih organizacija podrazumeva, pored ostalog, insistiranje na suverenosti članova sindikata, a ne rukovodstva, manju birokratizaciju unutar sindikata, kao i decentralizaciju sindikalne moći. Oni se nalaze pred problemom koji proizilazi iz potrebe usaglašavanja sa zahtevima koje izaziva globalizacija i nastojanja da se sačuvaju i lokalni interesi radnika.
4. Osnovu nove tehnologije i "nove ekonomije" predstavlja znanje. Proizvodne inovacije i kvalitet proizvoda i usluga zavise, između ostalog, od nivoa radničkog znanja i njegove kreativnosti. Zahtevi "nove konkurencije" nisu saglasni sa hijerarhijskim sistemom kontrole, budući da su visoka kreativnost radnika i menadžerska kontrola u kontradikciji. Da bi bio kreativan, radnik mora biti odgovoran, a odgovornost je povezana sa njegovom autonomijom i slobodom - koja podrazumeva određeni stepen organizacione nezavisnosti.

5. Bitno pitanje tiče se efekata nove tehnologije i globalizacije na nivo zaposlenosti. Da li su informaciona tehnologija i globalizacija nepovoljno delovali na ukupan nivo zaposlenosti? Pitanje je jako složeno, odnosno vrlo je teško razdvojiti efekte globalizacije od efekata tehnoloških promena. Iako su mišljenja podeljena, može da se tvrdi da većina analitičara ipak zaključuje da nova tehnologija stvara više radnih mesta nego što ih razori. Dugoročno posmatrano, nova tehnologija ima veći efekat na strukturu zaposlenosti nego na njen nivo. Ovo nije karakteristika samo evropskih privreda, već to predstavlja globalni svetski fenomen.
6. Ključni problem savremenih tržišta rada predstavlja borba protiv dugoročne nezaposlenosti. Da bi se on prevazišao, potrebno je da se pre svega deluje preventivno, s ciljem da nezaposleni radnici ne pređu u grupu dugoročno nezaposlenih. Druga aktivnost svodi se na to da se dugoročno nezaposleni ponovo integrišu u zaposlene.
7. Suština rešenja je zapravo u ostvarivanju neprestanog stručnog usavršavanja i prekvalifikacija. Stabilan nivo zaposlenosti radne snage može da se održi samo kroz njeno stalno prilagođavanje novim promenama. To podrazumeva i mnogo fleksibilnije ugovore o zapošljavanju, niži nivo sigurnosti poslova i mnogo veću prilagodljivost ovog tržišta na promene u tražnji. Praktično, "nova konkurencija" promovise sistem doživotnog obučavanja i neprestanog prilagođavanja na zahteve tržišta rada. Viši nivo obrazovanja podrazumeva i mogućnost veće prilagodljivosti radne snage. S druge strane, sektori koji su u ekspanziji razvijaju se zahvaljujući inovativnosti, a nju može da obezbedi takođe visoko obučena radna snaga.
8. Potrebno je da se na samom kraju skrene pažnja na još jedno bitno pitanje. Da li sve što smo rekli o "novoj ekonomiji" i globalizaciji tržišta treba da znači da je rešenje za jedan deo zemalja u tome da zatvore svoje privrede od svetskih tokova? Ovo pitanje je u našoj sredini prisutno već jednu deceniju i često su se čuli (i još uvek se čuju) pozitivni odgovori. Ovom prilikom nećemo detaljnije ulaziti u obrazlaganje, ali skrenućemo samo pažnju na jednu empirijski utvrđenu činjenicu: one zemlje, koje su se zatvarale i protekcionistički nastojale da se razvijaju, imale su znatno niže stope privrednog rasta od onih koje su se otvarale i uključivale u integracione tokove. Prema tome, uključivanje u svetsku privredu i izlaganje svetskoj konkurenciji predstavlja neminovnost i nema razumnju alternativu.

Literatura:

1. *Berliner Memorandum – Innovation, Beschäftigung, Wachstum und Wettbewerb*. Senatsverwaltung fuer Arbeit, Berufliche Bildung und Frauen, Berlin, April, 1997.
2. Drucker, P., *Inovacije i preduzetništvo*, Privredni pregled, Beograd, 1991.
3. Krugman, P., *Der Mythos vom globalen Wirtschaftskrieg – Eine Abrechnung mit den Pop-Oekonomen*, Campus Verlag, Frankfurt-New York, 1999.
4. Martin, H.P., & H. Schumann, *Die Globalisierungsfalle*, Rowohlt, Hamburg, 1998.
5. Sachs, J. Misterija globalizacije, *Evropljanin*, april 1998.
6. Schwartz, P., E. Kelly, & N. Boyer, Auf dem Schwellen zu einer globalen, auf Wissen basierenden Gesellschaft, in *OECD, Die Weltwirtschaft von morgen: Ein neues goldenes Zeitalter*, 1999.
7. Siebert, H., *Geht den Deutschen die Arbeit aus?* Goldmann Verlag, Muenchen, 1995.
8. Soros, G., *Kriza globalnog kapitalizma – ugroženo otvoreno društvo*, FREEB92, Beograd, 1999.
9. Stojanović, B., *Tržišta rada i problemi zaposlenosti u Evropskoj uniji*, Institut za evropske studije, Beograd, 1997.
10. Stojanović, B., Savremeni izazovi ekonomike, Zbornik radova "Ekonomska teorija u tranziciji", Ekonomski fakultet, Beograd, 1997.
11. *The Economist*, 14. septembra 1996.
12. Thurow, L.C., *Die Zukunft des Kapitalismus*, Metropolitan Verlag, Duesseldorf, 1998.
13. *Workers in an Integrating World*, World Development Report 1995, Oxford University Press, 1995.

Veselin Drašković

POJAM, UZROCI I POSLEDICE GLOBALIZACIJE The Notion, Causes and Consequences of the Globalization

Apstrakt

Živimo u vremenu nezapamćenog tehnološkokomunikacijskog „buma“ i opšte informisanosti. Čovječanstvo raspolaže tehnologijama u oblasti komunikacija i transporta koje omogućavaju formiranje globalne svjetske ekonomije. Savremeni svijet karakteriše veoma složen fenomen globalizacije ekonomskih procesa, čiji se efekti snažno osjećaju i vjerovatno će se ispoljavati u dužem roku. Zato njegovo objašnjenje zahtijeva multidisciplinarni pristup. Ovaj rad obuhvata samo neke značajne aspekte kompleksne teme o kojoj je riječ.

Glavne riječi: globalizacija, svjetska tranzicija, promjene, transnacionalne kompanije, transnacionalni kapital, globalna strategija.

Abstract:

We live at the time of unprecedented technological communication boom and the general informing. The human race disposes of technologies in the area of communication and transport which enable the formation of the global world economy. The contemporary world is characterized by the complex phenomenon of the globalization of the economic processes, whose impacts have been strongly felt and probably will be manifested in the longer run. Therefore its explanation requires multidisciplinary approach. This paper includes only some important aspects of the complex theme, which is discussed here.

Key words: globalization, world transition, changes, transnationality company, transnationality capital, global strategy.

Uvod

Savremena globalizacija je radikalnija od svih do sada viđenih promjena u svijetu (Drucker 1999, pp. XIX). Njoj su prethodile mnoge značajne promjene koje su se u svijetu dogodile poslije II svjetskog rata: a) izuzetan razvoj nauke, tehnike i tehnologije, koji je omogućio tzv. „Treću tehnološku (informacionu) revoluciju“, b) kraj hladnog rata, raspad socijalizma u globalnim razmjerama i stvaranje tri velike svjetske integracije (Sjevernoamerička, Evropska i Istočnoazijska unija), uz gubitak ravnoteže između velikih sila, c) jačanje učešća i značaja međunarodnih organizacija i TNK u međunarodnim ekonomskim odnosima, d) liberalizacija međunarodne razmjene (uklanjanje protekcionističkih barijera 50-ih i 60-ih godina između razvijenih zemalja), rastuća specijalizacija i kooperacija, i posljedični snažan rast međunarodne trgovine, e) tri snažna šoka na tržištu robe i naftnih derivata 70-ih godina, koji su pokrenuli talas finansijskih integracija, i f) veliki rast direktnih stranih investicija (DSI).

Navedene promjene su postepeno (a u posljednjoj deceniji XX vijeka ubrzano) prouzrokovale drugačiji odnos snaga u svijetu (vojni, politički,

ekonomski), koju možemo nazvati *svjetska tranzicija*. Nju karakterišu dva dominantna procesa: a) prelaz bivših socijalističkih u razne oblike mješovitih društava i privreda, i b) prelaz razvijenih industrijskih zemalja u tzv. postindustrijsko društvo. Zajednički imenilac pomenutih procesa je sve veća povezanost i zavisnost raznih država i naroda, odnosno *globalizacija* društveno-ekonomskih procesa. Nacionalni i regionalni instituti koordinacije ovih globalnih procesa u praksi su se pokazali manje efikasni u odnosu na nadnacionalne institute, organizacije, transnacionalne kompanije (TNK) i transnacionalne banke (TNB).

Upravljanje globalnim procesima je povezano s problemima resursa, ekologije, politike, demografije, razvoja, zdrave ishrane, liječenja teških bolesti, itd. Ono zahtijeva kvalitetno novi nivo i oblike međusobne saradnje država i regiona, odnosno stvaranje jedinstvenih političkih, ekonomskih, informacionih i drugih poligona zajedničkih usaglašenih dejstava, koji predstavljaju osnovu za formiranje nadnacionalnih instituta kojima države delegiraju neka svoja ovlaštenja iz domena odlučivanja i kontrole izvršenja odluka.

Iako međunarodnu ekonomiju karakterišu brojni problemi, nestabilnosti, razlike i protivrječnosti, čovječanstvo je ipak jedinstveno povodom pitanja opšte ekonomske i civilizacijske povezanosti, a posebno izazova koje mu diktiraju zajednički globalni problemi i interesi za njihovo rješavanje (zagađivanje okruženja, smanjivanje energetsko-sirovinskih rezervi, demografska eksplozija, opšta bezbjednost, razne bolesti, itd.). To su samo neka pitanja na koje globalizacija za sada ne uspijeva da pruži odgovor, što ukazuje na njenu imanentnu protivrječnost, o kojoj će biti riječi u nastavku.

Pojam globalizacije

Početkom davne 1968. Brzezinski u "Encounteru" pominje "sistem globalnog planiranja i dugoročne preraspodjele svjetskih resursa" kao strateški cilj SAD, dok Levitt u "Harvard Business Review" iz 1983. pominje globalizaciju kao pojavu fuzije tržišta određenih roba i usluga koje proizvode najveće TNK. Predstavnik Harvardske biznis škole K. Ohmae (1990) šire tumači globalizaciju u knjizi "Svijet bez granica", razmatrajući tri svjetska centra moći koji determinišu svjetsku ekonomiju, besmislenost ekonomskog nacionalizma država i dominantnu ulogu "globalnih firmi".

Riječ globalizacija potiče iz engleskog jezika (globe=Zemljina kugla). Ona nema usaglašenu definiciju, kako zbog svoje interdisciplinarnosti, sveobuhvatnosti i dualnosti (radi se o paralelnim procesima: širenju transnacionalnog nedržavnog povezivanja, slabljenju državne uloge i nacionalnog suvereniteta stvaranjem zajedničkih unija, internacionalizaciji ekonomskih odnosa, razvoju jedinstvenog sistema svjetskih veza, intenzifikaciji, liberalizaciji i institucionalizaciji svjetske trgovine, itd.), tako i zbog različitih tumačenja (jedni imaju negativan i fatalistički, a drugi pozitivan odnos prema njoj). Postoje i neslaganja da li se radi o novoj pojavi, ili o novoj fazi internacionalizacije kapitala koja je davno počela, da li je fenomen povezan s „naftnim šokovima“, raspadom socijalizma, regionalnim finansijskim krizama i sl.

Globalizacija je bitna karakteristika savremene svjetske privrede kojoj se prilagođavaju sva četiri Druckerova tipa ekonomije: nacije, regiona, TNK, novca, kredita i investicija (Drašković 2001, ss. 66). Ona je institucionalizovana preko međunarodnih organizacija (IMF, WTO, World Bank, FAO, UNESCO).

Globalizacija se može posmatrati kao a) prelaz u novu razvojnu epohu s kvalitetno novim performansama, koje se zasnivaju na fascinantnom tehnološkom uzletu u posljednjoj četvrtini XX vijeka na polju automatike, informatike, biotehnologije, genetičkog inženjeringa, aerokosmičke tehnologije i sl., i b) tendencija ekonomsko-političkog preuređenja svijeta i unifikacije međunarodnih tokova robe, usluga i resursa, instituta, tržišta, proizvodnje, tehnologije, komunikacija, finansijskih tokova i sl., što se manifestuje u međunarodnom povezivanju država, širenju firmi (krupnih kapitala) izvan nacionalnih granica i formiranju novih međunarodnih organizacija (WTO i dr.).

Izbjegavajući precizno određenje, mnogi autori ističu da je globalizacija realan istorijski proces, koji se razvijao tokom vijekova, a posljednjih decenija se znatno ubrzao. Taj proces karakteriše univerzalizacija, homogenizacija i unifikacija svijeta po nekim značajnim principima, odrednicama i normama ponašanja, kao i afirmacija rastuće uzajamne povezanosti i uslovljenosti između pojedinih zemalja i regiona. Ona se razvija uporedo s liberalizacijom robnih i finansijskih tokova na svjetskom tržištu, pojavom novih oblika spajanja raznih firmi i kupovine drugih firmi (što predstavljaju načine opstanka i jačanja međunarodne konkurentske sposobnosti) i globalnim bumom informatičkog monitoringa.

Nijesu rijetki autori koji imaju krajnje negativan i pesimistički stav prema globalizaciji. Tako npr. Neklessa smatra da ona predstavlja forsiranu i dramatičnu realizaciju neoliberalnog projekta svjetskog ekonomskog poretka, odnosno konstrukciju »globalnog sela« koja je zamijenila nacizam i komunizam i pojavljuje se kao treća »svjetska religija« ovog vijeka (1999, s. 32). Wertheim poistovjećuje globalizaciju sa "međunarodnim valutnim fundamentalizmom" (1997, p. 22), Amin sa "ideološkim diskursom kojim se legitimise strategija imperijalističkog kapitala" (1997, p. 34), a Ramonet sa "geopolitikom haosa i carstvom liberalizma" (1997, pp. 37).

Teško je u potpunosti definisati globalizaciju, jer obuhvata sve oblasti života, povezana je s regulisanjem glavnih međunarodnih procesa i tokova, a u literaturi se tumači krajnje protivrječno. Zato ćemo pokušati da ovaj fenomen sagledamo preko njegovih osnovnih karakteristika, najznačajnijih karakteristika i aspekata kao što su finansijska globalizacija, uticaj TNK i širenje jaza u pogledu ekonomske razvijenosti između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Osnovne karakteristike globalizacije s ekonomskog aspekta su: 1) Razvoj po zakonima logike krupnog kapitala; 2) Brojnost oblika ispoljavanja; 3. Cikličnost razvoja; 4. Dualnost (integracija država i širenje TNK); 5. Sveobuhvatnost i heterogenost; 6. Protivrječnost; 7. Nesavršenost; 8. Diferenciranost; 9. Dugotrajnost; 10. Institucionalizovanost konkurencije; i 11. Dominacija tržišne nad državnom regulacijom ekonomije.

Međunarodno kretanje kapitala je jedan od osnovnih generatora i akceleratora globalizacije. Ono utiče na privredni rast, promjenu privredne

strukture, platni bilans, zaposlenost, privrednu stabilnost i sl., ali ima propratne društvene, ekonomske i političke efekte. Finansijski resursi se raspoređuju u skladu s kriterijumom profitabilnosti. Osnovni investitori su TNK razvijenih zapadnih zemalja, koje fleksibilno prilagođavaju svoju strategiju zavisno od političkih, ekonomskih i drugih značajnih promjena u svijetu.

Finansijske operacije su centralni sinergistički mehanizam globalizacije, i oblast u kojoj je ona najviše napredovala. Zahvaljujući liberalizaciji, deregulaciji i kompjuterizaciji, višestruko su povećani obim transakcija i mobilnost kapitala, internacionalizovani su tokovi kapitala i pomjereni prema institucionalizovanim investitorima, a brze i sveobuhvatne finansijske inovacije su omogućile dominaciju ogromne virtualne sume spekulativnog kapitala.

Globalizacija se ne sprovodi samo intenzifikacijom finansijskih, investicionih i trgovinskih procesa, nego i promjenom samih subjekata koji učestvuju na odgovarajućim tržištima. Agenti međunarodnih ekonomskih transakcija postaju sve krupniji i moćniji zahvaljujući centralizaciji kapitala i diversifikaciji proizvodnje i prometa. Oni stalno mijenjaju, usavršavaju i prilagođavaju svoju organizacionu i upravljačku strukturu (tehnološku, transportnu, finansijsku, telekomunikacionu i dr.) u skladu s širenjem biznisa na teritorije mnogih zemalja. Na svjetskoj sceni se pojavljuju novi subjekti međunarodne saradnje, koji pretenduju ne samo na ravnopravnost, nego na dominantnu ulogu u odnosu na državu kao tradicionalne subjekte međunarodnih odnosa. Tu spadaju međunarodne i regionalne organizacije, TNK i TNB, institucionalni investitori (penzioni, osiguravajući i investicioni fondovi), nevladine organizacije (pokreti "zelenih", "otvoreno društvo" i sl.) i veliki gradovi.

Paralelno s navedenim procesima postoje i razvijaju se religiozne, mafijaške, dijasporne, megapolisne i druge interesne mreže, koje na svoj način doprinose jačanju procesa globalizacije. Kao ekstremno negativni primjer možemo navesti narko biznis, koji ne poznaje granice kad je u pitanju povezivanje proizvodnje, distribucije i prodaje narkotika širom svijeta, a povezan je s mnogim lokalnim vojnim konfliktima, ali i globalnim procesima. Droge su idealan proizvod globalnog tržišta, jer sve što je s njima povezano istovremeno ima karakteristiku i lokalnog i globalnog.

Uloga TNK u procesu globalizacije

Transnacionalizacija privredne aktivnosti je značajna dominantna razvoja svjetske ekonomije posljednjih decenija XX vijeka¹. Ona je gradivna komponenta

¹ Karakter i stepen ekonomske integracije koji je dostignut uticajem TNK dobro reprezentuju podaci da mreža od 40.000 TNK ima oko 200.000 filijala širom svijeta, vlasnik je 1/3 svih proizvodnih fondova, proizvodi 40% svjetskog DP, ostvaruje preko 50% spolnotrgovinske razmjene i 80% trgovine visokim tehnologijama i kontroliše 90% svjetskog izvoza kapitala. Pored toga, međunarodna trgovina sirovinama nalazi se skoro u potpunosti pod njihovom kontrolom (90% trgovine pšenicom, kafom, kukuruzom, drvetom, duvanom, rudom gvožđa i jute, 85% bakrom i boksitom, 80% čajem i olovom, 75% bananama, sirovom naftom i kaučukom). u

globalizacije, jer je bitno doprinijela jačanju i ubrzanju procesa približavanja i prožimanja različitih kultura, civilizacija, država, regiona, ekonomskih sistema i tržišta. TNK su se izučavale s raznih aspekata, ali je za našu temu najznačajniji aspekt internacionalizacije kapitala. Smatra se da su filijale matične korporacije tako organizovane i povezane u internacionalnim okvirima da djeluju kao na nekom internom (unutrašnjem) tržištu. Glavne komponente transnacionalizacije su DSI i internacionalizacija proizvodnje robe i usluga.

Savremeni uslovi međunarodnog tržišta diktiraju mješovite strateške pristupe poslovanju i organizaciji, tako da TNK koriste, pored DSI, široki spektar dogovornih oblika biznisa (partnerstvo na bazi zajedničke svojine, nesvojinske ugovorne sporazume o kooperaciji, franšizing, licenziranje, itd.) i strategiju internacionalizacije i globalizacije djelatnosti. Posebno su aktuelne tzv. *strategijske alijanse* (koalicije), koje obezbjeđuju velike konkurentske prednosti u globalnoj privredi (Porter 1990, p. 66). Radi se o svim oblicima partnerstva kao što su zajednička ulaganja, licence, kooperacije i sl. One su efikasnije od fuzija, jer se rizik dijeli, a motivacija, preduzumljivost i fleksibilnost se povećavaju.

TNK su aktivni pokretači i faktori globalne i diversifikovane proizvodnje, međunarodne trgovine, penetracije kapitala radi njegove bolje "oplodnje", novih tehnologija i znanja, profesionalnog upravljanja, ekonomske aktivnosti u više država, izuzetne apsorpcije apsolutnih i komparativnih prednosti, itd. One su nosioci tehničko-tehnološkog i naučnog progressa, razvoja proizvodnih snaga i ekonomskog povezivanja, moći (raspoložu kapitalom, tehnologijom, informacijama, političkim uticajem), i mnogih negativnih pojava (monopolizam, špekulacije, eksploatacija i sl.).

Prve TNK pojavile su se u XIX vijeku. One su vremenom usavršile četiri osnovne strategijske varijante *predglobalizajskog tipa*: 1. Obezbeđenje sopstvene proizvodnje stranim resursima; 2. Rezervisanje tražnje na inostranim tržištima preko formiranja svojih inostranih filijala; 3. Racionalizaciju proizvodnje preko njenog premještanja u zemlje s manjim troškovima proizvodnje u odnosu na domaću; i 4. Orijentaciju na korišćenje sopstvenih inostranih investicija za formiranje subordiniranih preduzeća, zaključivanje dugoročnih partnerskih ugovora s drugim firmama, gašenje starih tehnologija, širenje novih oblika djelatnosti i traženje profita na međunarodnim finansijskim tržištima (uključujući i spekulativne operacije).

Usavršavanje navedenih strategija TNK dovelo je 80-ih godina do formiranja savremene globalne strategije kod najjačih i najfleksibilnijih TNK, koju su kasnije postepeno usvajale i prilagođavale joj se i ostale TNK. Smatra se da je *strategija* neke TNK *globalna* ako firma istovremeno uvažava sledeće zahtjeve: a) globalno shvatanje svjetskog tržišta i konkurencije, b) dobro poznavanje svojih

poslednje dvije decenije svake godine je oko pola američkog izvoza realizovano preko američkih i inostranih TNK (to učešće je u Velikoj Britaniji 80%, a u Singapuru oko 90%), najveći dio svih plaćanja povezanih s transferom najviše tehnologije realizuje se unutar TNK (u SAD i Velikoj Britaniji je to učešće 80%, a u Njemačkoj oko 90%), ukupne valutne rezerve TNK su nekoliko puta veće od rezervi svih centralnih banaka svijeta, itd. (Berger 1997, p. 58)

konkurenata i podjela svjetskog tržišta s malim brojem takođe globalnih TNK, c) potpuna kontrola svojih transakcija u svijetu, ili u krajnjoj mjeri na najznačajnijim tržištima i proizvodnim pogonima, d) ponašanje u stilu „globalnog igrača“, što znači biti fleksibilan, prilagodljiv i inovativan, e) učešće u visokotehnološkim industrijskim granama, f) razmještanje sopstvene proizvodnje na najrentabilnija mjesta, u skladu sa zakonom komparativnih prednosti, g) koordinacija svojih djelatnosti pomoću adaptibilne i vrhunske informacione tehnologije, h) integrisanje svih organizacionih jedinica u jedinstveni sistem računovodstva, a proizvodnih, komercijalnih i specijalnih filijala u jedinstvenu mrežu upravljanja, i i) stalno ukupnjavanje kompanije i diversifikacija djelatnosti.

Izuzetno značajnu ulogu u globalizaciji ima pojava samostalnog transnacionalnog kapitala, koji u ekonomskom smislu ima svoju sopstvenu egzistenciju i logiku razvoja. Embrion njegovog razvoja pojavio se 60-ih godina u vidu evrodolara i evro-tržišta valuta koja su poslovala izvan nacionalnih valutnih kontrola, tako da su stvoreni novi međunarodni finansijski centri (London, Luksemburg, Singapur, Hong Kong, i dr.), koji su u cilju povećanja svoje konkurentske sposobnosti liberalizovali uslove na finansijskim tržištima. Glavni zajmopremaoci postale su TNK, koje su osnovala transnacionalne banke za finansiranje kapitalnih ulaganja i platnobilansnih deficita raznih zemalja.

Transnacionalni kapital se slobodno premješta prema najprofitnijim tržištima i velikim dijelom se pojavljuje kao spekulativan. Obrt finansijskih transakcija višestruko premašuje realni obrt robe i usluga, tj. postoji enormna razlika između realnog i fiktivnog kapitala², što jasno ukazuje na stepen moći transnacionalnog kapitala. Dužnička kriza i mnoge finansijske krize u svijetu su dokazi za navedenu tvrdnju. Transnacionalni kapital je u mogućnosti da stimuliše krize u globalnim razmjerama, da premještanjem svega 1 - 2% svoje mase izazove promjenu pariteta bilo kojih svjetskih valuta i da ignoriše nacionalne države kao drugostepene sile (Veltz 1996, p. 23). Mogućnosti da se on kontroliše i reguliše su praktično beznačajne, a unificirani finansijski instrumenti, standardi predaje i obrade informacija, mehanizmi transnacionalnih stratejskih alijansi i integralni finansijsko-informacioni i tržišni sistem međunarodnih instituta predstavljaju idealno okruženje za njegovo slobodno kretanje.

Utjecaj transnacionalnog kapitala na nerazvijene zemlje je višestruko negativan, a ogleda se u stvaranju snažne konkurencije lokalnim firmama, potiskivanju i onemogućavanju njihovog razvoja, podrivanju stabilnosti nacionalnih valuta, izazivanju krize, vršenju snažnog političkog pritiska radi obezbjeđenja sopstvenih interesa, itd.

² Prosječni obrt na tržištima sekundarnih hartija od vrijednosti približava se cifri od 100 triliona dolara, dok ukupni fond 23 razvijene zemlje iznosi svega oko 550 mlrd \$. U periodu 1990-1997. dnevna suma novčanih spekulacija povećala se sa 600 mlrd \$ na preko 1.000 mlrd \$, što za oko 30 puta premašuje dnevnu trgovinu roba i usluga (Ekonomičeskaja gazeta No 49/1997, s. 3).

Protivurječnosti i posljedice globalizacije

Globalistički scenario je višestruko protivurječan, jer: a) proizvodi veoma različite efekte za centar i periferiju³, tj. nekim zemljama omogućuje razvoj, a drugima ne samo što smanjuje nego u većini slučajeva povećava zaostajanje, b) razvijene zemlje su subjekat, a nerazvijene objekat globalizacije, c) postoji veliki broj gladnih i neishranjenih u nerazvijenim zemljama, i mali broj bogatih u razvijenim zemljama⁴, d) izaziva haotične i protivurječne procese deregulacije i centralizacije⁵, e) liberalizuje djelatnosti na finansijskim tržištima i propovijeda otvorenost privreda nerazvijenih zemalja, a zadržava i širi značajna protekcionistička i druga ograničenja u razvijenim zemljama, f) dovodi do sukoba državnih i transnacionalnih interesa, g) ruši barijere nacionalnih tržišta i stvara međunarodne monopole (nad savremenim tehnologijama, kontrolom finansijskih tokova, pristupom prirodnim resursima, informacijama i masmedijima itd.), h) dovodi u pitanje ili čak poništava ekonomski suverenitet pojedinih država, na račun nadnacionalne vlasti vojnih super sila i zemalja koje imaju super ekonomsku moć, zatim super tržišta, super berze, super TNK i TNB koje su moćnije od mnogih država⁶, i) paradoksalno lavira između svjetskog univerzalizma i polarizacije, j) fascinantna spekulativna aktivnost virtualnih finansijskih uložavanja ugrožava kompletnu svjetsku ekonomiju, k) amorfna globalna ekonomska zona slobodne konkurencije je privid i u stvari predstavlja veoma organizovan, subordinisan i upravljan sistem, l) postoji permanentni globalni dug nasuprot enormnih profita od globalne djelatnosti, itd. Navedene protivurječnosti vjerovatno bi se u širem kontekstu mogle razmatrati i s aspekta odnosa ekonomskog ropstva i slobode u savremenom svijetu.

Globalizacija stvara određene probleme čak i najrazvijenijim zemljama, koje su je inicirale i forsirale, jer savremene tehnologije dovode do

³ Polarizacija u razvijenosti (između pojedinih zemalja i unutar njih) brzo se širi, tako da se ekonomske nejednakosti pretvaraju iz nepravdinih u neljudske (Human Development Report 1996, p. 1, III.). Smatra se da globalizacija doprinosi marginalizaciji većine zemalja i rekolonizaciji (Third World Economics 1630. IX 1996, pp. 13). Ekonomska karta svijeta je zastrašujuća: to je karta dominacije nerazvijenosti, siromaštva, nepotpune ishranjenosti i gladi u preko 130 zemalja (u kojima živi 75% ukupnog svjetskog stanovništva, proizvode svega 20% svjetskog DBP) i bogatstva u 30-ak razvijenih zemalja.

⁴ Bogati su npr. 1997. u SAD potrošili samo na marketing (uglavnom na reklamu) 140 milijardi dolara, tj. 2% od DBP, ili TNK, koje troše na reklamu polovinu sredstava koja se u čitavom svijetu troše na obrazovanje (The Economist, 1723.1.1998, p. 92).

⁵ Eksperti ocjenjuju da pet najvećih TNK kontroliše više od polovine svjetske proizvodnje roba dugoročne upotrebe, aviona, elektronske opreme, automobila i druge proizvodnje, dok je stepen koncentracije u granama informacione tehnologije još veći, jer praktično 23 kompanije kontrolišu međunarodnu telekomunikacionu mrežu (Dawson i Foster 1996, p. 46). Ekonomska moć najvećih TNK je slična DBP srednje razvijenih država, što im omogućuje diktiranje svoje volje mnogim državama.

⁶ Svijetom dominira 400 TNK koje raspolazu sa oko 80% svjetskog kapitala.

smanjenja zaposlenosti i odgovarajućih socijalnih problema, a TNK često daju prioritet sopstvenim interesima nad državnim. Pa ipak, preko globalizacije razvijene zemlje ostvaruju privilegije, liderstvo, dobit, kontrolu, uticaj i moć, osvajaju nova tržišta, šire sfere uticaja, traže nove mogućnosti za investicione cikluse, upravljaju međunarodnim bankarskim sistemom, kontrolišu sve konvertibilne valute, dominiraju na svjetskom tržištu, proizvode najviše finalnih proizvoda, kontrolišu glavne svjetske pomorske i vazdušne puteve, dominiraju u međunarodnim komunikacijama, najnaprednijim tehnologijama, vojnom i kosmičkom industrijom, informatikom, predvode naučnotehnički progres i istraživanja, itd.

Mnogi »globalisti« u svojim radovima ocjenjuju da SAD, Zapadna Evropa, Japan i neki »azijski tigrovi« imaju dobre razvojne šanse i u XXI vijeku, dok šanse ostalih zemalja posmatraju s izrazitim pesimizmom. Po pitanju potrošnje iluzorno je i razmatrati mogućnost dostizanja zapadnih zemalja, posebno s aspekta ograničenosti resursa. Prije se može govoriti o tome da li zemlje periferije mogu dostići nivo života dostojnog čovjeka (smanjenje socijalnih nejednakosti, poboljšanje kvaliteta života, relativnu ravnopravnost u odnosima s razvijenim partnerima i sl.). Čini se da je s protokom vremena sve teže postići navedene ciljeve, zbog a) visokih troškova prilagodavanja, b) demografske eksplozije u siromašnim zemljama, c) ekoloških problema, koji su daleko veća razvojna barijera za nerazvijene zemlje, d) nedostatka sredstava za najnovije postindustrijske tehnologije i nemogućnosti primjene zbog obilja radne snage, e) produžavanja informacionotehnološkog neokolonijalizma u raznim oblicima, f) produžavanja rasta spoljnog duga zemalja periferije, g) kontrole sredstava masovnih informacija u nerazvijenim zemljama od strane razvijenih, i h) zaoštravanja ekonomskih i socijalnih problema u nerazvijenim zemljama, koje često rezultiraju u građanskim ratovima, etničkim i vjerskim konfliktima, rastu prestupnosti i sl.

Naravno, globalizacija se ne može svesti samo na negativne posledice. Ona ima i svoje pozitivne efekte, koji se ogledaju u sledećem: 1) Integracioni procesi na robnim i finansijskim tržištima doprinose ne samo povećanju efikasnosti ulaganja i korišćenja kapitala, kao i optimizaciji distribucije novčanih kapitala između pojedinih oblika proizvodne i uslužne djelatnosti, nego i porastu međunarodne konkurencije na strani ponude robe, usluga i ponuđača resursa, kao i poboljšanju alokacije investicija i štednje, mobilnost investicionih sredstava i sl.; 2) Proces globalizacije postepeno mijenja sliku međunarodnog monetarnog i finansijskog sistema. Mnoge promjene, poput ukidanja sistema fiksnih valutnih kurseva i sl., onemogućile su korišćenje politike valutnih kurseva za instrumentalizovano

⁷ Potrebne investicije za očuvanje prirodne sredine u zemljama periferije procjenjuju se u optimističkoj varijanti na 125 mlrd. dolara godišnje, što značajno premašuje pomoć koju one dobijaju u iznosu od 70 mlrd dolara godišnje (Kennedy 1994, p. 121).

⁸ Npr. tendencija smanjenja svjetskih cijena sirovina i prenošenje srednje tehnoloških i »prljavih« proizvodnji u nerazvijene zemlje preko SAP zajmova (structural adjustment programs), koji ne poboljšavaju ekonomsku situaciju u zemlji, već samo stimulišu izvoz zemlje primaoca radi servisiranja duga i povećavaju uvoz robe iz razvijenih zemalja.

povećanje konkurentnosti; 3) Globalizacija je značajno uticala na to da se podjele i razlike potisnu u drugi plan zbog interesa da se ekonomski saraduje, da protivnici postanu ekonomski partneri, da račun dominiraju nad emocijama. Ona je afirmisala teoriju konvergencije i ekonomsku konkurentnost kao putokaz kursa svjetske politike.

Zaključna razmatranja

Savremeni međunarodni ekonomski procesi predstavljaju dio dugoročne svjetske tranzicije od industrijskog ka postindustrijskom društvu, od internacionalizacije privrednog života ka globalizaciji. Ocjene globalizacije u literaturi krajnje su protivurječne, ali se čini da dominiraju negativna nad pozitivnim mišljenjima o njenim efektima na nerazvijene zemlje.

Glavni promoteri globalizacije su TNK, TNB, međunarodne i regionalne organizacije, osnovni oblici manifestovanja su finansijski, investicioni i trgovinski procesi, a strategija je istovremeno lokalna i globalna, jer je to predušlov unifikacije, pa je u žargonu svjetskih menadžera prihvaćena neologizam »globalizacija«. Globalne mreže se grade integracijom lokalnih geografskih prostora, proizvodnje i prodaje.

Globalizacija ruši, zamagluje i marginalizuje sve ranije kriterijume podjele (političke, ideološke, nacionalne, klasne, rasne, vjerske i sl.) i potčinjava ih osnovnom ekonomskom kriterijumu, koji vodi dominaciji i moći onih koji imaju kapital, koji ruši sve barijere i preko kojeg se skoro sve rješava. U procesu globalizacije pravila igre malima i slabima nameću veliki i moćni, pa izgleda da se jedino autarkičnost pojavljuje kao alternativa globalizaciji. Razvojni trend globalizacije teži dominaciji i sveobuhvatnosti. Postoji realna opasnost za one koji mu se ne prilagode da će biti odbačeni, zanemareni, izolovani i osuđeni na preživljavanje. Pa ipak, XXI vijek će pokazati da li će globalizacija presudno odrediti konture novog svjetskog poretka, ili će biti zapamćena samo kao *idea fix* XX vijeka.

Razvijene zemlje nameću globalizaciju (i njena pravila) nerazvijenim zemljama kao dugoročnu razvojnu viziju, koristeći činjenicu da su za razvoj potrebna strana ulaganja, koja nude samo razvijeni prema rigoroznim kriterijumima. Taj scenario svodi pitanje izbora za nerazvijene na liberalnomonetaristički model Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda. Negativno iskustvo mnogih zemalja u primjeni njihovih recepata nameću potrebu iznalaženja alternativnog izbora koji bi se više oslanjao na unutrašnje rezerve.

Na ubrzavanje globalizacije presudno utiču interesi krupnog kapitala za opodavanje u internacionalnom procesu, koji za ostvarivanje tog cilja podstiču formiranje raznih nadnacionalnih organizacija (ekonomskih, vojnih, vjerskih, masonskih, partijskih, mafijaških i sl.). Sve to vodi u novu ekonomsku dogmu, novi ekonomski determinizam i redukcionizam, koji se ogledaju u eksploataciji jeftinih resursa, stvaranju uticajnih sfera i velikih monopolističkih sistema međunarodne političke i vojne kontrole, širenju ideološke dominacije, indoktrinacije i neokolonijalizma, što sve skupa liči na stvaranje novih imperija,

koje će vjerovatno u budućnosti (kao i sve dosadašnje) doći u sukob s ostatkom svijeta i samim sobom, što može dovesti do teških posljedica.

Pa ipak, zbog očiglednog sukoba ekologije i ekonomije vjerujemo da će bitka za spas planete zamijeniti današnju globalnu trku za dominacijom. Zajednički globalni problemi i ograničenja usloznavaju se i šire, pa optimistički procjenjujemo da će zemlje i narodi biti prinuđeni da vode razumniju razvojnu politiku u cilju njihovog rješavanja.

Literatura:

1. Amin, Samir (1997), "Capitalisme, impérialisme, mondialisation", *Recherches internationales* No 48, pp. 33-47.
2. Berger, S. R. (1997), *A Foreign Policy Agenda for the Second term* Washington. Center for Strategic and International Studies.
3. Dawson, M. & Foster, J.B. (1996), »Virtual Capitalism: the Political Economy of the Information Highway«, *Monthly Review*, New York, July-August, vol. 48, N° 3.
4. Drašković, Veselin (2001), *Međunarodni menadžment*, Kotor. Fakultet za pomorstvo.
5. Drucker, P. F. (1999), *Management Challenges for the 21st Century*, New York. Harper Business.
6. *Ekonomičeskaja gazeta* No 49/1997.
7. *Human Development Report* 1996.
8. Kennedy, P. (1994), *Preparing for the Twenty First Century*, New York.
9. Neklessa, A. I. (1999), »Konec civilizaciji ili konflikt istoriji«, *Mirovaja ekonomika i međunarodnie otnošenija* N° 3.
10. Ohmae, K. (1990), *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Harvard, Fontana.
11. Porter, M. E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, London. The Makmillan Press.
12. Ramonet, Ignasio (1997), *Géopolitique du Chaos*, Paris, Galilée.
13. *The Case Against the Global Economy* 1996, San Francisco.
14. *The Economist*, 17-23.I.1998.
15. *Third World Economics* 16-30. IX 1996.
16. Veltz, P. (1996), *Mondialisation des villes et territoires. L' économie d' archipel*, Paris.
17. Werthwim, F. Wim (1997), *Third World: Whence and Whither? Protective State versus Aggressive Marcet*, Amsterdam, Het Spinhius.

Krstan Malešević

O PROTIVREČNIM OBELEŽJIMA PROCESA GLOBALIZACIJE I DEMOKRATSKE TRANZICIJE - sociološki aspekt -

On Contradictory Features of Globalisation and Democratic Transition

Sažetak

Predmet priloga "O protivrečnim obeležjima procesa globalizacije i demokratske tranzicije" jeste pokušaj holističkog promišljanja ovih dvaju ključnih društvenih procesa savremenog sveta. U tekstu su, zato, izdiferencirane suštinske, ali i protivrečne karakteristike globalizacije kao najmoćnije sile ovog vremena i tranzicije kao kompleksnog i, takođe, protivrečnog procesa, posebno izraženog u postsocijalističkim društvima.

Društvene implikacije ovih procesa su najčešće protivrečne. Uz širenje globalnih integracija i univerzalnih vrednosti, ovi procesi spontano dovode i do nekih nepoželjnih posledica. To se posebno odnosi na socijalnu, katkad i ekstremnu socijalnu polarizaciju, kao i na slabljenje, pa i poništavanje autentičnih kultura i identiteta. A to, opet, može da predstavlja – i često predstavlja – povoljno tle za izazivanje društvenih kriza, konflikata i sukoba.

Upravo zato, neizbežno priklanjanje ovim procesima podrazumeva i aktivnu strategiju za njihovu implementaciju u svakom društvu ponaosob, pa naravno, i u našem društvu. Ta strategija treba da omogući maksimiranje pozitivnih i minimiziranje negativnih posledica globalizacije i demokratske tranzicije. Sastavni deo te strategije treba da bude očuvanje i afirmacija osobenosti našeg kulturnog i socijalnog identiteta, ali i traganje za novim sadržajima građanskog identiteta, primerenog nastajućem građanskom društvu u Srbiji.

Sve to pred nauku postavlja zadatak celovitog promišljanja i istraživanja složenih pretpostavki, izraženih protivrečnostima, raznovrsnih metoda i modela, te potencijalnih subjekata demokratske tranzicije u uslovima globalizacije. Ove okolnosti su, međutim, i prilika da nauka proveri svoje teorijske i metodološke potencijale za osmišljavanje društvene transformacije, ali i da preispita svoje ključne paradigme.

Ključne reči: globalizacija, demokratska tranzicija, protivrečnosti, postsocijalistička društva, svetsko društvo, Srbija

Abstract:

This paper attempts to provide a holistic understanding of globalisation and democratic transition as the two key social processes of the contemporary world. The paper identifies the main features of globalisation and transition and then focuses on their immanent contradictions with the emphasis on the implications they generate in the postsocialist societies.

Although globalisation and democratic transition lead to global integration and universal values, these processes simultaneously produce various forms of inequality and social polarisation. They also threaten the existence of authentic cultures and identities. As such these two processes provide a fertile ground for the acceleration of social crises, conflicts and cultural clashes.

Becoming a part of this inevitable process means having an active strategy for its implementation in every society, hence including our society. Such a strategy would enable

maximisation of positive and minimisation of negative consequences of globalisation and democratic transition. The integral part of this strategy should be the preservation and affirmation of the specifics of our cultural, political and social identity, but this should also include search for the new contents of civil identity related to emerging civil society in Serbia.

All these questions and problems raised by globalisation and transition set an important and challenging task for the social sciences: to examine and explore complex assumptions, existing contradictions and possible methods and models for the understanding and explanation of these phenomena. Nevertheless, these conditions also present a unique chance for social science to check, test and question its key paradigms for the stimulation of social transformation.

Key words: globalisation, world society, democratic transition, contradictions, post-socialist societies, Serbia in transition

I

Globalizacija i društvena tranzicija predstavljaju, bez sumnje, ključne društvene procese savremenog sveta. Pri tome je prvi uistinu svetski proces u punom značenju te sintagme, a drugi je više izražen u postsocijalističkim zemljama. I globalizacija i tranzicija spadaju u veoma kompleksne i naglašeno protivne procese, ali i u procese dugog trajanja. Oni su, uz to, donekle i povezani, posebno kada je reč o uticaju procesa globalizacije na pravac, intenzitet i sadržinu procesa tranzicije.

Njihova kompleksnost se ogleda u tome što oni podjednako zahvataju ekonomske, političke, socijalne, pravne, kulturne, moralne, psihološke i brojne druge aspekte, dimenzije, sadržaje i smisao društvene strukture. Budući da su im obeležja protivrečna (oni imaju mnogo više od dva lica boga Janusa), to su i same posledice globalizacije i društvene tranzicije uveliko protivrečne. Uz mnoge pozitivne implikacije (širenje globalnih integracija i univerzalnih vrednosti), ovi procesi dovode i do brojnih negativnih implikacija (naročito na planu socijalne polarizacije i ugrožavanja kulturnog identiteta), posebno ukoliko se odvijaju spontano. U tom slučaju negativne posledice mogu da predstavljaju – i često predstavljaju – povoljno tle za društvene konflikte, pa i najoštrije sukobe širih razmera.

S druge strane, reč je o nezaobilaznim, gotovo nužnim procesima, o procesima koji se prosto ne mogu izbeći, niti bi ih bilo dobro izbegavati, jer bi to vodilo u sve veću društvenu izolaciju i trajno zaostajanje u razvoju, sa teškim posledicama, koje takav tip zaostajanja podrazumeva. To bi se u našem slučaju, ili posebno u našem slučaju, još drastičnije manifestovalo, budući da društvena tranzicija ovde nedopustivo kasni, a da procesi globalizacije, uglavnom svojim naličjem, zapljuskuju naše društvo.

Ako su, dakle, globalizacija i tranzicija društvena nužnost ovog doba, onda jedino što preostaje jeste aktivan odnos prema ovim procesima, odnosno osmišljavanje i provođenje aktivne strategije u njihovoj implementaciji. Jedino tako je, naime, moguće maksimizirati potencijalne pozitivne učinke i minimizirati moguće negativne posledice globalizacije i društvene tranzicije. A definisanje i

ostvarivanje delotvorne strategije i za naučnu misao predstavlja veliki izazov. Nauka treba da celovitije promišlja i istražuje složene pretpostavke, izražene protivrečnosti, različite metode i modele, te potencijalne subjekte demokratske tranzicije u uslovima globalizacije. S obzirom na to da je reč o velikom društvenom eksperimentu IN VIVO, nauka u ovim okolnostima može da proveri svoje teorijske i metodološke potencijale za profiliranje i podsticanje temeljne društvene transformacije, ali i da u konkretnoj društvenoj praksi preispita svoje ključne paradigme.

Zato je i predmet ovog priloga pokušaj holističkog promišljanja ključnih, ali i protivrečnih obeležja i implikacija globalizacije i društvene tranzicije. Ova obeležja će ovde biti ukratko izdiferencirana i eksplicirana na opštem planu, kao i na planu njihovog manifestovanja na primeru našeg društva.

II

Iako je sintagma o "Zemlji kao globalnom selu" (M. Makluan) iskazana pre nekoliko decenija, ona tek u uslovima zahuktale globalizacije dobiva svoj puni smisao. Naime, tek moćne nove tehnologije, posebno one informatičke, omogućile su da naša planeta po mnogo čemu uistinu postane jedno veliko selo. Fascinantno deluje mogućnost da milijarde ljudi širom sveta, posredstvom moćnih elektronskih medija, mogu u istom trenutku "prisustvovati" jednom događaju. Reč je o dosad neviđenom zgušnjavanju prostora i vremena. Zato i nije slučajno što se već uveliko govori o svetskom tržištu, svetskoj informativnoj mreži, svetskom sistemu, svetskoj kulturi, odnosno svetskom društvu.

U osnovi ovakvog procesa globalizacije je široko prihvaćena filozofija otvorenog društva u "sadejstvu" sa novim tehnologijama, viškovima finansijskog kapitala i moćnim mass medijima. Budući da ponajviše utiče na oblikovanje života ljudi i njihovih zajednica i da predstavlja najmoćniju silu ovog vremena, nije nimalo preterano globalizaciju označiti kao simbol druge polovine dvadesetog veka. Nema sumnje da će ona to još i više biti u dvedeset i prvom veku, kao i daljoj budućnosti. Otuda je globalizacija i najveći izazov, kako za nauku tako i za društvenu praksu, pa i za svakodnevni život ljudi.

Kao sintetički izraz materijalizacije naučno-tehnološke revolucije, globalizacija je nesporno postala nezaustavljiv proces. Prosto ga nije moguće izbeći. Pokušavati to bilo bi gotovo ravno nepriznavanju prirodnih pojava. A, naravno, i ne treba ga izbegavati, jer bi to, i kada bi bilo moguće, rezultiralo pogubnim posledicama. Ovo ne protivreči činjenici da je globalizacija po svojoj prirodi i, naročito, po svojim posledicama višeznačna. Naime, budući da je reč o veoma kompleksnom, dugoročnom i naglašeno protivrečnom procesu, i njegove posledice su, takođe, najčešće protivrečne. Te protivrečnosti se, naravno, različito manifestuju na ekonomskom, socijalnom, političkom, pravnom, institucionalnom,

kulturnom i svakom drugom planu. Negde su one blaže, negde izraženije, a negde i drastične, zavisno od toga o kojim obeležjima i kojim posledicama je reč.

Ključno obeležje globalizacije je, svakako, silno uvećavanje međuzavisnosti savremenog sveta. Ljudi, roba, kapital, usluge, ideje i informacije cirkulišu svetom sa sve manje ograničenja ili gotovo bez ikakvih ograničenja. Zapanjujući rast uloge u ovom kontekstu je naročito evidentan kod novih informatičkih tehnologija. One su postale sinonim za proces globalizacije u ovom vremenu. Zahvaljujući prvenstveno tome, savremena društva postaju sve otvorenija, a društveni odnosi i u globalnom smislu sve transparentniji. Tako se sve više šire i (post)moderne forme socijalnog, ekonomskog i političkog života. Ubrzavajući i šireći različite oblike integracija, proces globalizacije, istovremeno, omogućava i širenje univerzalnih vrednosti u svetskim razmerama. To se podjednako odnosi na tehnološke, ekonomske, političke, demokratske, socijalne, kulturne i druge vrednosti. A ma koliko delovalo paradoksalno, otvaranje prema svetu samo može podsticajno da deluje i na otvaranje prema sebi, odnosno na otkrivanje vlastitih (do tada zapretnih) osobenosti i identiteta. Zato nije slučajno što se paralelno sa procesom globalizacije tu i tamo odvijaju i procesi jačanja autonomije, odnosno jačanja zahteva i pokreta za različitim vidovima autonomije.

Globalizacija, međutim, ima i svoje ružno lice. Ona, naime, može da proizvede (i već proizvodi) i vrlo negativne posledice, posebno ukoliko se odvija spontano. Kao društveni proces utemeljen na filozofiji neoliberalizma, globalizacija preferira interese jednih i marginalizuje interese drugih društvenih grupa. Njena najizraženija negativna posledica na socijalnom planu je sve veća, pa i ekstremna socijalna polarizacija, izražena u širenju siromaštva, bede i svakovrsne neravnopravnosti u svetu. U tom kontekstu je dovoljno podsetiti samo na podatak da oko 15% stanovnika Planete raspolaže sa oko 85% svetskog bogatstva, na jednoj strani, a da čak 1,6 milijardi ljudi živi sa prihodom od jednog dolara dnevno, s druge strane. Ili, na onaj podatak koji govori da je u jednom delu sveta prosečan životni vek dosegao 80 godina, a da u nekim drugim delovima on u procesu ne prelazi ni 40 godina. Dodajmo ovome i to da se prema Izveštaju o ljudskom razvoju (DHR) uvećava jaz između bogatih i siromašnih. U poslednje tri decenije jaz u prihodima između Severa i Juga povećao se sa 1:30, na 1:74.

Ovakva nepravedna i nefunkcionalna socijalna polarizacija je, naravno, praćena i izrazito neravnopravnom distribucijom društvene moći – njenom koncentracijom na jednoj strani i kod malobrojne svetske elite, i masovnom nemoći i potpunom marginalizovanosti ogromne većine, na drugoj strani. Neograničenu i stalno uvećavajuću moć poseduju transnacionalne korporacije, odnosno nekoliko globalnih oligopola, koji drže pod kontrolom svetska tržišta i utvrđuju pravila međunarodnih odnosa, upravljaju nadnacionalnim institucijama, kao i prirodnim i ljudskim resursima koje, u pravilu, neobuzdano koriste.

S druge strane, ovako kontrolisan i usmeravan proces globalizacije u pravilu vodi i kulturnoj unifikaciji (širenju ukusa, stilova, pogleda prema standardima

zapadne masovne kulture), a time i ugrožavanju, pa i poništavanju autentičnih kultura i kulturnih identiteta. Kulturna marginalizacija i drastična socijalna polarizacija, uz globalizaciju i sociopatoloških pojava (kakve su, na primer, kriminal, korupcija, droga, prostitucija, terorizam, ekocid) predstavljaju i u bezbednosnom smislu opasnost po čovečanstvo. Oni, naime, predstavljaju i svojevrsni detonator za širenje različitih vrsta globalnih konflikata, sve do onih najožestrijih, kao što su ratovi.

Koliko je ovo realna opasnost, možda najbolje govore dramatična upozorenja dvojice autora, inače zastupnika u mnogo čemu oprečnih teorijskih, političkih i životnih orijentacija. Reč je o Alenu Turenu i Džordžu Sorošu. Turen, tako, ističe da, ako se ne nađe rešenje za narastajuće globalne probleme, možemo imati čak građanski rat svetskih razmera, između onih koji kontrolišu mrežu tehnologija, finansijskog kapitala i informacija i svih onih drugih – individua, grupa, nacija i zajednica – koji osećaju da globalizacija predstavlja pretnju njihovom identitetu. A milijarder Soroš kaže da je socijalna uloga kapitala postala u toj meri devijantna da danas predstavlja veću opasnost za otvoreno društvo nego što je to predstavljala ijedna totalitarna ideologija. I mnogi drugi autori upozoravaju na ovu vrstu problema i opasnost pred kojom se našao svet. Neki čak govore i o represivnoj fazi političke globalizacije (izraženoj u stvaranju i jačanju raznovrsnih vojnih saveza i naročito u učestaloj intervencionizmu), pa i o stvaranju svojevrsne svetske autoritarne države.

Proces globalizacije, dakle, objektivno služi kako širenju pravih vrednosti i stvarnih integracija u globalnim razmerama tako i planetarnom širenju sumnjivih i lažnih vrednosti, duhovne i moralne praznine i površnosti i sve brojnijih i opasnijih malignih socijalnih pojava. Ovaj proces, drugačije kazano, proizvodi i pozitivne i negativne, odnosno izrazito protivrečne posledice u svim oblastima – u ekonomiji, u tehnologiji, u politici, u kulturi, u prirodi.

Ako se ovo ima u vidu, onda ne čudi i veoma različit odnos prema globalizaciji. On se kreće od tzv. hiperglobalista (koji nekritički glorifikuju vrednosti globalizacije) do ekstremnih antiglobalista (koje predstavljaju nacionalpopulisti i ultradesničari, koji u globalizaciji vide samo isključivo zlo). Naravno, između njih su zastupnici mnogih umerenih, realističnijih i objektivnijih opcija, koje tragaju za načinima većeg uticaja na ovaj proces u cilju obezbeđenja njegovog humanijeg i demokratskijeg sadržaja. U tom smislu nude se različiti teorijski odgovori i alternativa – na primer, od strane E. Gidensa, U. Beka, Z. Bauman, D. Helda. Predlozi se kreću u pravcu stvaranja novog socijalnog partnerstva između države, sfere biznisa i civilnog društva, u jasnijem regulisanju svetskih ekonomskih i finansijskih tokova, u povećanju kontrole i odgovornosti za te tokove, u stvaranju novih globalnih institucija u tom cilju (napr. Ekonomskog saveta bezbednosti, Globalne centralne banke, Agencije za zaštitu prirode i sl.).

III

Teorijska misao je poodavno znala, a decenijska praksa postsocijalističkih društava nedvojbeno potvrdila da je demokratska tranzicija izrazito kompleksan, dugoročan i protivrečan proces. Iako je tranzicija za ova društva uistinu sudbonosno pitanje i istorijska neminovnost, koja nema alternative, njeno ostvarivanje u protekloj deceniji uverljivo je pokazalo koliko je ovaj proces složen i kolike su prepreke u njegovom ostvarivanju. Kada se tome doda i činjenica čestog odsustva celovite strategije i nedoraslost subjekata za njeno ostvarivanje u konkretno istorijskim društvenim okolnostima, onda je još jasnija težina ovog poduhvata. Otuda su u većini društava Centralne i naročito Istočne Evrope, koja su krenula putem tranzicije, rezultati u njenom oživotvorenju veoma skromni. A za neka od njih može se pouzdano tvrditi da su imali samo bezuspešne pokušaje u traganju za primerenim putevima društvene tranzicije. Neuspelih projekata tranzicije i posebno projekata privatizacije bilo je mnogo, naročito u Rusiji, Ukrajini, Rumuniji, Moldaviji i još nekim istočnoevropskim zemljama, računajući tu i našu zemlju. Deo ovih društava je praktično tek na startu, ili, štaviše, još uvek u predtranzicionom periodu.

Ako se ima u vidu o kakvoj se tranziciji radi i u kakvom unutrašnjem i opštesvetskom kontekstu, onda ovo nimalo nije slučajno. Nije, naime, reč o bilo kakvoj tranziciji, već o demokratskoj tranziciji, koja samim tim podrazumeva temeljnu društvenu rekonstrukciju svih struktura – stratifikacionih, institucionalnih, kulturnih, političkih, duhovnih. U pitanju je, dakle, temeljna transformacija ideološko-političke, tehnokonomske, socio-kulturne i duhovne sfere (neki autori, inače, radije govore o transformaciji nego o tranziciji – na primer, Z. Vidojević, 1997).

Drugačije kazano, radi se o istorijskoj, epohalnoj promeni i transformaciji totalitarnih i autoritarnih država i društava u kvalitetno drugačija demokratska i građanska društva, o transformaciji kolektivističkih, zatvorenih društava i društava sigurnosti i izvesnosti u otvorena društva, društva rizika, konkurencije, individualne odgovornosti i neizvesnosti. Zato se proces tranzicije ne može razumeti u viizuri direktnog, jednoznačnog i jedinstvenog determinizma. kakvih pokušaja ima.

Ako se, pored svega rečenog, imaju u vidu i ona društva koja su se u početnim fazama tranzicije našla u izrazito nepovoljnom društvenom kontekstu, pa čak i u ratnoj situaciji, onda slika složenosti ovoga procesa postaje još dramatičnija. U tu sliku se, naravno uklapa i činjenica da su vreme tranzicije neka istočnoevropska društva dočekala kao pretpolitička društva, društva u predgrađanskoj fazi razvoja, čija ključna obeležja uglavnom ne korespondiraju sa ciljevima demokratske tranzicije i karakteristikama demokratskog društva uopšte. Gotovo bez ikakve liberalne tradicije, ova društva su mahom obeležena monističkom (političkom) kulturom, odsustvom vladavine prava, nepostojanjem civilnog društva, naglašenim monokulturnim kolektivističkim identitetom,

neosetljivošću na razlike, niskim demokratskim aspiracijama, raširenom korupcijom, i sl. Jednom rečju, u pitanju su društva evropske (polu) periferije.

To, istovremeno, znači da u ovim društvima, umesto samosvesnog građanina, dominira poslušni podanik, sa izraženim egalitarnim i autoritarnim sindromom i dogmatskim mentalnim sklopom, s kojim je onda, logično, teško ostvarivati radikalnu demokratsku transformaciju. Kada se tome doda militantni duh, a u nekim od ovih društava i naglašen predmoderni etnocentrizam, koji je doveo i do stravičnih ratnih sukoba, onda slika o brojnim nasleđenim i/ili stečenim preprekama tranziciji postaje još potpunija.

Iako je demokratija, sama po sebi, "bremenita neizvesnostima" (Held, 1990), ona je toliko nezbežna da je možemo označiti fatumom društvene tranzicije. Demokratija, naime, još od doba Francuske revolucije nema alternative za organizaciju i funkcionisanje modernih društava. Zato ona i predstavlja prvi uslov i osnovni sadržaj svake, pa i ove postsocijalističke tranzicije. Međutim, ona ne samo da ne sprečava već može, štaviše, i da omogući očuvanje i obogaćivanje osobenih i specifičnih identiteta ovih društava (ličnih, grupnih, kolektivnih). A koliko je to značajno, najbolje pokazuju primeri onih društava u kojima je došlo do najoštrijih konflikata u vezi sa stvarnim (ili izmanipulisanim) problemima identiteta.

Naravno, demokratsku tranziciju u ovom vremenu je, s druge strane, nemoguće ostvarivati izvan svetskih procesa i megatrendova. Ključni među njima je, svakako, proces globalizacije, koji i društva u tranziciji i te kako moraju uvažavati. Koliko god to bilo teško, to je i izvesna prednost za ova društva. Ona, naime, mogu da se "prikopčaju" na sam vrh tehnološke revolucije, novih formi socio-ekonomskog života i nove prirode kapitalizma, utemeljene na znanju, i da tako "preskoče" neke faze u dosadašnjem razvoju procesa globalizacije. A to bi onda omogućilo da proces demokratske tranzicije bude istovremeno u funkciji procesa (post)modernizacije ovih društava. Ukoliko se, pak, ova društva ne bi otvorila prema aktuelnim svetskim procesima, onda bi bilo izvesno njihovo dalje zaostajanje u odnosu na razvijeniji deo sveta.

Koliko je to otvaranje nužno i korisno, možda najbolje pokazuju primeri onih zemalja koje su još sredinom sedamdesetih godina krenule putem demokratske obnove, uz uvažavanje svetskih tokova. Pri tome posebno mislim na Španiju, Grčku i Portugal. One su i u društvenom i u ekonomskom pogledu ostvarile zapažene rezultate upravo zahvaljujući radikalnoj demokratskoj transformaciji unutrašnjih struktura i, istovremeno, uvažavajući svetske kriterije, standarde i vrednosti. U ovim primerima neki vide (npr. Džon Kin) renesansu demokratije. Ako se ima u vidu činjenica da je politička globalizacija nesporno uticala na to da se za samo 25 godina broj demokratskih država poveća sa 39 na 117, onda bi se i kvalifikacija o izvesnoj renesansi demokratije u ovom vremenu (ma šta to sve značilo u preciznijem određenju), barem uslovno mogla i prihvatiti.

I ovi primeri pokazuju da je ne samo nužno već i korisno da se i istočnoevropska društva, bez obzira na stepen opšte razvijenosti i brojne prepreke,

opredeljuju za radikalnije demokratske promene. U suprotnom očekuje ih zaostajanje u razvoju i plaćanje sve veće cene za takvu poziciju. Pri tome je, naravno, taj proces nužno temeljno osmišljavati i celovito profilirati u jednu konzistentnu i realno provodivu strategiju (uz pomoć nauke, dakako!) u svakom društvu ponaosob. Svaka od faza njenog provođenja mora biti prepoznatljiva sa stanovišta celine projekta tranzicije. U tom kontekstu je potrebno procenjivati i demokratske potencijale, odnosno objektivne mogućnosti i demokratske aspiracije građana (Malešević, 1998).

Ostvarivanje ovako kompleksnog, dugoročnog i protivrečnog procesa, svakako, podrazumeva određene pretpostavke, subjekte, institucije, sredstva i instrumente. Tek tada i tako, njegovi brojni aspekti – politički, ekonomski, socijalni, kulturni, psihološki, duhovni – mogu da rezultiraju celovitom transformacijom društvenih struktura, društvenih institucija i društvenih vrednosti. To, međutim, podrazumeva i nužnost određenog "prelaznog perioda". Nadajmo se, ipak, ne toliko dugog koliko je to polušaljivo predvideo Ralf Darendorf (šest meseci za donošenje demokratskog ustava, šest godina za demokratsku institucionalizaciju i 60 godina za stvaranje slobodnog i demokratskog društva).

Iako ne postoji univerzalni recept za tranziciju (Strawson, 1997), kao ni za razvoj demokratije, nesporno je da su njene ključne – nužne, iako ne i dovoljne – pretpostavke, stvarni politički pluralizam, vladavina prava, tržišna ekonomija i nova vlasnička struktura. Koliko su ove pretpostavke značajne najbolje pokazuju ona retka društva i države u tranziciji koji su već postigli zavidne rezultate (Češka, Poljska, Slovenija, Estonija, Mađarska). Ona društva koja su tek na startu tranzicije, bez sumnje, mogu i treba da koriste iskustva upravo tih zemalja i tako sebi unekoliko olakšaju traganje za primerenim putevima, sredstvima i instrumentima njenog ostvarivanja.

IV

A gde je tu Srbija, odnosno Jugoslavija? Iako na to pitanje, na žalost, nije teško odgovoriti, od oktobarskih demokratskih promena u javnosti su plasirani najčešće potpuno neutemeljeni odgovori. Bivša vlast je, naime, tvrdila da smo u procesu tranzicije odmakli, da imamo navodno specifičan oblik tranzicije i, pri tome, redovno je glorifikovala navodne rezultate tog procesa. Naravno, nije bilo teško dokazati da je tadašnja vlast prosto izbegavala suštinsko otvaranje procesa tranzicije i da je Srbija bila i ostala u predtranzicionom stanju. To ne protivreči činjenici da je ovde bilo više povremenih simulacija procesa tranzicije u protekloj deceniji. No, o suštinskoj i pogotovo demokratskoj tranziciji nije moglo biti ni govora. Tim pre ako se pod postsocijalističkom demokratskom tranzicijom podrazumeva kompleksan i temeljni društveni preobražaj bitnih svojstava društva – političkih, ekonomskih, socijalnih, vrednosnih, sa svim normativnim i institucionalnim pretpostavkama, a ne kao puka tehnička, jednosmerna i kozmetička operacija.

Zato smo tek danas, posle decenijskog nazadovanja i gubitka nekadašnje prednosti nad drugim zemljama i društvima, pred neodložnom potrebom stvarnog otvaranja procesa tranzicije. Na to je nova vlast očigledno spremna, mađa, čini se, ne i dovoljno odlučna. Pa ipak, postavlja se pitanje da li naše društvo ima sposobnosti, pretpostavke i snage za suštinske demokratske promene u relativno kraćem vremenskom periodu? Da li je moguća i kakva tranzicija u zemlji koja je prošla i prolazi kroz dugogodišnju sveopštu i duboku krizu, koja je imala nekoliko ratova u najbližem okruženju, a 1999. godine i na sopstvenoj teritoriji, koja je gotovo punu deceniju bila u dubokoj međunarodnoj izolaciji, koja je u ovom vremenu ostala i bez onog tankog srednjeg sloja koji je ranije imala, odnosno u zemlji koja po mnogim parametrima predstavlja poluperiferijsko društvo, odnosno u kojoj se tek začinje građansko društvo?

Logične konsekvence ovakvog društvenog konteksta bile su simulacija višepartizma, jaka država i slabo društvo, autoritarni sistem vladavine, faktičko jedinstvo umesto podele vlasti, zavisnost sudstva, vojske, policije i sindikata od aktuelne vlasti, monopol vlasti nad najuticajnijim mass medijima, snažna etnifikacija javnog života, neutralisanje kritičke javnosti, izražena netolerantnost, isključivost i ksenofobija. Sve ovo je bilo praćeno i veoma raširenim strahom od promena kod većine građana, kao i svojevrsnim procesom retradicionalizacije u našem društvenom karakteru (Golubović i saradnici, 1995).

Još nejasnijom (neprozirnijom) postala je i socioprofesionalna diferenciranost našeg društva, a onda i artikulacija socijalnih i političkih interesa, odnosno identiteta društvenih grupa i političkih aktera. Zato je kod nas teško uočiti jasniju vezu između političkih subjekata i delova socijalne strukture, što otežava njihovu institucionalizaciju unutar političkog sistema. I mnoštvo drugih indikatora ukazuje na to da je Srbija sve do oktobarskog preloma funkcionisala kao kvazipluralno, populističko, autoritarno, anomično i blokirano društvo, kao inertno i apatično društvo, koje se opiralo političkoj, ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj, odnosno demokratskoj modernizaciji. To je po mnogo čemu bilo društvo izvan vremena i prostora. U njemu je većina građana pre bila spremna za postojeću minimalnu sigurnost nego za minimalan rizik, koji bi mogao doneti boljitak za sve. Nasuprot riziku, konkurenciji i drugim vrednostima demokratskih odnosa, većina je radije preferirala sigurnost posla (makar i na čekanju), kakvu-takvu zaradu i makar i minimalnu sigurnost ostalih socijalnih prava. Sve to je govorilo u prilog infantilne, podaničke svesti, parohijalne političke kulture, lako manipulisane javnosti sklone različitim kolektivističkim ideologijama.

I ovde je potvrđena sociološka pravilnost da se nedemokratska društva strukturiraju oko kolektivnih i kolektivističkih vrednosti (populizam, etnocentrizam, nacionalizam, dogmatizam, egalitarizam...). Sve su to snažne prepreke – nove ili stare, unutrašnje ili vanjske, istorijske ili aktuelne, antropološke, političke, ekonomske, sociokulturološke i ine – za bržu, dublju i širu demokratsku tranziciju. Neka empirijska istraživanja su i kratko vreme pre

demokratskih promena pokazivala nedemokratsku orijentaciju većine građana (i do 70% populacije).

Međutim, septembarski izbori i oktobarski građanski bunt pokazali su da je vremenom ipak konstituisana kritična snaga, koja je bila dovoljna za izbor demokratske opcije. Istina, ostaje otvoreno pitanje da li je taj bunt bio više izraz socijalne bede, siromaštva i masovne pauperizacije, odnosno egzistencijalne ugroženosti, ili, pak, autentičnih demokratskih aspiracija većine birača. Čini se da je, ipak, više bilo u pitanju ono prvo, na šta, uz ostalo, ukazuje i nastavak izražavanja (u masovnijem vidu) socijalnog nezadovoljstva.

No, bilo kako bilo, promene su otpočele i to je najbitnije. Nova vlast i u praksi potvrđuje svoju reformsku orijentaciju (otvorenost prema svetu, liberalizacija ekonomskih odnosa, početak energičnijeg obračuna s korupcijom i kriminalom, miroljubivo rešavanje etničkih sporova, počeci decentralizacije, nova socijalna politika i sl.). To, naravno, ne znači da će proces tranzicije ovde ići lako i brzo. Naprotiv! Pomenute i druge prepreke temeljnoj demokratskoj rekonstrukciji našeg društva nije moguće otkloniti u kraćem vremenskom razdoblju. Za neke od njih to neće biti moguće ni u dužem razdoblju.

Ovo poslednje se posebno odnosi na antropološke, kulturološke i sociopsihološke aspekte tranzicije (što se u užem smislu može identifikovati sa mentalnim sklopom i kulturno-misaonim obrascem). A ovi aspekti su u krajnjoj liniji i najbitniji za profiliranje ličnog i grupnog identiteta, pa time i za formiranje bogatije vrednosne matrice nastajućeg građanskog društva kod nas.

Međutim, sve povoljniji opštedruštveni kontekst i već neki praktični rezultati nove vlasti svakako će olakšati prevladavanje tih prepreka i širiti krug istinskih pobornika suštinske transformacije našeg društva. Pri tome bi svakako bilo korisno uvažavati iskustva (i pozitivna i negativna) zemalja koje su odmakle u procesu tranzicije. A crvena nit tranzicije mora biti izgradnja demokratskih institucija. Suvišno je isticati da bez tih institucija nema demokratije ni demokratske tranzicije. Umni Karl Popper je čak pisao da nam nisu toliko potrebni dobri ljudi koliko dobre, odnosno demokratske institucije. Samo tako i tada može se onemogućiti samovolja i neograničena vlast bilo koga i bilo gde. Tek u takvim okolnostima je moguća, kako je davno upozorio Monteskeje, kontrola i smena vlasti, odnosno uzajamno obuzdavanje njihovih delova.

Kada je reč o demokratskim institucijama, onda se to podjednako odnosi na izborne institucije (koje treba da omoguće demokratsku smenjivost vlasti), na tržišne institucije (koje će omogućiti veću efikasnost, konkurentnost, profitabilnost i brzi razvoj preduzetništva, odnosno viši kvalitet robe i usluga, u čijoj osnovi treba da bude vlasnička transformacija, odnosno privatizacija, na zakonodavne, izvršne i pravosudne institucije (koje će omogućiti jasnu podelu nadležnosti, transparentnost u radu, veću uzajamnu odgovornost i, naročito, odgovornost prema demokratskoj javnosti), kao i na mnoge druge institucije. Razume se da to treba da obuhvati i institucije civilnog društva, čije postojanje, delovanje, širenje i jačanje uticaja treba

da čini nerazlučiv deo demokratske zajednice slobodnih građana. Upravo snaga ovog sektora treba da pokaže stepen supstancijalne transformacije autoritarnog u demokratsko društvo, odnosno transformacije podanika u autentične građane. Tek kao takve, ove institucije mogu biti nezaobilazne pretpostavke, sredstvo i instrumenti za ekonomski, socijalni i kulturni preporod naše zemlje kao nerazlučivog, ali prepoznatljivog dela savremenog sveta. A one to mogu biti samo onda ako su demokratske po načinu konstituisanja, po sadržaju i načinu rada i po poštovanju odgovarajuće procedure u procesu odlučivanja.

Posve je jasno, (to i iskustva nekih zemalja uverljivo potvrđuju), da proces tranzicije, posebno u prvim godinama njenog provođenja, nužno proizvodi protivrečne posledice. To se, naročito, odnosi na proces grube socijalne polarizacije, neravnopravnost u snošenju troškova tranzicije između pojedinih socijalnih grupa, uvećanje nezaposlenosti, rast cena, smanjenje ili čak gubitak nekih socijalnih prava, te na uvećanje socijalnih konflikata. Te gubitke deprivilegovanih društvenih grupa u ovom procesu potrebno je i moguće delimično amortizovati odgovarajućim socijalnim programima. To je potrebno činiti koliko iz humanih razloga toliko i zbog mogućeg gubitka podrške za sprovođenje daljih reformi. Međutim, ukoliko se reforma ostvaruje dosledno i radikalno (ali postepeno!), njene pozitivne posledice već u kraćem vremenskom periodu počinju da se osećaju na svakom planu.

Zato je najvažnije postići socijalni konsenzus oko nužnosti tranzicije, oko njenih ključnih ciljeva, te oko njenog doslednog ostvarivanja. Bez obzira na to što je reč o bolnom i protivrečnom procesu, on je neminovan i nezaobilazan u procesu uključivanja našeg društva u megatrendove savremenog sveta, pogotovo u njegove pozitivne strane. Prvi znaci ponašanja nove vlasti govore da se krenulo tim putem, i to je najvažnije. Ma koliko bio dug, svaki put započinje, kako to kaže jedna stara jevrejska izreka, prvim korakom!

Selektivna literatura

1. Abrams, D. and Hogg, M.A. (1991), Social Identity Theory, Springer Verlag, New York;
2. Bauman, Z. (1988), Is There a Sociology of Postmodernism?, Theory, Culture and Society, Vol. 5, No. 2-3;
3. Beck, U. (1997), Risk Society, SAGE Publications, London;
4. Bolčić, S. (1995), Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih, Filozofski fakultet, Beograd;
5. Vidojević, Z. (1997), Tranzicija, restauracija i neototalitarizam, IDN, Beograd;
6. Gelner, E. (1983), Nations and Nationalism, Blackwell, Oxford;
7. Golubović, Z. i saradnici (1995), Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba, "Filip Višnjić", Beograd;
8. Group of authors, (1997), Comparative Measures of Freedom 1995-1996, Freedom House, Washington, USA, January 1997;
9. Group of authors, (1988), Dictionary of Sociology, Penguin Books, London;
10. Group of authors, (1996), Risk, Environment and Modernity, SAGE Publications, London;
11. Grupa autora, (1996), Ciljevi i putevi društva u tranziciji, IDN, Beograd;
12. Grupa autora, (1997), Između osporavanja i podrške, IDN, Beograd;
13. Dahrendorf, R. (1989), Homo Sociologicus, Gradina, Niš;
14. Malešević, K. (1995), Palanački duh, kvazi-pluralizam i rat, Interkulturalnost, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd;
15. Malešević, K. (1998), Sociologija i protivrečja demokratske tranzicije, Sociološki pregled, 3-4/98, Beograd;
16. Malešević, K. (1998), O "demokratskoj tranziciji" u Srbiji, Teme, 3-4/98, Niš;
17. Sorman, G. (1997), Velika tranzicija, Knjižarnica Z. Stojanović, Sremski Karlovci, Novi Sad;
18. Starwson, F.P. (1997), Entity and Identity and Other Essays, Clarendon Press, Oxford;
19. Cvetković, V. (1997), Moderna Srbija: potraga za nacionalnim identitetom, Sociološki pregled, 1/97, Beograd;
20. Čolović, I. (1997), Politički simboli, Radio B92, Beograd.

Predrag Jovanović

EFEKTI GLOBALIZACIJE FINANSIJSKOG TRŽIŠTA NA ZEMLJE U TRANZICIJI

Uvod

Finansijske krize koje su, u periodu 1997-99. oštro pogodile Istočnu Aziju i Rusiju pokazuju da je finansijska stabilnost jedan od ključnih preduslova za procese prestrukturiranja i tranzicije privrede. Globalizacija finansijskog tržišta nosi velike mogućnosti za zemlje u razvoju da dođu do preko potrebnog kapitala, ali ih, istovremeno, izlaže i povećanim rizicima od iniciranja poremećaja na makroekonomskom i socijalnom planu. Iskustvo Rusije pokazuje da efekti poremećaja na finansijskom tržištu mogu biti vrlo negativni i potencijalno vrlo opasni po zemlju koja nema izgrađene čvrste institucije i regulativu, što je upravo karakteristika zemalja u tranziciji.

Visoka cena koju tranzitorna privreda može da plati ukoliko bude zahvaćena "uvezenom" finansijskom krizom usled slabih institucija i neizgrađene regulative, nameće potrebu da se istraže uzroci nestabilnosti finansijskih tokova. Na osnovu toga valja definisati mere koje država treba da preduzme kako bi se ublažile fluktuacije finansijskih tokova koje destabilizuju zemlju.

Faktori nestabilnosti finansijskih tokova

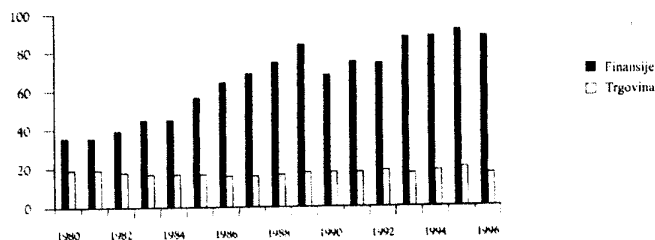
Tokom poslednjih deset godina, obim finansijskih tokova povećavao se neverovatnom brzinom. Međunarodni srednjoročni i dugoročni zajmovi, bilo u vidu kupljenih obveznica ili datih kredita povećali su se sa 0.5 biliona USD u 1988. na 1.2 biliona u 1997. Iako je i međunarodna trgovina robom i uslugama takođe rasla, njena dinamika je višestruko sporija od dinamike finansijskih tokova: 1980. je vrednost finansijskih transakcija bila dva puta veća od trgovinskih, da bi danas bila pet puta veća. Kapitalne transakcije između zemalja članica OECD-a činile su manje od 10% bruto društvenog proizvoda 1980, da bi 1996. prevazišle ukupnu vrednost BDP ove grupe zemalja (slika 1).

Prosečan dnevni obrt na međunarodnom deviznom tržištu porastao je sa 0.2 biliona USD (1986) na 1.6 biliona (1995).

Ukupna vrednost akcija na svetskom tržištu premašivala je 1986. vrednost svetskog bruto društvenog proizvoda 23 puta, da bi 10 godina kasnije taj odnos bio 68:1. Vrednost tržišta derivata (opcije i fjučersi) povećala se za samo šest godina (1991-97) pet puta: sa 7.9 biliona USD na 40.9 biliona (tabela 1).

Slika 1: Globalno finansijsko tržište i trgovina robom i uslugama, 1980-96.

Procenat svetuskog GDP

Izvor: International Finance Corporation (različite godine) i BIS(1997,1998)

Tabela 1. Rast svetskog tržišta derivata 1991-97.

Godina	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.
Milijardi USD	7.869	9.980	16.246	20.166	26.901	35.333	40.940

Izvor: BIS (različite godine)

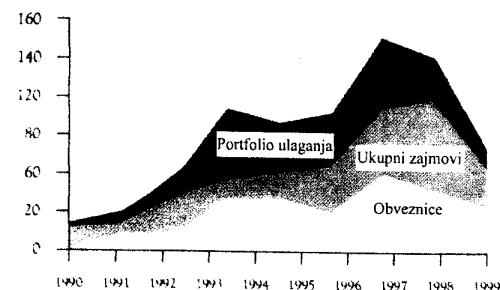
Priliv stranih privatnih ulaganja u zemlje u razvoju porastao je dramatično tokom 90-ih - od 43.9 milijarde USD (1990) na 299 milijardi (1997). Najveći deo došao je u obliku stranih direktnih ulaganja i preko međunarodnog tržišta kapitala. Strane direktne investicije usmerene ka zemljama u razvoju povećale su svoj udeo u ukupnim svetskim direktnim ulaganjima sa 18% sredinom 80-ih na 36% (1997). Finansijska kriza u Aziji 1997. godine oštro je pogodila priliv kapitala sa međunarodnog tržišta kapitala u zemlje u razvoju, ali je zato obim stranih direktnih ulaganja u ove zemlje ostao stabilan (slika 2).

Do većeg priliva stranog privatnog kapitala u zemlje u razvoju došlo je sa napretkom u komunikacijama i informacionim tehnologijama koje su znatno smanjile transakcione troškove. Bržem protoku kapitala doprinelo je, svakako, i stvaranje Euro tržišta, zatim razvoj finansijskih derivata i ekspanzija hedž fondova. Istovremeno su zemlje u razvoju, kao i razvijene zemlje, značajno liberalizovale uslove za ulazak stranog kapitala.

S druge strane, zadržane su raznovrsne državne garancije za banke, korporacije i investitore. To je, u uslovima liberalizacije, ali i neadekvatne regulative od strane države, dovelo do preteranog stranog ulaganja u određene privredne sektore, ali i gomilanja obaveza za koje država garantuje. Kada su investitori shvatili da su preduzeća i banke postali prezaduženi, počeli su da se povlače iz tih zemalja, ostavljajući iza sebe haos na finansijskim tržištima.

Slika 2: Priliv i odliv međunarodnog kapitala u zemlje u razvoju, 1990-99.

Milijardi USD

Izvor: World Bank(2000)

Uzroci i posledice nestabilnosti kapitalnih tokova

U poslednje tri decenije, masovniji prilivi i odlivi kapitala u zemlje u razvoju i iz zemalja u razvoju, bili su često izazivani spoljnim faktorima, posebno onim koji su dolazili iz razvijenih zemalja: naftni šok 70-ih, zatim uklanjanje prepreka slobodnom protoku kapitala između zemalja koji je započeo u zemljama OECD-a 80-ih (da bi se uskoro proširio i na zemlje u razvoju), dok su 90-ih to bile niske kamatne stope, deregulacija i ekspanzija institucionalnih investitora u razvijenim zemljama (kao što su penzioneri i investicioni fondovi, na primer).

Liberalizacija kapitalnih tokova u zemljama OECD-a izvršena je na osnovu Akta o liberalizaciji kretanja kapitala (Code of Liberalization of Capital Movements) i odnosila se na praktično sva kretanja kapitala, uključujući tu i kratkoročne transakcije preduzeća i pojedinaca. Velika Britanija bila je prva zemlja koja je, na osnovu ovog akta, ostvarila punu liberalizaciju u kretanju kapitala 1979, dok su Grčka, Irska, Portugal i Španija bile poslednje u OECD-u koje su napustile kontrolu kretanja kapitala 1992. To znači da su, početkom 90-ih, međunarodne finansijske transakcije bile liberalizovane u prometu hartija od vrednosti, operacijama na novčanom tržištu i kod derivata.

Mnoge zemlje u razvoju sledile su primer OECD-a i krenule u liberalizaciju tokova kapitala sa inostranstvom. Osnovni motiv za liberalizaciju bio je da banke i preduzeća dodu do preko potrebnog kapitala. To se posebno odnosi na dugoročna ulaganja u infrastrukturne projekte za koje je inostrani kapital inače bio zainteresovan, pogotovu kada je domaća valuta bila vezana za dolar.

Iako je liberalizacija otvorila mogućnosti manje razvijenim zemljama da finansiraju svoj razvoj, nerazvijenost institucija i slabosti u vođenju ekonomske politike dovele su do preterane koncentracije u pojedine sektore privrede, kao i u fizički kapital. Uz to, države su pružale različite oblike implicitnih i eksplicitnih garancija, obavezujući se da će držati fiksni kurs, osiguravajući depozite itd.

Takvo ponašanje države delovalo je vrlo stimulatивно na strane investitore koji su zanemarili realne rizike i počeli stihijski da ulaze u jedan broj zemalja u razvoju koje su imale dobre razvojne perspektive, pre svega one u Istočnoj Aziji. Mehanizam je bio jasan: potcenjivanje rizika smanjivalo je cenu kapitala koji je hrlao u azijske zemlje, a to je istovremeno značilo i srazmeran porast obaveza država, jer su se one javljale kao garanti.

U Koreji su se strana ulaganja i krediti koncentrisali u čebolima (chaebols), što je dovelo do prekomernog ulaganja i viška kapaciteta u poluprovodnicima, proizvodnji automobila, brodova i čelika. Odnos između duga i vlasničkog kapitala popeo se 5:1, što znači da je dug premašivao vlasnički kapital pet puta. Prinos po jedinici tako enormno koncentrisanog kapitala sve više se smanjivao, tako da je 1996. pao na svega 2/3 njegove cene. Kada su investitori shvatili da je vlada dala veće garancije nego što realno može da pokrije, počeli su da se povlače. I kao što je kapital dolazio stihijski u Koreju, tako je počeo stihijski i da se povlači iz nje. To se vrlo brzo proširilo i na druge istočnoazijske zemlje koje su se nalazile u sličnoj situaciji. Tako je nastala velika kriza u Istočnoj Aziji 1997. koja je zahvatila i Japan, kao velikog investitora u taj deo sveta.

Koristi i rizici otvorenog tržišta kapitala

Koristi od otvaranja tržišta kapitala su nesporni, ali je iskustvo s kraja 90-ih jasno pokazalo da i rizici, kao i štete po nacionalnu ekonomiju takođe mogu biti vrlo veliki. Neophodno je, dakle, pronaći načine kako da korist od liberalizacije tržišta kapitala premaši potencijalne rizike. Taj put valja tražiti kroz smanjenje rizika.

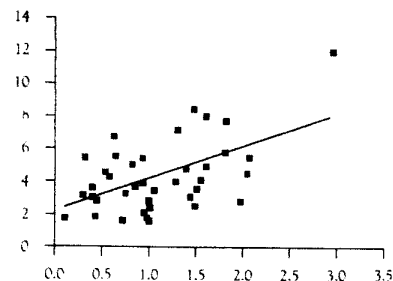
Positivni efekti liberalizacije su, pored toga što zemlji omogućavaju da dođe do dodatnog kapitala iz inostranstva, da podiže efikasnost domaćih finansijskih institucija i da povećava disciplinu u vođenju makroekonomske politike. Liberalizacija koristi i zemljama investitorima jer im pruža veće mogućnosti za ulaganja i za diversifikaciju, čime se smanjuje rizik njihovog portfolia. Ovo je posebno važno danas kada je u razvijenim zemljama izražena tendencija jačanja uloge institucionalnih investitora (penzionari i zajednički fondovi i drugi) koji traže nove mogućnosti za ulaganja i diversifikaciju rizika. Uz to, otvorena tržišta kapitala idu ruku pod ruku sa već liberalizovanim trgovinskim tokovima.

S druge strane, međutim, otvorenost finansijskog tržišta nosi sobom i velike rizike, posebno po zemlje u razvoju. Nestabilnost kapitalnih tokova stvara atmosferu poslovne neizvesnosti u čitavoj privredi, podiže cenu kapitala, obara

dugoročnu stopu investiranja i razvoja i povećava siromaštvo u zemlji. Analiza iskustava 90 zemalja u razvoju potvrđuje jaku korelaciju između nestabilnosti kapitalnih tokova i nestabilnosti privrednog razvoja (slika 3). Istovremeno, utvrđeno je da nestabilnost privrednog razvoja utiče negativno na stopu dugoročnog rasta dohotka po stanovniku.

Slika 3: Korelacija između nestabilnosti privrednog rasta i nestabilnosti priliva kapitala, 1975-96.

Varijabilitet u godišnjim stopama GDP

Varijabilitet u kapitalnim tokovima

Izvor: World Bank(2000)

Neodgovarajuća ekonomska politika, praćena slabom regulativom i nerazvijenim institucionalnim okvirom, ima za posledicu da banke i preduzeća nagomilaju kratkoročne obaveze u odnosu na kratkoročne izvore. U situaciji kada postoje fiksni devizni kurs i garancije depozita, visoko liberalizovani finansijski sektor privući će strane ulagače koji nađu mogućnosti za investicije sa natprosečnim prinosima.

Pored neadekvatno regulisanog, a liberalizovanog domaćeg finansijskog tržišta, drugi bitan faktor nestabilnosti je onaj koji dolazi iz okruženja, tj. sa međunarodnog tržišta. Radi se o tome da međunarodni investitori neretko donose odluke na osnovu faktora i procena koje nastaju daleko od date zemlje u razvoju i koje često nemaju mnogo veze sa njenim stvarnim dugoročnim razvojnim perspektivama. Na primer, procenjeno je da se 30-60% varijacija u prilivu i odlivu kapitala u Latinsku Ameriku i iz nje može objasniti promenama kamatnih stopa u SAD i promenama stopa privrednog rasta zemalja OECD-a. Da bi se ovi efekti sprečili ili bar ublažili, neophodno je da se investitorima i kreditorima na pravi način plasiraju informacije koje bi ih ubedile da se ne povlače. U nedostatku toga, oni će se ponašati kao do sada – ugledaće se jedni na druge, pa će se kapital čas

sjurivati u neku zemlju, da bi, posle nekog vremena, isto tako stihijski počeo da je napušta, ostavljajući za sobom velike negativne posledice po tu zemlju.

Latinska Amerika je osećala negativne posledice (u vidu smanjene stope rasta dohotka po stanovniku i povećanja socijalnih razlika) posle dužničke krize 80-ih još čitavu jednu deceniju. Zemlje Istočne Azije su izgubile oko 500 milijardi USD društvenog proizvoda u samo prve dve godine posle krize (1997-99), ako se pogleda odstupanje od dotadašnjeg razvojnog trenda. Ta suma je 1.3 puta veća od spoljnog duga ovih zemalja iz 1996.

Ovakvi padovi u privrednom rastu posebno teško pogađaju najsiromašnije slojeve stanovništva koji nemaju sredstva da amortizuju pad dohotka. Tako se u Tajlandu, tokom 1998. godine, nezaposlenost udvostručila, a u Koreji utrostručila. Životni standard je pao u Tajlandu te godine za 14%, a u Koreji za čak 22%. u Indoneziji 25%, što je dovelo do dramatičnog povećanja broja siromašnih. Dok je realna nadnica u Tajlandu 1998. pala za 25%, cene hrane su znatno porasle. Troškovi života za najsiromašniju kategoriju stanovnika porasli su za neverovatnih 130%. Time su dobrim delom anulirani rezultati decenijske borbe na smanjenju siromaštva u ovom delu sveta.

Upravljanje rizikom

Prošla i sadašnja iskustva

Bretton Woods-ov sporazum osigurao je visok stepen stabilnosti kombinovanjem:

- a) fiksnih deviznih kurseva,
- b) kontrole kretanja kapitala prema inostranstvu i
- c) kejnzijanskom makroekonomskom politikom na domaćem planu.

Prioritet su imali fiksni devizni kurs i autonomija nacionalne ekonomske politike. Kontrola kapitala bila je prihvaćen standard u međunarodnom monetarnom sistemu, tokom 50-ih i 60-ih godina. Relativna zatvorenost domaćeg tržišta kapitala omogućavala je vođenje fiskalne i monetarne politike koja je bila rukovođena unutrašnjim ciljevima, kao što su: puna zaposlenost, socijalna jednakost itd., bez bojazni da će kapital "pobeći" iz zemlje.

Pošto je, tokom 70-ih, u Zapadnoj Evropi postignuta međusobna konvertibilnost valuta, slobodan protok kapitala između ovih zemalja postaje jedan od prioriteta. Kolaps Bretton-Wood sistema u periodu 1971-73. prelazak na plivajući devizni kurs, rast cena nafte, hronična inflacija i usporevanje privrednog rasta povećali su devizne i kamatne rizike na međunarodnom finansijskom tržištu. Pribeglo se tržišnom rešavanju problema koje se ogledalo u diversifikaciji ulaganja i okretanju derivatima koji od tada doživljavaju bum. Makroekonomska politika

zemalja OECD-a menja težište sa pune zaposlenosti ka smanjenju inflacije, kamatnih stopa i fiskalnog deficita.

Tokom 90-ih, izbile su brojne krize vezane za likvidnost i valute, kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju: Evropski monetarni sistem 1992-3, Meksiko 1994-5, Istočna Azija 1997, Rusija 1998, Brazil 1999. Kada su zemlje u razvoju u pitanju, scenario je bio sledeći: snažan priliv kapitala u prvoj polovini 90-ih i onda nagli zaokret koji je u slučaju Istočne Azije bio reda veličine 10% bruto društvenog proizvoda.

Sve ove krize koje su se odigrale tokom 90-ih nastale su usled nekoliko suštinskih slabosti međunarodnog finansijskog tržišta.

- Zemlje koje su se zaduživale nisu pratile promene u valutnom riziku domaćih banaka i preduzeća. Međunarodne rejting agencije takode nisu, u velikom broju slučajeva, izvršile tačnu procenu rizika zemlje (country risk). Regulatorna tela u zemljama primaocima nisu bila efikasna.
- Gro kapitala koji je ulazio u zemlje u razvoju bio je kratkoročan, tj. plasiran preko kratkoročnih bankarskih instrumenata, pri čemu je najveći deo njih bio pokriven implicitnim garancijama države.
- Kreditni standardi se nisu poštovali, tako da je često dolazilo do prekomernog investiranja u pojedine sektore, što je stvaralo višak kapaciteta i dovelo do znatno bržeg rasta ponude u odnosu na tražnju. Pošto su zemalje u razvoju koje su apsorbovale gro međunarodnih investicija i kredita uglavnom imale fiksni devizni kurs (koji je, svakako, bio jedan od ključnih faktora privlačenja inostranog kapitala), u njima je dolazilo do istovremenog kolapsa i deviznog tržišta (nelikvidnosti) i bankarskog sektora.

Ove slabosti proistekle su iz savremenih promena u finansijskom svetu, kao što su: internacionalizacija bankarskog poslovanja, gubljenje tradicionalnih granica između finansijskih i osiguravajućih poslova, novonastale mogućnosti za ulaganje u zemljama u razvoju, snažan rast ponude kapitala usled ekspanzije komercijalnih banaka, penzionih fondova, hedž fondova i osiguravajućih kompanija. Ove promene postavile su nove zahteve pred države u pogledu politike koju će voditi i na međunarodnom i na unutrašnjem planu, kao i kada su u pitanju finansijske institucije i preduzeća.

Okvir za upravljanje rizikom u savremenim uslovima

U narednom izlaganju biće razmotreno kakvu politiku zemlja treba da vodi kako bi ublažila velike oscilacije u tokovima kapitala, a ako do kapitalnih udara ipak dođe, kako da se posledice ublaže. Otvaranje domaćeg finansijskog tržišta moralo bi da bude praćeno stvaranjem regulatornog okvira i odgovarajućeg instrumentarijuma za kontrolu kratkoročnih tokova kapitala. Takođe je važno da se

vodi i adekvatna socijalna zaštitna politika, kao i odgovarajuća redistributivna politika.

Otvaranje finansijskog tržišta postavlja znatno veća ograničenja pred vladu u pogledu vođenja nacionalne ekonomske politike, nego što je to slučaj kod otvaranja tržišta robe i usluga. Liberalizacija tržišta kapitala postavlja dosta jaka ograničenja u pogledu autonomije makroekonomske politike – potezi se moraju pažljivo vući kako ne bi došlo do bekstva kapitala. Stoga, prema široko prihvaćenom shvatanju čiji su tvorci Robert Mundel i J. Marcus Fleming, zemlja može da ostvari istovremeno samo dva od sledeća tri cilja: liberalno tržište kapitala, fiksni devizni kurs i autonomiju monetarne politike.

U današnje vreme, države se suočavaju sa potrebom da odgovore na dva protivurečna zahteva: jedan je želja da se tržište kapitala što više otvori prema inostranstvu kako bi se privukao strani kapital, a drugi je da sačuvaju autonomiju u vođenju makroekonomske politike neophodnu da bi se ostvarili ekonomski i socijalni ciljevi. Na primer, do sukoba u ostvarivanju ta dva cilja dolazi kada se vlada nađe pod pritiskom da počne da, putem poreskih instrumenta, vrši redistribuciju dohotka kako bi se ublažile socijalne tenzije i time ugrozi disciplinu u vođenju makroekonomske politike koja se od nje očekuje kada otvori tržište kapitala prema svetu.

To znači da država mora da balansira, s jedne strane, između svoje odgovornosti prema građanima u pogledu ekonomske i socijalne stabilnosti, a s druge strane, poteza koji bi nagnali kapital da, u uslovima kada se široko otvore vrata prema svetu, pobegne iz zemlje. Naime, ako se stranim investitorima ne dopadne ekonomska politika koju zemlja vodi, oni mogu, pošto je finansijsko tržište otvoreno, vrlo lako da odu u neku drugu zemlju ili region, ostavljajući stanovnicima date zemlje da podnesu troškove te seobe koji su, kao što pokazuje primer zemalja Istočne Azije, često vrlo visoki. Rizik od bekstva kapitala, koji postaje realnost kada se finansijsko tržište otvori, povećava ekonomsku neizvesnost (i rizik) u datoj zemlji i samim tim otpor domaćeg stanovništva. Stoga, da bi vlada obezbedila političku podršku za otvaranje domaćeg finansijskog tržišta, ona mora građanima da pokaže na koji način misli da ublaži potencijalne negativne efekte do kojih može doći ukoliko strani kapital odjednom krene da se povlači iz zemlje.

Pošto od liberalizacije finansijskog tržišta najviše koristi imaju bogati slojevi, dok troškovi, u slučaju bekstva kapitala, najteže pogađaju siromašne slojeve, država mora da pripremi odgovarajuće zaštitne socijalne programe, kao i programe redistribucije. Time bi se ublažili negativni efekti potencijalnog bekstva kapitala iz zemlje i ubedilo stanovništvo da pruži političku podršku liberalizaciji. Pri tom, što se glas naroda više uvažava (drugim rečima, što je demokratija veća), to država pre mora da uspostavi instrumente i mehanizme koji će ublažiti socijalne poremećaje usled bekstva kapitala.

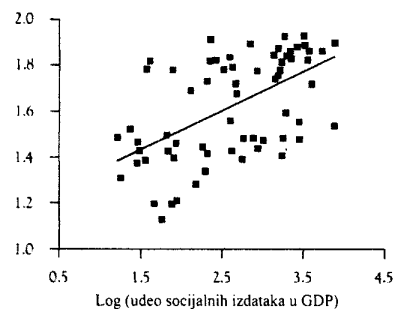
Iskustvo zemalja OECD-a, tokom 90-ih kada se odvijao proces liberalizacije finansijskih tržišta ove grupe zemalja, ilustrativno pokazuje kako su ove zemlje

morele da naprave redistributivne programe i programe socijalne zaštite da bi dobile "zeleno svetlo" od građana da otvore domaće finansijsko tržište. Rashodi za zdravstvo, obrazovanje i socijalnu zaštitu su, u zemljama OECD-a, u periodu 1991-97, činili u proseku oko 25% bruto društvenog proizvoda, dok su se u manjim zemljama, poput Danske, Norveške i Švedske ona kretala oko 30%. Empirijska istraživanja su utvrdila jasnu korelaciju između socijalnih izdvajanja, stepena demokratije (izraženog kao nivo političkih i građanskih sloboda) i otvorenosti finansijskog tržišta (slika 4). Slična korelacija između stepena otvorenosti i redistribucije utvrđena je i kod procesa liberalizacije i globalizacije u trgovini robom i uslugama koji se odvijao pre toga.

Empirija pokazuje da su skoro sve današnje razvijene, demokratske zemlje liberalizovale tržišta kapitala. To navodi na pretpostavku da su finansijska otvorenost i demokratija povezani sa nivoom dohotka po stanovniku. Naime, većina bogatih zemalja ima razvijen finansijski sektor, visok nivo makroekonomske stabilnosti, vladavinu prava, jake i stabilne institucije koje garantuju građanske i političke slobode i otvoreno finansijsko tržište.

Slika 4: Korelacija između finansijske otvorenosti i socijalnih izdataka

Indeks finansijske otvorenosti

Izvor: World Bank (2000)

Međutim, nedavna istraživanja su pokazala da razvijenost zemlje (tj. nivo dohotka po stanovniku) samo delimično objašnjava zašto su demokratska društva otvorena za liberalizaciju tržišta kapitala. Drugi bitan faktor koji je uticao na njihovu otvorenost jeste to što je uspostavljena koordinacija na međunarodnom nivou u oblasti makroekonomske politike i što postoje regulativa i kontrola tokova kapitala. Ova koordinacija, oličena u sporazumima kao što su: Bazelški sporazum iz 1992, kao i potom usvojeni Osnovni principi efikasne kontrole banaka, imaju za cilj da utiču na očekivanja u pogledu kretanja kamatnih stopa i deviznih kurseva,

čime se preventivno deluje na potencijalne poremećaje koji mogu izazvati nagle pokrete kapitala sa jednog tržišta ka drugom.

Kontrola kapitala može biti alternativni način razrešavanja sukoba između finansijske liberalizacije i makroekonomske autonomije. Ovaj pristup oživeo je u Aziji i Latinskoj Americi nakon krize, u periodu 1997-99. Kontrola kapitala, pre svega kratkoročnih tokova, može biti efikasna u smanjivanju nestabilnosti koje se javljaju u uslovima nedovoljne razvijenosti domaćeg finansijskog tržišta, euforičnog i paničnog ponašanja stranih ulagača i postojanja strukturnih problema u platnom bilansu – dakle, situaciji karakterističnoj za manje-više sve zemlje u razvoju.

Postoji više instrumenata koji su na raspolaganju u cilju kontrole kapitalnih tokova: pokrivenost likvidnošću, obavezna rezerva na rizičan kratkoročan kapital i dr. Argentina i Meksiko su koristili stanje likvidnosti banaka kao osnovu za odobravanje kratkoročnih rizičnih pozajmica u periodu 1991-98, dok je Čile koristio instrument obavezne rezerve.

Čileanski model regulacije tokova kratkoročnog kapitala privukao je značajnu pažnju među zemljama u razvoju zato što je bio zasnovan na tržišnom mehanizmu, transparentan i lak za demontiranje.

Sa uspostavljanjem demokratije 1990, čileanska vlada je usvojila jasan kurs ka otvaranju ne samo tržišta robe i usluga već i kapitala. Međutim, istovremeno sa otvaranjem, Čile je počeo da realizuje pažljivo dizajniran program socijalne pomoći. Prioritet su imali: zdravstvo, obrazovanje i pomoć domaćinstvima. Socijalni izdaci povećani su, u periodu 1987-94, za 75%, što je dovelo do značajnog smanjenja siromaštva.

Pošto je u periodu 1988-90. došlo do velikog priliva kapitala. Centralna banka je 1991. uvela obaveznu rezervu banaka za određene kapitalne prilive. Istovremeno, napuštena su administrativna ograničenja na izlazak kapitala iz Čilea, uključujući tu i ograničenje domaćim bankama koliki procenat aktive mogu da im čine ulaganja u inostranstvu. Isto to ograničenje je ukinuto i za domaće osiguravajuće kompanije i penzione fondove. Takođe je ukinuta obaveza izvoznika da devize ostvarene prodajom u inostranstvu moraju da predaju Centralnoj banci.

Rezultat je bio promena ročne strukture kapitala koji je ulazio u Čile – smanjio se priliv kratkoročnog kapitala, a povećao dugoročni. Regulativa je imala anti ciklični karakter: uvedena je 1991. posle velikog priliva kapitala koji je "zapljusnuo" Čile u periodu između 1988-90, a napušten septembra 1998, kada je prestala potreba za njom, nakon svetske finansijske krize.

Zaključak

Kod integracije tržišta kapitala zemlja se može suočiti sa dve vrste problema. Prvi od njih zavisi od brzine kojom zemlja ukida administrativnu kontrolu nad tokovima kapitala. Drugi je vezan za mere koje treba da smanje rizik od velikih oscilacija kapitala.

Cilj je, naravno, da se izgrade mehanizmi koji će omogućiti da koristi od integracije premaše cenu koja se može platiti. Isti faktori koji omogućavaju i podstiču integraciju i čine je sve isplativijom (tehnološki napredak i bogatija investiciona ponuda) istovremeno i povećavaju rizik od paničnog povlačenja kapitala i od izazivanja duboke krize u zemlji koja ima relativno plitko tržište.

Vođenje dobre makroekonomske politike je bitan, ali ne i dovoljan uslov da bi zemlja sebi osigurala održivi razvoj na duži rok. Održivi razvoj traži da zemlja ukloni faktore koji privlače pre svega kratkoročan, riziku sklon kapital koji izaziva nestabilnost kapitalnih tokova. To podrazumeva efikasniju domaću regulativu i jačanje kontrole domaćih banaka, kao i ostalih finansijskih posrednika i unapređenje upravljanja u preduzećima.

Pored toga, neophodno je da država stvori mehanizme koji će gradane zaštititi od udara izazvanih poremećajima na tržištu kapitala. Ti mehanizmi mogu delovati kroz tržište ili imati karakter redistribucije.

Posmatrano na duži rok, globalizacija kapitalnih tokova zahteva regulatorni okvir koji će obezbediti transparentnost u kretanju kapitala, osigurati vladavinu prava, efikasnost u primeni propisa i mehanizama čiji je cilj smanjivanje rizika.

Dodatak

Finansijska otvorenost meri se stepenom kontrole i/ili restrikcija transakcija tekućeg i kapitalnog računa. Pokazatelj predstavlja jednostavnu aritmetičku sredinu kvantitativnih mera 25 pojedinačnih stavki vezanih za izvozna i uvozna plaćanja, nevidljive transakcije, transakcije vezane za kapitalni račun itd.

Svaka od 25 transakcija ocenjuje se od 0 do 2, u zavisnosti od stepena otvorenosti (0 označava zatvorenost, a 2 potpunu otvorenost):

0.0 Zakoni i/ili regulativa postavljaju kvantitativna i druga ograničenja na transakciju, kao što su, na primer: dozvole ili zahtevi u pogledu rezervi, čime se praktično potpuno onemogućava data transakcija

0.5 Zakoni i/ili regulativa postavljaju kvantitativna i druga ograničenja na transakciju, kao što su, na primer: dozvole ili zahtevi u pogledu rezervi, čime se delimično onemogućava data transakcija

1.0 Zakoni i/ili regulativa propisuju da data transakcija mora da bude odobrena od strane nadležnih organa ili da podleže oštrom oporezivanju

1.5 Zakoni i/ili regulativa propisuju da data transakcija bude registrovana, ali ne mora za nju da se traži odobrenje nadležnih organa i ne podleže oporezivanju

2.0 Nijedan propis ne zahteva da transakcija bude odobrena ili registrovana i oslobođena je poreza

Tabela 1: Međunarodne transakcije

Kategorija	Vrsta transakcija
Uvoz i uvozna plaćanja	Finansijski zahtevi za uvoz Dokumentacija potrebna za odobravanje deviza za uvoz Uvozne dozvole i druge necarinske mere Oporezivanje uvoza i/ili carine Monopol države na uvoz
Izvoz i prihodi od izvoza	Repatrijacija Finansijski zahtevi Zahtevana dokumentacija Izvozne dozvole Oporezivanje izvoza
Plaćanja za nevidljive transakcije i tekući transferi	Kontrola ovih plaćanja
Prihodi od nevidljivih transakcija i tekućih transfera	Repatrijacija Ograničenja na korišćenje ovih sredstava
Transakcije kapitalnog računa	Hartije od vrednosti Instrumenti tržišta novca Derivati i drugi instrumenti Komercijalni krediti Finansijski krediti Garancije Direktna ulaganja Likvidacija direktnih ulaganja Transakcije vezane za nekretnine Kretanja kapitala fizičkih lica Komercijalne banke i druge kreditne institucije Institucionalni investitori

Izvor: MMF (1998)

Na bazi ove metodologije, sačinjen je indeks finansijske otvorenosti za zemlje obuhvaćene istraživanjem. Na osnovu vrednosti indeksa, zemlje su podeljene u četiri osnovne kategorije: otvorene, dosta otvorene, delimično zatvorene i dosta zatvorene. Kao što je već istaknuto, što je vrednost indeksa veća, to je zemlja finansijski otvorenija.

Tabela 2: Priliv i odliv međunarodnog kapitala u zemlje u razvoju, 1990-1999

Otvorene Zemlja	Indeks	Pretežno otvorene Zemlja	Indeks	Delimično zatvorene Zemlja	Indeks	Pretežno zatvorene Zemlja	Indeks
Argentina	1,78	Filipini	1,59	Bahami	1,36	Bangladeš	1,21
Australija	1,77	Ekvador	1,54	Belize	1,44	Barbados	1,28
Austrija	1,92	Honduras	1,56	Benin	1,48	Butan	1,19

Otvorene Zemlja	Indeks	Pretežno otvorene Zemlja	Indeks	Delimično zatvorene Zemlja	Indeks	Pretežno zatvorene Zemlja	Indeks
Bahrein	1,73	Hrvatska	1,54	Bocvana	1,48	Brazil	1,19
Belgija	1,88	Izrael	1,59	Bugarska	1,46	Etiopija	1,12
Bolivija	1,79	Mongolija	1,56	Burkina Faso	1,49	Indija	1,20
Danska	1,92	Poljska	1,54	Burundi	1,39	Malavi	1,26
Egipat	1,81	Slovačka	1,58	Češka	1,48	Malezija	1,34
El Salvador	1,91	Slovenija	1,50	Čile	1,43	Maroko	1,27
Estonija	1,88	Turska	1,52	Dominikanska Republika	1,49	Pakistan	1,31
Finska	1,83			Gana	1,43	Sirija	1,20
Francuska	1,73			Indonezija	1,46		
Grčka	1,91			Južnoafrička Republika	1,44		
Gvajana	1,72			Kamerun	1,41		
Gvatemala	1,73			Kape Verde	1,39		
Holandija	1,87			Kina	1,37		
Kanada	1,92			Kolumbija	1,38		
Nemačka	1,84			Kongo	1,42		
Irska	1,93			Koreja	1,42		
Island	1,74			Kostarika	1,48		
Italija	1,84			Lesoto	1,41		
Jamajka	1,76			Mađarska	1,49		
Japan	1,73			Mali	1,49		
Kuvajt	1,77			Malta	1,40		
Latvija	1,88			Moldavija	1,46		
Litvanija	1,85			Mozambik	1,41		
Luksemburg	1,93			Namibija	1,33		
Mauricijus	1,82			Papua Nova Gvineja	1,36		
Meksiko	1,69			Rumunija	1,48		
Nikaragva	1,82			Ruska federacija	1,43		
Norveška	1,83			Sri Lanka	1,43		
Novi Zeland	1,90			Tajland	1,46		
Panama	1,90			Tunis	1,39		
Paragvaj	1,81			Ukrajina	1,36		
Peru	1,90						
Portugalija	1,84						
Singapur	1,78						
Sjedinjene Države	1,85						
Španija	1,82						
Švajcarska	1,88						
Švedska	1,86						
Trinidad i Tobago	1,67						
Urugvaj	1,77						
Velika Britanija	1,86						
Venecuela	1,84						
Zambija	1,79						

Izvor: World Bank(2000)

Literatura

1. Bank for International Settlements (BIS), *Annual Report*, (1997,1998), Basel, Switzerland
2. International Finance Corporation, *Emerging Stock Markets Factbook*, Washington,D.C.
3. International Monetary Fund, *Fiscal Reforms in Low-Income Countries*, 1998, Washington,D.C.
4. World Bank, *Engendering Development*, Oxford University Press, 2000, New York

Milorad Filipović

MOGUĆNOSTI OSTVARIVANJA TRANZITORNIIH PROCESA U SR JUGOSLAVIJI

U poslednjih deset godina retko koji izraz je toliko eksploatisan na prostorima bivših socijalističkih zemalja kao što je to slučaj sa pojmom tranzicija. Početkom devedesetih godina postalo je jasno da privrede i uopšte celokupan društveni sistem velikog broja evropskih zemalja koje su sebe nazivale socijalističkim moraju pronaći način da se transformišu iz zatvorene, centralno-planske u tržišno orijentisanu privredu, povezanu i integrisanu pre svega sa razvijenim delom Evrope, odnosno Evropskom unijom kao vodećim polom rasta u ovom delu sveta. Od samog starta bilo je manje-više jasno da se ne radi o akciji koja se može organizovati i voditi jednokratno, već o procesu koji će tražiti veliki protok vremena i angažovanja sredstava da bi se efikasno okončao. Međutim, o koliko složenom procesu se radi nije se moglo sagledati u samom startu, jer se prosto verovalo da je dovoljno izvršiti određene, pre svega političke promene, a da će se sve posle toga odvijati gotovo automatski, po pravilima delovanja tržišnih mehanizama poznatih u ekonomskoj teoriji. O koliko i kakvoj zabludi se radilo pokazalo je vreme, odnosno protok deset godina tranzicije koja se odvijala na prostoru zemalja Centralne i Istočne Evrope, a samo delimično i na Balkanu, tj. kako se moderno označava u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi. U najnaprednijim zemljama u tranziciji, kao što su Češka, Slovenija, Poljska i Mađarska uveliko se svode računi tranzitornih promena, samerava se početno i dostignuto stanje i one se s pravom označavaju kao savremene tržišne privrede, sa privrednim sistemima kompatibilnim sa zemljama Evropske unije, ka čijem članstvu inače sve zemlje u tranziciji teže. Međutim, sprovođenje tranzitornih procesa u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi (u daljem tekstu zemlje SEE) daleko zaostaje i stvara se sve veći jaz između ove dve grupe zemalja koje se označavaju kao napredne i zaostale zemlje u tranziciji. Reforme koje su sprovedene u SEE nisu dale očekivane rezultate, pre svega zbog nespremnosti za njihovu doslednu primenu koja je često veoma bolna i na kratak rok političko-socijalno nepoželjna, ali i zbog nedostatka realne podrške razvijenih zemalja kakvu su imale napredne zemlje u tranziciji.¹

U proteklih deset godina prostor sadašnje Jugoslavije karakterisala su događanja koja su prvenstveno vezana za političku paradigmu u organizaciji društvene hijerarhije. Naime, ekonomija i sa njom povezana pitanja razvoja, standarda stanovništva i pune zaposlenosti proizvodnih faktora bila su u čitavom

¹ Po pitanjima realne podrške dovoljno bi bilo pogledati podatke o ukupnom iznosu investicija (portfolio i FDI) u dve grupe zemalja, pa sve automatski postaje kristalno jasno. Lideri u tranziciji, Poljska, Mađarska i Češka su ujedno i zemlje sa ubedljivo najvećim prilivom stranog kapitala u proteklih deset godina.

periodu od 1991. godine do danas potisnuta u drugi plan. Kao osnovno nam je nametnuto pitanje preživljavanja pojedinaca i porodice, odnosno u animalističkom smislu rečeno održavanje vrste makar i na minimalnom nivou funkcionisanja, a pitanja prostog rasta, a kamoli razvoja ostavljena su stalno za neka bolja vremena, kada se "steknu uslovi". Osnovni neekonomski faktori koji su presudno uticali na performanse domaće privrede u protekloj deceniji su: prvo, raspad nekadašnjeg jedinstvenog tržišta, sa oko 24 miliona potrošača i sa kupovnom moći od oko 3.500 US\$ p.c., a mereno po kupovnoj snazi preračunato je na oko 5.500 US\$; drugo, međunarodna izolacija zemlje koja se, u manjoj ili većoj meri, održavala gotovo devet godina, od kraja 1991. kada je uvedena od strane EU, do kraja 2000, godine što je za posledicu imalo autarkičan razvoj privrede u uslovima izolovanosti, a sve zasnovano na principu "samodovoljnosti i oslanjanja na sopstvene snage"; treće, rat na prostoru bivše SFRJ i sa time povezane sve vrste pomoći koju je sadašnja Jugoslavija izdvajala i kao odliv imala u svojim nacionalnim računima (prema nekim podacima u 1992-93. godini ta pomoć se kretala na nivou od čak 13% društvenog proizvoda, odnosno bila je nešto veća od ukupnog obima investicija); četvrto, bombardovanje SR Jugoslavije od strane NATO-a, što je za posledicu imalo pad društvenog proizvoda u 1999. godini za blizu 25%, a direktne i indirektno štete kao posledica bombardovanja procenjene su od strane nekoliko domaćih i inostranih izvora u rasponu od 35 do čak 50 milijardi US\$. Navedena četiri neekonomska faktora razorno su delovala na privredu i stanovništvo sadašnje Jugoslavije tako da je ovo područje od nekadašnjeg lidera u tranziciji među evropskim zemljama² dospelo na samo dno zemalja po uspešnosti tranzicije.

Na sve neekonomske pritiske iz okruženja politički sistem koji je vladao tokom devedesetih godina odgovarao je porastom represivnosti i retrogradnosti privrednog sistema. Postepeno je otpočet proces samozatvaranja i nametanja tzv. unutrašnjih sankcija, koje su dodatno, a katkada i znatno više od spoljašnjih, delovale destimulativno na privredne subjekte. Kroz najrazličitije oblike smišljanja zabrana, ograničenja, nameta i sličnog, a sve u vidu čuvenih vladinih uredbi, odnosno kroz derogiranje zakonodavne vlasti, sistem se polako, ali sigurno udaljavao od dostignutog, ne malog stepena tržišnosti kakav je imao početkom devedesetih godina i postepeno se prelazilo na administrativno-neplansku privredu u kojoj učesnici na tržištu nisu mogli da planiraju svoje aktivnosti ni nedelju dana unapred, a kamoli na duži rok. U takvim uslovima opšte nesigurnosti uloga, nepostojanja efikasne zaštite prava svojine i ugovora, gotovo pune zaštite dužnika na štetu poverilaca, uz sudski sistem koji je delovao selektivno, a ne profesionalno, razumljivo je što su stimulisani kao opšte društveni model ponašanja neprimerena

lična i opšta potrošnja uz beg kapitala u inostranstvo, a destimulisani proizvodnja i kakva-takva investiciona ulaganja.

Stanje jugoslovenske privrede koje imamo na početku 2001. godine govori o zabrinjavajućim nedostacima privrednog sistema, njegovoj izuzetno visokoj administrativnosti i arbitarnosti i potrebi za reformama kakve nisu sprovedene u većini zemalja u tranziciji. Na žalost, na osnovu do sada sprovedenih mera može se govoriti o skoro isključivom bavljenju nove vlasti pitanjima liberalizacije ekonomskog sistema i njegove deregulacije, pre svega na planu cena i spoljnotrgovinskog režima, što bi bila pohvalna orijentacija ukoliko bi bila praćena drugim merama koje bi domaće privredne subjekte stavljale u koliko-toliko ravnopravan položaj u konkurenciji iz okruženja (misli se pre svega na mere na planu industrijske politike, podsticanja investicija i proizvodnje i drugima koje treba da doprinesu razvoju realnog sektora, kao i na mere politike jačanja konkurencije i antimonopolnu politiku). Sa druge strane, nasuprot takvom nepovoljnom stanju imamo jasno i nekoliko puta ponavljano orijentaciju da "hoćemo samo prvoklasne inostrane investitore, prvoklasne evropske banke i druge partnere sa kojima ćemo saradivati" što u priličnoj meri odudara od naših realnih mogućnosti za privlačenje takvih partnera. Pored svega ostalog, naša privreda ostaje, barem u srednjem roku, opterećena sa dva strukturna debalansa koji značajno onemogućavaju ostvarivanje boljih performansi, a koji su nasleđeni iz vremena bivše Jugoslavije i nisu rešavani tokom devedesetih godina. To su, prvo, unutrašnji deficit oličan u prekomernom obimu javne potrošnje, neprimerenom našem nivou nacionalnog dohotka, i drugo, platno-bilansni deficit koji je rezultat negativnog bilansa kako na strani spoljne trgovine (uz čast izuzetka usluga), tako i na strani kapitalnih transakcija.³ Rešavanje ova dva debalansa koji predstavljaju stalni faktor destabilizacije ekonomskog i socijalnog sistema neće biti ni malo jednostavno, a pogotovo ne kratkoročno. Stoga se u narednih nekoliko godina (barem 2-3) nije realno nadati stabilizaciji makroekonomskih kretanja u SRJ osim uz uslov izuzetno visokog priliva stranog kapitala (na nivou od preko 2-2,5 milijarde US\$ godišnje) ili po cenu velikih socijalnih poremećaja usled redukcije socijalnih davanja, a i jedno i drugo prilično je nerearno.

Period gotovo decenijske međunarodne izolacije Jugoslavije značajan je u svetskim okvirima pre svega po nestanku tripolarne političke podele sveta na blok razvijenih tržišnih privreda, blok istočnoevropskih socijalističkih privreda i blok nesvrstanih zemalja. Umesto toga tokom devedesetih godina dolazi do jačanja procesa integracije i regionalizacije svetske privrede. Stvaraju se ili do kraja profilisu regionalne ekonomske integracije koje "gospodare" pojedinim delovima

² Podseća se da je proces privatizacije i transformacije društvenog kapitala na prostoru nekadašnje SFRJ bio najintenzivniji upravo u Vojvodini i na široj teritoriji Beograda, a to je bilo praćeno velikim početnim prilivom inokapitala i posebno njegovom zainteresovanošću za proširivanje saradnje.

³ Podaci koji su u poslednje vreme sve prisutniji u javnosti o visini spoljnog duga Jugoslavije, kako u apsolutnom iznosu tako i po stanovniku, odnosno mereno visinom opterećenja domaće privrede i izvoza, pokazuju svu težinu problema spoljnog duga koji se i dalje kumulira i raste iz dana u dan.

sveta i to: NAFTA i LAFTA na području američkog kontinenta, EU kao zajednica za sada petnaestorice, ali sa perspektivom daljeg značajnog proširivanja i ASEAN ili integracija azijsko-pacifičkih zemalja. Svakako da je za nas najznačajniji proces integracije u Evropi, oličen u dominaciji EU kao najmoćnije svetske grupacije zemalja.

Proces globalizacije svetske privrede, koji je omogućen pre svega razvojem telekomunikacija i informatičkih tehnologija, nametnuo je pravila globalne konkurencije kao uslova za uključivanje u svetske ekonomske tokove. Na takvom tržištu, na kome vlada daleko viši stepen informisanosti potrošača, nema mesta za neefikasne, nepreduzumljive i pogotovo za nekooperativne. Suština konkurentnosti postala je inovativnost i preduzimljivost, a pravilo "inoviraj ili umri" postalo je dominantno na tako globalizovanom tržištu. Na takvom, globalnom tržištu do punog i ogoljenog izražaja dolazi dominacija kapitala i pravila da jači i bogatiji diktiraju uslove ponašanja na njemu za sve. Upravo stoga dolazi do pojave ogromnog broja kupovina preduzeća i njihovog spajanja (moderno rečeno akvizicija i merdžera), jer su preduzeća svesna da samo najjači opstaju u takvoj konkurenciji.

U novonastalim uslovima saradnje na mikro nivou postala je neophodna i izmena pravila ponašanja na makro nivou. To se pre svega ogleda u smanjivanju administrativne moći države, u čemu je ključna uloga procesa deregulacije i privatizacije nacionalnih privreda, kako u razvijenim tako i u zemljama u tranziciji: drugo, nametnula se potreba za međunarodnom koordinacijom kako bi mogli da se sprovedu mnogobrojni ciljevi ekonomske politike koji često mogu međusobno biti vrlo konkurentni, pa čak i isključivi; došlo je do drastičnog snižavanja nivoa uticaja savremenih država na privredna kretanja, a gotovo do potpunog eliminisanja unilateralnih akcija, preduzetih bez koordinacije sa okruženjem; takođe i kriterijumi uspešnosti ekonomskih politika su konvergirali, pa se nametnulo kao pravilo vođenje stabilne i konzistentne ekonomske politike, uz vođenje strukturne politike i ustanovljavanje efikasnih institucionalnih regulativa komplementarnih sa svetskim standardima. Globalizacija svetske privrede, makar njenog najrazvijenijeg dela, potpomognuta je liberalizacijom spolnotrgovinskih režima i režima priliva stranog kapitala, tako da se može govoriti o globalnom i liberalizovanom finansijskom tržištu i tržištu robe i usluga. Nasuprot tome, tržište radne snage je u poslednjih dvadesetak godina u značajnoj meri postalo restriktivno uz nametanje ograničavanja kretanja radne snage kroz stroge režime i kontrolu ulaska i izlaska potencijalnih migranata na tržišta razvijenih zemalja.

Globalizacija kao dominantni proces u svetskoj privredi na prelasku u XXI vek nije međutim ni ravnomerno rasprostranjena u svetu, niti su njeni efekti isključivo pozitivni. Prvo, dominantna karakteristika ovog procesa je jačanje jaza između dva pola zemalja – najbogatijih i najsiromašnijih, što se ogleda u divergentnim kretanjima stopa rasta koje ove grupe zemalja ostvaruju u poslednjih dvadeset godina. Drugo, centralna područja globalizacije u svetu koncentrisana su

na nekoliko širih regiona, i to: (I) SAD - Kanada, (II) EU sa pridruženim okruženjem i (III) zemlje Dalekog istoka oličene u nazivu "azijski tigrovi", uz Japan kao nesumljivog lidera tog regiona. Treće, negativni efekti globalizacije i liberalizacije svetske privrede ogledaju se u drastičnim izmenama društveno-ekonomskih sistema niza zemalja koje potpadaju pod njihov uticaj, naglom padu sistema socijalne zaštite koji je decenijama bio u njima prisutan, porastu nezvesnosti i nesigurnosti održavanja i/ili rasta nivoa životnog standarda i negativnim efektima pogoršane distribucije porasta nacionalnog proizvoda (pogoršanje Gini koeficijenta). Na žalost, mnoge zemlje, a pogotovo manje i nerazvijene, nisu u prilici da mogu da biraju između uključivanja ili ne u proces globalizacije svetske privrede. Alternativa na ovom planu je proces marginalizacije koji se ogleda u postepenom, ali sigurnom gubljenju razvojnog tempa, rastu zaostajanja za zemljama sa kojima se danas može porediti takva zemlja i sigurnom zadobijanju statusa regionalne provincije u ekonomskom smislu. Posledice takve autistične politike i odsutnosti sa glavnih mesta događanja najočiglednije su na primeru SR Jugoslavije prilikom poređenja početka i kraja protekle decenije na njenim prostorima. Od nekadašnje zemlje - lidera u procesu tranzicije i kandidata kako za regionalnog lidera tako i za pridruženog člana EU, postali smo jedna od najsiromašnijih evropskih zemalja, na samom dnu liste po uspešnosti tranzicije, uz razorenu infrastrukturu i privredne kapacitete i sa (ostarelim) stanovništvom čiji najproduktivniji i najobrazovaniji deo nije više na ovim prostorima. Evropska pozornica u trenutku našeg silaska sa nje (1991) i u trenutku ponovnog vraćanja (2000) dve su potpuno različite stvari, sa novim glumcima i rasporedom uloga, gde su nekadašnji epizodisti preuzeli naše role. Ukoliko to ne shvatamo i ne prilagodimo se tome, nemamo šta da tražimo u novom globalnom rasporedu snaga. Stoga se Jugoslavija kao deo Balkana mora orijentisati pre svega na saradnju sa svojim neposrednim okruženjem kroz puno i efikasno učešće u Paktu za stabilnost. Na tom nivou saradnje naša privreda može imati određene šanse za konkurentnost, a radi se o tržištu koje je ipak sa oko 60-65 miliona potrošača i sa dostignutim nivoom razvijenosti sličnom našem. Međusobna saradnja kroz neki od modaliteta jačanja spoljne trgovine i uopšte privredne saradnje, pruža pozitivne efekte širenja tržišta, korišćenja komparativnih prednosti i odmeravanja snaga na tržištu sa konkurencijom sličnih potencijala. Tek nakon iskorišćavanja tih efekata, što bi se odrazilo i na rast ukupnog nivoa razvijenosti zemalja regiona, one će biti spremne za ulazak na globalno evropsko tržište i konkurenciju koja vlada na njemu. Prerani ulazak na takvo tržište ne bi značio ništa drugo do dobrovoljno stavljanje omče na vrat, jer naša preduzeća i ukupna infrastruktura kao njihova podrška, nisu jednostavno spremna i sposobna da odmah uđu na globalno tržište. Proces reformi koji je otpočet krajem 2000. godine tražiće, pored dobrog osmišljavanja i istrajnosti na njegovom sprovođenju, prvo, veliki priliv inostranog kapitala, znanja i tehnologija, i drugo, neophodan protok vremena (4 -5 godina) da bi se mogli okarakterisati kao tržišna, izvozno orijentisana privreda, u potpunosti integrisana u svetske i evropske tokove, ka čemu deklarativno težimo. Stoga se kao potpuno opravdana ispostavila političko-

-razvojna orijentacija zemlje koju smo postavili još početkom 1998. godine prilikom izrade predloga dokumenta "Strategija razvoja SR Jugoslavije do 2020. godine": (I) ulazak u procese regionalne integracije i jačanje saradnje sa susednim zemljama do 2005. godine; (II) ulazak u punopravno članstvo EU do 2010. godine i (III) u periodu do 2020. godine nastojanja za ulazak u EMU. Krajnje je vreme da neki od naših najodgovornijih političara izađu u javnost sa jasno opredeljenim stavovima po pitanjima dinamike budućih događanja oko našeg integrisanja u proces globalizacije, jer će nam se u suprotnom sve više dešavati čuđenja tipa "nije nam jasno zašto se narod buni i nije zadovoljan brzinom promena koje se ostvaruju". Raskorak između predizbornih obećanja i realnih mogućnosti za njihovo brzo ostvarivanje, barem na planu ekonomije i životnog standarda, postaje sve očitiji. Sa druge strane, pitanja bavljenja politikom narod sve više prepušta političarima i s pravom ih proziva da ispune ono na osnovu čega su dobili poverenje birača.

Milorad Simunović

OTVORENO DRUŠTVO I DRUŠTVO POSTIGNUĆA

I

Iz nekih razloga kojima se ovdje nećemo baviti no koji se, svakako, mogu dovesti u vezu s naučnim paradigama, te s intelektualnom i političkom modom, postoji, izgleda, prilično rašireno shvatanje da "demokratija", koja se često pojavljuje pod pojmom "otvorenog društva", sama po sebi dovodi do ekonomskog prosperiteta te da, u skladu s tim, i "tranzicija" kao svoj nužan uslov podrazumijeva prethodnu "demokratizaciju". Primjer ekonomske superiornosti znatnog broja demokratskih država potkrepljuje takvo shvatanje. Potkrepljeno na takav način, ovo shvatanje biva, reklo bi se, generalizovano do onog stepena na kojem se "demokratizacija" tretira kao tzv. "globalno rešenje". "Demokratizacija", u stvari, nerijetko predstavlja opšti odgovor i, istovremeno, jedinu preporuku, otprilike tako kao da je u pitanju sasvim nov i, zato, vrlo snažan mit, bez obzira na to da li ona jeste mit ili nije.

Nema, razumije se, nikakve ozbiljne sumnje da je demokratija kao politička institucija racionalno dobro ispitana i relativno precizno utvrđeno njeno političko funkcionisanje. Takođe je racionalno utvrđeno i to da demokratija predstavlja "logističku" podršku efikasne i "zdrave" ekonomije te dobrog i valjanog privređivanja. (No, da li ona predstavlja i više od toga, posebno je ipak pitanje.) Brojni su autori koji dokazuju da ekonomske slobode kako ih je protumačio još Adam Smit u "Bogatstvu naroda" i političke slobode kako ih je protumačio Tomas Džeferson u "Deklaraciji o nezavisnosti" čine temelje ekonomskog prosperiteta. Nema razloga da to dovodimo u sumnju. Ima, međutim, razloga da ispitujemo da li politička demokratija sama po sebi (ako tako nešto možemo zamisliti), a takođe i ekonomska demokratija, same po sebi imaju rečeni povoljni ishod. Drugim riječima, postoje ozbiljni razlozi da se ispita u kojem stepenu opšta formula koja u sebi spaja jednu ili drugu demokratiju s prosperitetom sadrži racionalne, odnosno, nasuprot njima, mitske elemente. Tačnije rečeno, saznavši skepticizam sugerše nam da rečene "spojeve" tretiramo kao hipotetičke, a ne nikako kao konačno dokazane pošto bismo, u suprotnom, počinili ozbiljnu logičku pogrešku i, zajedno s njom, prihvatili jedan ili dva mita koje, istina, potkrepljuju i čine uvjerljivim mnogi dokazi. Riječ je, znači, o tome da se utvrde racionalni elementi u ovim hipotetičkim vezama. To je, naravno, cilj mnogih ispitivanja u društvenim naukama, prije svih u ekonomiji i sociologiji. Sa svoje strane, mi vjerujemo da se prema tome cilju mogu orijentisati i psihološka istraživanja. U duhu toga vjerovanja, prije svega kao pokušaj, nastao je ovaj rad.

II

Utvrđivanje racionalnih elemenata u nekoj pretpostavljenoj vezi zahtijeva od nas, naravno, da se, koliko god je to moguće, držimo varijabli koje se mogu operacionalno pratiti. Pri tome, izbor samih varijabli ne smije biti *ad hoc* ni proizvoljan već, nasuprot tome, podešen prema relevantnim kriterijima, a najbolje takve kriterije, po pravilu, osiguravaju relevantne teorije.

Za naš problem, koji ćemo na kraju ovog odjeljka precizno formulirati, relevantne su dvije teorije: jedna od njih relevantna je za objašnjenje (ekonomskog) prosperiteta, druga za objašnjenje (političke) demokratije. U pitanju su dvije vrlo utjecajne teorije koje, međutim, nemaju vidljivih međusobnih uticaja i zato je za naš problem od prevashodne važnosti da izvršimo njihovo empirijsko sučeljavanje.

Prva od njih (teorija postignuća) psihološka je teorija i, za razliku od druge (teorije otvorenog društva), dobrih je operacionalnih osobina. Njenu podlogu čine eksperimenti sa "motivom postignuća" tokom kojih su detaljno ispitane osobine ovog motiva i posledice koje on ima na, kako spolja vidljivo tako i spolja nevidljivo ponašanje kakvo je, na primjer, imaginacija i mašta. Ovi eksperimenti, zajedno sa brojnim korelacionim istraživanjima, omogućili su da teorija postignuća prodre u oblasti ekonomije, sociologije, čak i istorije. Presudan momenat u ovim prodorima, predstavljala je "asimilacija" sociološke teorije Maksa Vebera, teorije koja nastanak modernog kapitalizma objašnjava "kapitalističkim duhom" i "protestantskom etikom" pošto su empirijski nalazi sugerisali da se i ovaj "duh" i ova "etika" mogu psihološki precizirati upravo kao ispoljavanje motiva postignuća. I, najzad, ovi nalazi, zajedno sa hipotezama koje su iz njih iskrsele, "zgnusnuti" su u konstrukt "društvo postignuća", a to je konstrukt koji nam sugerise da visok motiv postignuća u jednoj određenoj populaciji povlači za sobom visoka ekonomska, a takođe i druga postignuća, zatim prosperitetno društvo i, povrh svega, povoljnu istoriju; dok nizak motiv postignuća povlači niska ekonomska i druga postignuća, društvo u stagnaciji i, konačno, nepovoljnu istoriju. Teorija, znači, na svoj način, objašnjava zašto su jedna društva bolja od drugih, zašto jedna prosperiraju dok druga stagniraju (kao što, otprilike isto to, *mutatis mutandis*, objašnjava u slučaju pojedinaca i individualnih ponašanja). I, s obzirom na to da su ova teorija i njen ključni konstrukt empirijski dobro potkrijepljeni nizom komparativnih i istorijskih dokaza, mi smatramo da "društvo postignuća" možemo definisati kao potpuno validan cilj tranzicije kakva nas, u slučaju ove države, zanima.

Povrh svega, dodaćemo da je iz pomenutih istraživanja i nalaza razvijana i odgovarajuća tehnologija ponašanja, tj. odgovarajući inženjering pomoću kojeg je motivaciju postignuća moguće popravljati u onim zajednicama (a onda, valjda, i državama) u kojima se ona nalazi na skromnom ili niskom nivou te da je ova tehnologija primjenjivana u pojedinim krajevima svijeta sa, kako se navodi, dobrim rezultatima. Mi, stoga, mislimo da bi o upotrebi ove tehnologije valjalo razmisliti i u ovoj državi, u prvom redu, zato što je još prije dvadeset godina jedno beogradsko ispitivanje ukazalo na skroman nivo ove motivacije kod omladine u tadašnjoj Jugoslaviji, dok rezultati koje smo dobili na našem, istina, sasvim prigodnom uzorku, sugerisu njen još skromniji nivo kod omladine u sadašnjoj Crnoj Gori.

Druga od teorija koje u našem radu sučeljavamo takođe se, kako rekosmo, bavi društvom, i to, prevashodno, njegovom političkom strukturom, da bi na

osnovu ove, na svoj način, takođe izložila objašnjenje za pitanje zašto su jedna društva bolja od drugih. Ova teorija pravi osnovnu podjelu na "otvorena društva" koja su racionalna, individualistička, orijentisana na lične slobode, takmičarska su te, zbog svega toga, demokratska i - "zatvorena društva" koja su iracionalna, sa rigidnim pravilima i ritualima, okrenuta protiv ličnih sloboda i individualnosti i koja su, zato, ne - ili - antidemokratska, pri čemu se, naravno, dokazuje da su prva društva bolja od drugih. Autor ove teorije Karl Popper, autor je i jedne epistemološke teorije kojom se i metod nauke i njen demarkacioni kriterijum, definišu prema modelu "opovrgavanja". Štaviše, ideja opovrgavanja je, u vrlo bitnom smislu, odredila ideje teorije otvorenog društva koja, međutim, mada proistekla iz "duha" opovrgavanja nije samo opovrgljiva i nije uopšte testabilna na neki empirijski precizniji način što, razumije se, ne može biti nikakva prednost već je, prije bismo rekli, u pitanju ozbiljan nedostatak. Stoga smo mi bili mišljenja da bi bilo veoma dobro ukoliko bismo iz teorije otvorenog društva uspjeli da izvedemo pojmove koji se mogu operaciono tretirati i, zahvaljujući tome, preciznije empirijski razmatrati, a to bi, smatramo, bilo dobro, pored ostalog, i zato što bi njen operacionalni tretman, eventualno, onemogućio da se ova teorija pretjerano ideološki upotrebljava, što jeste opasnost koja se u vezi sa njom prilično jasno nazire.

Pitanje je, znači, sad, kako da iz teorije otvorenog društva izvedemo varijable koje je moguće mjeriti? Naš se postupak oslanja na psihologiju. Iako teorija otvorenog društva nije psihološka, ona ima značajne psihološke inspiracije koje, doduše, uspješno prikriva, recimo tako što, na primjer, Frojduvu i Skinnerovu teoriju odbacuje kao pseudonaučne, dok istovremeno iz njih crpi neke od svojih bitnih uvida. Mi smatramo da stoga ova teorija sadrži neeksplicirana psihološka značenja i, shodno problemu kojim se u ovom radu bavimo, mi ova značenja ekspliciramo i to činimo u vidu dimenzija ličnosti koje je moguće empirijski pratiti.

I tačno na ovom mjestu možemo formulirati problem ovoga rada koji je bio i problem našeg istraživanja i u vezi sa kojim su bile postavljene eksplicitne hipoteze koje su u samom istraživanju bile empirijski testirane. Problem, znači, glasi: u kakvoj se vezi (ako ona uopšte postoji) nalazi motiv postignuća sa psihološkim dimenzijama (tj. osobinama ličnosti) koje se daju izvesti iz teorije otvorenog društva. Ovaj problem je striktno psihološki i on je kao takav ispitivan u rigoroznoj korelacionoj studiji. No, s obzirom na prethodno rečeno, ovdje kao sasvim prikladno i u bliskoj vezi sa onim što se empirijski utvrđuje, iskršava i ovo, za naš rad ključno pitanje a ono glasi: da li postoji (i ako postoji, koje je vrste) povezanost društva postignuća i otvorenog društva.

III

U ovom odjeljku ćemo izložiti hipoteze koje smo u ispitivanju testirali i, u vezi sa tim, psihološke dimenzije (tj. osobine ličnosti) koje su u ovim hipotezama imale, uslovno rečeno, ulogu nezavisnih varijabli. (Zavisna varijabla u svakoj hipotezi bio je, naravno, motiv postignuća). Koje su to osobine - dimenzije?

Na prvom mjestu, to su autoritarnost, tradicionalizam i konformizam. Među istraživačima postoji visoka saglasnost da ove dimenzije sačinjavaju tzv.

"antidemokratsku orijentaciju" te ih mi zato, prema načelu očigledne validnosti, možemo uključiti u konstrukt "otvorenog društva" pošto su, prema teoriji, otvorena društva, prije svega drugog, demokratska dok su zatvorena ne - ili - antidemokratska. Naša prva hipoteza glasi da su autoritarnost, tradicionalizam i konformizam u negativnoj korelaciji sa motivom postignuća. To je hipoteza koju sugerise mnoštvo nepsihološke literature.

Četvrtu psihološku dimenziju čini moralno rasuđivanje. Kako pokazuje odgovarajuća (i empirijski dobro potkrijepljena) psihološka teorija, pojedinci se odlikuju sasvim određenim nivoom moralnih pojmova, a ove nivoe je moguće precizno identifikovati testovima. Svi oni (a njih je šest) diferenciraju se na dvije osnovne ravni - heteronomnu kao nižu i autonomnu kao višu. Zatvorena društva, bilo da su tribalna bilo totalitarna, s rigidno određenim pravilima, zabranama, običajima, tabuima i kolektivizmom, nalažu, reklo bi se, moralnu heteronomiju, dok otvorena društva, s naglaskom na individualnosti, slobodi pojedinca i pojedincu kao osnovnoj vrijednosti, motivišu i podržavaju moralnu autonomiju. Naša druga hipoteza glasi da se motiv postignuća nalazi u pozitivnoj korelaciji sa višim nivoima moralnog rasuđivanja.

Petu psihološku dimenziju čini "lokus kontrole potkrepljenja". Ova dimenzija definiše "implicitne teorije" pomoću kojih pojedinci tumače ishode svojih prošlih i, u vidu generalizovanih očekivanja i anticipacija, svojih budućih ponašanja. Dimenzija diferencira dva suprotna "pola" sa prelaznim vrijednostima između njih: "unutrašnji pol", pri kojem pojedinci ishode svojih ponašanja povezuju sa ličnom kontrolom, ličnom determinacijom i odgovornošću (a to su bitni kognitivni elementi otvorenog društva) - i "spoljašnji pol" pri kojem se pojedinci pozivaju na "sile" izvan područja vlastite kontrole: na sudbinu, slučajnost, providenje, moćne pojedince, na prekomjernu složenost svijeta ili njegovu agnostičku nerazumljivost - a to su, opet, kognitivni elementi zatvorenog društva i baš oni u stvari određuju njegovu iracionalnost. Ovim spoljašnjim "silama" možemo, sa svoje strane, priključiti "istorijsku nužnost" s obzirom da je to sila od koje, po definiciji, zavisi sve, a ona ni od čega. Ispitivanja pokazuju da mentalna orijentacija na "spoljašnji lokus kontrole" značajno korelira sa stanjima "naučene bespomoćnosti", a preko ove i sa sklonošću prema depresiji. Naša treća hipoteza glasi da se motiv postignuća nalazi u pozitivnoj korelaciji sa "unutrašnjim lokusom kontrole".

IV

Ispitivanje na osnovu kojeg smo testirali naše hipoteze izvedeno je na jednom prigodnom i prilično malom uzorku u kojem su se našli učenici iz dvije srednje i studenti iz jedne više škole u Nikšiću i zato su zaključci koje smo iz dobijenih testovnih podataka u stanju da izvedemo, samim tim ograničenog dometa pa, u tome smislu, oni su više sugestije zaključaka nego sigurni zaključci. Za sigurnije i dalekosežnije zaključke bilo bi potrebno da se ispituju uzorci subjekata

starijih od naših kao i uzorci iz različitih, domaćih i stranih, kultura i sredina, što je sve bilo, i još uvijek je, daleko izvan naših mogućnosti.

V

Rezultati sa našeg uzorka te hipoteze koje jesu i hipoteze koje nijesu potvrđene dopuštaju nam, dakle, da dalekosežnije zaključke sugerisemo vrlo oprezno i zato mi oprezno sugerisemo sljedeće:

Naša prva hipoteza nije potvrđena: utvrdili smo da se korelacije motiva postignuća sa sve tri dimenzije antidemokratskog trijasa (koji je, visokim međusobnim korelacijama, potvrđen kao "trijas", što, usput, validira naše ispitivanje) kreću oko nule. Ukoliko bi bio potvrđen na reprezentativnijim uzorcima ovaj nalaz bi mogao, u stvari, da predstavlja iznenađenje s obzirom na to da se inače tako često dokazuje da između demokratije i prosperiteta postoji presudno bitna veza te da je ona takva da ili demokratija nužno dovodi do prosperiteta ili je, u najmanju ruku, ona nužan uslov prosperiteta. Naši nalazi ne potvrđuju da ta veza ima tako presudan značaj te, ako sudimo po tome, demokratija i prosperitet mogu da budu dvije međusobno indiferentne vrijednosti. (Naravno, mi za svaki slučaj, moramo da skrenemo pažnju da je u našem ispitivanju riječ o demokratiji kao mentalnom stavu, a ne nipošto o demokratiji kao političkoj instituciji te da bi veza rečenog stava i rečene institucije imala da bude predmet nekog drugog istraživanja). No, imajući u vidu da, prema psihološkim nalazima, pojedinci koji su u stanju da dobro obavljaju svoj posao čine to zato što su intrinzično motivisani na lično postignuće, možemo reći da je, prema našim nalazima, za njihovo postignuće bez ikakvog značaja da li su oni anti - ne - ili demokratski orijentisani. A baš to znači istovremeno da su otvoreno društvo i društvo postignuća, u ovom pogledu, jedno prema drugom sasvim indiferentni.

No, ova društva nijesu međusobno indiferentna na preostalim dvjema od ispitivanih dimenzija: na dimenziji moralnog rasuđivanja (izmjerena korelacija motiva postignuća i moralne heteronomije je negativna, mada prilično niska) i na dimenziji "lakusa kontrole" potkrepljenja (korelacija njegovog "unutrašnjeg pola" i motiva postignuća je pozitivna, mada takođe prilično niska). Sudeći po tome, da bi se težilo postignuću, potrebno je izvjesno individualističko odstojanje od tribalnih nazora i recimo "mehaničke solidarnosti" o kojoj govori Dirken kao i subjektivno uvjerenje pojedinca da ima relativnu ličnu odgovornost i ličnu determinaciju nad svojim ponašanjima i njegovim ishodima. Odatle bi se moglo zaključiti da otvoreno društvo posredstvom ovih dimenzija djeluje povoljno na motivaciju postignuća, pa prema tome, i na prosperitet ukoliko ova do prosperiteta dovodi dok, na istim ovim dimenzijama, istu ovu motivaciju, a preko nje, i zatvoreno društvo potkopava.

Kako da objasnimo dobijene nalaze? Prvo ćemo uzeti u obzir njihovo psihološko značenje i razmotriti ga kroz pojam "strukture ličnosti". Autoritarnost, tradicionalizam i konformizam – to su "socijalni stavovi", tako su bili definisani u našim testovima. A, u poređenju sa moralnim pojmovima i uvjerenjem o ličnoj determinaciji, stavovi se nalaze u perifernijoj "orbiti" ličnosti. Ove dvije preostale dimenzije bliže su, znači, "središtu" ličnosti (one su ličnije), a ovom središtu bliža je i motivacija pa, prema tome, i motiv postignuća te se značajne (mada skromne, koje smo utvrdili) korelacije među njima mogu objasniti njihovim intrapsihičkim položajem.

Na transpsihološkom nivou to onda može da znači da "otvoreno društvo", "pazeći" na lične slobode, predstavlja logističku podršku ličnih postignuća, ali i to da ono ne čini ništa više od toga – ono, samo po sebi, nije u stanju da ove motiviše. Lična postignuća moraju biti motivisana na drugi način. Motivacija koja to čini jeste "intrisičan" proces, ona ili postoji ili ne postoji i kada postoji to nije zato što su je stvorili takvi "spoljašnji" faktori kakve, na primjer, predstavljaju određene političke institucije. Represivna politika jeste u stanju da ovu motivaciju, ukoliko ona postoji, "prigušuje" no, demokratska politika, sama po sebi, nije u stanju da je pokrene. Iz istih razloga to nije u stanju ni globalizacija. Za njeno pokretanje potrebni su specifičniji i više "lični" podsticaji. Sociološka teorija nam je pokazala da su se takvi lični podsticaji, u jednom periodu istorije, pojavili u vidu vjerskog naloga, svojevremene "etike" i "duha kapitalizma". Psihološka teorija, potkrijepljena jakim empirijskim dokazima, identifikovala je, kako smo već kazali, iza ove "etike" i vjerskog naloga, motiv postignuća, a onda dalje pokazala na koji je način, u sekularnom svijetu, ovaj motiv moguće socijalizovati bez vjerskih naloga. Teorija sugerše dva relevantna nivoa takve socijalizacije: jedan je "na duge staze", on se tiče socijalizacije u osnovnoj školi te, u vezi sa tim, sadržaja školskih čitanka dok je drugi nivo "na kratke staze", brži je i tiče se bukvalnog treninga preduzetnika. U pitanju su dvije dimenzije društvenog i (mentalnog) inženjeringa, a ovaj nam sugerše određeni "mehanizam" tranzicije ka društvu postignuća. A naš rad sugerše da se o preduzimanju ovog inženjeringa razmisli u ovoj državi.

Ukoliko nije sigurno da demokratizacija i globalizacija same po sebi proizvode prosperitet, tada je tranzicija prepuštena još samo Gospodu Bogu i motivaciji postignuća. Bez ove posljednje samo Gospodu Bogu.

Literatura:

1. Mc Clelland, D.C. (1961) *The Achieving Society*. Princeton, New York: Van Nostrand
2. Mc Clelland, D.C. and Winter, D.G. (1969) *Motivating Economic Achievement*. New York, Free Press
3. Popper, K.R. (1993) *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Tom 1 i 2. Beograd, BIGZ.

GLOBALIZACIJA I REDEFINISANJE ODNOSA POLITIKA – EKONOMIJA

Stav *Miltona Friedmana* da je "biznis biznisa da pravi biznis, tj. profit, a ne da bude socijalno ili politički odgovoran" – sažeto izražava dugo prisutno uverenje o idealnoj podeli funkcija u državnoj zajednici između ekonomskog, političkog i socijalnog. Postsocijalističke revolucije su, između ostalog, imale za cilj da oslobode ekonomiju uticaja politike i zimeste socijalizaciju iz ekonomije, upravo da bi se upodobile ovom društvenom idealu. Zato kao cilj tranzicije ove zemlje ističu "izgradnju društva tržišne ekonomije i parlamentarne demokratije" jer je pretpostavka da tržišna ekonomija dejstvuje kao neutralan, od politike nezavisan mehanizam. I u našoj zemlji, posle oktobarskih događaja, kritički je ukazivano na vezu između politike i privrede uspostavljenu u prethodnoj deceniji a oličenu, između ostalog, u pojavi "novih Kentaura", ministara iz redova vladajućih(e) partij(a) koji su istovremeno bili i direktori najvažnijih društvenih preduzeća, a to je – smatra se – nedopustivo stapanje ekonomske i političke moći.¹

Razvoj globalnih tehnologija i internacionalizacija proizvodnje doveli su, međutim, u pitanje tradicionalne načine rešavanja političkih, ekonomskih i socijalnih pitanja unutar nacionalne države. "Nesklad između formalne vlasti države, s jedne strane, i prostornog domaćaja savremenih sistema proizvodnje, distribucije i razmene koji nadilaze kontrolu pojedinačne države, sve je očigledniji."²

U situaciji globalizovane ekonomije, "biznis biznisa" je i dalje da pravi biznis – sada na globalnom nivou – ali se postavlja pitanje na kom nivou se sada situira politička i socijalna odgovornost? Ili, drukčije rečeno, *na kom nivou i ko sada formuliše, sprovodi i brani političke i socijalne ciljeve i kojim sredstvima?* Da li je izmještanje ekonomske moći iz okvira nacionalne države ostavilo socijalnu sferu u vakuumu i obesmisliilo politiku na nacionalnom nivou? Da li se problem postavlja na isti način i u istoj meri za sve zemlje, nezavisno od njihove veličine i uticaja? Konačno, kako ostvariti cilj zemalja u tranziciji – tržišnu ekonomiju i parlamentarnu demokratiju – u uslovima kada se menja tradicionalno značenje države, parlamentarizma, nacionalnog tržišta?

U nastavku teksta najpre ćemo izložiti neke teorijske stavove o uticaju globalizacije na odnos političke i ekonomske sfere, zatim ćemo izneti kako se u praksi, u zemljama Evropske unije, odvija restrukturiranje odnosa politika –

¹ "Stapanjem ekonomske i političke moći u liku 'novih Kentaura' omogućeno je uskom krugu preduzeća kojima rukovode funkcioneri pomenute dve 'sestrinske' partije, da ostvare dobit, jer poseduju informacije o propisima i merama kojima vlada određuje i menja (često 'preko noći') uslove privređivanja", Vladimir Goati, "Partijsko angažovanje i ekonomske privilegije", Zbornik Sistem i korupcija, IDN-CEI, Beograd, 2000, str.287.

² Dejvid Held, *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd, 2000.

biznis, da bismo se konačno ukratko osvrnuli na status zemalja u tranziciji u svetlu ovih strukturnih promena.

Svetsko tržište ili svetska vlada

U svetu globalizovane ekonomije, nacionalna država opstaje i dalje – u manjoj ili većoj meri – kao osnovna jedinica političkog i društvenog života. Ne postoji, dakle, globalno društvo u institucionalnom smislu, niti globalni politički sistem koji bi odgovarao globalnom ekonomskom sistemu. Ne postoji, uostalom, ni opšta saglasnost o tome da li je globalni politički sistem ostvariv i da li je uopšte poželjan.

Dosta je rasprostranjeno shvatanje da globalna ekonomija može uspešno da funkcioniše bez ikakve potrebe za globalnim političkim sistemom jer se tržišta sama korijuju a zajednički interesi najbolje ostvaruju ako se svakome dopusti da se sam brine za sopstveni interes. To je uverenje koje dele pristalice neoliberalne doktrine, dosledno prenoseći svoju ideju o minimalnoj državi na nacionalnom planu i na globalni nivo. Za neoliberalne, politika je u poređenju sa tržištem uvek znatno nesavršeniji sistem. Stoga delovanje države, odnosno politiku, treba svesti na minimum. Opravdati se može samo "minimalna država", ona koja štiti živote i imovinu svojih građana i ništa preko toga.³

U ovom viđenju *svetsko tržište* postaje jedini regulator svih društvenih odnosa u globalizovanom svetu.

Manji broj autora leve orijentacije ali i neki umereniji liberali smatraju, međutim, da je za regulisanje globalizovane privrede potreban adekvatan globalni sistem za donošenje političkih i ekonomskih odluka. "Regulisanje i ograničavanje korporacijskog kapitala je neophodno da bi se neutralisala pristrasnost koju rada trka za privatnim interesom. Ključne ekonomske grupacije trebalo bi da se povežu sa političkim institucijama kako bi postale organski deo demokratskog procesa, a to znači da u svoj *modus operandi* uključe pravila, principe, praksu, koji su saglasni sa demokratijom."⁴ Kako operacionalizovati ovu ideju? Predlaže se osnivanje institucija nalik na Ekonomski savet UN koje bi imale moći da na svetskom planu "organski povežu" proizvodnju, investicije, trgovinu sa demokratskim uslovima i procesima.

Zanimljivo je da Dž. Soros, koji se svakako razume u materiju, takođe predlaže osnivanje institucija koje bi ostvarile globalnu kontrolu kretanja kapitala i tako smanjile negativne posledice po "globalni kapitalizam".⁵

Suprotno od prethodna dva shvatanja koja u osnovi imaju pozitivan odnos prema globalizaciji i optimistično viđenje njenih ishoda – na Zapadu se javljaju sve brojniji pokreti preispitivanja i ovog procesa i neoliberalne doktrine kao njegovog ideološkog predloška.

³ Robert Nozick, "Anarchy, State and Utopia", Basic Books, New York, 1974.

⁴ Dejvid Held, op. cit. str. 291.

⁵ Džordž Soros, "Križa globalnog kapitalizma", Free B92, Beograd, 2000.

U akademskim krugovima, pokret "post-autistične ekonomije"⁶ kritički preispituje neoliberalnu *mainstream* ekonomiju čija ideja vodilja – "sve privatizovati a zatim svime (i svačim) tržišno raspolagati" – ipak nije rešila probleme sa kojima se društvo suočava – rastuće siromaštvo, nezaposlenost, zagađenje, degradaciju urbanih sredina. Liberali to objašnjavaju nedovoljnom primenom svojih principa pa predlažu još više tržišta ("more of the same"), tj. privatizaciju i tržišno raspolaganje energetskim resursima, svetskim izvorima voda, ljudskim genomom.

Upornost u lobiranju za ove predloge od kojih neki direktno krše osnovno ljudsko pravo, pravo na život, (kao što je predlog o privatizaciji svetskih voda), zatim propadanje zdravstva, školstva, dečje zaštite u zemljama koje su slepo primenjivale neoliberalne recepte, incidenti sa privatizovanim elektroenergetskim sistemima, neefikasnost privatizovanog javnog prevoza u velikim gradovima, i drugo – doveli su, na društvenom planu, do širenja raznih pokreta, sa političkim aspiracijama ili bez njih, koji uglavnom ne pripadaju nijednoj tradicionalnoj političkoj partiji, ali im je zajedničko neprihvatanje neoliberalne korporativne globalizacije za koju smatraju da je antihumana i nedemokratska. Po njima, alternativa nedemokratskoj globalizaciji na ekonomskom planu je demokratska lokalizacija (a ne izolacija), a na političkom planu alternativa centralizovanoj superdržavi je decentralizacija i lokalna samouprava.

Najpoznatiji od ovih pokreta je svakako ATTAC (Association pour la taxation des transactions financières pour l'aide aux citoyens), ali treba pomenuti i Friends of the Earth, Red-Green Alliance, CCFD (Comité Catholique contre la faim et pour le développement), Anti-Globalisation Network, MS Danish Association for International Cooperation, i druge.

⁶ Među poznatijim autorima ovog pravca nalaze se Frank Ackerman, André Orléan, Hugh Stretton, Jacques Sapir, Edward Fullbrook, Gilles Raveaud, Catherine Samary, René Passet i drugi. Oni ističu neophodnost preispitivanja samih osnova na kojima počiva ekonomska nauka, i oživljavaju stare nedoumice i polemike: da li je svrha ekonomske delatnosti *profit* ili *zadovoljavanje potreba*, da li su ekonomski problemi čisto materijalni ili su i društveni i u skladu sa tim, da li je nauka koja se njima bavi *ekonomika* ili je ipak *politička ekonomija*; da li treba preispitati centralni ekonomski pojam – *rentabilnost* – jer je postalo jasno da individualna rentabilnost ima za posledicu globalnu nerentabilnost, da individualna ekonomska racionalnost ima za posledicu globalnu ekonomsku neracionalnost. Kritičkoj analizi je podvrgnut i koncept eksternih efekata, koji već svojim nazivom asocira na nešto sekundarno, mada je jasno da zagađenje, jedan od "sekundarnih" efekata, može ugroziti opstanak ljudske vrste. Postavlja se pitanje u odnosu na šta je ovaj efekat sekundaran? Odgovor je – u odnosu na profit korporacije koji je primaran."

⁷ "Vodeći lobista za privatizaciju svetskih voda je francuski gigant Suez Lyonnaise des Eaux. Već sada voda predstavlja svetski biznis od 400 biliona dolara a sa velikom sigurnošću može se tvrditi da će voda u 21. veku biti ono što je nafta bila u 20.-om." Shawn Tully "Water, Water, Everywhere", Fortune Magazine, 15. maj 2000. Mada stidljivo, već se pojavljuju nagoveštaji o mogućoj privatizaciji vazduha krajem ovog stoleća ukoliko sporazumi o smanjenju zagađenja ne budu potpisani od strane SAD, najvećeg zagađivača. U tom slučaju, sledeći veliki biznis bile bi "vazduharnice".

Doktrinarni i teorijski izvori ovih pokreta su brojni i raznovrsni – od ideja američkih radikala iz 60-ih, preko slobodnjačkog liberterijanizma do raznih varijanti samoupravne ideje.

Stvaranje ekonomsko-političke nadstrukture

U praksi, pitanje političkih institucija koje bi odgovarale ekonomski globalizovanom svetu, verovatno će se odvijati po uzoru na restrukturiranje koje je u toku u Evropskoj uniji i koje treba da bude okončano 2004. godine. Proširivanje EU na zemlje u tranziciji koje je predviđeno za period posle 2004. – neminovno će slediti istu logiku transformacije čije osnovne odlike su sledeće:

1. Transfer moći od izabranih političkih predstavnika ka neizabranim menadžerima korporacija
2. Transfer moći od manjih političkih jedinica ka većim.

Brisanje oštre razlike između sfere politike i sfere ekonomije, povezanost, može se reći simbioza krupnog biznisa i političkog vrha u Briselu, dovela je do stvaranja jedne ekonomsko-političke nadstrukture u kojoj se uticaj transnacionalnih korporacija na donošenje političkih odluka prenosi kroz više kanala, ali su najznačajniji sledeći:

- Brojne grupe za lobiranje od kojih su najmoćnije UNICE (Union of Industrial and Employers Confederations of Europe), ERT (European Roundtable of Industrialists), čiji članovi su predstavnici 48 najmoćnijih evropskih korporacija, AmCham (EU Committee of American Chambers of Commerce), koji predstavlja interese najvećih US kompanija koje deluju u Evropi, TABD (Transatlantic Business Dialogue). Broj plaćenih lobista velikih korporacija u Briselu kreće se oko 20.000. Izuzetno važnu ulogu ima i EBS (European Business Summit) ustanovljen juna 2.000. i institucionalizovan kao redovni dvogodišnji skup političara Unije i evropskih poslovnih lidera.
- "Korporativni političari" čiji status je na izvestan način ozvaničen na samitu EBS-a u Briselu koji je, prema organizatorima, bio forum na kome su se "svet biznisa i svet politike približili". Među istaknutijim "korporativnim političarima" nalaze se baron Daniel Janssen (iz hemijskog giganta Solvay), Moris Tabaksblat (predsednik ERT-a), Gerhard Cromm (Thyssen Krupp), Cor Boonstra (Philips) i drugi.

Mada su veze između vodećih ljudi korporacija i političkih institucija Unije već dovoljno tesne, na samitu u Briselu je postavljen zahtev da se ostvari "još bolja kooperacija i poboljša komunikacija kako bi korporacije bile više uključene u zakonodavni proces u što ranijoj fazi"⁸, a sve u cilju da se postigne

⁸ Baron Daniel Janssen, European Business Summit, workshop "From the Vision to the Winning International Strategy", 10. juni 2000.

"konvergencija između prioriteta definisanih od strane šefova država ili vlada i lidera biznisa."

Simbioza ekonomije i politike postoji ne samo u fazi donošenja zakona i propisa već se i sprovođenje donetih propisa procenjuje u funkciji njihovog doprinosa kompetitivnosti korporacija. To je elemenat koji je postao odlučujući kriterijum za procenu aktivnosti političkih institucija. U te svrhe postoje razni mehanizmi, npr. *Benchmarking*, koncept koji je ERT promovisao sredinom devedesetih a sastoji se u kvantificiranju i uporednoj analizi posledica celokupne politike javnog sektora na korporativnu kompetitivnost, svodeći tako politiku i donošenje političkih odluka na tehničku delatnost u službi korporacija.

Korporativna profitabilnost postaje kriterijum za sve društvene delatnosti i opcije – u zdravstvu, školstvu, kulturi,... Iz te vizure se zahteva, primera radi, privatizacija penzionih fondova jer je postojeći sistem "tempirana bomba koja preti evropskoj kompetitivnosti."¹⁰ Reforma i komercijalizacija obrazovnog sistema predlažu se iz istih razloga – kako bi školstvo bilo u funkciji "upotrebljivosti" na tržištu rada. Obrazlažući zahteve za reformu evropskog obrazovnog sistema, Gerhard Cromm iz Thyssen Krupp-a kritički je govorio o "kulturi lenjosti u evropskom školstvu u kome studenti uzimaju slobodu da izučavaju predmete koji nisu direktno vezani za potrebe industrije"¹¹. Da bi se ova praksa prekinula, predlaže se privatizacija celokupnog obrazovnog sistema, tj. podređivanje škola tržištu jer će "(škole) tako bolje reagovati na korisnike (učenike) koji plaćaju, tj. koji su potrošači kao i u svakom drugom biznisu."¹²

Veza između biznisa i politike je tako tesna da je ponekad teško razlučiti da li neke stavove iznosi predsednik korporacije ili član Komisije, tj. član Evropske vlade. Tako je David Byrne, "ministar" u Evropskoj vladi zadužen za zdravlje i zaštitu potrošača, na sastanku EBS-a, a povodom problema na koje sve više nailazi industrija genetski modifikovane hrane, ohrabrivao korporacije da igraju aktivniju ulogu u "formiranju pristanka potrošača" ("*building consumer acceptance*").¹³

2. Evropska unija, kao već konstituisan ekonomski entitet, sve više postaje i jedinstven politički entitet naglašeno centralizovane strukture. Međuvladin sastanak u Nici (Intergovernmental Conference-IGC), održan od 9 do 13 decembra 2000., bio je korak dalje u tom pravcu. Odluke donete na tom sastanku bitno će uticati i na status zemalja koje čekaju da se priključe Zapadnoevropskom bloku. Reforma struktura je izvršena pre proširivanja Unije da ne bi došlo do.

⁹ Didier Malherbe, European Business Summit, workshop "EBS Programme and Participation Guide", 9. juni 2000.

¹⁰ "European Pensions - An Appeal for Reform, Pensions Schemes that Europe Can Really Afford" ERT, Bruxelles, January 2000. Takođe, "Pensions: Warning of 'time bomb'", Financial Times, 23. novembra 1999.

¹¹ Gerhard Cromme, EBS workshop "Nurturing Innovators Through Education", 9. juni 2000

¹² (Ibid.)

¹³ David Byrne, "Biotechnology: Building Consumer Acceptance", izlaganje na EBS-u 10. juna 2000.

poremećenog odnosa moći i "razvodnjavanja" uticaja najvećih i politički najuticajnijih zemalja. Proširivanjem na Istok, Unija će umesto sadašnjih 15 imati više od 25 članova.

Sušтина odluka prihvaćenih u Nici jeste da obezbeđuju *transfer političke moći od manjih ka većim članovima*. To su :

- Proširivanje glasanja kvalifikovanom većinom u Savetu ministara (zakonodavnom telu Unije) na 29 novih oblasti. Već sada se otprilike dve trećine odluka Saveta donosi po režimu QMV (Qualified Majority Voting);
- Radikalna realokacija glasova između država članica u Savetu ministara koja će biti implementirana kada proces proširivanja počne. Velika četvorka, Nemačka, Francuska, Italija i Velika Britanija imaju po 30 glasova svaka dok Španija ima 28. Iza velikih slede Holandija sa 12, Grčka, Belgija i Portugal sa po 11, Švedska i Austrija imaju 9, Danska, Finska i Irska 7 i Luxemburg ima 4 glasa, tako da velika četvorka može da preglasa sve ostale.
- Povećan je uticaj velikih zemalja predviđenim smanjivanjem broja članova Komisije (praktično Evropske vlade). Posle 2007. godine broj članova će se smanjiti na 20 tako da će male zemlje ostati bez svog predstavnika u Vladi.
- Menja se i broj članova Evropskog parlamenta – Nemačka dobija 99 mesta a ostali veliki po 74. Zatim se nižu ostale zemlje Unije na skali do 5 koliko će imati Malta.

Usvojene promene označavaju pre svega transfer nadležnosti sa nacionalnih predstavničkih i izvršnih tela zemalja članica na centralne organe Unije u kojima, međutim, *nemaju svi istu mogućnost predstavljanja niti učestvovanja u donošenju odluka*. Jasna je prednost koju će time ostvariti velike zemlje kroz mogućnost nametanja sopstvenih pravila i sopstvenih interesa čitavom bloku. Predstavnici Irske ocenili su ove promene kao strukturni "*coup d'Etat*".

Samit se odvijao u izrazito antagonizovanoj atmosferi između velikih i malih zemalja. Po mnogima usvojene reforme znače stvaranje građana A, B, C... itd. kategorija i uspostavljanje strukture u kojoj će "dve velike sestre", Francuska i Nemačka, imati daleko veću moć nad članicama Unije nego što je imao bivši "veliki brat" na Istoku.

Posebno velike nedoumice izaziva odredba o *ne mogućnosti izlaska iz Unije* kada se jednom postane njen punopravni član.

Pred očiglednom centralizacijom i "demokratskim deficitom" ove strukture, u mnogim zemljama Unije raste evroskepticizam. Osim u malim zemljama, izražen je i među članicama koje nisu u grupi zemalja osnivača i čiji građani nisu imali prilike da postepeno usvajaju zajednička pravila i postepeno prilagođavaju svoju društvenu realnost tim pravilima.

Postsocijalističke zemlje u uslovima globalizacije

Za većinu postsocijalističkih zemalja uključivanje u tokove globalizacije konkretno znači podnošenje zahteva za prijem u Evropsku uniju i ispunjavanje uslova koje im ova postavi. Pored političkih reformi koje tim zemljama ne idu u prilog, pridolice sa Istoka čekaju i ekonomske reforme u funkcionisanju Unije -

koje im takode ne idu u prilog – a sastoje se pre svega u izmeni pravila za korišćenje fondova namenjenih razvoju nerazvijenih zemalja i područja – zahvaljujući kojima su Grčka, Portugalija, Španija i Irska ostvarile zavidan ekonomski rast. Sredstva ovih fondova biće uglavnom stavljena van domašaja pridolice.

Zajednička agrarna politika (CAP) takode će pretrpeti značajne izmene – verovatno pre prijema Poljske koja bi sa svojih 10 miliona zemljoradnika suviše opteretila poljoprivredni budžet EU.

Asimetrija u odnosima sa Unijom ogleda se i u činjenici da teritorija zemalja kandidata *odmah* postaje "deo Unije" za robu, kapital i usluge iz zemalja članica, ali obrnuto ne važi, odnosno radnici iz zemalja "aplikanata" nemaju slobodan pristup na tržište rada Unije. Tako se mnogo hvaljeni princip liberalizacije, tj. smanjena zaštita nacionalnih ekonomija, primenjuje samo u transakcijama u kojima zemlje EU imaju prednost, ali se zato slobodno kretanje radne snage, dakle oblast u kojoj EU *nema* prednost, sputava bez ikakvog razumnog ekonomskog opravdanja.

U Nici nisu utvrđeni rokovi kada bi ove zemlje mogle biti primljene u punopravno članstvo, što znači da se na neodređeno vreme prolongira sprovođenje ekonomskih i društvenih mera koje Brisel od njih traži, ali i trajanje ove asimetrične situacije. Mnogi zapadni zvaničnici otvoreno govore da je odnos prema bivšim socijalističkim zemljama diskriminatorski i ucenjivački. U duhu "novog realizma, novog barbarizma", Okrugli sto Evropskih industrijalaca (ERT), konstatuje da će "proširivanje (na Istok) doneti velike ekonomske koristi (EU). Te države će nam doneti... materijalne resurse uključujući zemlju i energiju, a istovremeno i tržišta za naše proizvode."¹⁴

U nekim od zemalja kandidata došlo je do porasta evroskepticizma. Na osnovu ankete CEBOS-a (najveće poljske agencije za ispitivanje javnog mnjenja) sprovedene u maju 2000., na pitanje da li biste voleli da se Poljska pridruži EU, 30% ispitanika je odgovorilo sa "da", 29% sa "ne", dok je 41% bilo neopredeljenih.¹⁵

* * *

Razvoj globalnih tehnologija i internacionalizacija ekonomskog života imaju za posledicu povlačenje države iz ekonomskih tokova, s jedne strane, a sa druge, oslanjanje na državni autoritet da bi se institucionalizovala pravila koja regulišu odnose na tržištu. Ta pravila nastaju kao rezultat lobiranja, usklađivanja, pregovora, i daleko su od toga da budu rezultat nekog "*neutralnog, od politike nezavisnog mehanizma*". Razlika između "tržišnih zakona" i "političkih zakona", uveliko je zamagljena i relativizovana.

¹⁴ Citirano prema Balanya et al., Europe Inc: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power, CEO/Pluto Press, London, 2000.

¹⁵ Boleslaw Rok, "Eastern Europe adapting to EU membership", notes on the International Conference "Europe after Nice", March 3-4, 2001, Copenhagen.

Globalizovani ekonomski poredak ne može, dakle, da se realizuje bez funkcija države, ali sve države nemaju istu snagu, tako da ta pravila ne odražavaju u istoj meri interese svih učesnika, već nastaju kao rezultat usklađivanja interesa najmoćnijih država i korporacija.

Zemlje u tranziciji ostaju na periferiji i zavisne od ove ekonomsko-političke nadstrukture jer su inferiorne i ekonomski i politički. Uslov da budu primljene u blok jeste da prihvate *tako doneta pravila*¹⁶. Po nekim autorima to nosi rizik da se ove zemlje pretvore u "*klijentelističke države*" koje zavise od razvijenih zemalja članica i finansijski i logistički.¹⁷ Na kom nivou će se u tim zemljama situirati politička i socijalna odgovornost – teško je odgovoriti.

Dramatične promene u svetu ekonomije i politike u poslednjoj deceniji, zahtevale bi i dublje i promišljenije traganje za strateškim ciljevima reformi u postsocijalističkim zemljama, kao i za mogućim putevima da se ti ciljevi ostvare. Međutim, nalaženje pravih rešenja u velikoj meri je otežano činjenicom da se globalizacija tretira kao *autonoman* proces, znači *društveno*, tj. *interesno neuslovljen*, što ima za posledicu *apriorizam* kao analitički pristup ovom fenomenu.

Literatura

1. Vladimir Goati, "Partijsko angažovanje i ekonomske privilegije", Zbornik, Sistem i korupcija, IDN-CEI, Beograd, 2000.
2. Dejvid Held, "Demokratija i globalni poredak", Filip Višnjić, Beograd, 1999.
3. Robert Nozik, "Anarchy, State, and Utopia", Basic Books, New York, 1997.
4. Džordž Soros, "Križa globalnog kapitalizma", FreeB92, Beograd, 2000.
5. Colin Hines, "Localisation: A Global Manifesto", Earthscan, 2000.
6. Boris Kagarlitsky, "Twilight of Globalisation", Pluto Press, London 1997.
7. René Passet, "L'illusion néolibérale", Fayard, Paris, 2000.

Izvori

Corporate Europe Observer, više brojeva
Lignes d'ATTAC, više brojeva
Corporate Watch, više brojeva

Websites:

CEO: www.xs4all.nl/~ceo/
Trilateral Commission: www.trilateral.org
European Voice Newspaper: www.european-voice.com

¹⁶ Tzv "acquis communautaire" se sastoji od nekih 35.000 strana propisa koji ove zemlje treba da integrišu u svoja zakonodavstva.

¹⁷ Boris Kagarlitsky, "Globalisation, a View from Russia", International Conference. Europe after Nice, March 3-4, 2001, Copenhagen.

Života Ristić

GLOBALIZACIJA I FINANSIJSKO-TRŽIŠNA OBRAZOVANOST

Globalizacija, globalizam i globalnost

GLOBALIZACIJA označava svesno usmeren i organizovan proces putem kojeg se nacionalne i suverene države neposredno povezuju putem transnacionalnih (nadracionalnih, internacionalnih) institucionalnih posrednika. To je proces koji nemački filozof Beck¹ naziva "kosmopolitički republikanizam" u čijem sedištu dominiraju ljudska prava i slobode pojedinaca. To je proces deteritorijalizacije i interakcije međunarodnog trgovanja, globalne informatičke i komunikacione umreženosti tržišnih učesnika i ekspanzije vlasti transnacionalnih kompanija.² Segmatička hegemonija, javno podsticana ideologija globalizacije i stalno jačanje vlasti i interesne moći nosilaca procesa globalizacije, osnovni su izvori iz kojih učesnici procesa crpe svoj strateški potencijal.³

Nasuprot tome **GLOBALIZAM** označava shvatanje da zakonitost svetskog tržišta radne snage, robe, usluga i kapitala potiskuje i dopunjava sve nedostatke nacionalno heterogenih i interesno konfrontiranih državnih vlasti i zakonodavnih regulativa. U ostvarivanju dominacije takvog shvatanja, globalizam postupa monokauzalno i čisto ekonomski, dajući time jednodimenzionalni i linearni karakter procesu globalizacije. Na taj način se ostale vrednosti globalizacije političke, ekološke i kulturološke, podređuju dominaciji i ideologiji neoliberalizma, odnosno dominaciji svetskog tržišta nad ideologijom državne vlasti. To, praktično, znači, kako kaže Beck u svojoj knjizi "Slobodna deca" ("Kinder der Freiheit"), da globalizam znači da se, na primer, jedno tako veliko i kompleksno ljudsko stvaralaštvo koje se zove "Savezna Republika Nemačka" što podrazumeva državu, društvo, vlast, politiku i ostalo, mora voditi kao jedna firma ili preduzeće, što nije ništa drugo nego imperijalizam ekonomičnosti.

Za razliku od globalizacije i globalizma, **GLOBALNOST** označava stav pojedinaca prema društvu koji se već duže koristi i prepoznaje u izreci da "već duže vremena živimo u jednom svetskom društvu, na jednoj planeti, u jednoj civilizaciji, pa da, u tom smislu, predstava o ograničenom i zatvorenom prostoru postaje fiktivna".

U tom i takvom prostoru nijedna država ili zajednica ne može se izolovati zahvaljujući čemu dolazi do pozitivnog sudaranja različitih ekonomskih, političkih i kulturoloških vrednosti. Na taj način je globalnost, kao stav pojedinca zauzet naspram društva, od velikog značaja i uticaja na proces globalizacije, sa jedne

¹ Urlick Beck, "Was ist Globalisierung?" Suhr Kamp Verlag, Frankfurt/Main 1998.

² Don Tapscott, "The digital economy", McGraw – Hill, New York 1995.

³ Max Weber, "Globalisierungs Prozess" Knapp Verlag, Gen, 1998. Tübingen.

strane, i na globalizam kao stav, sa druge strane. Time se otvara prostor političkom delovanju na slamanju ili potpunoj eliminaciji tzv. "nepolitičkih uzroka globalizma".

Globalizacija, tržišna obrazovanost i inovativnost

Proces globalizacije, započet krajem 60-ih, intenziviran digitalnom tehnologijom početkom 90-ih, dostigao je vrhunac primenom multimedijalnih komunikacija koje su omogućile obavljanje poslovnih aktivnosti između umreženih i interesno povezanih lica na celoj teritoriji zemljine kugle, i to bez ikakvog prostornog i vremenskog ograničenja. To znači stvaranje svih potrebnih predušlova da se neki posao ili udovoljenje neke potrebe, može obaviti sa različitih radnih mesta; uključujući tu i ulicu, auto, kuću u svako doba dana i noći, na svakom umreženom delu zemljine kugle i što je najvažnije, transparentno, sigurno, jeftino, standardizovano, kodifikovano i desintermedijalno – bez posrednika.

Na taj način globalizacija prerasta iz poslovnog procesa u poslovnu ideologiju koju, pre svega, karakteriše:

1. **Prelezač sa fizičkog na intelektualni rad koji postaje osnova za stvaranje viška vrednosti, prihoda i dobiti.** To znači da glavni resursi za stvaranje viška vrednosti nisu više obezbeđene sirovine, visoka proizvodna tehnologija, profesionalna radna snaga, visoka produktivnost, velike serije, uspešna proizvodnja, već pre svega intelektualni rad. Na taj način znanje i umeće postaju ključno bogatstvo u procesu ekonomskog stvaralaštva na celovitom svetskom prostoru, bez obzira na to što su ekonomski subjekti-stvaraoci locirani na određenim nacionalnim, regionalnim ili lokalnim područjima. Sve to dovodi do tržišne promocije i intenzivnog širenja i tehnologije znanja kao i upravljanja i gazdovanja informacijama;
2. **Promena oblika komunikacija** koje se iz analogne (sastanci, korespondencija, izveštaji, projekti, analize) transformišu u digitalnu kao i iz analognih tehnologija (TV, video, kamere i sl.) transformišu u digitalne tehnologije. Na taj način digitalna multimedijalna komunikacija omogućava svim učesnicima da svaku svoju potrebu za dobrima i uslugama, svoju poslovnu i finansijsku transakciju obave na transparentan, standardizovan, kodifikovan, jeftin i veoma pouzdan i siguran način. Za sve to potrebno je samo znanje i tržišno obrazovanje u korišćenju digitalne komunikacije. Tako nastaje tzv. digitalna ekonomija u kojoj znanje i obrazovanje, kao intelektualni kapital, postaju sve važniji resursi i sve veći inovativni umovi kojima se neposredno ostvaruje višak vrednosti;
3. **Primena desintermedijacije**, odnosno eliminacija velikog broja posrednika, agenata, mešetara, veletrgovaca, elektronskih medija, diskografskih kuća i drugih nepotrebnih posrednika, koji stoje između proizvođača i potrošača. Na taj način se neskladi između proizvođača i potrošača smanjuju na racionalnu meru. Potrošači se, na primer, uključuju u proces proizvodnje, a njihovo znanje, informisanost i njihove ideje postaju sastavni deo svetskog depoa multimedijalnih podataka. Kupci postaju programeri proizvodnje i softverskih aplikacija, što sve omogućava uspešnu zamenu tradicionalnih timova

stručnjaka i eksperata, novim transparentnim, jeftinim i efikasnim digitalnim poslovnim alatima kreiranim iz jedinstvenog depoa informacija i podataka. Pri tom se kreacija novih alata obavlja brzinom svetlosti, a ne brzinom "puža" ili poštanskih činovnika. Na taj način se dolazi do činjeničkog stanja i konstatacije da je slobodnom pojedincu za uspešan život u novim uslovima, kako kaže prof. dr Wolfram Engels u svom delu "Kapitalizam i njegove krize", potreban dobar um (znanje), digitalni telefon, modem, PC i umreženje.

4. **Promena načina obrazovanja i metode učenja** jer je u novim uslovima često nemoguće rad odvojiti od učenja, a sticanje znanja i obrazovanja od proizvodnje robe i usluga. Zato tradicionalne obrazovne institucije i njihovi profesori, kao obrazovni pojedinci, moraju se reformisati u pravcu permanentnog i inovativnog obrazovanja kao i u procesu učenja i sticanja znanja van formalnih obrazovnih institucija.

Globalizacija finansijskih tržišta

Proces globalizacije finansijskih tržišta kao sastavni deo ukupnog procesa globalizacije, karakteriše se velikim brojem specifičnosti koje ga čine posebnim.

Te specifičnosti rezultiraju iz specifičnosti finansijske trgovine u odnosu na svaku drugu vrstu delatnosti i stvaralaštva. To se, pre svega, odnosi na organizaciju i tehnologiju rada, na uslove trgovanja, na kontrolu i način upravljanja rizicima kojima je finansijska delatnost najbogatija kao i na način donošenja poslovnih odluka.

Finansijski trgovac, za razliku od svakog drugog trgovca, svoju poslovnu odluku donosi na bazi akcije i reakcije samo svog jednog čula, i to čula vida - digitalnoj trgovini, odnosno čula sluha u govornoj trgovini, preko kog čula mora transformisati rezultante svih ostalih pet čula. Ta i takva odluka koja bazira isključivo na poverenju, zahteva primenu i oslonac na poslovnu etiku i njene principe kao i na čitav niz dodatne regulative u oblasti finansijske trgovine.

Iz razloga tih specifičnosti finansijska tržišta su bila pre procesa globalizacije najviše nacionalna, nacionalno najregulisanija, tržišno najrigidnija i državno najkontrolisanija. Stoga je i njihova globalizacija bila najteža i najbolnija. To se moglo videti i na primeru realizacije projekta globalizacije finansijskih tržišta Evropske unije.

Zamena nacionalne finansijske regulative, nacionalnih pravila, navika i običaja finansijske trgovine, načina pokrića, kontrole i upravljanja rizicima, zamena nacionalnih finansijskih standarda, kodeksa, knjigovodstva, fiskusa, revizije i finansijskih obračuna, međunarodnom regulativom, internacionalnim pravilima, standardima i kodeksima kao i nadnacionalnom fiskalnom, monetarnom i deviznom politikom, bio je najsloženiji i najmukotrpniji posao u okviru globalizacije finansijskih tržišta.

Sve ove poteškoće su u proteklih desetak godina uspešno savladavane zahvaljujući, pre svega, osnovnom motivu globalizacije koji je artikulisan

činjenicom da globalizovana finansijska tržišta minimiziraju uslove za nastanak finansijskih kriza i lomova, koje su poslednjih godina prosto razarale nacionalne ekonomije kako razvijenih zemalja tako i zemalja u razvoju i tranziciji.

Globalizovano finansijsko tržište, u odnosu na nacionalno, razlikuje se po velikom broju karakteristika od kojih bi, kao najvažnije, mogle biti sledeće:

1. Ono je potpuno eksteritorijalno i nadnacionalno;
2. Na njemu se trguje standardizovanim multinacionalnim finansijskim proizvodima i strategijama;
3. Trgovina je digitalna, i umrežena i teritorijalno i vremenski neograničena;
4. Finansijski trgovci su internacionalno tržišno, finansijski obrazovani i u svom poslu se služe nadnacionalnim kodeksom i trgovačkim pravilima;
5. Na njemu dominira etika, etičke vrednosti i etički principi, a ne nacionalne pravne norme i prinude;
6. Ono je organizovano i funkcioniše na savremenom tržišnom principu decentralizacije vlasti i odlučivanja i centralizacije informacija.

Effekti globalizacije finansijskih tržišta najbolje su vidljivi iz dela Godišnjeg izveštaja za 1998. koju je podneo dr Walter Wriston, predsednik Siti banke, koji glasi: "Krajem 60-ih godina poslovna komunikacija u obavljanju finansijskih transakcija našeg osoblja iz Njujorka sa njihovim kolegama u Brazilu bila je prava avantura. Danas smo svedoci globalizacije finansijskih transakcija. Svakog dana na preko 300 digitalnih kanala Siti banka, širom sveta, obavi 100 miliona finansijskih transakcija, a sa velikom pouzdanošću očekujemo da će u 2001. godini taj broj biti udvostručen. Cela zemaljska kugla je danas povezana digitalnom mrežom, u okviru koje se finansijski podaci i poslovne informacije kreću brzinom svetlosti. Nema više ni teoretske mogućnosti da se negde ili nešto od nekoga sakrije. Ono što je bilo tajno i samo naše, postalo je javno i transparentno vlasništvo svih umreženih."

Zaključak

GLOBALIZACIJA svetske ekonomije kao ideologija slobodnog i internacionalnog tržišta radne snage, roba, usluga i kapitala, po mišljenju najvećeg broja ekonomskih mislilaca i profesionalnih stvaralaca, nema alternative. Ona je sada jedno uspešno i provereno rešenje koje pruža optimalno moguću bolju i pravedniju budućnost življenja.

To su dovoljni argumenti da se svaka nacionalna ekonomija i svaki pojedinac u njoj, odmah aktivno uključe u taj proces i to što pre to bolje jer kasnije je to mnogo gore i mnogo bolnije. Mesec kasnije znači za razvijene zemlje godinu a za zemlje u razvoju i tranziciju tri godine zakašnjenja.

U tom cilju u SR Jugoslaviji je bezuslovno potrebno ovu godinu proglasiti reformskom i izvršili mobilizaciju svih umnih i dobronamernih ljudi na stvaranju neophodnih uslova potrebnih za kompatibilno uključivanje jugoslovenske nacionalne ekonomije i YU finansijskog tržišta u proces globalizacije.

Petar Ivanović

GLOBALIZACIJA I SUVERENOST

1. Uvod

Postala je sasvim normalna stvar da se na Insitutu za društvene nauke raspravlja o aktuelnim i izazovnim temama. Tema ovogodišnjeg skupa povezuje mnoge dileme i suprotnosti. O njoj je već dosta napisano i rečeno. No, nastojaju da sa Vama podijelim svoja razmišljanja rizikujući pri tom da ponovim nešto od onog što ste već čuli.

2. Cilj rada

Cilj rada jeste da poveže dva, na prvi pogled suprotna trenda, **globalizaciju** kao težnju ka širenju, stvaranju nečeg većeg i **suverenost** kao težnju ka većoj odgovornosti u granicama manjeg. Da li su ovi procesi zaista međusobno suprotni ili su, ipak, toliko povezani da predstavljaju međusobno potreban uslov? Da li postoji logika koja povezuje, a ne razdvaja ova dva procesa? Da li je suverenost pretpostavka globalizacije ili je globalizacija pretpostavka suverenosti?

Naravno, problem nije samo ekonomske prirode. On je multidisciplinaran i zahtijeva mnogo veći napor za kompletno sagledavanje. Ali to nije ambicija ovog rada. Ambicija ovog rada jeste da napravi prvi korak, ili prvih nekoliko koraka, ka kompleksnijem sagledavanju navedenih procesa.

3. O globalizaciji

Globalizacija se kao proces u poslednje vrijeme ubrzava, naročito nakon sloma komunizma. Globalizaciju shvatam kao istovremeno stvaranje jednog seta međunarodnih pravila sa jedne i procesa promjena, sa druge strane. **Kao posledica stvaranja međunarodnih pravila** nastale su razne međunarodne institucije od Svjetske banke do Međunarodne organizacije za standardizaciju. Budući pravac razvoja globalizacije zavisice, između ostalog, i od brzine prihvatanja tih pravila.

Kao proces promjena globalizacija povećava brzinu poslovnih transakcija i podstiče uvođenje novih tehnologija. Crna Gora već postaje dio globalnog tržišta. Ako prošetate centrom Podgorice vidjećete globalizaciju na djelu.

Proces ekonomske globalizacije odvija se potpuno nezavisno od namjera ili želja onih koji ovaj proces koriste kao argument za sprečavanje elementarnog prava: slobode izbora. Zemlje koje su nastojale da se odupru ovom procesu to su činile na način što su limitirale političke i ekonomske slobode, odnosno na način što su ugrožavale demokratiju i tržište. Iskustvo komandnih ekonomija Centralne i Istočne Evrope uključujući i Sovjetski Savez nije pokazatelj samo pada jedne

ideologije. To iskustvo pokazuje da dirigovane privrede ne mogu da opstanu, da će ih prije ili kasnije zamijeniti tržište.¹ Dakle, u globalizaciji se preslikava konflikt dva ekonomska koncepta: (a) jednog koji se bazira na slobodnom tržištu, otvorenim sistemima i dobrovoljnoj razmjeni i (b) drugog koji se bazira na dirigovanoj ili komandnoj ekonomiji, zatvorenom ili poluotvorenom (ali u svakom slučaju kontrolisanom sistemom) i internim vještačkim monopolima.

Globalizacija postavlja i ruši misaone barijere. Postavlja ih kod onih koji imaju strah od konkurencije i žele da uživaju u zaštiti sopstvenog državnog aparata; Ruši ih kod onih koji razumiju složeni preobražaj državno-planske u tržišnu ekonomiju.

Da li male ekonomije treba da imaju strah od globalizacije prije svega zato što su male? Smatram da ako ovako postavimo problem nismo pronikli u suštinu značenja tržišne ekonomije. Tržišna ekonomija ne dijeli zemlje na male i velike, ona ih dijeli na uspješne i neuspješne. Uspješne ekonomije, bez obzira na veličinu, kroz izgradnju jakih institucija, koje vode prije svega nezavisni eksperti, stvorile su ambijent za ekonomski rast. Pravila igre su ta koja stvaraju ambijent za ekonomski razvoj.

Otuda se osnovni izazov globalizacije ogleda upravo u daljem oblikovanju pravila po kojima će funkcionisati međunarodne institucije. Na stvaranje tih pravila utičaće suverene zemlje. U ovom momentu, uticaj razvijenih zemalja, međunarodnih finansijskih institucija i multinacionalnih kompanija je velik. Ali upravo činjenica da su pravila važna za sve bez obzira na veličinu, i da su svi na koje se odnose pravila zainteresovani za njihovo mijenjanje, doveli su do fijaske poslednje konferencije Svjetske trgovinske organizacije u Sijetlu, ili uticali su na stvaranje novih regionalnih trgovinskih grupacija (kao što je MERCOSUR koja objedinjuje Argentinu, Brazil, Čile, Urugvaj i Paragvaj).

I dok će svaka zemlja nastojati da izgradi svoj mehanizam uticaja na proces kreiranja pravila, sasvim je izvjesno da postoje četiri segmenta koja povezuju privatni i javni sektor koji na ovom pitanju moraju raditi zajedno. To su: (1) izgradnja tržišno orijentisanih institucija, (2) transparentna pravila, (3) podsticaj inovacijama i (4) izgradnja koalicija sa drugim zemljama.

4. Neki indikatori globalizacije kao trenda

Generalno uzevši, globalizacija reprezentuje rastuću integraciju svjetske ekonomije, koja se bazira na pet povezanih nosilaca promjena²:

- Međunarodna trgovina (manje trgovinske barijere, veća konkurencija)
- Tokovi kapitala (strane direktne investicije, transfer tehnologije, licenciranje, portfolio investicije i dug)

¹ *Kako uspjeti u globalnoj ekonomiji*, John Sullivan, "Ekonomske reforme danas", Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Podgorica, 2000.

² *Kako uspjeti u globalnoj ekonomiji*, John Sullivan, "Ekonomske reforme danas", Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Podgorica, 2000.

- Komunikacije (tradicionalni mediji i Internet)
- Tehnološka dostignuća u saobraćaju, elektronici, bio-inžinjeringu i drugim oblastima
- Mobilnost populacije, posebno radne snage.

Ovom prilikom akcenat bih stavio na prva dva nosioca, naravno ne umanjujući pri tome ulogu i važnost ostalih.

Trgovina – Najlakše je uočiti globalizaciju u oblasti trgovine (izvoz robe i usluga iznosio je 8,7% svjetskog proizvoda 1913, 12,1% 1973 i 23,6% 1996. godine).

*Tabela 1. Indikatori ekonomske globalizacije 1998**

	Trgovina robom kao % DBP	Trgovina robom kao % DBP koji otpada na robu	Bruto tokovi privatnog kapitala kao % DBP	Bruto SDI kao % DBP
Nizak prihod	8.3	62.5	2.0	0.9
Srednji prihod	22.1	98.9	6.4	1.6
Visoki prihod 38.3	95.1	22.3	5.7	
Regioni				
Istočna Azija/Pacifik	15.5	98.1	4.0	1.3
Centralna i Istočna Evropa /Centralna Azija	21.1	106.4	3.8	1.0
Latinska Amerika/Karibi	19.1	74.5	7.1	2.5
Srednji Istok/ Sjeverna Afrika	17.4	80.5	7.3	0.9
Južna Azija	4.8	40.5	0.9	0.1
Afrika (Sahara)	16.8	99.5	4.9	0.7
Evropska unija	54.4	106.4	32.2	6.1

* Izračunati korišćenjem US\$ i prilagođeni kupovnoj moći.

Izvor: Svjetska banka, Indikatori razvoja u svijetu 2000.

Tokovi kapitala – Kao i trgovina, tokovi kapitala između zemalja su se značajno povećali tokom proteklih nekoliko decenija. Među tokovima kapitala najznačajniji je rast direktnih investicija. Svijet je postao jedinstven prostor za investiranje koji na potpuno isti način motiviše investitore. Gotovo svi investitori traže:

- stabilnu makroekonomsku politiku,
- pravila igre koja se ne mijenjaju,
- poštovanje pravila igre,
- slobodno tržište bez kontrole politike, bez regulacije i

- jasna vlasnička prava

**Tabela 2. Destinacije direktnih stranih investicija
(u milionima US\$) 1987-1992, (Godišnji prosjek)**

	(Godišnje)	%	1995	%	1998	%
Razvijene zemlje	136,628	78.74	208,372	63.36	460,431	71.51
Zemlje u razvoju	35,326	20.36	106,224	32.30	165,936	25.77
Centralna/Istočna Evropa	1,576	0.91	14,266	4.33	17,513	2.72
Svijet	173,530	328.862	643,879			

Izvor: UNCTAD, World Investment Report 1999.

Zemlje u razvoju sve više privlače strane investicije, što pokazuje sledeća tabela.

Tabela 3. Najčešće destinacije direktnih stranih investicija u zemljama u razvoju i tranziciji (u mil. US\$)

	1995	1998		1995	1998
Kina	35,849	45,460	Poljska	3,659	5,129
Meksiko	9,526	10,238	Čile	2,977	4,792
Argentina	5,279	5,697	Tajland	2,068	6,969
Brazil	5,475	28,718	Indija	2,144	2,258
Mađarska	4,453	1,935	Češka Republika	2,561	2,540
Indonezija	4,346	356	Peru	2,056	1,936
Malezija	4,178	3,727	Rusija	2,016	2,183

Izvor: UNCTAD, World Investment Report 1999.

5. O suverenosti

Kada su osnovane Ujedinjene nacije, dvije trećine zemalja trenutnih članica nisu postojale kao suverene zemlje.³ U poslednjih nekoliko decenija evidentan je trend nastanka novih zemalja koje mijenjaju izgled karte svijeta. Na drugoj strani, uočljiv je i proces regionalnog povezivanja. Otuda se nameće pitanje da li su ova dva procesa međusobno nepomirljiva i kako su povezana sa procesom globalizacije? Odnosno, da li težnja ka suverenosti može da smeta regionalnom povezivanju ili da predstavlja barijeru globalizaciji kao trendu?

Sušтина suverenosti je u tome da sami donosite odluke o svojoj sudbini. Suština suverenosti je u slobodi izbora, dakle u tome da biram sa kim želim da se slobodno udružujem na principima obostranog interesa. Sloboda izbora, međutim, ne daje samo pravo, već i odgovornost, obaveze. Prema tome biti suveren znači i biti odgovoran.

³ Uloga Ujedinjenih nacija u 21. vijeku, Kofi Annan, generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Milenijumski izvještaj.

Mnogo se "argumenata" danas koristi protiv, na primjer, samostalnosti Crne Gore. Najčešće se koriste sledeći: "Evropa se ujedinjuje, a vi hoćete da se odvajate" i "Crna Gora ne može sama". Slični se argumenti koriste i u drugim slučajevima u svijetu gdje postoji težnja ka stvaranju novih zemalja. Međutim, da li neko zaista vjeruje da nove suverene zemlju mogu biti smetnja ujedinjenju u regionu? Ili, da li neko zaista vjeruje da suverene zemlje ne mogu same?

Analizirajmo najprije prvo pitanje. Da li neko brani suverenim zemljama u regionu da stupaju u međusobne saveze? Ne! Hrvatska, na primjer, želi da se ujedini sa Evropom, a ne sa zemljama Jugoistočne Evrope. Ali Evropska unija u ovom momentu ne želi da se ujedini sa Hrvatskom. Prema tome, dok se ne uspostavi obostrani interes do ujedinjenja neće doći. Mirni razlaz Češke i Slovačke nije bio prepreka njihovom regionalnom povezivanju. Nekoliko suverenih zemalja Evropske unije još uvijek nisu prihvatile euro. Da li će, odlučite sami. Dakle, samo suverene zemlje mogu donositi ovakve odluke. Samo suverene zemlje mogu odlučivati o stvaranju regionalnih saveza.

Da li suverene zemlje mogu samostalno da obezbijede ekonomsku egzistenciju ili ne, po mom mišljenju, zavisi samo od njih samih. Crna Gora, na primjer, u ekonomskom smislu ima sasvim dovoljno resursa. Kako će ih koristiti zavisi od njenih sposobnosti. Suverenost i samostalnost nisu jeftini. Ali ja ne smatram da je suverenost cilj svih ciljeva. Smatram da suverenost predstavlja samo jedan od koraka za stvaranje ambijenta koji će pružiti priliku za brži razvoj. A upravo ekonomski razvoj je ono što nas kao ekonomiste interesuje.

Ipak, postoji jedna ozbiljna opasnost koja se rađa u procesu nastojanja da se zadobije suverenost. Ta se opasnost ogleda u pretjeranom jačanju države i državne kontrole. Znamo da u ekonomiji nema besplatnog ručka. Dakle, sve funkcije države neko mora da plati. Veliki državni aparat, velika administracija, znače velike troškove funkcionisanja sistema. Uz to, iskustvo pokazuje da je efikasnost privatnog vlasništva daleko veća od državnog, te ne vidim nikakvog posebnog razloga da stalno provjeravamo to iskustvo i dokazujemo sebi već davno dokazano.

Ekonomsku snagu mogu da povećaju samo: (a) dobra pravila igre (zakoni, uredbе, norme), (b) bezuslovna primjena pravila (da nema izuzetaka, jer su presedani veoma opasni) i (c) slobodno tržište (što opet znači otvorenu ekonomiju i dominaciju privatnog nad državnim kapitalom).

Strah od otvaranja imaju prije svega oni koji nemaju znanje i sposobnosti, pa mogu da opstanu samo u zatvorenom sistemu u kome žele da kontrolišu sve. Ali, treba podvući da niko do sada u istoriji ljudskog roda nije dobio bitku sa tržištem.

6. Opstajanje u globalnoj ekonomiji

Za one koji vide budućnost u većoj otvorenosti ekonomije, u manjim barijerama, razvoju tehnologije, globalizacija nudi novu šansu za napredak društva.

Oni koji vide budućnost u zatvorenom sistemu, monopolu i kontroli razvoja sa jednog mjesta, plaše se ove promjene. Izazov stoji pred jednim i drugima.

Globalizacija, naravno, nije rješenje za sve svjetske probleme, niti je treba shvatiti kao izvor svih zala sa kojima se suočava veliki broj siromašnih nacija. To je stalni proces promjena. Sledećih nekoliko godina će biti godine izazova za sve koji mogu uticati na razvoj ovog procesa.⁴

7. Zaključak

Kreiranje sistema koji će stvoriti ambijent za dugoročan ekonomski rast i razvoj predstavlja podjednako važan izazov za državu i privatni biznis. Da bi se razumio cilj, smatram da je važno pojasniti smisao tržišne ekonomije: da ona pruža šansu samo onima koji hoće da rade. To za sobom povlači i promjenu koncepta brige za one koji neće ili ne žele da rade. Taj koncept se mora zasnivati na rastu odgovornosti za sopstvene odluke koje se donose od momenta sticanja zrelosti, pa nadalje. To je obaveza prema slobodi, prosperitetu i vladavini prava.

Ja sam ekonomista, ne političar. Kao ekonomista vjerujem u postojanje jasnog ekonomskog interesa svakog pojedinca, firme, zemlje. Takođe, vjerujem u to da kada god postoje obostrani interesi proces neminovno vodi ka spajanju, jer je takvo spajanje zasnovano na zdravoj ekonomskoj logici. Kada takav interes ne postoji, proces vodi ka odvajanju. Oba procesa su važna jer snažno utiču na stvaranje ambijenta za investicije. Ja vjerujem da Crna Gora i Srbija, kao dvije suverene zemlje, mogu stvoriti ambijent koji će stimulisati investicije i razvoj. Moguć je i nastavak agonije zajedničkog preživljavanja, ali će transakcioni troškovi biti veliki i za jedne i za druge. Crna Gora i Srbija su na velikoj istorijskoj prekretnici. Siguran sam da će odluke koje se donesu ove godine imati dugoročne posljedice na potomstvo današnjih generacija. Potrebno je strpljenje, snaga i tolerancija da se savladaju mnogi rizici. Ali, najveći rizik je kletva budućih generacija.

Literatura

1. *Kako uspjeti u globalnoj ekonomiji*, John Sullivan, "Ekonomске reforme danas", Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Podgorica, 2000.
2. *Uloga Ujedinjenih nacija u 21. vijeku*, Kofi Annan, generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Milenijumski izvještaj.
3. Trgovina, razvoj i društveni progres, ambasador Charlene Barshefsky, savjetnik za trgovinu SAD.

⁴ *Kako uspjeti u globalnoj ekonomiji*, John Sullivan, "Ekonomске reforme danas", Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Podgorica, 2000.

Veljko Radovanović

GLOBALIZACIJA I POLARIZACIJA RAZVOJA SAVREMENOG SVETA

Uvod

Savremena kretanja u svjetskoj privredi, posljednjih dvadesetak godina tek okončanog stoleća, karakterišu, moglo bi se reći, pre svega dva paralelna procesa:

- proces regionalizacije
- proces globalizacije.

Bez sumnje, globalizacija je tema koja u posljednje vreme najviše zaokuplja pažnju naučne i stručne javnosti, ali i drugih relevantnih faktora savremenog društva (novinara, političara, filozofa, ekonomista, visoko sofisticiranih konstruktora i tehnologa, menadžera te mnogih drugih radoznalih pojedinaca i organizacija najširih slojeva društva).

Kada se govori o globalizaciji u kontekstu njenih uticaja na dinamiku privrednog rasta i razvoja, mišljenja su dosta oprečna. Jedni smatraju da je to veoma koristan proces koji igra ključnu ulogu u ukupnom svetskom razvoju te da će vremenom ta uloga sve više dobijati na značaju. Drugi, pak, na ova kretanja gledaju sa nevericom i strahom, smatrajući da globalizacija vodi ka neravnomernosti među zemljama i njihovim pojedinim delovima, dovodi do porasta nezaposlenosti, pada životnog standarda, usporavanja društvenog progressa itd. U ovom radu namjera nam je da, na bazi empirijskih podataka, pokušamo dokučiti neke osnovne tendencije u kretanju razvoja savremenog sveta, asimetriju tih kretanja između pojedinih zemalja pa i čitavih regiona, utvrditi ko su stvarni ekonomski gubitnici, a ko dobitnici procesa globalizacije iz čega bi se analogno tome mogli odrediti pravci gde su moguće šanse, ali i gde vrebaju pretnje rizika sa kojima se suočavaju naročito male i slabo razvijene zemlje kakva je i naša.

1. Osnovna obeležja globalizma

Ekonomska globalizacija predstavlja istorijski proces koji karakteriše razvojno dinamična i široko obuhvatna tehnološka standardizacija svih oblasti proizvodnje i života ljudi, naglašena homogenizacija u oblasti zakonske i institucionalne privredno-sistemske infrastrukture, izražena konvergencija makroekonomskih razvojnih politika različitih grupa zemalja bez obzira na njihovu veličinu, nivo razvijenosti, političku i socijalnu profilisanost i sl.

Dinamizam i tendencije kretanja u okviru globalnih društveno-ekonomskih i privrednih tokova savremenog sveta praćene su istovremeno krupnim promenama

u suštinskom poimanju osnovnog značenja suvereniteta političke vlasti, zatim u pogledu izbora specifičnih ciljeva, instrumenata i mehanizama politike socijalnog i tehnološkog razvoja te s tim u vezi uloge relevantnih ekonomskih faktora kao što su država, preduzeće, građanin, "nacija", porodica i sl.

Već nekoliko decenija dominantno obeležje savremenih kretanja u svetskoj privredi predstavlja impozantan rast obima međunarodnih transakcija robe i usluga. Dinamika rasta svetske trgovine u znatnoj meri nadmašuje dinamiku rasta svetske proizvodnje. Ovaj trend se poslednjih dvadesetak godina rapidno ubrzava. U prilog ovome govori podatak da je u periodu 1990-1999 godine obim svetskog izvoza rastao po stopi od 6,9% što je za skoro tri puta brže od rasta proizvodnje u svetu (2,5%).¹ U periodu 1980 – 1990. godine stope rasta ovog agregata su iznosile 5,2% i 3,2% respektivno. Pri tome, u strukturi izvoza zapažaju se značajne kvalitativne promene sa naglašenom dinamikom rasta visoko sofisticiranih proizvoda iz razvijenih zemalja te takođe dosta ubrzanim rastom izvoza prerađenih proizvoda iz zemalja nižeg nivoa razvijenosti ka zemljama sa razvijenom privredom.

Naglašen dinamizam rasta kretanja međunarodne razmene robe i usluga ne bi, međutim, bio moguć bez snažne akceleracije rasta kretanja tokova kapitala koji su, globalno gledano povoljno delovali na kreiranje nove tražnje i aktiviranje novih potencijalnih tržišta izazivajući tako snažne povoljne multiplikovane efekte na ukupan svetski privredni razvoj.

Ulaganja u inostranstvo (portfolio i direktna) postala su ključni element investicionih i proizvodnih strategija savremenih korporacija, što daje poseban pečat procesima internacionalizacije i globalizacije, a prevashodno sa ciljem da se sačuva već stečena konkurentnost i omogući nova ekspanzija na međunarodna tržišta.

Posmatrano po godinama, granama i regionima strane direktne investicije (SDI) kretale su se različitim tempom i intenzitetom, međutim, u celini gledano, imale su veoma dinamičnu stopu rasta. U prilog ovome govori podatak da su SDI u 1985 godini iznosile 53,3 milijarde dolara da bi u 1990. dostigle nivo od 193,4 milijarde dolara odnosno u 1998. godini 619,3 milijarde dolara. Nije beznačajno ovde napomenuti da SDI, pored ostalog, imaju poseban značaj na dinamizam ukupnog privrednog razvoja, imajući u vidu činjenicu da složeni investicioni "paketi" sadrže, pored kapitala i nematerijalne resurse kao što su nova znanja, tehnologije, organizaciona rešenja, marketing i menadžment rešenja i tehnike i sl. Na taj način SDI postaju najpouzdaniji kanal kojim se prenosi tehnološka komponenta, što je u stvari bazična osnova savremenog rasta i razvoja.

Globalni sistem svetske privrede o kome se s razlogom govori kao o globalnom kapitalističkom sistemu² otvorene tržišne privrede, pogoduje kretanju finansijskog kapitala u područja gde mu je najunosnije stvarajući tako gigantski cirkulacioni sistem koji usisava kapital u finansijska tržišta u centru, a potom ga ispušćava na periferiju, bilo neposredno u vidu kredita ili portfolio ulaganja, bilo posredno preko multinacionalnih kompanija.

Nezadrživi prodor u oblasti informatike i stvaranja mreže informatičkog sistema omogućio je kreiranje i oblikovanje novog tehnološkog načina komuniciranja u oblasti elektronske razmene informacija i povezivanje proizvođača i potrošača preko multimilionske mreže računara.

Rapidno opadajuće učešće troškova transporta u ceni robe te s tim u vezi gotovo zanemarivi troškovi komuniciranja preduslovi su za stvaranje novih pogodnijih mogućnosti alociranja faktora proizvodnje i razvoja tržišne i institucionalne infrastrukture u globalnim razmerama.

Nema sumnje, dakle, proces globalizacije je u velikoj meri doprineo ubrzanju svetskog razvoja uopšte. Međutim, stvarne efekte ovoga procesa u praksi koriste samo jaki, sposobni, umešni i prilagodljivi. Uglavnom one zemlje koje su to na vreme shvatile orijentišući se na spoljno tržište i s tim u vezi dostigle visok stepen integrisanosti u svetsku privredu, doživele su veoma dinamičan rast i razvoj dovodeći do, moglo bi se slobodno reći "procvata" pojedinih regiona sveta (Istočna Azija) seleći se tako iz društva nerazvijenih gde su se nalazili pre tri-četiri decenije u društvo najrazvijenijih zemalja i delova sveta. Povećanje životnog standarda kod tih zemalja imalo je direktnog uticaja na razvoj ukupnih demokratskih procesa u njima i stvaranje pretpostavki za razrešenje takvih ekonomskih problema kakvi su, primera radi, zaštita životne okoline, poboljšanje uslova rada itd.

2. Opšti pogled na ekonomsku stvarnost sveta

Već smo napomenuli da savremeni svet, svet u kojem živimo, karakteriše brz i dinamičan razvoj (tehničko-tehnološki, naučni, strukturni, razvoj ideja – jednom reči – društveni i ekonomski razvoj u celini). Međutim, u zavisnosti od istorijskih, prirodnih, društvenih, tehničkih i brojnih drugih faktora ekonomske i neekonomske prirode, koji determinišu rast i razvoj, savremeni svet karakteriše veoma izražena bipolarnost na razvoju između pojedinih zemalja, pa i čitavih geografskih područja i kontinenata.

Istraživanja su pokazala da je svetska privreda rasla u posleratnom razdoblju verovatno brže nego u ma kom drugom razdoblju istorije. Prema

¹ Prema podacima World Development Report 2000/2001 – Attacking Poverty. Published for the World Bank, Oxford University Press, pp.295.

² Globalni kapitalistički sistem Đžordž Soros upoređuje sa apstraktnim carstvom "koje je po prostiranju globalnije od bilo kog ranijeg carstva i vlada celom civilizacijom, a kao i druga carstva sve koji su izvan njegovih zidova smatra varvarima" (Đžordž Soros: Kriza globalnog kapitalizma, ugroženo otvoreno društvo, KVS, Beograd, 1999, str. 89).

podacima A. Medisona (Angus Maddison) društveni proizvod (GDP) sveta u periodu 1950-1987. rastao je po prosečnoj godišnjoj stopi od 4,2%. Isti autor iznosi podatak da je rast GDP u periodu 1900-1950. godine iznosio prosečno godišnje 2,1%. Agregatna godišnja stopa rasta u celom razdoblju 1900-1987 iznosila je 3,0% s tim što je, posmatrana po zemljama i regionima bila vrlo različita.³ Prema podacima Svetske banke prosečna stopa rasta GDP 1990-1999 godine u svetu iznosila je 2,5%.

Međutim, sama činjenica da od ukupnog svetskog stanovništva (5,98 milijardi) 75,5% živi u nedovoljno razvijenim zemljama raspoložuci samo sa 11,9% svetskog društvenog proizvoda, dok na drugoj strani 24,5% svetskog stanovništva otpada na srednje i visoko razvijene zemlje, raspoložuci sa 88,1% društvenog proizvoda, rečito govori o ogromnim ekonomskim razlikama među zemljama na našoj planeti.⁴

No kada govorimo o pojmovima "razvijena zemlja" odnosno "nerazvijena zemlja" potrebno je imati na umu neke činjenice. Naime, kao kriteriji za iskazivanje privredne razvijenosti, odnosno nerazvijenosti jedne zemlje ili regiona mogu se uzeti različiti pokazatelji. U literaturi se za međunarodna poređenja obično kao kriterij stepena razvijenosti koristi per capita dohodak (GDP ili GNP). Međutim, nerazvijene zemlje, odnosno "zemlje u razvoju" (termin kojim se zvanično koriste UN) nisu jedna monolitna grupa već naprotiv, između njih postoje značajne međusobne razlike. Ipak, svima njima su zajedničke neke opšte karakteristike o kojima treba voditi računa prilikom makroekonomskog ispitivanja dinamike i nivoa razvoja. Posebno je važno da se uporednom analizom, pored pokazatelja per capita dohotka, uzmu u obzir i neki drugi faktori kao što su: demografske karakteristike, struktura proizvodnje, socijalni, ekonomski i politički sistem, istorijska uslovljenost itd.

U međunarodnim analizama i komparacijama stepena razvoja, prema pokazatelju per capita društvenog proizvoda, odnosno nacionalnog dohotka, u literaturi koja tretira ovu problematiku postoje veoma različiti pristupi klasifikaciji zemalja. Karakteristično je da ne postoji neka opšte prihvaćena definicija kao ni čvrst kriterijum za utvrđivanje kategorije "zemlje u razvoju". Da li se neka zemlja može svrstati u red razvijenih ili nerazvijenih najčešće se ne navodi njen granični dohodak per capita, već, kako je to još davno istakao Paul Samuelson: "nedovoljno razvijena zemlja je uopšte ona čiji je realni dohodak po stanovniku nizak u odnosu

na sadašnje dohotke po stanovniku takvih zemalja kao što su Kanada, SAD, Velika Britanija i Zapadna Evropa uopšte."⁵

S obzirom na to da različiti autori uzimaju različite limite nivoa per capita društvenog proizvoda ili nacionalnog dohotka u određivanju stepena razvijenosti, mi ćemo u našoj analizi o ekonomskim nejednakostima u svetu koristiti podatke Svetske banke koja na osnovu zvanične Atlas metodologije sve zemlje prema stepenu razvijenosti mereno per capita GNP (nacionalni dohodak) deli u četiri kategorije, i to: 1) privredno najnerazvijenije zemlje (zemlje sa najnižim dohotkom), 2) privredno nedovoljno razvijene zemlje (zemlje sa nižim srednjim dohotkom), 3) srednje razvijene zemlje (sa višim srednjim dohotkom) i 4) visoko razvijene zemlje (visokodohodovne).⁶ Navedena kategorizacija nije čvrsto određena već podleže promenama sa protekom vremena i dinamikom razvoja.

Okako izvršena kategorizacija zemalja prema stepenu razvijenosti pružala je sledeću sliku sveta u 1999. godini.

Tabela 1. Klasifikacija zemalja sveta prema nivou razvoja mereno per capita GNP u 1999. godini

Zemlje	Broj zemalja	GNP (US \$) 000.000	Stanovništvo (000.000)	GNP per capita (US \$)
Najnerazvijenije	66	987.600	2.417	410
Nedovoljno razvijene	53	2.512.500	2.094	1.200
Srednje razvijene	38	2.810.700	573	4.900
Visoko razvijene	50	22.921.000	891	25.730
Svet ukupno	207	29.232.000	5.975	4.890

Izvor: *World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty, Published for the World Bank, Oxford University Press.*

Podaci iz prethodne tabele jasno ilustruju sliku savremenog sveta. U grupi sa najnižim i nižim srednjim dohotkom nalazi se ukupno 119 zemalja sveta. U njima danas živi preko ¾ ukupnog svetskog stanovništva. Trećoj grupi (srednje razvijene zemlje) odnosno zemlje sa višim srednjim dohotkom pripada 38, a četvrtoj visokodohodovnoj grupi 50 zemalja. Međutim, prava slika polarizacije nivoa razvijenosti između najrazvijenijih i najnerazvijenijih zemalja sveta još je više upečatljiva ako uporedimo nivoe GNP per capita zemalja koje čine piramidu najrazvijenijih i najnerazvijenijih što se može videti iz tabele 2.

³ Angus Maddison: *The World Economy in the 20th Century*. Development Centre Studies OECD Paris, 1989 pp.14. Analizom su obuhvaćene 32 reprezentativne zemlje (zemlje članice OECD, SSSR, devet azijskih i pet latinoameričkih zemalja). Posmatrana skupina zemalja u 1980. godini je raspolagala sa 76% ukupnog svetskog stanovništva, 85% ukupnog GDP i 79% ukupnog svetskog izvoza.

⁴ *World Development Report 2000/2001 – Attacking Poverty*, Published for the World Bank, Oxford University Press, pp.275.

⁵ Paul A. Samuelson, "Ekonomija", prevod, izd. "Savremena administracija", Beograd, 1969, str.803.

⁶ Prema ovoj metodologiji u 1999. godini u zemlje sa najnižim dohotkom svrstane su zemlje sa GNP per capita do 755 USD, sa nižim srednjim dohotkom od 755 do 2995; višim srednjim dohotkom 2996 do 9265 i visokodohodovne zemlje preko 9266 USD per capita.

Tabela 2. Zemlje sa najvišim i najnižim GNP per capita u 1999. godini

Najrazvijenije zemlje			Najnerazvijenije zemlje		
R.B.	Zemlja	GNP per capita (USD)	R.B.	Zemlja	GNP per capita (USD)
1	Luksemburg	44640	1	Etiopija	100
2	Švajcarska	38350	2	Burundi	120
3	Norveška	32880	3	Sijera Leone	190
4	Japan	32230	4	Malavi	190
5	Danska	32030	5	Niger	190
6	SAD	30600	6	Čad	200
7	Singapur	29610	7	Eritreja	200
8	Austrija	25970	8	Angola	220
9	Nemačka	25350	9	Nepal	220
10	Švedska	25040	10	Mozambik	230
11	Belgija	24510	11	Mali	240
12	Holandija	24320	12	Tanzanija	240
13	Finska	23780	13	Burkina Faso	240
14	Hong Kong	23520	14	Ruanda	250
15	Francuska	23480	15	Madagaskar	250
16	Velika Britanija	22640	16	Kambodža	280
17	Austrija	20050	17	Centr.afr. Republika	290
18	Italija	19710	18	Tadžikistan	290
19	Kanada	19320	19	Kirgiska Republika	300
20	Irska	19160	20	Nigerija	310

Izvor: World Development Report 2000/2001, *Attacking Poverty*. Published for the World Bank, Oxford University Press, pp.274-275.

Napred iznetim podacima skoro da je bespredmetan bilo kakav poseban komentar. Dvadeset najrazvijenijih zemalja sveta imalo je u 1999. godini GNP per capita veći od 19.000 hiljada USD. Inače ova grupa zemalja iste godine raspolagala je sa 72,3% ukupnog svetskog GNP, a samo sa 13,2% svetske populacije. Nasuprot tome, dvadeset najnerazvijenijih zemalja sveta imalo je niži GNP per capita od 310 dolara. Ako, pak, uporedimo zemlju sa najvećim GNP per capita (Luksemburg) sa zemljom koja ima najniži društveni proizvod per capita (Etiopija), što prati zvanična svetska statistika, proizilazi da je raspon čak skoro 446 puta. Istina, kod ovih poređenja treba biti obazriv s obzirom na činjenicu da indikator "dohodak per capita" koji se najčešće koristi u analizama nivoa razvijenosti pojedinih zemalja ima izvesnih nedostataka, posebno kada su u pitanju nedovoljno razvijene zemlje. Naime, nedovoljno razvijene zemlje po pravilu imaju slabu razvijenu statističku evidenciju dohotka i proizvodnje tako da je teško, a ponekad čak i nemoguće doći do validne procene o nacionalnom dohotku. Zbog toga, poređenja između različitih zemalja i različitih vremenskih razdoblja koja se izvode na osnovu ovog indikatora imaju dosta ograničenu vrednost. Drugo, svaka procena nacionalnog dohotka, bez obzira na njen stepen preciznosti, odražava samo onaj deo dohotka koji prolazi kroz tržište. Kako većina najnerazvijenijih zemalja relativno veliki udeo svog društvenog proizvoda ne ostvaruje na tržištu, već predstavlja klasičnu naturalnu proizvodnju, to automatski znači da je teško pouzdano proceniti ukupan njihov

društveni proizvod. Treće, međunarodna poređenja dohotka per capita praćena su određenim problemima vezanim za svođenje nacionalnih dohodata na istu novčanu jedinicu, jer kursevi nacionalnih valuta teško mogu odrediti njihovu kupovnu moć. Međutim, ako uporedimo raspone u nivou razvijenosti najnerazvijenijih i najrazvijenijih zemalja sveta mereno prema kupovnoj moći valuta koje takođe prati Svetska banka, javlja se neizbežno problem "korpe" potrošnih roba koje su toliko različite da analiza kupovne moći valuta ima veoma ograničenu vrednost. Iz ovog sledi zaključak da su stvarni rasponi razvijenosti između najrazvijenijih i najnerazvijenijih zemalja sveta nešto niži od numerički napred prikazanih, mada se samo delimično ublažuju razmere ovog problema. Mereno ovom metodom raspon nivoa GNP per capita između najnerazvijenije zemlje (Sijera Leone 414 \$ GNP per capita) i najrazvijenije (Luksemburg 38247 \$ GNP per capita) iznosio je 92 puta. Nažalost, ne raspolazemo podacima o regionalnim ekonomskim razlikama u okviru napred analiziranih najnerazvijenijih zemalja, ali je činjenica da one postoje, kao što postoje i značajne razlike između različitih slojeva društva u okviru svakog regiona, odnosno zemlje u celini, pa se može samo naslutiti egzistencijalna situacija tih najnižih slojeva. Dovoljno je samo istaći, primera radi, da u Zambiji više od 72% ukupnog stanovništva ima ukupnu potrošnju manju od 1 \$ dnevno, da 10% najsiromašnijih raspolaže sa samo 1,8% društvenog proizvoda, dok 10% vrha piramide najbogatijih u ovoj zemlji raspolaže sa 39,2% društvenog proizvoda.

3. Diferencijalni rast u svetskoj privredi

Kompleksniju sliku privrednog razvoja pojedinih zemalja možemo dobiti kada te zemlje vremenski posmatramo i analiziramo u njihovom dinamičkom kretanju i promenama, kroz stope rasta ukupnog proizvoda ili realnog proizvoda per capita. Na taj način, stopa rasta, kao pokazatelj razvoja, pruža nam mogućnost da se sagledaju moguće pozitivne ili negativne tendencije u pojedinim zemljama ili grupama istorodnih zemalja u raznim fazama njihovog privrednog razvoja. Kada posmatramo stope privrednog rasta u svetu, u poslednjih dvadesetak godina, što je inače i cilj ovog našeg rada, možemo izdvojiti četiri specifične grupacije zemalja.

1. Zemlje Istočne Azije uključujući ovde i Kinu sa veoma dinamičnom stopom rasta kako ukupnog bruto nacionalnog proizvoda tako i bruto nacionalnog proizvoda mereno po glavi stanovnika.
2. Grupa najrazvijenijih visokoindustrijalizovanih zemalja tržišne privrede (zemlje Zapadne Evrope, Severna Amerika, Australija i Japan) koje su imale relativno visoke i stabilne stope privrednog rasta.
3. Grupa zemalja Centralne i Istočne Evrope (bivše socijalističke zemlje) koje se uglavnom karakterišu vrtoglavom stopom pada tokom devedesetih godina, kako proizvodnje tako i bruto nacionalnog proizvoda per capita.
4. Grupa najnerazvijenijih zemalja sveta smeštenih uglavnom u delu subsaharskog afričkog kontinenta sa vrlo niskom ili pak negativnom stopom

rasta bruto nacionalnog proizvoda, a u slučaju najvećeg broja njih (zbog visoke stope nataliteta) sa negativnom stopom rasta GNP per capita).

Detaljnije podatke dinamike kretanja stanovništva, radne snage i GNP per capita za grupaciju ovih zemalja u periodu od 1980. do kraja devedesetih godina dajemo u narednim tabelama.

Tabela3. Dinamika kretanja stanovništva, radne snage i GNP per capita u novoindustrijalizovanim zemljama Istočne Azije i Kini

R.B.	Zemlja	Prosečna godišnja stopa rasta (u %)					
		Stanovništvo		Radna snaga		GNP per capita	
		1998-1990.	1990-1999.	1980-1990.	1990-1999.	1980-1990.	1990-1998.
1	Hong Kong	1,2	1,1	1,6	2,5	5,5	2,4
2	Singapur	1,7	1,9	2,7	1,7	5,7	6,7
3	J. Koreja	1,2	1,0	2,3	2,1	8,9	4,9
4	Tajland	1,7	1,2	2,7	1,7	5,6	4,4
5	Malezija	2,8	2,5	3,1	3,0	2,5	4,8
6	Kina	1,5	2,2	1,1	1,3	7,9	9,6
7	Indonezija	1,8	1,7	3,0	2,6	4,1	4,0

Izvor: World Development Report 2000/2001. *Attacking Poverty*, World Bank, Oxford University Press i World Bank Atlas, 2000.

(1) Tokom osamdesetih i devedestih godina, kako je pokazano u tabeli, novoindustrijalizovane istočnoazijske zemlje uključujući ovde i Kinu, imale su, i pored visoke stope rasta stanovništva, veoma dinamične stope rasta bruto nacionalnog proizvoda per capita. Kod svih navedenih zemalja stopa rasta GNP bila je znatno brža od stope rasta zaposlenosti, što govori o visokoj stopi rasta produktivnosti rada. Mada se ove zemlje međusobno dosta razlikuju, gledano po veličini, strukturi, broju stanovnika, istoriji, pa i političkom sistemu, svaka od njih poseduje neke osnovne karakteristike koje, kada se globalno posmatraju, mogu da objasne permanentan dugogodišnji dinamičan rast. Naime, svaka od ove grupe zemalja na vreme se prestrojila, bazirajući svoju filozofiju razvoja na shvatanju međuzavisnosti u globalnoj ekonomiji. Na taj način uspele su da obezbede znatno bržu stopu privrednog rasta i niži stepen osetljivosti na ciklična kretanja u svetskoj ekonomiji u odnosu na one zemlje koje su zavisile od uticaja ekonomskih politika razvijenih zemalja u pogledu kamatnih stopa deviznih kurseva, nacionalnih antiinflacionih i drugih programa. No, možda pre svega, ono što se mora imati u vidu jeste činjenica da sve ove zemlje poseduju specifične kulturne osobine stanovništva odgajanog na tradiciji i konfucijanskoj filozofiji, gde se poseban naglasak stavlja na obrazovanje. Poštovanje prema učenju i vaspitavanje u porodici dopunjuju ono što se uči u školi, što za rezultat ima dobro obučenu radnu snagu i ukupnu privrednu i društvenu harmoniju.

Pored toga, sve ove zemlje imale su relativno visok nivo nacionalne štednje, koja je permanentno podsticala fiskalnim i drugim merama ekonomske politike omogućujući tako visok nivo investicija u proizvodnju i trgovinu. Tokom

prvih nekoliko decenija rasta lična potrošnja i životni standard bili su kontrolisani – restrikcijama na kretanje kapitala u inostranstvo i na uvoz strane luksuzne robe – da bi sredstva bila usmerena na industrijski rast.

Iako je širokim spektrom mera ekonomske politike podsticano preduzetništvo i privatna svojina, "tigrovi" nikad nisu sledili potpuno i apsolutno liberalni metod privređivanja. Prioritetnim industrijama pružana je podrška razne vrste (izvozne subvencije, stipendija za obučavanje kadrova, carinska zaštita od stranih konkurenata itd.). Uz to posvećenost izvozu, nasuprot politici supstitucije uvoza, bila je stalno prisutna pojava.

Skoro da i nije potrebno posebno isticati da razvojni bum svih napred navedenih zemalja nije uniforman. Postoje dosta velike razlike nivoa ekonomskog i tehnološkog razvoja u ovom ogromnom regionu. Tako najmnogoljudnije zemlje (Kina i Indonezija), iako već duži niz godina imaju relativno visoke stope rasta, još uvek se nalaze u grupi zemalja sa niskim dohotkom s obzirom da su imale veoma niske startne osnove. Nasuprot njima, zemlje poput Južne Koreje, Tajlanda, Singapura itd. koje su ranije krenule na otvaranje prema svetu ugledajući se na Japan po sistemu, kako to metaforično često vole da kažu njihovi ekonomisti "gusaka u letu" gde Japan vide kao pticu predvodnicu koju slede, sada se svrstavaju u red najrazvijenijih zemalja sveta.

Tabela 4. Dinamika kretanja stanovništva, radne snage i GNP per capita u najrazvijenijim zemljama sveta

R.B.	Zemlja	Prosečna godišnja stopa rasta (u %)					
		Stanovništvo		Radna snaga		GNP per capita	
		1980-1990.	1990-1999.	1980-1990.	1990-1999.	1980-1990.	1990-1998.
1	Švajcarska	0,6	0,7	1,6	0,9	1,8	0,2
2	Norveška	0,9	0,5	0,8	1,0	2,7	3,7
3	Japan	0,6	0,3	1,2	0,7	3,5	0,7
4	Danska	0,0	0,4	0,8	0,0	2,1	2,7
5	SAD	0,9	1,0	1,3	1,2	2,2	2,1
6	Austrija	0,2	0,5	0,4	0,7	2,0	1,5
7	Nemačka	0,1	0,4	0,6	0,4	2,2	0,9
8	Švedska	0,3	0,4	0,9	0,4	1,8	0,6
9	Belgija	0,1	0,3	0,1	0,8	1,2	1,6
10	Holandija	0,6	0,6	1,9	0,9	1,4	2,1
11	Finska	0,4	0,4	0,8	0,0	3,1	1,8
12	Francuska	0,5	0,5	0,5	0,7	1,7	1,2
13	V. Britanija	0,2	0,3	0,6	0,3	2,5	2,0
14	Austrija	1,5	1,2	2,3	1,4	1,7	2,8
15	Italija	0,1	0,2	0,8	0,7	2,2	1,0
16	Kanada	1,2	1,1	1,8	1,3	2,4	1,1
17	Irska	0,3	0,7	0,3	2,1	1,4	6,1

Izvor: World Development Report 2000/2001. *Attacking Poverty*, World Bank, Oxford University Press i World Bank Atlas, 2000.

(2) Nešto nižu stopu privrednog rasta u odnosu na istočnoazijske zemlje, (ako se ima u vidu njihova visoka startna osnova), mada veoma povoljnu u poslednjih dvadeset godina, imala je grupa najrazvijenijih visokoindustrijalizovanih zemalja (Zapadna Evropa, SAD, Kanada, Australija i Japan).

Iako su stope rasta GNP per capita kod najvećeg broja najrazvijenijih zemalja sveta tokom celog posmatranog perioda bile dosta dinamične, nešto sporiji rast uočava se tokom devedesetih u odnosu na osamdesete godine. Istovremeno, skoro kod svih posmatranih zemalja GNP per capita rastao je brže od rasta zaposlenosti, što govori da je rasla i produktivnost rada.

(3) Nasuprot dve napred pomenute grupacije zemalja, koje su imale brz i dinamičan razvoj, sasvim suprotne rezultate imale su zemlje Centrale i Istočne Evrope (zemlje u tranziciji) i najnerazvijenije zemlje sveta locirane uglavnom u području subsaharske Afrike.

Od ukupno 23 zemlje Centralne i Istočne Evrope za koje postoje zvanični podaci koje prati Međunarodna banka, njih petnaest je tokom devedesetih godina imalo negativan trend rasta GNP per capita. Mada u ovim izveštajima nema podataka za Bosnu i Hercegovinu i SR Jugoslaviju, poznato je da su i ove dve zemlje imale takođe vrtoglav pad svih privrednih aktivnosti.

Premda se ispočetka predviđalo da će sa padom Berlinskog zida, ukidanjem jednopartijskog sistema i prelaskom na tržišni model privređivanja u bivšim zemljama socijalizma biti otvoren put za brz privredni razvoj i dostizanje onih atributa kojima se karakterišu zemlje razvijene tržišne privrede, stvarnost je išla sasvim drugim putem. Nije se uzimao u obzir faktor vreme kao važna dimenzija svakog razvoja, pa se najveći broj ovih zemalja posle skoro deset godina recesione tranzicije, još uvek nalazi pred otvorenim pitanjima: kako obezbediti potreban nivo i dinamiku privrednog razvoja u tržišnim uslovima privređivanja uz smanjenje uloge države i jačanje uloge pojedinca i grupa, a istovremeno izvršiti promenu strukture privrede koja će olakšati integrisanje tih zemalja u savremeni svet međunarodne ekonomije.

Tabela 5. Dinamika kretanja stanovništva, radne snage i GNP per capita u zemljama Centralne i Istočne Evrope

R.B.	Zemlja	Prosečna godišnja stopa rasta (u %)		
		Stanovništvo 1990-1999.	Radna snaga 1990-1999.	GNP per capita 1990-1998.
1	Albanija	0,3	0,8	2,7
2	Jermenija	0,8	1,3	-4,7
3	Azerbejdžan	1,2	1,7	-12,5
4	Bugarska	-0,7	-0,7	-1,8
5	Hrvatska	-0,8	-0,8	0,5
6	Estonija	-0,9	-0,7	-1,4
7	Mađarska	-0,3	0,1	0,2
8	Kazahstan	-0,6	-0,2	-6,9
9	Kirgiska Republika	0,8	1,4	-7,7
10	Litvanija	-0,1	-0,1	-5,0
11	Latvija	-1,0	-1,0	-6,7

12	Makedonija	0,7	1,2	-1,2
13	Moldavija	-0,2	0,0	-8,3
14	Poljska	0,2	0,6	4,4
15	Rumunija	-0,4	0,1	-0,6
16	Rusija	-0,1	0,1	-7,2
17	Slovačka	0,2	0,9	1,1
18	Slovenija	-0,1	0,3	4,4
19	Tadžikistan	1,8	2,7	-13,4
20	Ukrajina	-0,4	-0,2	-11,4
21	Uzbekistan	2,0	2,8	-2,1
22	Belorusija	-0,1	-0,1	3,7
23	Turkmenistan	2,9	3,5	-14,6
24	Jugoslavija	0,17*	-1,0*	-7,0*
25	Bosna i Hercegovina	...	...	...

* Podatak se odnosi za period 1990-1998. godine.

Izvor: World Development Report 2000/2001. Attacking Poverty, World Bank, Oxford University Press i World Bank Atlas, 2000. Za SR Jugoslaviju Statistički godišnjak Jugoslavije 2000, S.Z.S.

(4) Izgleda da su najveći gubitnici procesa globalizacije koji se odvija u savremenoj svetskoj privredi bile najnerazvijenije zemlje, dakle zemlje sa najnižim nivoom per capita dohotka, o čemu vrlo rečito govori tabela 6.

Tabela 6. Dinamika kretanja stanovništva, radne snage i GNP per capita u zemljama sa najnižim dohotkom

R.B.	Zemlja	Prosečna godišnja stopa rasta (u %)					
		Stanovništvo		Radna snaga		GNP per capita	
		1980-1990.	1990-1999.	1980-1990.	1990-1999.	1980-1990.	1990-1998.
1	Etiopija	3,1	2,8	3,1	1,8	-1,2	-1,4
2	Burundi	2,8	2,2	2,6	2,2	-1,3	-5,5
3	Sijera Leone	2,7	2,4	1,6	2,4	-1,5	-6,0
4	Malavi	3,2	2,6	3,0	2,4	-0,1	0,8
5	Niger	3,2	3,4	3,3	4,0	-4,5	-1,2
6	Čad	2,5	2,9	2,1	2,9	3,3	-1,0
7	Eritreja	2,8	2,7	2,6	2,7	...	2,2
8	Angola	2,7	3,2	2,3	3,0	6,1	-8,2
9	Nepal	2,6	2,4	2,2	2,4	1,8	2,4
10	Mozambik	1,6	2,2	1,2	2,0	-4,1	3,5
11	Mali	2,5	2,8	2,3	2,6	1,2	0,6
12	Tanzanija	3,2	2,9	3,3	2,6	-0,7	0,5
13	Burkina Faso	2,4	2,4	1,9	1,9	1,4	1,1
14	Ruanda	3,0	2,0	3,2	2,4	-2,2	-4,3
15	Madagaskar	2,7	2,9	2,3	2,9	-2,3	-1,2
16	Kambodža	2,9	2,8	2,6	2,8	...	2,0
17	Čen Južna Republika	2,4	2,1	...	...	-1,3	0,7
18	Nigerija	3,0	2,8	2,8	2,8	-3,0	0,4
19	Zambija	3,0	2,7	2,8	2,9	-2,9	-0,9
20	Togo	4,6	2,9	2,3	2,7	-1,7	-0,7

Izvor: World Development Report 2000/2001. Attacking Poverty, World Bank, Oxford University Press i World Bank Atlas, 2000.

O osnovnim uzrocima niskog per capita dohotka u nedovoljno razvijenim zemljama te njihovom sve većem ekonomskom zaostajanju za najrazvijenijim zemljama sveta napisan je veliki broj radova.⁷ U njima uglavnom prevladavaju stavovi da je osnovni uzrok zaostajanja u razvoju ovih zemalja njihova nepovoljna privredna struktura, veoma nizak tehničko-tehnološki nivo opreme sa kojima se rad kombinuje u proizvodnom procesu, što se direktno odražava na nivo produktivnosti rada. U prilog ovim stavovima dosta ilustrativno govore statistički podaci o globalnoj strukturi društvenog proizvoda (GDP) napred izabrane grupe najnerazvijenijih i najrazvijenijih zemalja sveta što prati Svetska banka. Prema podacima ove institucije preovlađujuću privrednu aktivnost grupe 20 najnerazvijenijih zemalja sveta čini poljoprivreda čije se učešće u ukupnom društvenom proizvodu 1999. godine kretalo između 17% (Zambija) i 52% (Burundi). Poređenja radi, učešće poljoprivrednog sektora u ukupnom GDP grupe najrazvijenijih zemalja čine visoko sofisticirane usluge sa sektor u stvaranju GDP najrazvijenijih zemalja čine visoko sofisticirane usluge sa zapaženom tendencijom njihovog permanentnog rasta, uglavnom na račun industrijskog sektora, i to onog dela koji se odnosi na tradicionalne industrijske grane. Međutim, prava slika privredne strukture najnerazvijenijih zemalja ne može se sagledati samo na osnovu ovako grube podele na tri sektora. Naime, činjenica je da najveći deo proizvodnje ove grupe zemalja služi za ličnu upotrebu na porodičnoj osnovi. Ovo nije samo karakteristika poljoprivrede već i industrijske proizvodnje koja se uglavnom odvija u proizvodnim jedinicama koje više liče na domaću radinost nego na savremenu industriju. Istovremeno, privrede većine nerazvijenih zemalja karakteriše pojava prikrivene nezaposlenosti što podrazumeva situaciju da se broj zaposlenih radnika može smanjivati, a da to ne bude uzrok pada proizvodnje, pa čak ni promene ukupne količine kapitala i tehnike proizvodnje. Sa ovakvom nepovoljnom proizvodnom strukturom koju istovremeno prati i nepovoljna obrazovna struktura radne snage, ove zemlje se teško uklapaju u svetske trendove, što neminovno ima za posledicu zaostajanje u privrednom razvoju u odnosu na najrazvijenije zemlje.

Kako izaći iz kruga nerazvijenosti opšte je pitanje u uslovima globalizacije o kojem postoje različiti stavovi. Neosporno je da su za promenu postojeće privredne strukture potrebna velika investiciona ulaganja i u vezi sa tim, obiman raspoloživ kapital kao nezamenljiv proizvodni faktor. Međutim, zbog niske produktivnosti rada i neprofitabilnosti privrede nedovoljno razvijenih zemalja kapital, iako preko potreban, predstavlja veoma oskudan resurs, a strane direktne investicije imaju slab interes za ulazak u ove zemlje, pa se one nužno nalaze u takozvanom "začaranom krugu siromaštva".

Istina, ako ove probleme posmatramo malo šire sa stanovišta slobodne konkurencije u uslovima tržišne privrede, doći ćemo do konstatacije da je gruba činjenica, ali izgleda živa realnost da nejednakosti kao rezultat tržišne utakmice istovremeno utiču i na ekonomski napredak, i reklo bi se, čine ga jedino mogućim.

U tom smislu ni problem relativno prihvatljivih disproporcija u nivou razvijenosti između pojedinih zemalja, sam po sebi ne bi morao da ima apsolutno negativnu konotaciju čemu bi ekonomska nauka trebalo da pridaje apsolutni prioritet. Suština problema leži u tome da deo stanovništva koji ima najniži dohodak, bilo da su u pitanju međunarodne relacije ili, pak, pojedini segmenti u okviru jedne zemlje, bude opskrbljen osnovnim životnim uslovima za egzistenciju dostojnu čoveka u savremenom civilizacijskom društvu, što sada sigurno nije slučaj. U tom smislu veoma važno je da se razvoj odvija svuda, u svim domenima, te da i najnerazvijenije zemlje ostvare takvu dinamiku razvoja koja će ih izvući iz totalnog siromaštva.

Redukcija siromaštva kroz razne vrste međunarodne pomoći, kako to ističu dobri poznavaoци ove problematike, privremeni je cilj koji se može iskoristiti samo za prelazni period i koji se može prosuđivati iz stanja prema kojem treba da se teži.⁸

Zaključak

Globalizacija i homogenizacija ekonomskih aktivnosti u osnovi predstavlja dominantnu karakteristiku savremenih privreda. Sam pojam "globalizacija" je veoma širok. Posmatrano sa ekonomskog aspekta, pod ovim terminom obično se podrazumeva visok stepen integrisanosti svetske privrede, što se naročito ispoljava kroz vrlo dinamičan rast međunarodnih kretanja ljudi, robe, usluga i kapitala, brz rast tehničkog progressa, promene ukupne privredne strukture, institucionalne promene u pogledu deregulacije svetske privrede, unifikacije zakonodavstva itd.

O tome kako procesi globalizacije utiču na dinamiku privrednog razvoja pojedinih zemalja mišljenja su dosta podeljena. Jedni smatraju da je to pozitivan proces koji doprinosi ukupno svetskom razvoju te da je taj proces neizbežan, nepovratan i da će u budućnosti imati svi koristi od njega. Drugi su, pak, skeptici, smatrajući da proces globalizacije vodi još većoj polarizaciji razvoja između pojedinih zemalja i njihovih regiona, doprinosi porastu nezaposlenosti, snižavanju nivoa životnog standarda i usporavanju ukupnog društvenog progressa.

Analiza kretanja svetske privrede u poslednjih dvadesetak godina pokazala je da su od globalizacije imale koristi visokoindustrijalizovane i razvijene zemlje koje raspolažu tehnologijom, znanjem i kapitalom, ali i one zemlje koje su se na vreme strukturno i institucionalno prilagodile zahtevima velikih tržišta, forsirajući

⁷ Ovde upućujemo na veoma često citirane radove iz domena ove problematike autora kao što su: R. Brebiš, G. Mirdal, S. Amin, A. Emanuel, D. Kverini i mnogi drugi.

⁸ F. Perroux: "Za filozofiju novog razvoja", IRO Matica srpska, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd, 1986.

svoje prednosti u odnosu na konkurenciju na svetskom tržištu, te privlačeći strane privatne investitore bez kojih bi njihov razvoj bio bitno ograničen.

Nasuprot njima, najveći broj zemalja u tranziciji zbog neodgovarajuće privredne strukture, nedovoljne obučenosti u oblasti marketinga, preduzetništva i uopšte slabog znanja tržišnog načina komuniciranja kao posledice dugogodišnjeg planskog sistema privrede, zatim tehničke zaostalosti, političke nestabilnosti te brojnih drugih relevantnih faktora koje ovde ne navodimo, nisu uspele da se zakače za zahuktalu "mašinu globalizma". To je imalo za posledicu značajan, a kod nekih od njih i vrtoglav pad ekonomskih indikatora razvoja.

Najlošije, međutim, prolaze zemlje najnižeg nivoa razvijenosti koje se sporo integrišu u svetske ekonomske tokove, što se direktno odražava na njihov rast i razvoj. Neke od njih su poslednjih dvadesetak godina imale apsolutni pad bruto nacionalnog proizvoda, a zbog visoke stope populacionog rasta skoro najveći broj permanentan pad GNP per capita.

Očito je, dakle, da globalni procesi koji se odvijaju u svetskoj privredi utiču da se rasponi nivoa dohotka između bogatih i siromašnih zemalja sve više uvećavaju. Međutim, nijedna zemlja, tim više ako je u pitanju siromašna, ne može dozvoliti sebi izolaciju iz svetske ekonomije ukoliko želi da oživi rast i razvoj i tako se izbavi iz siromaštva.

Korištena literatura:

1. Pol Kenedi: "Priprema za dvadeset prvi vek", Službeni list, Beograd, 1997.
2. Džordž Soros: "Križa globalnog kapitalizma (ugroženo otvoreno društvo)", K.V.S., Beograd, 1999.
3. World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty, Published for the World Bank, Oxford University Press.
4. The world Bank Atlas 2000.
5. F. Perroux: "Za filozofiju novog razvoja", IRO Matica srpska, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd, 1986.
6. Pol Samuelson: "Ekonomija", prevod, Savremena administracija, Beograd, 1969.
7. Angus Maddison: "The World Economy in the 20th Century", Development Centre Studies, OECD, Paris, 1989.
8. Marjan Svetličić and H.W. Singer: "The World Economy – Challenges of Globalization and Regionalization", Macmillan Press Ltd., London, 1996.

Zoran Đikanović

GLOBALIZACIJA FINANSIJSKOG TRŽIŠTA

I. Uvod

Globalizacija je jedan od savremenih megatrendova razvoja. Možda se najjasnije ogleda u promjenama koje se dešavaju na finansijskom tržištu tokom poslednjih dvadesetak godina.

Nacionalna tržišta rapidno se integrišu u globalan tržišni prostor, a čak i zemlje u razvoju svakim danom postaju sve veći dio ovog procesa. Nova dostignuća iz oblasti komunikacije i informacione tehnologije, kao i deregulacija finansijskih tržišta i rastući značaj institucionalnih investitora, omogućili su odvijanje ovog procesa.

Globalizacija ne ostavlja mogućnost izbora, kada je u pitanju ulazak u ovaj proces, ali zato države mogu same odlučiti kako će putovati kroz ovaj proces, birajući onu politiku koja koristi ekonomiji i sprečava moguće šokove. Odnosno, treba da kreiraju takvu makroekonomsku politiku, zakonsku regulativu i institucionalnu sredinu, koje kanališu privatni kapital ka stabilnom i postojanom rastu privrede.

Nove mogućnosti su praćene izazovima upravljanja procesa prilagođavanja promjenama. Integracija zahtijeva prihvatanje i implementaciju liberalnog režima trgovine i investicija.

Ukoliko imaju adekvatne institucije i vode ispravnu politiku, države mogu laganije preći put do finansijske integracije i iskoristiti sve prednosti koje sa sobom nosi sama integracija.

U ovom radu su opisane promjene finansijskog okruženja, analizirane su prednosti i nedostaci integracije finansijskog tržišta u globalno finansijsko tržište, predstavljene su promjene sistemskog okvira u Crnoj Gori.

II. Promjena finansijskog okruženja

Globalizacija finansijskog tržišta je dio globalizacije svjetske privrede pod uticajem kretanja svjetske trgovine, stranih investicija i transfera tehnologije.

Odvijanje ovog procesa podstaknuto je novim dostignućima iz oblasti komunikacije i informacione tehnologije, kao i deregulacijom finansijskih tržišta i rastućim značajem institucionalnih investitora, koji su u mogućnosti i žele da investiraju širom svijeta.

U evoluciju tržišta hartija od vrijednosti nisu uključene samo finansijske usluge već i Internet, kompanije za tehnologiju i komunikacije, kao i kompanije za

pružanje finansijskih usluga na osnovu tehnologije, koje izazivaju izmjenu filozofije finansijskog tržišta i načina obavljanja transakcija. Rezultat takvih promjena je konsolidacija i formiranje nove evropske berze - EURONEXT koja je kombinacija pariske berze, BXS Brisel i AEX Amsterdam.

Nova tehnologija i sredstva komunikacije omogućavaju smanjenje cijene transakcija, veću pogodnost za klijente i nov način obavljanja funkcija informisanja, distribucije i transakcija na finansijskom tržištu.

Danas je omogućena kontinuelnost trgovanja finansijskim instrumentima na elektronskim sistemima za trgovanje širom svijeta. Na taj način se učesnicima na tržištima hartija od vrijednosti nudi veći broj mogućnosti za prikupljanje ili plasiranje kapitala u celom svijetu kao i povezivanje koje se vrši gotovo u sekundi.

Sa globalizacijom finansijskog tržišta povećava se obim trgovanja sa Depositary Receipts, javna ponuda hartija od vrijednosti plasira se na tržištima van domicilnog tržišta tog emitenta, kompanije sa zrelih i razvijenih tržišta preuzimaju kompanije sa mladih tržišta. Međunarodni investitori sve više investiraju u pojedine sektore i industrije, takođe u indekse, radije nego u pojedine zemlje.

Odras ili rezultat novih dostignuća i primjene tehnologije i savremenih komunikacija jeste i spajanje NASDAQ i American Stock Exchange, kao i pad vrijednosti mjesta odnosno članstva na njujorškoj berzi, jer institucionalni i individualni investitori prelaze na on-line trgovanje. Trgovanje hartijama od vrijednosti obavlja se 24 sata dnevno, što zahtijeva visoku institucionalizaciju, regulaciju, standardizaciju i nadzor, kako se krize i nestabilnosti sa jednih tržišta ne bi prenosili na ostala tržišta.

Istraživanje koje je organizovao MMF o ulaganjima u portfelj hartija od vrijednosti pokazuje da je svaka sedma finansijska transakcija vlasničkim hartijama od vrijednosti izvršena na međunarodnom tržištu. Ulaganja u portfelj inostranih dugoročnih hartija od vrijednosti krajem 1997. godine iznosila su gotovo 5,2 milijarde USD. Najveće zemlje investitori su SAD, Velika Britanija i Japan, čija su ulaganja iznosila 68% ukupno uloženi sredstava. Udio Holandije, Italije i Francuske iznosio je, za svaku zemlju posebno, između 4 i 6%.

Rastuća integracija zemalja u razvoju u svjetske trgovinske tokove praćena je njihovom integracijom u međunarodne finansijske tokove. Tokovi privatnog kapitala u zemlje u razvoju učestvovali su u periodu 1990 - 1994. Oni sada iznose 75% ukupnih dugoročnih kapitalnih tokova ka zemljama u razvoju, i imaju različite forme, za razliku od bankarskih kredita, koji su dominirali ranije.

Najveći dio kapitala koji se ulaze u zemlje u razvoju je u formi direktnih inostranih investicija, dok su portfolio investicije u opadanju. Ipak, za većinu zemalja sa niskim prihodima oficijelna strana pomoć je dominantan vid priliva stranog kapitala. Ali sa smanjenjem direktne pomoći, zemlje moraju ubrzati reforme koje će im omogućiti privlačenje privatnog kapitala.

Stalne inovacije finansijskog tržišta otvaraju ključno pitanje izbora modela, odnosno uloge finansijskog tržišta u finansijskom sistemu zemlje. Brzina, preduzumljivost, inovativnost, cijena usluge i efikasnost sve više favorizuju finansijsko tržište u odnosu na klasičnu bankarsku industriju koja je prinuđena da se ubrzano mijenja i prilagođava tržišnim zahtjevima, kako bi opstala na tržištu, racionališući svoje poslovanje i primjenjujući međunarodne standarde.

III. Integracija zemalja u razvoju u međunarodno finansijsko tržište

Dvije su osnovne snage koje su vodile interes investitora ka zemljama u razvoju: veći prihodi od investicija i veća mogućnost za diverzifikaciju rizika. Iako su oduvijek ove snage motivisale investitore, osjetljivost kapitala na mogućnosti investiranja u inostranstvu je dobila podstrek kao rezultat spoljašnje i unutrašnje finansijske deregulacije u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, i novih tehnoloških dostignuća, kao i kreiranje novih finansijskih instrumenata.

Uspješno upravljanje procesom integracije biće najvažniji ekonomski izazov budućnosti. Iskustva zemalja koje su uspješno upravljale procesom finansijske integracije govore da najveću korist od integracije imaju zemlje u razvoju. One imaju dvostruku korist: imaju pristup međunarodnim izvorima kapitala za povećanje investicija, kao i mogućnost diverzifikacije rizika. Međutim, koristi od integracije su najvećim dijelom indirektna, kao što je sticanje novih znanja, poboljšanje alokacije resursa i jačanje domaćeg finansijskog sektora.

Kako su to pokazale skorašnje krize nekih finansijskih tržišta, benefiti integracije finansijskih tržišta nisu ničim zagarantovani. U stvari, potencijalni troškovi neuspješno vođenog procesa integracije veliki su iz dva razloga. Prvo, iako su međunarodni investitori pažljivi i oprezniji u odabiru investicija, kada počnu da gube povjerenje u stabilnost određenog tržišta dolazi do velikog odliva kapitala. Drugo i značajnije, mnoge zemlje u razvoju nemaju preduslove za obezbjeđenje sigurnosti velikih stranih investicija, odnosno imaju visok rizik od čestih i naglih promjena.

Postoji široki konsenzus da su najvažniji preduslovi za uspješnu finansijsku integraciju finansijskog tržišta zemalja u razvoju u globalno finansijsko tržište zdrava makroekonomska politika sa jakom fiskalnom pozicijom, otklonjene distorzije domaćih cijena (na primjer, cijene izvoznih proizvoda koji se subvencionišu), zdrav bankarski sistem sa adekvatnim nadzorom i regulativom i funkcionalna tržišna infrastruktura i regulativa tržišta kapitala. Sve su ovo važni elementi reforme koju zemlje u razvoju treba da vode, a finansijska integracija nalaze njihovo što brže obezbjeđenje.

Neophodno je, u cilju sticanja kredibiliteta kod inostranih investitora, da zemlja sačini plan razvoja finansijskog tržišta, a posebno tržišta kapitala, sa rokovima za ostvarivanje pojedinih faza ovog procesa, da obezbijedi koordinaciju aktivnosti Ministarstva finansija, Centralne banke, Komisije za hartije od vrijednosti i drugih važnih institucija na ostvarivanju ovog dugoročnog cilja.

Takođe, neophodna je pomoć države u izgradnji domaće infrastrukture i tržišta kapitala.

Reakcija zemalja na inicijalni talas priliva stranog kapitala, koji je najčešće povezan sa početnom fazom integracije, uveliko određuje uspjehnost tih zemalja da se izbore sa velikim pritiscima i potencijalnom ranjivošću.

Bankarski sistem ima presudnu ulogu u alokaciji kapitala u zemljama u razvoju. Mogućnost zemlje da ostvari koristi od finansijske integracije i izbjegne moguće rizike koji prate ovaj proces upravo zavisi od toga koliko je zdrav njen bankarski sistem.

Za sprovođenje reforme bankarskog sistema potreban je određeni vremenski period, tako da se mjerama makroekonomske politike, kao i sprovođenjem ciljnih restrikcija (povećanje obaveznih rezervi) mora ograničiti mogući bum kreditiranja iz priliva stranog kapitala. Na ovaj način će se ublažiti veliki pritisci koji nastaju kod promjene tokova stranog kapitala, odnosno odliva tog kapitala, a istovremeno će se smanjiti ranjivost bankarskog sistema.

Razvoj tržišta kapitala smanjuje rizike od potencijalne nestabilnosti i privući portfolio investicije.

Investitore brine nepouzdanost novih tržišta, i to najviše u tri oblasti: tržišna infrastruktura (moguće posledice su visoki transakcioni troškovi, učestalo kašnjenje i u potpunosti neuspjele transakcije); zaštita svojinskih prava, a naročito prava manjinskih akcionara; praksa objavljivanja informacija o tržištu i preduzećima i kontrola loše tržišne prakse.

Iskustvo uspješnih mladih tržišta kapitala govori da je moguće poboljšati tržišnu infrastrukturu u relativno kratkom vremenskom periodu. Međutim, postojanje učestalih slabosti finansijskih posrednika na novim tržištima ukazuje na: prvo, povećanje brzine realizacije poslova i nadzorne funkcije ne treba da bude ostvareno na račun pouzdanosti; drugo, uprkos važnosti promovisanja konkurencije među finansijskim posrednicima, standardi članstva u ključnim institucijama tržišta kapitala treba da budu postavljeni kao osnova tržišne sigurnosti i povjerenja investitora.

Uprkos širokoj integraciji finansijskih tržišta, regulativa finansijskih tržišta je ostala u osnovi nacionalna u svom opsegu.

Navedeni izazovi tržišta hartija od vrijednosti koje je u stalnom pokretu, zahtijevaju međunarodnu koordinaciju u regulaciji tržišta, ali i viši stepen regulacije tržišta hartija od vrijednosti u odnosu na tržišta robe i usluga. To uključuje i potrebu za harmonizacijom i standardizacijom regulative tržišta hartija od vrijednosti (principi IOSCO), kao i primjenu međunarodnih standarda revizije.

Saradnja regulatora na međunarodnom nivou i razmjena informacija na svim nivoima od izuzetne je važnosti za obezbjeđivanje sigurnosti i efikasnosti tržišta hartija od vrijednosti.

Sve ove političke i institucionalne inicijative za privlačenje stranih investitora i ograničenje mogućeg negativnog uticaja finansijske integracije, značajno će pomoći razvoju domaćeg tržišta kapitala. Staviše, dokazano je da

dobro funkcionisanje tržišta kapitala predstavlja važan doprinos ukupnom rastu jedne ekonomije.

IV. Razvoj institucija tržišta kapitala u Crnoj Gori

Institucije savremenog finansijskog tržišta mogu se graditi i prirodno razvijati samo u ambijentu otvorene privrede, liberalnog ekonomskog sistema i slobodne tržišne konkurencije.

Kada se prate kretanja koja se dešavaju na međunarodnom finansijskom tržištu, neminovno se otvara pitanje u kojim je pravcima neophodno usaglašavanje naših sistemskih propisa kako bi bili harmonizovani sa regulativom koju primjenjuju zemlje s razvijenim institucijama i instrumentima finansijskog tržišta. Sistemski okvir, iako nije kompletan, sa najnovijim promjenama pruža mogućnosti da se razvijaju finansijske institucije i institucionalne osnove za stvaranje modernog tržišta kapitala.

Usvojen je Zakon o hartijama od vrijednosti. Baziran je na konceptu dematerijalizacije hartija od vrijednosti, njihovoj registraciji i prenosu u sistemu Centralne Depozitarne Agencije. Formirana je Komisija za hartije od vrijednosti kao nacionalno regulatorno i kontrolno tijelo tržišta kapitala. Na tržištu mogu poslovati samo ovlašteni učesnici, i to na ovlaštenom tržištu - berzi. Takav pristup čini transakcije nešto skupljim, ali se uspostavlja definisana i transparenta procedura.

Kretanja na inostranim finansijskim tržištima ukazuju da se u sve većem obimu transakcije hartijama od vrijednosti realizuju povezivanjem subjekata koji trguju elektronskim načinom trgovanja. Formiranje i razvoj Centralne depozitarne agencije, sa jedinstvenom funkcijom registra, kliringa i setlmenta transakcija sa hartijama od vrijednosti treba posmatrati u kontekstu povezivanja sa finansijskim tržištima država iz regiona i shodno potrebi da učesnici na finansijskom tržištu ulazu u kreiranje svog tržišta.

Potrebne izmjene pravnog okvira u Crnoj Gori, programska rješenja i operativne procedure za funkcionisanje Centralne depozitarne agencije i ovlašćenih posrednika, izrađena su u saradnji sa inostranim konsultantima, koji su bili angažovani u implementaciji procesa privatizacije i razvoja tržišta kapitala u susjednim zemljama u tranziciji i harmonizovani su sa direktivama Evropske unije.

Regulatorni model, koji se zasniva na javnosti informacija i samoregulaciji široko je prihvaćen od strane novih tržišta zato što ima više prednosti u odnosu na direktnu državnu regulaciju. Ali državna regulacija i nadzor i dalje imaju veliki značaj jer država zajedno sa privatnim sektorom igra ključnu ulogu u razvoju tržišta kapitala, obezbjeđujući osnovni pravni okvir i podstičući vitalne tržišne institucije. Komisija za hartije od vrijednosti je radila na izradi Zakona o hartijama od vrijednosti, već je pripremila i priprema podzakonska akta za njegovu operacionalizaciju, a priprema se regulativa investicionih fondova i regulativa preuzimanja preduzeća, kao i standardi zaštite manjinskih akcionara.

Već je usvojen Zakon o stranim ulaganjima, a u pripremi su Zakon o preduzećima, Zakon o stečaju i likvidaciji, Zakon o zalozi, koji svojim rješenjima treba da kreiraju prostor za razvoj tržišne prakse poslovanja.

Nova tržišta treba da promovisu razvoj domaćih institucionalnih investitora. Mobilizujući značajna sredstva, ovi investitori mogu poslužiti kao protivteža stranim investitorima, odnosno njihovo prisustvo može biti signal stranim investitorima da se u toj zemlji poštuju korporativno upravljanje i svojinska prava.

Formirana su tri menadžerska preduzeća za upravljanje privatizacionim fondom, a još nekoliko je u procesu osnivanja. Inicijativa za osnivanje ovih preduzeća je potekla sa strane, ali je dominantno učešće domaćih investitora u njima.

Osnovana je prva strana banka, još jedna je u procesu osnivanja. Strani ulagač je kupio značajno kapitalno učešće u najvećem osiguravajućem društvu.

Ideja tržišnosti koju bazično sobom nosi započeti proces reformi i uvođenje njemačke marke kao sredstva plaćanja u Crnoj Gori, podsticajna je za sve one koji žele da se uključe u izgradnju novih finansijskih institucija kao i za posloводства koja žele da na novi, tržištu primjereniji način traže rješenja za svoje probleme finansiranja razvoja i tekuće likvidnosti.

V. Zaključak

Država treba da omogući uslove za integraciju, ali država to ne radi dok je ne pokrenu realne potrebe i interesi odozdo. Integracija polazi odozdo, iz potreba i interesa pojedinaca i preduzeća. Globalno tržište otvara globalnu mogućnost povezivanja. Konvertibilna valuta omogućava globalni izbor.

U konceptu Crne Gore kao mikrodružave, koja nema potrebu za obavljanjem svih funkcija velike države, od presudnog značaja je kreiranje otvorenog privrednog sistema i tržišta, jer su reforme koje kreiraju otvoreno tržište ključ za poboljšanje ekonomske perspektive zemlje.

Uklanjanje barijera i harmonizacija regulative i prakse sa razvijenim zemljama prethodi zdravoj ekonomskoj integraciji. Zdrava ekonomska integracija se gradi odozdo, kao rezultat novog shvatanja i rešavanja problema, novog načina razmišljanja.

Ukoliko bi preduzeća, banke i država nastavili da svoje finansijske probleme rešavaju na dosadašnji način zasnovan na logici distribucije teško da bi se moglo nešto bitnije desiti u razvoju tržišta kapitala, berzi, dilersko-brokerskih kuća, institucionalnih investitora.

Problem integracija nije na nivou regiona ili kod drugih, problem integracije je u našim kućama - državama. Treba srediti stanje kod sebe da bi se stvorili uslovi za integraciju sa okruženjem.

Rajko Bukvić
Marinko Zeljković

GLOBALIZACIJA I KONKURENTSKA SPOSOBNOST NAŠE PRIVREDE

1. Globalizacija je protivrečan proces, i mišljenja u vezi s njom su podeljena. Za jedne globalizacija više i nije pitanje slobode izbora, već praktično gotov fakt – neodoljiv i nepovratan proces. Za druge, priča o globalizaciji je samo moderna konstrukcija uzdignuta na nivo teologije koja treba da nas ubedi da je globalizacija ne samo najbolje rešenje, već da alternative i nema. Savremeni svet bremenit je nestabilnostima, nejednakosti se produbljuju, a politički, ekonomski i socijalni problemi se iz dana u dan zaoštavaju. Pristalice globalizacije smatraju da liberalizacija i globalizacija nisu uzroci ovih problema, već, naprotiv, najbolji odgovor na njih. Globalizovana svetska privreda, po njima, u interesu je svih, i bogatih i siromašnih, jer pred njom stoje perspektive rasta i blagostanja, a samim tim i rešenje problema koji danas muče čovečanstvo. Ali, uzvraćaju protivnici, globalizaciju nameću velike korporacije, a moćna međunarodna birokratija nastoji da upravlja celom planetom u interesu privatne moći. Uostalom, dodaju oni, odluke međunarodnih organizacija su imale veoma opipljivo i često pogubno dejstvo na živote najvećeg dela građana sveta... Ukratko, moglo bi se reći da globalizacija u svakom pogledu predstavlja veliki izazov našeg doba.

2. Pod globalizacijom se uobičajeno podrazumeva stalno rastući proces integracije nacionalnih ekonomija u jednu globalnu – svetsku ekonomiju. Ovaj proces obuhvata proizvodnju, trgovinu, investicije i finansijske tokove, a omogućen je razvojem visokih tehnologija, naročito informatičkih. Buduće očekivane dramatične promene u sferi tehnoloških dostignuća, kao i dalja liberalizacija, deregulacija i privatizacija omogućice ubrzanje globalizacije.

Hronološki posmatrano, dosadašnji razvoj globalizacije može se podeliti u tri faze. Prva faza započela je početkom druge polovine prošloga veka kada dolazi do intenziviranja obima međunarodne trgovine i postepenog ograničavanja trgovinskih restrikcija. Druga faza odvijala se tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka, a karakterišu je uvođenje procesa privatizacije i deregulacije, zatim potpunija integracija finansijskih tržišta i osetnije i slobodnije kretanje kapitala. U trećoj fazi globalizacije (devedesete godine proteklog veka) počinje da se javlja dominacija kapitalnih nad trgovinskim tokovima, dolazi do prevladavajuće uloge stranih direktnih investicija, a njihov kvantum postepeno prevazilazi vrednosti drugih ekonomskih indikatora kao što su bruto domaći proizvod, obim

spoljnotrgovinskih tokova i domaće kapitalne investicije¹. Oko 80% sveukupnih stranih investicija odnosi se na mamutske fuzije i kupovine preduzeća čime se neprekidno podstiče dalji rast transnacionalnih kompanija. Svedoci smo da u najnovije vreme transnacionalni merđeri i akvizicije dostižu bilionske vrednosti. Nastaju megakorporacije, a trend se i dalje ubrzava. Ovi procesi se najviše odigravaju na sektoru finansijskih usluga, osiguranja, farmaceutike, medija i telekomunikacija.

3. Globalizacija se zasniva na premisama neoliberalne doktrine, koja je dovela i do *Vašingtonskog konsenzusa*, a u domenu spoljnotrgovinskih odnosa na teoriji komparativnih prednosti. Ovo poslednje implicira povećanje međunarodne kompetitivnosti i s tim povezano povećanje obima međunarodne trgovine, koja onda postaje moćna poluga daljeg privrednog rasta i blagostanja. Od globalizacije se očekuje porast ukupnog nivoa produktivnosti kroz smanjenje razlika u nivoima produktivnosti. Tako, na primer, ako neko preduzeće nije lider u produktivnosti, a oblast (grana, delatnost) kojoj ono pripada postaje sve više globalna, preduzeće će morati da poveća produktivnost da bi preživelo. A veza između porasta blagostanja i porasta produktivnosti (manjih troškova po jedinici proizvoda) sama po sebi je jasna, to jest direktna i nepogrešiva. Međutim, težnja za jediničnim smanjenjem troškova može i da dovede do neželjenih i enormno visokih eksternih troškova, a neki od najočiglednijih primera manifestuju se u bolesti "ludih krava" i epidemiji slinavke i šapa koji su zapljusnuli Veliku Britaniju, s pretnjom da se prošire i na druge zemlje². Nažalost, navode kritičari globalizacije, ovi primeri nisu i jedini. Nezaposlenost, socijalni udari i uništenje životne sredine samo su neke od eksternosti koje često (mogu da) produkuju "efikasni" tržišni subjekti, a troškovi se prevlađuju na teret vlada, poreskih obveznika, građana ili eko-sistema.³

4. U ulozi glavnog nosioca procesa globalizacije pojavljuju se moćne transnacionalne korporacije. One obavljaju ubedljivo najveći deo svetske

proizvodnje, trgovine i investicija, a takođe produkuju i gro najvažnijih tehnoloških inovacija, s obzirom da raspolažu s daleko najvećim budžetima za istraživanje i razvoj. U transnacionalnim kompanijama je koncentrisana i sve više se koncentriše ogromna moć, ne samo ekonomska, što uz globalizaciju propisa i rastuću ulogu ključnih međunarodnih organizacija, u velikoj meri relativizuje i ograničava funkcije suverenih država. Sve je očigledniji nesklad između formalne vlasti pojedinih država i transnacionalnih korporacija koje na njihovim teritorijama organizuju svoje proizvodne pogone i filijale.⁴ Ugrožen je i sam demokratski poredak, jer građani glasaju za političke partije, a vlast praktično preuzimaju gigantske korporacije. Masovne demonstracije protiv globalizacije, kao izraz demokratske volje građana proglašavaju se za neprijateljske, čime se na grub način negira sloboda udruživanja i sloboda manifestovanja, koje spadaju u korpus osnovnih ljudskih prava.⁵

⁴ "Na podsticaj novog američkog predsednika Džordža V. Buša i njegovog ministra za trgovinu Roberta Zelika, koji nameravaju da ubrzaju pregovore čiji je rok u početku bio određen za 2005. godinu, biće reči o proširenju primene normi iz dogovora Alena na ceo kontinent kao i o proširenju principa nacionalnog tretmana i nediskriminacije u svim oblastima. To se naročito odnosi na državna tržišta, uslužne delatnosti i investicije, čiji propisi su, naročito u ovom poslednjem slučaju, ostali u ružnoj uspomeni, kao najsporniji u okviru Multilateralnog dogovora o investicijama (AMI). Primera radi, poglavlje 11 dogovora Alena omogućava stranim investitorima da sudski progone države u slučaju gubitaka izazvanih primenom državnih propisa, i u cilju zaštite okoline. Tako je meksička vlada morala da plati 16,7 miliona dolara kalifornijskom preduzeću Metaklad korp. zato što je jedna meksička opština odbila izgradnju skladišta otpadnog materijala opasnog po zdravlje, protiv čega se pobunilo stanovništvo." (Dorval Briner, Rasplet na samitu u Kvebeku, *Le monde diplomatique*, broj 002 – godina I, april 2001, str. 9.)

⁵ "Treći samit šefova država i vlada tri Amerike ubrojaće se nesumnjivo u najvažnije skupove koje je Kanada ikada organizovala. Kako zvanični podaci pokazuju, očekuje se dolazak 9.000 zvaničnika, podeljenih u tri brojučano jednako zastupljene grupe: zvanične delegacije, novinari i ... policija. Što se bezbednosti tiče, sve je brižljivo pripremljeno: policijske snage, kraljevska žandarmerija, kao i snage bezbednosti Kvebeka preduzeli su sve mere da kod lokalnog stanovništva održe mentalitet opasnog stanja. Duž četiri kilometra duge staze podignuta je tri metra visoka oграда, zatvarajući stanovnike starog grada u Kvebeku u njihove kvartove, tako da će, ako žele da uđu ili izađu iz tog dela grada morati da pribave specijalnu ličnu kartu. Trgovci koji imaju radnje u unutrašnjosti tog zaštićenog dela dobiće odušetu za nanete gubitke, a škole će biti zatvorene tokom čitave nedelje održavanja samita. Sve hotelske sobe, kao i sale za sastanke, u elitnom delu grada rezervisane su. Procenjuje se da će cela ova operacija koštati najmanje 70 miliona dolara. Zvaničnici posedećaju na Sijetl, Prag, Nicu ili Davos kako bi opravdali takve mere predoštrožnosti, a ministar unutrašnjih poslova Kvebeka gospodin Serž Menar se čak pobrinuo da zbog samita isprazni zatvor u Orsensvilu, oslobodivši 600 čelija. U želji da bude na visini zadatka, vlada sa svoje strane umnožava odbrambene odgovore u korist demokratije i prilikom informativnih sastanaka dogovara se i sa predstavnicima građana. Tako je na sastanku održanom 7. februara 2001. u Otavi, u Ministarstvu za inostrane poslove i međunarodnu trgovinu, zvanični predstavnik premijera za američki samit Mark Loti, ističući usku vezu koja po shvatanju organizatora postoji između demokratije i razvoja, obavestio učesnike da se razmišljalo o tome da se, bilo u uvodnom delu ili u samom tekstu deklaracije koja će biti usvojena na kraju samita u Kvebeku, unese i jedna 'demokratska klauzula'". (B. D., Opsadno stanje, *Le monde diplomatique*, broj 002 – godina I, april 2001, str. 9.) Takođe videti u istom broju lista tekst: B. C., "Globalni lideri svuda nepoželjni",

¹ Tako, na primer, godišnji izlazni svetski SDI (strane direktne investicije) tokovi porasli su sa 60 milijardi američkih dolara u 1985. na 649 milijardi američkih dolara u 1998. godini. (Marijana Vidas-Bubanja, Globalizacija svetske ekonomije, *Ekonomika*, broj 7-8, 2000, str. 178.)

² "Odluke koje su pospešile ove drame donete su, veoma svesno, u skladu sa određenim dogmama neoliberalne vulgate. Tako je munjevitno širenje slinavke i šapa, koje još nije doseglo svoj vrhunac, ali je već izvan kontrole, posledica težnje za što isplativijim poslovanjem: naime, da bi stekli što veću zaradu, uzgajivači stoke su smanjili troškove, a samim tim i bezbednost. Osamdesetih godina, u ime liberalizacije privrede, vlada gde Tačer okrenula je leđa načelu predoštrožnosti i otišla tako daleko da je čak ukinula nacionalnu mrežu veterinarskih službi. Uz to, da bi se uštedela milijarda evra i podstakao izvoz, 1991. usvojena je još jedna kobna odluka: zabrana vakcinisanja životinja. Te dve mere, svojstvene produktivističkoj poljoprivredi, stvorile su uslove za sadašnje zaraze. (...) Ista ta očajnička kompetitivnost i neobuzdana trka za što jeftinijim i što unosnijim, dovele su i do bolesti 'ludih krava'". (Videti detaljnije: Injasio Ramone, Sveopšta kriza u Engleskoj, *Le monde diplomatique*, broj 002 – godina I, april 2001, str. 1.)

³ Colin Hines, *Localization. A Global Manifesto*, Earthscan Publications Ltd, London and Sterling, VA, 2000, strana 100.

Najveći deo svetske moći danas je koncentrisan u SAD i transnacionalnim kompanijama (TNC), a globalni tokovi se odvijaju tako da idu u njihovu korist. Rezultat je da od 100 najmoćnijih ekonomija sveta (uključujući nacionalne ekonomije i preduzeća) čak 47 se odnosi na TNC, 70% globalne trgovine je kontrolisano od strane samo 500 korporacija, a jedva 1% TNC je odgovorno za polovinu od ukupnih stranih direktnih investicija u celom svetu. Dok se rast globalne ekonomije odvija po stopi od 2 – 3% godišnje, velike korporacije uobičajeno rastu po stopi od 8 – 10% godišnje.⁶

Kao poseban problem, iako u neposrednoj vezi sa napred navedenim, pojavljuje se produbljivanje nejednakosti u zemljama izloženim principima neoliberalizma. Indikativan je primer zemalja Latinske Amerike: Premda su još pre dve decenije uvedene neoliberalne politike koje, navodno, Latinsku Ameriku treba da izvuku iz položaja nerazvijenosti, na početku 2000. više od 36 odsto latinoameričkih porodica je i dalje živelo u siromaštvu (oko 220 miliona ljudi). Ova brojka slična je onoj iz 1994. i znatno premašuje odgovarajuću iz 1980!⁷ Narastajuće asimetrije i nejednakosti postavljaju stoga mnoga pitanja i, izmedu ostalog, ističu problem mogućih posledica duboke ekonomske integracije na privrede malih zemalja.

5. Kritičari globalizacije, smatrajući da je to proces vođen direktno interesima transnacionalnih kompanija, tvrde da globalizacija ugrožava društvenu koheziju, čovekovu okolinu i položaj i prava zaposlenih i proizvodi rastuće nejednakosti za većinu u svetu, nastoje da ponude i druga rešenja. Jedno od njih je tranzicija iz globalizacije u lokalizaciju, odnosno globalna lokalizacija. Pod lokalizacijom se podrazumeva proces obrnut postojećem trendu globalizacije, tj. favorizovanje u korist lokalnog. U zavisnosti od konteksta "lokalno" se može shvatiti kao deo nacionalne države, sama nacionalna država ili regionalna grupa država. Politike vođene u pravcu lokalizacije pojačale bi kontrolu lokalnih ekonomija od strane društvene zajednice i države. Kao rezultat ovog koncepta sledovao bi porast društvene kohezije, smanjenje siromaštva i nejednakosti, poboljšanje uslova života, socijalne infrastrukture i zaštite životne sredine, itd., jednom rečju porast sveukupne društvene i ljudske sigurnosti. Ovakvo skicirana lokalizacija, smatraju njeni zastupnici, ne bi značila restrikciju tokova informacija, tehnologija, trgovine i investicija, već samo naglašavanje lokalnog i njegovo bolje i adekvatnije ukaplanje u ukupnu globalnu ekonomiju. Ovaj pristup takođe ne znači povratak na potpuno i isključivo državno regulisanje svega i svačega, već jedino

u kome se konstatuje: "Posle Sijetla, postalo je pravilo da skupovi *globalnih lidera*, svetskih 'donosilaca odluka', neizbežno izazivaju neprijateljske demonstracije."

⁶ Videti: Colin Hines, *Localization. A Global Manifesto*, Earthscan Publications Ltd, London and Sterling, VA, 2000, strana 14.

⁷ Dorval Briner, Rasplet na samitu u Kvebeku, *Le monde diplomatique*, broj 002 – godina I, april 2001, str. 9.

obavezu nacionalnih vlada da obezbede politiku i ekonomski okvir koji će omogućiti ljudima, društvenim grupama i preduzećima da rediversifikuju njihove sopstvene lokalne ekonomije.⁸

6. Imajući u vidu intenziviranje globalizacije svetske privrede može se govoriti i o globalnoj konkurentnosti, čiji su, međutim, nosioci transnacionalne korporacije u sprezi sa moćnim državnim aparatima. Globalna konkurentnost, posmatrano sa tog aspekta, pretpostavlja sposobnost pojedinih država da raznovrsnim mehanizmima i delovanjima podstiču prodor svojih firmi na svetsko tržište, koje kada se na njemu učvrste imaju snagu da menjaju uslove konkurentnosti na svetskom planu. U literaturi se ističe da savremeni koncepti konkurentnosti ne počivaju samo na tradicionalnim elementima (kao što su na primer retki resursi, cene i slično), već se sve više baziraju na znanju i ključnim kompetentnostima. Otuda je međunarodna konkurentnost veoma kompleksan pojam, a broj faktora koji je opredeljuju izuzetno je veliki. Dakle, niski troškovi proizvodnje ne moraju biti glavni faktor konkurentnosti, već se težište sve više pomera na kvalitet proizvoda, inovacije, nove proizvode i tehnologije, organizacione promene, menadžment potencijal i slično.

Iako se kroz globalizaciju teži sve većoj relativizaciji nacionalnih ekonomija, te se, shodno tome, kao što smo videli, smatra da je uputnije govoriti o konkurentnosti preduzeća i proizvoda, ipak i konkurentnost nacionalnih ekonomija,

⁸ Videti: Colin Hines, *Localization. A Global Manifesto*, Earthscan Publications Ltd, London and Sterling, VA, 2000, strana 14.

⁹ "Nastanak i intenzivni razvoj oblasti strateškog menadžmenta odražavaju izrazitu potrebu, nastalu 1990-ih, da se krupne, radikalne promene, u sferi poslovanja organizacije i dinamike njihove konkurentnosti što realnije sagledaju u svetlu njihovih konceptata, principa, metoda i tehnika. Poslednjih godina, novi se principi često oslanjaju na koncept 'ključnih kompetentnosti', odnosno na međuzavisnost koncepta konkurentnosti i kompetentnosti. Poslednjih godina menja se i pristup strateškom menadžmentu, a time se menja i koncept ključnih kompetentnosti, te se naglašava 'tehnologija, umeće i sinergija'. Značajan akcent i pravac razvoja strateškog menadžmenta vidi se, upravo, u menadžmentu ključnih tehnologija preduzeća. U savremenim uslovima globalizacije postoji saglasnost oko četiri značajne, osnovne karakteristike koncepta oko 'ključnih kompetentnosti firme':

- (1) ključne kompetentnosti su one kompetentnosti koje se prostiru preko više poslova i proizvoda unutar korporacije (one se nalaze u osnovu više proizvoda i poslova);
- (2) postoji vremenska 'dominacija kompetentnosti' nad proizvodima u pogledu trajanja njihovog životnog ciklusa;
- (3) kompetentnosti nastaju 'kolektivnim učenjem' u firmi, koje je rezultat napora u raznim oblastima rada (posebno u koordiniranju diversifikovanih proizvodnih veština i integrisanju brojnih tehnoloških tokova);
- (4) konkurencija na tržištima proizvoda samo je spoljni izraz konkurencije kompetentnosti koja leži u pozadini, ali i u suštini konkurentne borbe."

(Pero Petrović, Konkurentna prednost zemalja u procesu globalizacije, *Ekonomski anali*, broj 1400, 1999, str. 161-162.)

koja je u tesnoj međuzavisnosti sa konkurentnošću preduzeća i proizvoda, zadržava svoj značaj. U prilog tome govori i činjenica da Svetski ekonomski forum svake godine objavljuje (najkompletniju) analizu međunarodne konkurentnosti privreda industrijski razvijenih i perspektivnih zemalja u razvoju. Veoma je indikativno da se ova analiza zasniva na čak 381 pokazatelju koji objašnjava različite faktore konkurentnosti na svetskom tržištu. Osnovni faktori obuhvaćeni analizama Svetskog ekonomskog foruma jesu¹⁰:

- **Snaga domaće privrede** – makroekonomska ocena domaće privrede (48 indikatora);
- **Ljudski faktor** – raspoloživost i kvalifikovanost ljudskih resursa (56 indikatora);
- **Nauka i tehnologija** – naučni i tehnološki kapaciteti zajedno sa rezultatima bazičnih i primenjenih istraživanja (42 indikatora);
- **Menadžment** – obim u kojem se preduzećima upravlja na inovativan, profitabilan i odgovoran način (38 indikatora);
- **Infrastruktura** – obim u kojem su resursi i sistem prilagođeni da opslužuju osnovne potrebe poslovanja (45 indikatora);
- **Finansije** – performanse tržišta kapitala i kvalitet finansijskih usluga (36 indikatora);
- **Država** – obim u kojem država svojom ekonomskom politikom utiče na konkurentnost (55 indikatora);
- **Internacionalizacija** – obim u kojem zemlja učestvuje u međunarodnoj trgovini i tokovima investicija (61 indikator).

Već iz samog broja i strukture ovako predstavljenih faktora jasno je da se međunarodna konkurentnost od strane Svetskog ekonomskog foruma tretira kao veoma kompleksna, i da je njeno sagledavanje za svaku zemlju zamašan istraživački posao. Očigledno je stoga da bi svako detaljnije sagledavanje konkurentnosti jugoslovenske, odnosno srpske privrede, zasnovano na ovako postavljenoj metodologiji, prevazišlo okvire našeg rada, pogotovu ako se uzme u obzir da se svi ti faktori, odnosno indikatori inače i ne istražuju i ne obračunavaju za Jugoslaviju. I bez detaljnije elaboracije, međutim, jasno je da se među svim tim faktorima Jugoslavija, odnosno Srbija, u najmanje nepovoljnom položaju nalazi kada se posmatra ljudski faktor (jeftina, a kvalifikovana i stručna radna snaga), bez obzira na to što je protekli desetogodišnji period i u ovoj oblasti ostavio vidljive negativne posledice.

¹⁰ Prikaz je dat prema: Snežana Popović-Avrić, *Novi svetski trgovinski sistem i SR Jugoslavija*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 2000, str. 286-287.

7. Svi dostupni relevantni podaci, i pokazatelji izvedeni na osnovu njih, pokazuju da je dostignuti razvojni nivo i ukupno stanje, a samim tim i sadašnja konkurentnost jugoslovenske, odnosno srpske privrede na veoma niskom nivou, i tokom poslednje decenije konstantno je pogoršavana. To je posledica niza ekonomskih i neekonomskih razloga, kako eksternih tako i internih, odnosno faktora koji su manje ili više poznati i već prilično često navodeni i komentarisani. Među najvažnijim eksternim faktorima koji su tokom proteklih desetak godina doprineli smanjenju konkurentne sposobnosti naše privrede ističu se ne samo odsustvo Jugoslavije iz međunarodnih finansijskih institucija (MMF i Svetska banka, pre svega) i iz Svetske trgovinske organizacije, nepreferencijalni tretman u razmeni sa zemljama Evropske unije, ekonomske sankcije međunarodne zajednice prema našoj zemlji, već pre svega raspad nekadašnjeg jedinstvenog (ili zajedničkog) tržišta SFRJ i ratovi na njegovim prostorima, sa svim pratećim ekonomskim posledicama – smanjenje tržišta i otuda proistekla predimenzioniranost kapaciteta, prekid tokova robe, kapitala i informacija na tom nekada povezanom tržištu, teškoće u transportu robe i obavljanju platnog prometa sa inostranstvom i dr. Isticanjem ovih, eksternih, faktora nemamo nameru, naravno, da umanjimo značaj internih faktora, pre svega sistemskih rešenja i mera, odnosno karaktera ekonomske politike. Iako je krajem 2000. godine došlo do određenih promena i na unutrašnjem planu, kao i u stavu zemalja koje se uobičajeno nazivaju "međunarodna zajednica", i shodno tome položaju naše zemlje u međunarodnim okvirima, mnoge nepovoljne posledice i produženo dejstvo prethodno navedenih internih i eksternih uslova i faktora ostali su, i delovaće još dosta dugo. Sagledavanje i analiza ovih faktora, inače veoma bitnih za problem konkurentnosti, nije, međutim, predmet razmatranja u ovom radu.

8. U ovom radu zadržaćemo se na ocenama zasnovanim na manjem broju pokazatelja relevantnih za procenu konkurentne sposobnosti naše privrede, koji se temelje na materijalnom položaju naše privrede koji je rezultat proteklog desetogodišnjeg perioda tranzicije.¹¹

U najkraćim crtama osnovne karakteristike stanja i konkurentnosti naše privrede su sledeće.¹²

- Nizak nivo efikasnosti, ekonomičnosti i produktivnosti. Postojeći nivo proizvodnje je skoro dva puta manji u odnosu na proizvodnju iz 1990. godine, a procene su da se proizvodni kapaciteti koriste sa svega 25-30%. U ovakvim

¹¹ Empirijska istraživanja zasnovana na tzv. Constant Market Share Analysis, dakle korišćenjem drugačijih metodoloških postavki, pokazala su da je konkurentnost jugoslovenskog izvoza smanjivana još od sredine 1970-ih godina. (Videti: Snežana Popović-Avrić, *Novi svetski trgovinski sistem i SR Jugoslavija*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 2000, str. 287.)

¹² Kvantitativni pokazatelji koji slede zasnovani su na zvaničnim podacima iz završnih računa za godine od 1990. do 1999. koje su preduzeća i zadruge predavale SDK, odnosno njenim sledbenicima.

uslovima jedinični troškovi proizvodnje, zbog opterećenja fiksnim troškovima, nesrazmjerno su visoki. Naravno, treba imati u vidu da je postojeća struktura proizvodnje nepovoljna, pa cilj ne može biti jednostavno njeno povećanje, već povećanje uz nužnu promenu strukture.

- Nizak nivo spoljnotrgovinske razmene, odnosno izvoza. Učešće izvozne realizacije u ostvarenom poslovnom prihodu privrede opalo je sa 8,2% u 1990. na 3,9% u 1999, a industrije sa 11,8% u 1990. na 4,6% u 1999. Pri tome, treba imati u vidu da je ostvarena struktura izvoza bila nepovoljna, i to kako u pogledu strukture izvoznih proizvoda tako i u pogledu geografske usmerenosti. Pored toga, cenovna konkurentnost je bila nepovoljna, pa je izvoz često zbog datih okolnosti ostvarivan i po cenu gubitaka. U proteklih deset godina mnoga tržišta su praktično izgubljena. S druge strane, nizak nivo i nepovoljna struktura izvoza značajno su limitirali uvoz, naročito repromaterijala i opreme, što se nepovoljno odražavalo na smanjivanje konkurentnosti privrede.
- Visok nivo tehnološke zaostalosti. U protekloj deceniji u svetu su razvijene brojne nove tehnologije, od kojih su mnoge ostale nedostupne našoj privredi. Sposobnost kreiranja novih tehnologija i/ili mogućnost njihovog brzog usvajanja svakako su jedan od najdinamičnijih i najvažnijih faktora povećanja, odnosno održavanja nivoa konkurentnosti nacionalne ekonomije i privrednog razvoja.
- Odliv mnogih kvalifikovanih stručnjaka u inostranstvo. Prema često iznošenim procenama tokom proteklog perioda u inostranstvo je iz zemlje otišlo nekoliko stotina hiljada, uglavnom mladih, kvalifikovanih kadrova.
- Hroničan i enormno veliki nedostatak kvalitetnih izvora za finansiranje obrtnih sredstava. Tako, na primer, nedostatak dugoročnog kapitala samo za finansiranje zaliha privrede krajem 1999. godine iznosio je oko 7,5 milijardi nemačkih maraka, dok se u industriji taj iznos kretao oko 4,5 milijardi maraka. Treba pomenuti da svako povećanje nivoa proizvodnje podrazumeva dodatno angažovanje obrtnih sredstava, odnosno kapitala kojim će taj porast biti finansiran.
- Nedostatak kapitala za zamenu i modernizaciju osnovnih sredstava, naročito opreme, i za finansiranje novih investicija. Bez novih investicija nije moguće povećati proizvodnju niti menjati nasleđenu nepovoljnu privrednu strukturu. Postojeća oprema je zastarela i u najvećem delu i fizički izrađovana, što se vidi iz činjenice da stepen otpisanosti opreme u privredi u celini u 1999. iznosi oko 84%, a u industriji oko 86%.
- Negativan rentabilitet i konstantno pogoršanje finansijske strukture privrede, koji su međusobno uslovljeni, imali su u proteklih deset godina za posledicu enorman porast kumuliranih gubitaka. Krajem 1999. godine kumulirani gubici privrede iznosili su oko sedam milijardi maraka, a u industriji preko pet milijardi maraka. Raspored gubitaka po pojedinim privrednim segmentima, pri

tome, dosta je različit. U periodu dosadašnje tranzicije ubedljivo najgore je prošla industrija, a zatim saobraćaj i veze. U okviru njih najveća koncentracija gubitaka je u velikim preduzećima,¹³ pri čemu neka od njih predstavljaju "kičmu" nacionalne ekonomije.

- Strukturni problemi u privredi. Prestrukturiranje celokupne privrede, a naročito velikih preduzeća, proces je koji ne može biti kratak, niti prepušten samo tržištu. Iako je jasno da mnoga od velikih preduzeća neće opstati u sadašnjem obliku, za svako pojedinačno preduzeće potreban je pažljiv i izdiferenciran pristup.

Napred navedenim ocenama, odnosno pokazateljima, mogli bi se priključiti i mnogi drugi, kao što su na primer visoki troškovi, prezaduženost privrede, visoki finansijski rashodi, slaba motivisanost kadrova, izuzetno loša realna i finansijska infrastruktura i drugi. Jasno je, međutim, i iz ovog sumarnog prikaza da je materijalna osnova naše privrede vrlo slaba. Bez popravljivanja finansijske strukture privrede i njenog prevođenja u zonu pozitivnog rentabiliteta ne može biti govora o povećanju konkurentne sposobnosti naše privrede na duži rok.

9. U izmenjenim savremenim uslovima, koje, i pored prisutnih i sve izraženijih otpora¹⁴, karakteriše sve ubrzanje uvlačenje privreda praktično svih zemalja u jednu, globalnu, svetsku privredu, pred svaku, pa i našu zemlju i privredu postavlja se kao neizostavno traženje sopstvenog mesta i uloge u novim svetskim ekonomskim odnosima. Svaka zemlja mora da izgradi svoju sopstvenu strategiju razvoja i pronalaženja mesta u globalizovanim svetskim ekonomskim odnosima i tokovima, konkretno u okviru toga i svoju sopstvenu strategiju razvoja konkurentnosti. Drugim rečima, neophodna je dugoročna strategija izvoza sa podizanjem nivoa konkurentnosti¹⁵, ali i šire posmatrano strategija uklapanja u svetske tokove, uz poštovanje naznačene alternative globalizacija – lokalizacija, kao i naravno same mogućnosti za njeno postavljanje i respektovanje.

Izuzetno loše konkurentske performanse naše privrede upozoravaju da bi u ovom trenutku potpuna i nagla liberalizacija mogla biti pogubna, i da je uloga države u izgradnji pomenute strategije neminovna. U tom kontekstu, postupno

¹³ Ova ocena posebno važi za velika preduzeća, koja su, naravno, u industriji najzastupljenija. Upravo na velika preduzeća industrije i rudarstva odnosi se daleko najveći deo gubitaka u privredi Srbije, odnosno Jugoslavije – u 1998. na velika preduzeća ove oblasti odnosilo se 92% gubitaka ukupne industrije i rudarstva i 77% ukupnih gubitaka privrede. (Rajko Bukvić i Marinko Zeljković, Gubici u privredi SR Jugoslavije u 1997. i 1998, *Ekonomika preduzetništva*, broj 3-4, 2000, str. 68.)

¹⁴ Videti npr. intervju Noama Čomskog milanskom *Corriere della sera*, prenet u *Politici* od 12. maja 2000. godine. (Noam Čomski, Pokret protiv globalizacije biće nezaustavljiv, *Politika*, 12. maj 2000, str. 6.)

¹⁵ Petrović Pero, Konkurentska prednost zemalja u procesu globalizacije, *Ekonomski anali*, broj 1400, 1999, str. 167.

liberalizovanje i regionalna povezivanja naše privrede, pre svega sa privredama susednih zemalja, izgledaju kao prihvatljiviji put za nalaženje mesta u savremenim međunarodnim tokovima i odnosima. Naravno, to ne negira potrebu liberalizacije – određeni stepen liberalizacije je nužan, i poželjan, ali, imajući u vidu da je naša privreda materijalno ruinirana i iscrpljena, ova liberalizacija mora biti selektivna i promišljena. Na taj način bi se omogućila zaštita interesa naše privrede i zemlje, i optimalno uklapanje naše privrede u međunarodnu razmenu i time stvaranje osnove za brz i dinamičan razvoj zasnovan na izvoznoj orijentaciji.

Literatura

1. Briner Dorval, Rasplet na samitu u Kvebeku, *Le monde diplomatique*, godina I, broj 002, april 2001, str. 9.
2. Bukvić Rajko i Zeljković Marinko, Gubici u privredi SR Jugoslavije u 1997. i 1998, *Ekonomika preduzetništva* (Beograd), godina XXXVI, broj 3-4, 2000, str. 68-74.
3. C. B., Globalni lideri svuda nepoželjni, *Le monde diplomatique*, godina I, broj 002, april 2001, str. 5.
4. Čomski Noam, Pokret protiv globalizacije biće nezaustavljiv, *Politika* (Beograd), 12. maj 2000, str. 6.
5. D. B., Opsadno stanje, *Le monde diplomatique*, godina I, broj 002, april 2001, str. 9.
6. Hines Colin, *Localization. A Global Manifesto*, Earthscan Publications Ltd. London and Sterling, VA, 2000, xiv+290 pp.
7. Petrović Pero, Konkurentna prednost zemalja u procesu globalizacije, *Ekonomski anali* (Beograd), godina XLIII, broj 1400, januar – mart 1999, str. 159-167.
8. Petrović Pero, Konkurentnost i prilagođavanje na globalnom tržištu, *Ekonomika preduzetništva* (Beograd), godina XXXVI, broj 7-8, 2000, str. 185-186.
9. Popović-Avrić Snežana, *Novi svetski trgovinski sistem i SR Jugoslavija*, Jugoslovenski pregled, Beograd, 2000, XII+339 str.
10. Ramone Injasio, Sveopšta kriza u Engleskoj, *Le monde diplomatique*, godina I, broj 002, april 2001, str. 1.
11. Vidas-Bubanja Marijana, Globalizacija svetske ekonomije, *Ekonomika preduzetništva* (Beograd), godina XXXVI, broj 7-8, 2000, str. 178-181.
12. Zeljković Marinko, Privreda Srbije u tranziciji (1990-1998), *Ekonomika* (Beograd), godina XXXIV, broj 9-10, 1998, str. 230-237.

Dejan S. Miletić

GLOBALIZACIJA I NJEN UTICAJ NA TRANZICIJU SRJ/SRBIJE

Uvod

Istorijski razvoj čovečanstva karakteriše se neprestanim smenjivanjem integracionih i dezintegracionih procesa koji nisu mogli da onemoguće trajni hod ljudskog društva ka* uspostavljanju pojačane međuzavisnosti gotovo svih društvenih segmenata savremenog sveta. Pod uticajem tekovina naučno-tehničke revolucije, čovečanstvo ubrzava integracione procese kao neophodne pretpostavke društvenog razvoja u XXI veku. Najsvežiji ideološki impuls ovim procesima predstavlja globalizacija.

Globalizacija je referentna tema u raspravama i razmišljanjima širom sveta. Teško je definisati i gotovo niko nije u stanju da precizno kaže u kom će se smeru ona dalje razvijati. Imajući ovo u vidu, relativno se malo zna o njenoj suštini i smislu. Uglavnom se na globalizaciju gleda kao na neodređen i kompleksan termin, koji kod mnogih izaziva osećaj nesigurnosti, ili pak želju da se sam termin izbegne ukoliko je moguće (što je nesumnjiva posledica neadekvatnog poznavanja njenog smisla). Zbog svega toga veoma je važno napraviti dodatni napor kako bi se u što većoj meri razjasnili različiti aspekti globalizacije, jer posledice nesuočavanja sa ovim konceptom i njegovo nedovoljno razumevanje naš narod i država i danas osećaju kao negativnu posledicu po svoj razvoj. Da bi se uspešno obavio zakasneli proces tranzicije naše zemlje i njenog sistema od primarne je važnosti da se razjasne kvantitativne i kvalitativne dimenzije globalizacije.

Globalizacija

Početkom devedesetih godina u svetskim intelektualnim krugovima pojavio se nov termin, "globalizacija", koji je do kraja dvadesetog veka postepeno prerastao u ideološki koncept za početak trećeg milenijuma. Sama reč je izvedena iz latinske reči "globus", i očigledno je da ima pretenzije da opiše pojave koje se tiču sveopštih društvenih procesa na planetarnom nivou. I pored toga što je sam termin relativno nov, njegov smisao, po svemu sudeći, nije. Prema jednoj studiji pod pokroviteljstvom Fondacije braće Rokfeler, globalizacija je samo novi naziv za integraciju sveta i pojačanu međuzavisnost između država u svetu intenzivnih i dramatičnih promena.¹

¹ Laure Ann Mazur i Susan E. Sechler, "Global Interdependence and the Need for Social Stewardship - Paper No.1", Global Interdependence Initiative, Rockefeller Brothers Fund, New York, 1997, str.35.

Težnja ljudi za ujedinjenjem duhovnih i materijalnih potencijala čovečanstva stara je verovatno koliko i ljudska misao i društveni život, a može se pratiti i kroz istoriju.² Prema Lubbersu i Koorevaaru postoje tri različite pozicije u tumačenju istorijskog rađanja i razvoja globalizacije:

1. Globalizacija se može posmatrati kao proces koji se razvio sa prvim počecima ljudske civilizacije. Komunikacija i uzajamna zavisnost među ljudima razvijala se i pojačavala sa rastom njihovog civilizacijskog nivoa.
2. Po drugom pristupu globalizacija se posmatra kao proces koji je nastao u XV i XVI veku, sa brzim razvojem trgovačkog kapitalizma. Po njemu se smatra da procesi "ukidanja" granica i dinamičniji razvoj komunikacija predstavljaju rezultat otkrivanja novih kontinenata, kopernikanske revolucije i dodatnog jačanja međunarodne trgovine u svili, papiru i pamuku.
3. Prema trećem pristupu globalizacija se može posmatrati kao vremenski mnogo bliži proces, koji datira iz 80-ih godina XX veka. Dengova politika otvorenih vrata od 1979. Gorbačovljeva Glasnost i Perestrojka od sredine 80-ih, intenzivan ekonomski rast u nekim državama "trećeg sveta" (azijski "tigrovi"), otkriće i široka upotreba kompjuterskih informacionih sistema i intenzivan rast i razvoj komunikacione tehnologije kao i kolaps državnih sistema ideološki zasnovanih na komunizmu, označili su početak globalizacije.³

Ma koji pristup izabrali kao pravi, potpuno je jasno da globalizacija nosi sa sobom potpuno novu kvalitativnu dimenziju. Ono što je novo, u ovoj svojevrsnoj integraciji sveta (globalizaciji), jeste naglo ubrzanje ovog procesa uslovljeno izuzetnim tehnološkim napretkom i nezapamćenom ekonomskom međuzavisnošću država i ljudi. Upravo je dinamika promena i pojačana integracija sveta dovela do mnogih zloupotreba globalizacije, nerazumevanja i pogrešnih upotreba i tumačenja kako samog termina tako i kompletnog procesa. Ovo posebno treba istaći jer način i smer napretka globalizacije govori da je proces u pojedinim segmentima savremenog društva, divergirao i otrgao se od plemenitih ciljeva planetarnog napretka i smanjenja ljudskih patnji i bede. Globalizacija se našla na udaru dva suprotstavljena tumačenja. S jedne strane, jasno je vidljiva težnja pojedinih država da globalizaciju predstave kao svoju ideološku platformu koja treba da objasni i opravda njihovo liderstvo. Sa druge strane imamo nacije i države koje su osetile negativne posledice globalizacije na njihovu privredu i opštedruštveni razvoj, pa stoga doživljavaju i tumače globalizaciju kao svojevrsni manifest hegemonizma

razvijenog dela sveta. Teško je prihvatiti kao trajni pristup i jedno i drugo tumačenje. Prema Pečujliću: "Priroda globalizacije izaziva duboki raskol u pogledima i objekat je strasne idealizacije, ili pak demonizacije i osporavanja, što je plod i činjenice da globalizacija, poput stare boginje Šive, ima više potpuno protivrečnih likova - povezujući svet, ona ga istovremeno hijerarhizuje stvarajući sve dublje podele."⁴ Stoga je potrebno konstatovati da "novi svetski poredak" i globalizacija kao njegova ideološka platforma ne predstavljaju koncept savršenog sveta. On je više zustrašujući nego što je obećavajući. Naravno, brojne su šanse koje se u njemu ukazuju, ali suviše optimističan pogled mogao bi da da iskrivljenu sliku koja bi onemogućila motivaciju i napore da se stalno unapređuje kvalitet života ljudi u sadašnjem i budućem svetu. U isto vreme, treba istaći da suviše negativan, apokaliptičan pogled može da izazove slične posledice. Globalizacija onakva kakva je do sada razvijena davaće rezultate u zavisnosti od smisla koji joj sami ljudi daju svojim naporima i težnjama. To posebno važi ako se prihvati ranija tvrdnja da je globalizacija samo novi naziv za stari proces integracije sveta, samo sada naglo ubrzan.

Zbog svega toga bi moguća definicija globalizacije bila, da je ona u stvari "ujedinjavanje ljudskih napora i aktivnosti u smeru ubrzanje integracije čovečanstva, na planetarnom nivou, podstaknuta nezapamćenim kretanjem ljudi, tehnologija, kapitala, informacija, ideja i kulturnih vrednosti među državama i narodima, ali na način da ni države ni narodi ne kontrolišu ovaj proces u željenoj meri"⁵.

U prilog ovim tvrdnjama ide i najnoviji izveštaj Human Development Reporta 1999, posvećenog globalizaciji, koji predstavlja veoma značajan korak u pokušajima da se globalizacija sagleda što jasnije i objektivnije. U njemu se ističe: "Globalizacija je više nego samo protok novca i dobara - ona je rastuća međuzavisnost ljudi u svetu. Globalizacija je proces koji ne uključuje samo ekonomiju već i kulture, tehnologije i rukovodeće strukture država. Ma gde se ljudi nalazili postaju povezani i pod uticajem događaja u najudaljenijim delovima sveta."⁶

Veoma je važno biti svestan činjenica o globalizaciji i njenim pozitivnim i negativnim pravcima razvoja. Evo nekih interesantnih podataka koji ukazuju da je globalizacija objektivna i snažan proces: više od 1,5 triliona dolara dnevno razmeni se na svetskom tržištu novca; nivo stranih direktnih investicija dostigao je cifru od

² Ovdje postoje mnoga neslaganja što se tiče teoretičara globalizacije. Pored ovog pristupa najzastupljeniji je stav da se globalizacija razvija sa razvojem liberalnog kapitalizma. Najbolji primer za takvo tumačenje je studija Charlisa Omana, "The Policy Challenges of Globalization and Regionalization", Policy Brief No.11, OECD Development Centre, 1996, str.5-7. Zagovornici ove teze su oni koji globalizaciju doživljavaju kao primarno ekonomski proces, a ostale društvene promene kao njenu posledicu.

³ R.F.M. Lubbers/J.G. Koorevar, "Governance in an Era of Globalization", materijal sa redovnog zasedanja Rimskog kluba, Beč, 26-27. novembra 1999, str.2.

⁴ Miroslav Pečujlić, "Dva lica globalizacije", Politika - "Kultura-umetnost-nauka", 17.februar 2001.

⁵ Definicija je preuzeta i dopunjena iz rada: Dejan S. Miletić, "Proces globalizacije i problemi korupcije savremenog sveta", zbornik radova na temu "Sistem i korupcija", Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 2000 g.

⁶ United Nations Development Program - UNDP, "Human Development Report - 1999", Oxford University Press, USA, 1999 g.

400 milijardi dolara u 1997 godini; u svetu trenutno živi više od 135-140 miliona legalno registrovanih emigranata; broj turista je porastao sa 260 miliona u 1980 na 590 miliona godišnje u 1996; broj internet priključaka je porastao sa 100 000 u 1988 na 36 miliona u 1998; cena telefonskih impulsa je strahovito opala, na primer cena tri minuta razgovora između Londona i Njujorka opala je sa 245 dolara u 1930 na 35 centi u 1998. Sa druge strane imamo veoma zabrinjavajuće činjenice koje ukazuju na neophodnu opreznost kada je u pitanju globalizacija: razlika prosečnog nacionalnog dohotka po glavi stanovnika između bogate petine sveta i najsiromašnije petine sveta uvećala se sa 1:30 u 1960, na 1:74 u 1997. godini; 200 najbogatijih ljudi u svetu je više nego udvostručilo svoje bogatstvo u periodu 1994-1998. godine; industrijske zemlje drže 97% patenata u svetu; kriminal je postao globalna neman kroz čije ruke svake godine prođe više od 1,5 triliona dolara; u periodu 1980-1996 godine samo su 33 države održale stalni rast bruto društvenog proizvoda (GNP) od 3%, dok sa druge strane imamo 59 država koje su 1996. zabeležile niži (GNP) nego 1980.⁷

Međutim veoma je važno shvatiti da globalizacija, po svemu sudeći, nije nekakva efemerna pojava. Ovakav pristup podržava i jedan od naših najuglednijih spoljnopoličkih novinara Momčilo Pantelić, koji tvrdi da je "globalizacija nezaustavljiv proces nezapamćeno velike i stvaralačke i rušilačke snage..."⁸.

Danas se ne postavlja pitanje želimo li ili ne želimo, hoćemo li ili nećemo globalizaciju i sve ono što ona sa sobom nosi? Ona predstavlja našu realnost i potrebno je što bolje razumeti šta to ona sa sobom nosi i kakav to uticaj vrši na budućnost čoveka, nacija i čovečanstvo. Adaptacija na novonastalu situaciju u svetu i što bolje razumevanje promena koje su nastupile biće od suštinske važnosti za opstanak i prosperitet naroda i država, širom planete. A što se nas i naše zemlje tiče, ona je ključ uspešne tranzicije iz jedne besperspektivne u jednu modernu državu razvijene Evrope.

Uticaj globalizacije na tranziciju savremene države

Ono što je veoma važno kada se govori o tranziciji država u eri globalizacije, jeste činjenica da ona snažno utiče i menja okruženje u kome države funkcionišu. Brojni su izazovi sa kojima se suočavaju kreatori i implementatori državnih strategija. Najznačajniji su procesi internacionalizacije problema koji su do juče predstavljali suverenu brigu država. Takvi su, na primer, problemi: kriminal, migracija stanovništva, korupcija, ekološki problemi, ali i tržište proizvoda i usluga. Ovi problemi se u savremenom svetu ne mogu kontrolisati i rešavati isključivim naporima pojedinačnih država. Svi ovi trendovi, u razvoju savremenih

država, izazvani globalizacijom, kod mnogih ljudi dovode do pojačane opreznosti i straha da se nacionalna politika, ili čak nacionalni suvereniteti ne dovedu u pitanje.

Kada se govori o savremenom svetu globalizacije nikako se ne sme izgubiti iz vida da se on karakteriše brojnim nedostacima i problemima koji moraju biti rešavani sa osećajem za hitnost i pravovremenost. U isto vreme zapaža se da države i međudržavni sistemi pate od snažnih birokratskih aparata, korupcije i nedostatka optimalne demokratičnosti. Oni ne mogu u potpunosti da razumeju potrebe običnog čoveka u savremenom svetu. Zato je potrebno tražiti alternativne koncepte.

Do sada se uglavnom indentifikuju četiri teorijska modela funkcionisanja država u kapitalističkom okruženju:

1. Prvi bi se mogao nazvati model "Tržišnog fundamentalizama"⁹, koji se karakteriše apsolutnim poverenjem u tržište, pri čemu se naglašava potreba da se države što manje angažuju.
2. Drugi model se obično naziva "Fragmentacija". Po njemu države se opredeljuju za nacionalnu homogenizaciju, što u velikoj meri dodatno podstiče zatvorenost i protekcionistički orijentisanu privredu i kulturu, a u nekim slučajevima i dalje podele unutar država na nacionalnoj osnovi.
3. Treća opcija je "Pax Amerikana". Hegemonistički nastrojene SAD će izvršiti preuređenje država širom planete i prevesti svet iz jednog haotičnog u jedno harmonično globalno uređenje. Problemi će se rešavati na "američki" način, pod američkim vođstvom.
4. Poslednji model je "Globalna koordinacija". Po njemu države, regionalne institucije i međunarodne institucije imaju ulogu i funkcije koje se ostvaruju neprestanom koordinacijom. Ova koordinacija se uspostavlja preko čitave mreže interesa koji se usklađuju svaki pojedinačno uz snažno angažovanje regionalnih institucija.¹⁰

U realnom svetu nijedan od ovih modela ne egzistira pojedinačno, već njihovom neprestanom kombinacijom. Nijedan od njih ne daje odgovore na izazove koji su se pojavili snažnijim jačanjem globalizacije. Kada se to ima u vidu, postaje jasno da je potrebno uspostavljanje novog - alternativnog modela. Ovim modelom treba da budu uspostavljene društvene vrednosti i kvalitet života koji će biti proizvod zajedničkih napora civilnog društva, nosioca krupnog kapitala i države. Nova simbioza ova tri faktora postepeno se razvija i usavršava. Ona kombinuje tradicionalno upravljanje nacionalnih država i međunarodne organizacije kojima upravljaju nosioci transnacionalnog kapitala i nevladine

⁹ Termin preuzet iz knjige: Džordž Soros, "Križa globalnog kapitalizma: (Ugroženo otvoreno društvo)", Samizdat/FreeB92, Beograd, 1999, str. 108-110.

¹⁰ R.F.M. Lubbers/J.G. Koorevar, "Governance in an Era of Globalization", materijal sa redovnog zasedanja Rimskog kluba, Beč, 26-27. novembra 1999, str.8.

⁷ Isto, str.2-15.

⁸ Momčilo Pantelić, "Sa hiljadu lica i bez lica - Svet u promenama", Politika, 27.02.2000 g.

organizacije. Ove kombinacije su nužne, između ostalog, i zato što je glavna prednost nacionalnih država u tome što su u stanju da dodatno motivišu ljude zbog osećaja pripadnosti jednoj naciji, koja ih u isto vreme usmerava i mobilise. Takođe je značajna činjenica da se u svetu globalizacije oseća nedostatak kredibiliteta političara kao i politike uopšte. Osim toga i institucije zasnovane isključivo na međunarodnom zakonu i međunarodnim pravilima ne funkcionišu najuspešnije i postepeno gube poverenje i podršku građana širom planete. Zbog toga je veoma važno i potrebno jačanje uticaja civilnog društva i nosioca krupnog kapitala u upravljanju savremenom državom. Jasno je da se ovakav koncept jačanja civilnog društva, socijalno odgovornog biznisa i uspostavljanje globalne etike, nalazi pod stalnim pritiskom fragmentacije država, ekstremnog nacionalizma i fundamentalizma, netolerancije i korupcije.

Ono što je sigurno, a tiče se države *per se*, globalizacija predstavlja, u najvećoj meri, potpuno nov izazov. Strukturu savremenih država i njihovog metoda donošenja odluka, neophodno je prilagoditi ako vlade žele da funkcionišu efikasno u globalnom političkom okruženju. Pored toga potrebno je posvetiti veću pažnju razvijanju i negovanju demokratije i transparentnosti rada državnog aparata u meri koja omogućava građanima jasan uvid u načine funkcionisanja, s jedne strane, a ne dovodi u opasnost strateške aspekte državnih interesa, s druge strane.

Uticaj globalizacije na SRJ/Srbiju

Kada se analizira uticaj globalizacije na tranziciju SRJ/Srbije, u poslednjih deset godina, prvo što se može zapaziti jeste nedovoljno razumevanje svetskih razvojnih trendova koje ona podstiče, i kao posledicu toga neadekvatne i zakasnele reakcije naše države na neprestane promene u okruženju.

Potrebno je istaći da se sa tranzicijom otpočelo rušenjem blokovske podele sveta i kolapsom socijalističko-komunističkog modela čiji je nosilac bio Sovjetski Savez. U tom smislu su gotovo sve zemlje bivšeg Istočnog bloka otpočele sa transformacijom država i njihovim uređenjem na principima liberalnog kapitalizma i demokratije. Postoje značajne razlike od zemlje do zemlje u metodama i modelima po kojima je ova transformacija vršena, kao i razlike u polaznim osnovama i okruženju u kome se to odvijalo, što je i dovelo do stvaranja razlika u nivou uspešnosti u zavisnosti od zemlje. Ono što je ipak nesumnjiva tekovina tranzicija ovih zemalja jeste jačanje institucija civilnog društva, demokratije i tržišne ekonomije, ali i dubljeg poštovanja ljudskih prava u kojima sloboda mišljenja i njegovog izražavanja predstavlja jedan od ključnih stubova. Sve to je ovaj proces, u ovim okolnostima, učinilo nepovratnim i teško zamenjivim. Međutim, tranzicija nije samo karakteristična za ove države. Promene u ovom delu sveta dodatno su pojačale proces globalizacije što je dalje dovelo do neophodnih transformacija i drugih država, ali i međunarodnog sistema, tako da danas možemo govoriti o globalnoj tranziciji.

Kada se sve ovo ima u vidu postaje daleko lakše objasniti i razumeti slučajeve primena dvostrukih standarda, izvesnih neprimerenih reakcija i relativno česte neobjektivne pristupe međunarodne zajednice, nekim težnjama i problemima srpskog naroda i njegove države u protekloj deceniji.

Danas je mnogo jasnije da je ovaj period protekao u "smirivanju tla" posle potresa izazvanog prestankom "hladnog rata", ali i uspostavljanja nove arhitekture sveta koju je bivši predsednik SAD Džordž Buš (senior) proklamovao 1990. godine kao "novi svetski poredak".¹¹

U tom procesu uspostavljanja "novog svetskog poretka", ili procesu tranzicije sveta u kome je globalizacija preuzela ideološko pokretačku ulogu, Jugoslavija/Srbija i njeni građani našli su se, što iz subjektivnih slabosti (zaostala ideologizacija društva, negativna kadrovska politika, neadekvatno razumevanje istorijskog procesa i same globalizacije, zakasnele i često pogrešne procene i reakcije rukovodećih struktura naše zemlje itd.), što iz objektivnih okolnosti¹² (podsticanje fragmentacije u bivšoj SFRJ od strane međunarodne zajednice, transformacija evroatlantskih struktura, neravnoteža globalnog sistema, itd.), u situaciji da se postepeno dovodi u pitanje sam opstanak i budućnost naše države, ali i celog naroda.

Sve postaje mnogo jasnije kada se sagleda poražavajuća činjenica da se danas nalazimo u grupi tri najmanje razvijene zemlje u Jugoistočnoj Evropi sa bruto društvenim proizvodom (GDP) po glavi stanovnika od 1150 \$. Osim toga naša zaduženost, prema poslednjim podacima, iznosi 12,2 milijarde \$,¹³ što je gotovo celokupan naš godišnji GDP koji iznosi oko 12,5 milijardi \$ (ovaj nivo GDP-a je manji i od zarade pojedinih multinacionalnih kompanija kao što su Microsoft ili General Motors), što je tek oko 40% GDP iz 1989. godine.¹⁴ Ako se tome doda i dramatičan tehnološki zaostatak naše privrede, duboka kriza u kojoj se nalazi naš bankarski i finansijski sektor u celini, nerešeni problemi sukcesije, otvorena pitanja političkih i ekonomskih odnosa sa pojedinim susednim zemljama, ali i teška i kompleksna unutrašnja politička i bezbednosna situacija, teško stanje u kome se nalazimo mnogo je očiglednija.

Kada se uzmu u obzir prethodno navedeni problemi sa kojima smo se suočavali u proteklom periodu, kao i sam proces globalizacije, jasno je da je jedini

¹¹ Iz govora bivšeg predsednika SAD Džordža Buša u OUN 01.10.1990. godine o "novom svetskom poretku kao dugoj eri mira".

¹² Za bolje razumevanje problema i nerazumevanja međunarodne zajednice, sa kojim se sretalo rukovodstvo naše zemlje u poslednjoj deceniji 20. veka, najslikovitije govori knjiga: prof. dr Smilja Avramov, "Postherojski rat zapada protiv Jugoslavije", Ldi-Veternik, Beograd, 1997. g.

¹³ S Jovićić, "Miroljub Labus o političkim izazovima za Saveznu vladu", Glas javnosti, 16. februar 2001, str.5.

¹⁴ Preuzeti podaci (izuzev fusnote 13) iz rada: Nebojša Savić, "Jugoslovenska ekonomija i Jugoistočna Evropa na početku 2000", Ekonomski institut, Beograd, 2000, str. 40-41.

moгуći odgovor na takvu situaciju bio nagli zaokret političke i ekonomske strategije na makronivou. Nužan preduslov za tako nešto bile su korenite demokratske promene, koje su se i odigrale u poslednjem kvartalu 2000 g.

Jedna tako mala zemlja kao što je SRJ/Srbija, neizbežno mora da bude otvorena prema svetu i da najveći deo svog društvenog proizvoda ostvaruje preko te saradnje. U tom smislu je ubrzan povratak naše zemlje u većinu najznačajnijih međunarodnih institucija, važan ali ne i dovoljan uslov približavanja i eventualnog uključivanja u procese neprestanog jačanja međuzavisnosti država i "postepene planetarne integracije oslikane u samoj globalizaciji".¹⁵ Zbog toga se kao neophodno nameće "dinamiziranje procesa tranzicije uz obezbeđenje koordinirane aktivnosti svih relevantnih organa u istom smeru, posebno u dizajniranju i ostvarenju ključnih segmenata privredne reforme posmatrane u celini".¹⁶

Da bi se uspešno obavila tranzicija potrebno je ispuniti određene preduslove, i to u što kraćem roku.

Prvi je ubrzano regulisanje odnosa između Srbije i Crne Gore. Veoma je važno, za budućnost našeg naroda, da to bude na način koji bi bio izraz demokratski iskazane volje građana i jedne i druge republike, s tim što nikako ne sme da se da šansa manipulacijama i podsticanju antagonizama i mržnje između građana različitih političkih i ideoloških opredeljenja unutar same Crne Gore, ali i između građana Srbije i Crne Gore.

Sljedeće je uspostavljanje pravnog okvira koji bi bio rezultat usaglašavanja i prilagođavanja naših zakona sa zakonima EU, i vezi s tim insistiranje na vladavini prava čak i po cenu žrtvovanja partijskih i dnevnopolitičkih interesa.

Paralelno sa tim potrebno je vršiti postepenu liberalizaciju naše ekonomije, i to na način da se u što većoj meri obezbedi očuvanje "socijalne mreže", kao i pokretanje proizvodnje i obezbeđivanje stabilnog rasta. U tom smislu će uloga države biti od ključnog značaja, jer će ona određivati dinamiku i dubinu ovih procesa. Biće od velike važnosti, za njihovu uspešnost, da oni budu postepeni, ali dovoljno brzi kako se ne bi izgubilo ionako istrošeno strpljenje naroda.

S obzirom na to da smo pokazali da sa procesom globalizacije ne dolazi do nestajanja države, već do promena u težištima njenog delovanja, jasno je da će države u tranziciji, a samim tim i naša zemlja, težiti jačoj efikasnosti i efektivnosti.

i to na način da se pokrene uspravna privreda i na realnim osnovama podiže nivo standarda širokog sloja stanovništva.¹⁷ Ipak je potrebno imati, neprestano, u vidu da je u uslovima globalizacije država ta koja definiše pravila i uslove funkcionisanja tržišta, ali se nikako ne sme dozvoliti da njena uloga preraste i dovede do centralizacije i monopolizacije.

Osim toga, treba istaći neophodnost depolitizacije državnog aparata i njegove značajnije redukcije. Siromašna i mala zemlja kao što je SRJ/Srbija ne može sebi da priušti neprestane (kao posledice demokratskih izbora) kadrovske promene u državnom aparatu, posebno zbog činjenice da je za formiranje i puno funkcionisanje potpuno obnovljene kadrovske strukture bilo koje državne institucije potrebno od 5 do 15 godina intenzivnog ulaganja. Nije neophodno dodatno objašnjavati na kom nivou će se naći naša država ako se dozvoli da diplomatija, vojska, policija i ostala državna administracija i u buduće budu kadrovski formirane i posmatrane kroz prizmu usko partijskih i dnevnopolitičkih interesa. U sklopu toga, potrebno je izvršiti racionalizaciju državnog aparata i prilagoditi ga smanjenju javnih rashoda, što je jedna od veoma važnih stavki uspešne tranzicije.

Ostaje da se nadamo da će nove političke elite uspeti da se izdignu iz ostrašćenosti i kratkoročnih uskostranačkih interesa, i da samim tim naprave značajnu pozitivnu razliku u odnosu na prethodne rukovođe strukture čije negativne rezultate svakodnevno osećamo kao najtežu noćnu moru.

¹⁵ Prema Prof. Siniši Jankulovu, globalizacija se odvija na 4 paralelna nivoa: regionalni, kontinentalni, međukontinentalni i planetarni. Ujedno, svaki od njih predstavlja način na koji se vrši adaptacija država i njenih građana na, eventualno, buduće planetarno ujedinjenje i uspostavljanja svetske vlade.

Ideja preuzeta iz privatnog razgovora S. Jankulova i autora ovog rada o problemima globalizacije i njenog uticaja na budućnost SRJ/Srbije, Beograd, april 2001 g.

¹⁶ Dragana Đurić, "Kako da Srbija prestane da bude evropsko privredno ostrvo?", Ekonomist, Vol. 33, Beograd, 2001, str. 45.

¹⁷ Za bolje sagledavanje problema sa kojima se naša ekonomija susretala i načini izlaska iz krize pogledati:

- Nebojša Savić i Goran Pitić, "Eurotranzicija: izazovi i mogućnosti", Ekonomski institut i Medija centar, Beograd 1999 g.;

- Danilo Šuković, "The Economic Crisis and Necessity of Change the Economic System", rad iz knjige "Serbia Between the Past and the Future", Beograd, 1997, str.117-127.

Zaključak

Savremeni svet se nalazi u procesu uspostavljanja novog međunarodnog sistema koji je zamenio period "hladnog rata". On ima svoja pravila i logiku, kao i svoje prednosti i nedostatke koji će uticati i već sada utiču na svaku zajednicu, državu ili poslovni sistem. Ovaj novi međunarodni poredak naziva se "novi svetski poredak", a njegova ideološka osnova je globalizacija, i predstavlja drugo ime za pojačanu integraciju svih segmenata društva na planetarnom nivou.

Potrebno je neprestano biti svestan da globalizacija nije prosta jednačina, ili preciznije, nije neminovno da će neke zemlja dobiti, a druge izgubiti. Ali da bi se stekla prednost u ovom sistemu, države treba da se postave na pravi način primenjujući odgovarajuću politiku prilagođavanja svog unutrašnjeg sistema i primenjujući optimalnu strategiju nastupanja na međunarodnoj areni u uslovima nestabilnog i promenljivog okruženja.

SRJ/Srbija se na početku XXI veka nalazi u katastrofalnom ekonomskom položaju i izuzetno teškoj političko-bezbednosnoj situaciji. Da bismo uspešno prešli iz jedne autistične i neperspektivne pozicije, potrebno je što bolje razumevanje globalizacije, ali i neposredno uključanje u svetske integracione tokove. Šanse koje su se otvorile demokratskim promenama, i na taj način dodatno podstakle tranziciju u našoj zemlji, neophodno je optimalno iskoristiti. Na nama je da podržavamo sve pozitivne korake novih struktura vlasti naše države, ali ništa manje neće biti važna ni konstruktivna kritika koja treba da rastera maglu uskostranačkih interesa i da "unese svetlost" i dodatno podstakne na očuvanje i unapređenje dugoročnih nacionalnih i državnih interesa.

Marinko Bošnjak

SOCIO-EKONOMSKI ASPEKTI GLOBALNIH PROCESA I NJIHOV UTICAJ NA POZICIJU I RAZVOJ REGIONALNIH I NACIONALNIH ZAJEDNICA

1. Pojmovno određenje globalizacije

Globalizacija je megatrend druge polovine XX veka koji obuhvata procese ekonomske tranzicije, tehnološke modernizacije i civilizacijskog preobražaja društva. Socio-ekonomski, tehnološki i kulturni razvoj u svetu ojačao je globalne veze i uticaje i međunarodnu koordinaciju procesa koji prelaze granice pojedinih država.

U procesu globalizacije mnogih aktivnosti učestvuju velike i male, bogate i siromašne zemlje, čije učešće u rešavanju globalnih problema često nije ravnopravno, i pored međunarodnog prava i institucija. Otuda strah od globalizacije kao sinonima za dominaciju velikih naroda i država. Svaka nacionalna i regionalna zajednica, sa stanovišta razvojnih potreba i interesa i jačanja svoje pozicije, treba da zauzme pozitivan pristup globalizaciji i aktivan odnos prema svom učešću u globalnim procesima kako bi ostvarila što veće sopstvene koristi ili minimizirala sopstvene štete. Ove zajednice mogu da zaštite svoje interese u globalnim procesima kroz dobru razvojnu politiku, svestranu i aktivnu saradnju sa širim okruženjem, sopstvenu emancipaciju pred izazovima globalizacije i kroz obrazovanje vladinih, privrednih, naučnih i kulturnih elita za kompetentno i odgovorno učešće u integracionim procesima. Na tim osnovama one mogu da afirmišu svoje proizvodne sposobnosti i kulturne specifičnosti i da dostignu najveće vrednosti. Rečju, u globalnom svetu moguće je sačuvati i jačati suverenitet pojedinaca, naroda i država.

Mnogostran i snažan uticaj globalizacije na razvijene zemlje i na zemlje u razvoju manifestuje se prvenstveno putem međunarodnih organizacija i institucija (IMF, IBRD, WTO i dr.), putem regionalnih integracija (EU, NAFTA, ASEAN i dr.) i putem transnacionalnih kompanija (TNC). U takvom međunarodnom okruženju funkcioniše svetska privreda koja respektuje ključnu ulogu nacionalnih privreda. Pri tome, međunarodna koordinacija opredeljuje globalne tokove, a pojedine zemlje se zavisno od ekonomskog prosperiteta i demokratizacije društva uključuju u regionalne i funkcionalne integracije.

Novi globalni ekonomski poredak temelji se na principima otvorenosti, različitosti i kohezije i na pravilima igre u razmeni na svetskom tržištu. Na tim osnovama uspostavlja se globalna ekonomska ravnoteža i stabilni uslovi privređivanja na nacionalnom i međunarodnom planu. Tome doprinosi IMF kome je povereno uravnoteženje platnih bilansa ključnih nacionalnih privreda i stvaranje monetarne ravnoteže na toj osnovi, IBRD kojoj je povereno uravnoteženje finansijskih, posebno kapitalnih tokova, WTO kojoj je povereno harmonizovanje

međunarodnih tokova robe i usluga. Povrh toga, jačanju trendova globalizacije doprinose regionalne integracije, liberalizacija međunarodne razmene, razvoj i primena informacionih tehnologija.

2. Geneza globalnih procesa

Istorijski posmatrano, snažan podsticaj globalizaciji dala su globalna razvojna središta. Rajnska oblast krajem XIX veka sa prirodnim resursima, baznom industrijom i brzim rastom proizvodnje postala je jezgro industrijske revolucije i u globalnim razmerama razvojno središte. Drugo globalno razvojno središte u prvoj polovini XX veka postalo je područje Velikih jezera u SAD i Kanadi. U drugoj polovini XX veka Japan narasta u treće globalno razvojno središte. U drugoj polovini XX veka SAD nije uspeo da sa Istočnom Evropom stvori četvrto središte svetskog razvika. Time na kraju XX veka nastaje Trilateral (EU, SAD i Japan) kao izvor globalnih ekonomskih procesa. Pri tome, na globalnom nivou prednjači privreda SAD koja je u poslednjoj deceniji XX veka imala gotovo dvostruko višu stopu rasta od evropske i japanske privrede. Uz to američka privreda je imala stopu inflacije od 2,2% i stopu nezaposlenosti od 4,2%. Osnovni generator privrednog rasta SAD prema ekspertskim ocenama jesu makroekonomski efekti proistekli iz razvoja i primene nove informacione tehnologije i liberalizacije tržišta. Na tim osnovama američka preduzeća povećavaju profit i poslovnu vitalnost, a američka privreda beleži dinamičan rast, uz smanjivanje nezaposlenosti i inflacije. Pored toga, u strukturi proizvodnje i zaposlenosti u SAD došlo je do pomaka od industrije ka uslugama. Za razliku od SAD, Evropa je tokom 90-ih imala nisku stopu investicija i nije pratila naučno-tehnološki progres u Americi, što je uslovljavalo niže stope privrednog rasta u Evropi. U Evropi su ulaganja bila više usmerena na povećanje efikasnosti (tehnološka i proizvodna unapređenja) nego na proširivanje kapaciteta, tehnološke promene su u manjoj meri obezbeđivale porast proizvodnje i produktivnosti u odnosu na Ameriku, a nova ulaganja i inovacije nije u potrebnoj meri pratilo povećanje nivoa znanja.

U XXI veku predviđa se nastanak novih globalnih središta (Kina, Indija, jugoistočna Azija) tako da bi globalnim procesima upravljala pentagonala. Privrede ovih zemalja sazrevaju i vrše rastući uticaj na globalnu ponudu i potražnju sa izgedima da postanu nova globalna razvojna središta.

3. Načela međunarodne koordinacije

Formirana tri ekonomska bloka (EU, NAFTA, ASEAN) čine jezgro globalnih potencijala koji putem međunarodne koordinacije usmeravaju globalne procese i obezbeđuju stabilnost svetskog robnog i finansijskog tržišta. Načela koordinacije koja ove megaintegracije teže da ugrade u proces kreiranja svetske privrede su transparentnost (otvorenost), različitost i kohezija.

Primenom načela transparentnosti, utemeljenog u SAD, obezbeđuje se da putem ekonomske politike i razvojne strategije, domaća preduzeća ne stiču

izvaninstitucionalnu prednost na sopstvenom i međunarodnom tržištu. Ovo načelo zahteva vladavinu prava i pridržavanje zakonske procedure, transparentnost propisa i zakonskih postupaka, čime se ograničava uplitanje administracije u tržišne inicijative preduzetnika.

Primenom načela različitosti, utemeljenog u Evropi, obezbeđuje se respektovanje različitih interesa i njihova harmonizacija, čime se obezbeđuje zaštita nacionalnih interesa u globalnim procesima i prevladavanje suprotstavljenih nacionalnih ciljeva.

Primenom načela kohezije, utemeljenog u Japanu, obezbeđuje se kooperacija temeljena na zajedništvu, međusobnom poverenju i saradnji preduzeća, naroda i država.

4. Globalizacija ekonomskih i razvojnih tokova

U međunarodnim ekonomskim odnosima u drugoj polovini XX veka, a intenzivnije tokom 80-ih i 90-ih godina, došlo je do snažnog procesa globalizacije, liberalizacije i ekonomske integracije na evropskom (EU), američkom (NAFTA, SASM i LAFTA) i azijskom kontinentu (ASEAN, APEC). Takvi trendovi, prema ekspertskim procenama, intenziviraju se početkom XXI veka i vodiće integriranju svetske privrede i uključivanju svih zemalja u međunarodne tokove trgovine, investicija i tehnologije. To će rezultirati u porastu svetske trgovine, posebno proizvoda visoke tehnologije, porastu FDI i povećanju stranih afilijacija u okviru ukupne proizvodnje TNC.

Osnovni stubovi procesa globalizacije su međunarodne ekonomske i trgovinske organizacije, TNC i međunarodno tržište novca (ogromni dnevni tokovi novca koji samo u nekoliko ključnih međunarodnih finansijskih centara premašuju ukupne vrednosti međunarodnih trgovinskih transakcija ili ukupnih investicija u industriju). Globalizacija je najpotpunije ostvarena na sektoru finansijskih tržišta i komunikacija.

Ključne komponente procesa globalizacije su proizvodnja, trgovina i finansije. U procesu globalizacije sve veći deo društvenog proizvoda u svetu stvara se po osnovu međunarodne razmene (brži rast svetske trgovine od svetske proizvodnje) i međunarodne proizvodnje (proizvodnje u mreži pojedinačnih TNC čiji su delovi locirani u različitim zemljama), kao i po osnovu proširenja i ubrzanja međunarodnih tokova novca i kapitala.

Robni i investicioni tokovi sve više povezuju zemlje i imaju presudan uticaj na razvoj i strukturu svetske privrede. To ilustruju visoke stope rasta svetske trgovine i još više stope rasta FDI. Svetska trgovina je u posleratnom periodu do 1993. uvećana 12 puta, dok je svetski društveni proizvod povećan 6 puta. Stopa rasta svetske trgovine u periodu 1993-1997. iznosila je između 4,0% (1993) i 9,5% (1995), a svetske proizvodnje između 2,6% (1993) i 4,1% (1997). Rast svetskog GDP i svetske trgovine usporjen je 1998. zbog posledica azijske krize. Značajan doprinos porastu svetskog GDP dao je izvoz. Prema predviđanjima IMF najveći godišnji porast svetske privrede u poslednjih šesnaest godina zabeležen je 2000. od oko 5%. Prema

najnovijim procenama IBRD bruto domaći proizvod sveta porašće 2001. za 2,2%, a 2002. za 3,3%. Prema podacima UNCTAD, ukupne FDI u periodu 1980-1996. povećane su preko šest puta. One su u 1996. iznosile 366 mlrd.USD, od čega 217 mlrd.USD u razvijenim zemljama, 133 mlrd.USD u zemljama u razvoju i 16 mlrd.USD u zemljama centralne i istočne Evrope. Eksperti UNCTAD saopštili su da je priliv FDI u svetu povećan 1998. za 39% u odnosu na prethodnu godinu zahvaljujući, pre svega, većem broju integracija i preuzimanja kompanija, uprkos usporenom privrednom rastu u svetu i regionalnim finansijskim krizama. EU je 1998. bila najveći investitor u inostranstvu i najveći primalac FDI. Ukupni priliv FDI u 1998. dostigao je 644 mlrd.USD. Istovremeno je smanjen priliv FDI u ZUR u poređenju sa 1997.

U procesu globalizacije rastu ekonomske međuzavisnosti u svetu, smanjuju se nacionalna i regionalna ograničenja trgovinskoj razmeni i FDI, povećava se integrisanost svetskih robnih i finansijskih tržišta, mobilnost kapitala i raste moć TNC. Politička opredeljenja i institucionalni razvitak u drugoj polovini XX veka rezultirali su u izgradnji čvršćeg okvira za odvijanje međunarodne razmene i finansijskih transakcija, tako da se privredna i investiciona aktivnost sve više intenzivira unutar i između ekonomskih integracija.

Nacionalne privrede se sve više međusobno povezuju posredstvom svetskog tržišta. U tome odlučujuću ulogu imaju države i njihovi politički i ekonomski savezi, tako što teže da formiraju i institucionalizuju poredak koji im obezbeđuje koncentraciju moći i korišćenje sopstvenih prednosti (kapital, tehnologija, direktne investicije) radi povećanja društvenog proizvoda po stanovniku i to da u dužem roku koriste i kontrolišu prirodne resurse i razvojni potencijal u svetu. Značajnu ulogu u svetskoj privredi imaju i međunarodne ekonomske i finansijske institucije (IMF, IBRD, WTO, OECD) u pogledu uspostavljanja stabilnosti i podsticanja privrednog razvoja u svetu, kao i regulisanja pravila međunarodne trgovine i direktnih inostranih investicija. Pored toga, u svetskoj privredi značajna uloga pripada TNC koje obavljaju sve veći deo svetske proizvodnje, trgovine i direktnih investicija. TNC su sve zaštićenije u zemljama u kojima ostvaruju svoje profite kroz razvijanje poslovne i investicione aktivnosti, posebno u oblasti finansijskih i informatičkih usluga i investicionog režima povezanog sa trgovinom, dok zaštitom prava intelektualne svojine čuvaju monopol i ostvaruju monopolnu rentu na rezultate tehnološkog razvoja. TNC sve više raspolazu resursima i tržištima u svetu, ostvaruju prodaju u svetu koja je veća od klasičnog svetskog izvoza i angažuju najveći deo svetskog tržišta kapitala za finansiranje svojih direktnih investicija u drugim zemljama. TNC imaju manji značaj u svetskoj privredi van kruga Evropa-SAD-Japan.

U procesu globalizacije privredna aktivnost sve više se pomera van nacionalnih granica ka svetskoj privredi, gde je proizvodnja internacionalizovana, a kapital se slobodno kreće iz zemlje u zemlju. Efekti globalizacije ogledaju se u (a) slabljenju administrativne moći države, u čemu ključnu ulogu igra deregulacija i privatizacija; (b) rastućoj potrebi za međunarodnom koordinacijom i konvergenciji kriterijuma uspešnosti nacionalnih ekonomskih politika; (v) liberalizaciji spoljnoekonomskih tokova; (g) povećanoj regionalnoj ekonomskoj saradnji;

(d) marginalizaciji nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju zbog njihove nemogućnosti da aktivno učestvuju u ekspanziji svetske privrede usled nižeg tehnološkog nivoa, teškoća u privlačenju investicija i smanjene finansijske pomoći; (d) globalizaciji tržišta kapitala uz rastuću mobilnost kapitala u pravcu većih mogućnosti investiranja, viših prinosa na štednju i veće diversifikacije portfolija; (e) problemima regionalne distribucije efekata globalizacije na teritoriji zemlje; (ž) problemima globalnog zagađivanja i iscrpljivanja određenih resursa, čije rešavanje zahteva afirmaciju koncepta održivog i humanog razvoja po kome su zdrava životna sredina i kvalitet života u prvom planu i važniji su od rasta društvenog proizvoda.

Globalizacija zahteva da sve zemlje uspostave tržišni privredni sistem, vode transparentnu ekonomsku politiku i poštuju iste kriterije politike razvoja i da, u skladu s tim, utvrđuju i kontrolišu sopstvenu ekonomsku politiku i strategiju razvoja. U novije vreme se prihvata na globalnom planu nova osnova za vođenje stabilizacije i razvojne politike u pojedinim zemljama koja podrazumeva da nacionalne politike imaju podjednak značaj kao i zajednička politika na nivou grupacija i da se politike usmeravaju ne samo na privredu i alokaciju resursa već i na kvalitet života i zdravlje i obrazovanje populacije, uzimajući u obzir i javni i privatni sektor - društvenu zajednicu, porodicu i pojedince.

5. Generatori globalizacije

Ekonomska liberalizacija. Snažan podsticaj globalizaciji dala je liberalizacija robne razmene i drugih segmenata međunarodnih ekonomskih odnosa. Sa međunarodnom trgovinom i slobodnom cirkulacijom robe na svetskom tržištu počelo je stvaranje globalne ekonomije. U tome ključnu ulogu imao je GATT kao ugovor o pravilima igre u robnoj razmeni na svetskom tržištu sa ciljem da se otklanjaju ekonomske i neekonomske barijere slobodnom funkcionisanju tržišta u međunarodnim okvirima. Ostvareni su značajni rezultati u pogledu snižavanja carinskih i necarinskih prepreka razmeni robe i usluga na svetskom tržištu, čime su u značajnoj meri prevladana ograničenja globalnoj harmonizaciji robnih tokova. Rezultati su značajniji tim više što postoje različiti, a često i suprotstavljeni interesi nacionalnih i regionalnih zajednica koji uslovljavaju, čak, i trgovinske ratove najснаžnijih ekonomija (SAD i EU, SAD i Japan, SAD i Kina), kao i što pojedine nacionalne ekonomije teže da nameću svoje interese drugima (Engleska u XIX veku, a SAD u XX veku). Pored toga, globalnu privrednu ravnotežu i stabilnost uslova privredovanja na svetskom tržištu ugrožavalo je i narastanje novih nacionalnih ekonomija (Kina, Indija, novoindustrijalizovane ekonomije u jugoistočnoj Aziji) koje utiču na pomake globalne ponude i potražnje.

Liberalizacija i širenje trgovine i investicija i stvaranje ambijenta za konkurenciju od velikog je značaja za globalizaciju i razvoj svetske privrede. U pravcu povećanja efikasnosti poslovanja u svetu delovaće liberalizacija trgovine robom i uslugama na multilateralnom nivou i smanjenje razlika, i to, pre svega, u oblasti carinskih stopa. Globalni rezultati u pogledu snižavanja carina, ukidanja

dobrovoljnih izvoznih ograničenja i liberalizacije prometa usluga značajni su pomaci na putu ka punoj liberalizaciji koji doprinose bržoj integraciji svjetske privrede na ravnopravnim osnovama. Za liberalizaciju spoljne trgovine od velikog značaja je transparentnost svih zaštitnih mera i sniženje prosečne carinske stope, ali još više sniženje visoke carinske zaštite vitalnih sektora koji su značajni za svetsku privredu.

Transformacijom GATT-a u WTO dat je nov impuls globalizaciji međunarodne razmene robe i usluga. Stvaranjem WTO-a međunarodni robni i uslužni tokovi postali su podjednako značajni kao i finansijski tokovi za funkcionisanje svetske privrede. Time je, pored finansijskih institucija (IMF i IBRD) stvorena i međunarodna trgovinska organizacija kao temeljna institucija globalne ekonomije koja treba da onemogućiti globalne poremećaje.

Globalizacija svetske privrede podstaknuta je liberalizacijom trgovine, investicija i harmonizacijom ekonomskih politika. Liberalizacija u međunarodnim odnosima postala je jedna od osnova vođenja ekonomske politike u razvijenim zemljama. Liberalizacijom su stvoreni uslovi za stabilan i dinamičan ekonomski rast zasnovan na funkcionisanju tržišne privrede i jačanju privatnog sektora. Ekonomske i trgovinske politike većine zemalja zasnivaju se na principu otvaranja prema svetskom tržištu. Utvrđena pravila WTO snažno će uticati na jačanje liberalizacije trgovine, direktnih stranih investicija i usluga i na jačanje konkurencije, uz zaštitu nacionalnih privreda po međunarodnim pravilima. Liberalizacija je doprinela stvaranju uslova za privredni razvoj i prilagođavanju uloge države tržišnoj privredi. Liberalizacija je napredovala različitim brzinom i na različite načine u pogledu liberalizacije cena, trgovine, investicija i finansijskih transakcija.

Razvijene zemlje su, kroz liberalizaciju cena, stvorile sistem slobodnog formiranja cena uz kontrolu cena samo malog broja proizvoda, što doprinosi efikasnoj alokaciji resursa na bazi cenovnih signala i kontrolisanju inflacije. Razvijene zemlje su liberalizovale svoje unutrašnje i spoljne režime za direktne investicije, dok se zemlje u tranziciji i zemlje u razvoju, na neujednačen način, uključuju u proces ekonomske liberalizacije. U razvijenim zemljama, liberalizacija trgovinskih režima i režima priliva stranih direktnih investicija praćena je liberalizacijom finansijskih transakcija.

Liberalizacija, uz jačanje globalizacije i stvaranje supranacionalnih regionalnih integracija, dovodi do gubitka dela nacionalnog suvereniteta država. Na bazi opšteprihvaćenih političkih i ekonomskih kriterija dolazi do izgradnje zajedničkih političkih strategija, pravila ponašanja i političkih institucija koje su sve više podređene ekonomskim ciljevima integracija. Nacionalne vlasti rade u okruženju unutar koga su brojna pitanja determinisana na međunarodnom nivou. Gubitak dela političke i ekonomske autonomije ne nastaje samo prihvatanjem međunarodnih obaveza i učlanjivanjem u međunarodne organizacije. Liberalizacija kapitalnih tokova i povezanost finansijskih tržišta širom sveta sužava prostor unutar makroekonomskih instrumenata, radi uticaja na ostvarivanje ciljeva, kao što su obim društvenog proizvoda, nivo zaposlenosti i stopa inflacije.

Globalizacija otvara velike mogućnosti efikasnim državama da osiguraju razvoj kroz međunarodnu saradnju. U tom pogledu savremene države preduzimaju dalekosežne reforme u makroekonomskoj politici (devizni kursevi, fiskalna politika, trgovinska liberalizacija) i reforme državnih institucija, zakonske regulative, javnih službi, finansija, infrastrukture i javnih preduzeća. Ove reforme ne mogu se obaviti brzo jer zahtevaju, pored političkog konsenzusa zainteresovanih strana, i promene institucionalnih struktura i pravila igre među njima. Efikasne državne institucije, sposobne da sprovedu politiku, podrazumevaju jačanje centralnih agencija vlada za formulisane strateških politika, uz uvođenje transparentnosti i konkurencije, smanjenje broja aktivnosti državnih institucija koje će raditi po principu učinka, veće uključivanje korisnika u valorizaciju uspeha vladinih funkcija, saradnju sa sindikatima i svim relevantnim grupama u društvu.

Preuzimanjem međunarodnih obaveza smanjuju se proizvoljne akcije države u fiskalnoj i monetarnoj politici i politici kontrole tržišta. Smanjivanjem učešća javnih rashoda u društvenom proizvodu težište u državnim funkcijama preusmerava se sa veličine i raspona intervencija države na efikasno zadovoljenje potreba ljudi. Globalna integracija privrede i razvoj demokratije nameću usaglašavanje propisa o FDI, liberalizaciju spoljne trgovine, poreza i ekonomskih politika. Strategija povećanja efikasnosti države sprovodi se prilagođavanjem strukture funkcija države njenim materijalnim i organizacionim mogućnostima i povećanjem efikasnosti javnih institucija, uz izgradnju efikasne sudske i sistemske regulative i uvođenje konkurencije u rad državnih institucija. U svakoj funkciji država i tržište su sve kompatibilniji. Propisi i ekonomska politika moraju biti predvidivi i dosledno sprovedeni radi privlačenja inostranog i domaćeg privatnog kapitala i povećanja tržišta. Konkurencija za pridobijanje stranih investicija, podstaknuta aktivnostima i mobilnošću multinacionalnih kompanija, podigla je politike obrazovanja, oporezivanja, socijalne zaštite ili radnog zakonodavstva na međunarodni nivo. Čak je i nacionalna politika javnog sektora predmet interesovanja partnera, jer utiče na efikasnost i efektivnost šire politike. Krajnji ishod jeste potreba da politike budu konzistentne i konkurentne, uzimajući u obzir trendove glavnih trgovinskih partnera.

Trgovinska liberalizacija, kroz proces globalizacije, sve više postaje igra sa pozitivnom sumom za sve učesnike. Usmerenje ka smanjenju trgovinskih ograničenja i otvorenoj trgovini dovelo je do uvećanja svetskog rasta proizvodnje robe i usluga i podizanja standarda. Zemlje koje su izvršile liberalizaciju trgovine su na najvećem dobitku. Liberalizacija, pored trgovine robom, obuhvata i trgovinu uslugama (telekomunikacije, finansijske usluge, računarske i informatičke tehnologije). Proces liberalizacije zahvata cene, spoljnu trgovinu, finansijska tržišta i strane investicije. Vlade razvijenih zemalja imaju liberalizovane režime cena, a kontrolišu cene samo određenih kategorija proizvoda.

Regionalne integracije. Snažan podsticaj globalizaciji dale su regionalne ekonomske integracije (EU, NAFTA, ASEAN i dr.). Na proces globalizacije snažno utiču ekonomske integracije grupa zemalja koje uspostavljaju međunarodnu razmenu i koordinaciju ekonomskih politika sa ciljem da se obezbedi dublja

ekonomska saradnja. Povezivanjem zemalja na nivou svetske privrede, generisano tržišnim i institucionalnim faktorima, nastala su tri mega bloka koji obuhvataju evropski, panamerički i azijski ekonomski prostor. U njima je olakšana mobilnost faktora proizvodnje i razmena robe i usluga. Ove ekonomske integracije dominantno utiču na svetske ekonomske i razvojne tokove i imaju pozitivne efekte na povećanje proizvodnje i trgovine, ubrzanje privrednog rasta i bolje korišćenje resursa, ubrzanje strukturnih promena i povećanje efikasnosti. U tim procesima jačaju ekonomske veze radi rešavanja zajedničkih problema koji zahtevaju odgovarajuća institucionalna rešenja.

Procesi međunarodnih ekonomskih integracija odvijaju se različitim intenzitetom. Razlozi su u različitom stepenu razvijenosti i privrednoj strukturi zemalja članica integracije. Integracioni procesi najbrže se odvijaju između razvijenih zemalja i karakterišu se dubljom ekonomskom i institucionalnom povezanošću. U okviru manje razvijenih zemalja daleko manje su izraženi efekti integracije.

Na američkom kontinentu, u cilju internacionalizacije zaštite i razvoja na osnovu većeg tržišta, formirane su severnoamerička, centralnoamerička i južnoamerička trgovinska asocijacija. SAD i njima gravitirajuće zemlje orijentisane su na uspostavljanje zona slobodne trgovine na američkom kontinentu, s ciljem da se Južna Amerika više otvori za priliv stranog kapitala i da se smanji dug zemalja Južne Amerike kod komercijalnih banaka i vlade SAD.

NAFTA kao sporazum o slobodnoj trgovini između SAD, Kanade i Meksika iz 1994. stvorio je široko tržište bez carinskih barijera i predviđa jedinstvenu ekonomsku zajednicu na prostoru severnoameričkog kontinenta do 2010. Veliki učinak u stvaranju ove ekonomske asocijacije imale su vodeće američke korporacije vođene svojim interesima. NAFTA kao najveća zona slobodne trgovine u svetu kojoj i Čile planira da se priključi predstavlja osnovni uslov privrednog razvoja Kanade i Meksika i jedan od stubova razvojne strategije SAD. SAD kao najveća članica Trijade u prvi plan stavila je globalne inicijative koje integriše u nacionalnu strategiju i koje rezultiraju u porastu GDP, kao i ključne lokalne inicijative od velikog značaja za izвозnu ekspanziju američke privrede (FTAA usmerena na uspostavljanje severoameričke slobodne trgovinske zone do 2005, APEC usmeren na jačanje pozicije SAD u azijsko-pacifičkom regionu i stvaranje integracije do 2020). Sledeći američki razvojni prioritet je NAFTA, a zatim uspostavljanje zone slobodne trgovine sa latinoameričkim zemljama koje su ostale izvan NAFTA. SAD na strateški važne integracije usmerava svoju investicionu i trgovinsku politiku i razvija kooperaciju u naučnim istraživanjima i razvoju i u obrazovanju ljudskog kapitala. SAD pridaju veliki značaj i bilateralnim sporazumima, posebno sa Japanom, Kinom i zemljama EU. SAD na takvim osnovama vrše snažan pritisak na svetsko tržište da se otklanjaju nacionalne i regionalne prepreke protoku robe i usluga i omoguću konkurencija koja će podsticati američku privredu na stalan rast produktivnosti i ekspanziju izvoza. U stratejskom pristupu SAD regionalnim inicijativama privrede evropskih zemalja u tranziciji ne zauzimaju prioritarno mesto.

U istočnoazijskom regionu radi liberalizacije trgovine jačaju integracione veze na bazi delovanja tržišnih zakona, bez većeg angažovanja države na institucionalnom uobličavanju ekonomske saradnje i na harmonizaciji ekonomskih politika. Za sada ne postoje planovi za pretvaranje transnacionalnih ekonomskih regiona u zone slobodne trgovine, carinske ili monetarne unije s jedinstvenom valutom, centralnom bankom i koordinacijom makroekonomskih politika.

Japan kao druga moćna članica Trijade u drugoj polovini XX veka postaje novoindustrijalizovana zemlja na bazi uspešno primenjene strategije tržišnog prodora. On postaje primer azijskim tigrovima da formulišu i realizuju uspešne nacionalne strategije razvoja putem kojih obezbeđuju mesto sopstvenoj privredi na globalnoj sceni u oštroj međunarodnoj konkurenciji. Japan je sa osnaženom privredom osvojio mesto na globalnom tržištu i uticao na pomake globalne ponude i tražnje (odnose cena i smer robnih tokova). Polugu japanske izvozne strategije činilo je uspešno institucionalno prilagođavanje i koncentracija finansijskih potencijala i faktora proizvodnje, uz jedinstven sistem ekonomskih podsticaja i koordinaciju preduzeća na nacionalnom planu koji je dao sinergijske učinke u prodoru na svetsko tržište. Japan je munjevitio osvojio poziciju na međunarodnom tržištu kroz izvožnu ekspanziju kvalitetnih i jeftinih proizvoda (automobili, optika, električni aparati, elektronika). Ključna institucija japanskog prodora na svetskom planu bilo je Ministarstvo industrije i spoljne trgovine (MITI).

EU kao treća članica Trijade razvija se u najdublju ekonomsko-političku integraciju (EMU). Prešla je put od zajedničkog tržišta do monetarne unije i u značajnoj meri obezbedila liberalizaciju razmene robe i usluga, tržišta kapitala, harmonizaciju makroekonomskih politika, zakonskih propisa i standarda, zaštite životne sredine i intelektualnog vlasništva, kao i funkcionalnu saradnju u saobraćaju, telekomunicijama, energetici i drugim oblastima. EU namerava da se proširi na istok i jug Evrope i da obezbedi čvršću integraciju svih evropskih zemalja i postizanje većeg rasta i efikasnosti proširenog evropskog bloka.

EU paralelno sa unutrašnjim institucionalnim reformama razvija tri regionalna toka u Evropi: (a) partnerstvo sa 12 mediteranskih zemalja (b) partnerstvo sa šest zemalja centralne i istočne Evrope i (v) partnerstvo sa zemljama jugoistočne Evrope. EU nastoji da se ove grupacije regionalno povežu i da se politički, pravno, institucionalno, ekonomski, bezbednosno i civilizacijski prilagođavaju standardima EU i da time ispune uslove za punopravno članstvo u EU.

Uključivanje zemalja u regionalne integracije, pored toga što članicama pruža koristi, izlaže ih i opasnostima. Ukoliko su više integrisane u regionalne trgovinske i investicione tokove, podstaknute procesom globalizacije i ohrabrene značajnim prilivom inostranog kapitala, više su izložene i pozitivnim i negativnim uticajima kretanja u privredama zemalja članica regionalnih integracija. Celishodno i ekonomski racionalno integrisanje u regionalne tokove trgovine i kapitala podrazumeva da se, najpre, postignu rezultati u pogledu stabilnosti i regulisanosti finansijskih tržišta.

Transnacionalne korporacije. TNC su snažan stub procesa globalizacije u kome se, pored zemalja, povezuju i veliki poslovni sistemi na svetskom tržištu. Preko TNC odvija se preko 50 odsto svetske trgovine i poslovne saradnje u pogledu zajedničke proizvodnje i prodaje, zajedničkih ulaganja i vlasničkih udela, istraživanja i razvoja i dr. U stvaranju proizvoda vodećih TNC saraduju mnoge zemlje i preduzeća. Na primer, u proizvodnji vozila učestvuju sa rutinskim radom i montažnim operacijama, ili sa komponentama visoke tehnologije (motori, prenosne osovine, elektronika), ili sa dizajnom, ili sa malim komponentama, ili sa uslugama marketinga, ili sa elektronskom obradom podataka.

Ključnu ulogu u procesu globalizacije imaju TNC koje su postale glavni nosioci privrednog razvoja putem organizacije proizvodnje u drugim zemljama kroz rastuće međusobne transakcije njihovih afilijacija i transakcije između TNC i druge forme prekograničnih privrednih aktivnosti.

Rastući značaj TNC u svetskoj privredi posledica je dinamičnog tehnološkog razvoja i liberalizacije tržišta. Ubrzan tehnološki razvoj smanjuje troškove klasičnih komunikacija, a povećava troškove inovacija i dinamiziranja tehnoloških promena. Tehnološki razvijena preduzeća teže da osvoje veća tržišta pojedinačno i u partnerstvu sa drugim firmama i da kroz ekonomiju obima smanje poslovni rizik i troškove. Snižanje troškova informisanja i komunikacija omogućava velikom broju malih firmi da internacionalizuju svoje poslovne aktivnosti. Tendencija liberalizacije domaćih tržišta praćena smanjenjem direktnih državnih intervencija omogućava TNC da ulaze u nova tržišta i nove sektore privrede. O rastućoj ulozi TNC u svetskoj privredi govore podaci o visokom učešću FDI u GDP, kao i o učešću afilijacija stranih TNC i TNC sa sedištem u datoj zemlji u izvozu i uvozu. Najmanje četvrtina ukupne trgovine među članicama OECD spada u intra-trgovinu, a najmanje polovina svetske trgovine odvija se putem aktivnosti TNC.

TNC imaju rastuću ulogu i moć u integraciji svetskog robnog i finansijskog tržišta. One su preduzele glavnu direktnih stranih investicija i najveći deo transfera tehnologije. TNC su postale strateški organizatori svetske proizvodnje i imaju ključnu ulogu u internacionalizaciji proizvodnje i usluga. Povezivanje preduzeća na globalnom planu ostvaruje se kroz različite oblike poslovne saradnje. Na taj način TNC obezbeđuju pristup novim tržištima, povećavaju prinos na uloženi kapital, koriste poreske olakšice koje pojedine zemlje obezbeđuju za strane investitore, ostvaruju ekonomiju obima, stabilno se snabdevaju sirovinama, delovima i drugim komponentama, uvoze nove tehnologije i stvaraju nove proizvode. TNC organizuju proizvodnju u velikom broju zemalja, uvažavajući njihove proizvodne i nacionalne specifičnosti. Na tim osnovama stvorene su »globalne« korporacije koje polaze od svetske privrede kao celine i za svoj rast obezbeđuju optimalnu lokaciju.

Radi aktivnog učešća u globalnim procesima TNC prilagođavaju svoju poslovnu politiku, organizacionu strukturu i upravljanje i primenjuju savremene tehnologije i na toj osnovi stvaraju konkurentne prednosti. U tom cilju koncentrišu faktore proizvodnje i stvaraju mrežu međunarodne proizvodnje, istraživanja i razvoja, informacija, prodaje i drugih poslovnih aktivnosti. TNC kroz spajanja i

preuzimanja stvaraju uslove za efektuiranje ekonomije obima u okviru sektora proizvodnje, marketinga i istraživanja. One ulažu značajna sredstva u istraživanje i razvoj, čime stiču i održavaju konkurentsku prednost na tržištu, tako što inoviraju proizvode i usluge sa mogućnošću ugrađivanja »tehnološke« rente u njihovu cenu. TNC na osnovu ulaganja u marketing stiču ime i znak prepoznatljiv u celom svetu, čime takođe stvaraju konkurentsku prednost.

Naučno-tehnološki progres. Razvoj i primena savremene tehnologije snažno podstiče globalizaciju. Brz i svestan tehnološki razvoj u svetu osnovna je poluga opšteg razvoja i jačanja svetske privrede kao celine. Tome su ključni doprinos dala najznačajnija tehnička dostignuća u XX veku, kao što su: proizvodnja i distribucija električne energije, elektronika, radio i televizija, poljoprivredna mehanizacija, računarstvo, telefon, tehnologije kondicioniranja vazduha i rashlađivanja, autoputevi, kosmičke letelice, internet, tehnologije snimanja, kućni aparati, zdravstvene tehnologije, naftne i petrohemijske tehnologije, laseri i optičko vlakno, nuklearne tehnologije i novi materijali. Na tako razvijenim tehnološkim osnovama proizvodnje i rada u celini ostvaren je u svetu značajan rast proizvodnje, zaposlenosti i standarda stanovništva, uz veću humanost rada, duži životni vek i bolje zdravlje ljudi, viši nivo obrazovanja i opštu sigurnost čoveka.

Materijalizovana i nova naučna otkrića i tehničko-tehnološka dostignuća oblikovaće budući opšti razvoj u uslovima globalizacije. Razvoj i primena savremenih tehnologija već su u osnovi izmenili privrednu i društvenu strukturu, proizvodno-tehnološki sistem i potrošački stil. Pri tome, ubrzane tehnološke promene nose dalekosežne političke, ekonomske i kulturne implikacije s neizvesnim efektima na humani i održivi razvoj sveta. Na bazi stvorenih naučno-tehnoloških mogućnosti svet može da krene putem modernizacije ili putem samouništenja. S obzirom na to da postoji opasnost od nuklearne, hemijske i ekološke katastrofe osnovane su sumnje u mir, stabilnost i rast na globalnom planu.

U svetskoj privredi tokom 90-ih pod uticajem informacionih tehnologija kod najrazvijenijih zemalja došlo je do razvoja prerađivačke industrije u pravcu visokotehnoloških i znanjem intenzivnijih delatnosti, rasta i difuzije informacionih i komunikacionih tehnologija i transformacije uslužnog sektora na tom osnovu. To je uslovljavalo smanjenje udela poljoprivrednog i industrijskog sektora, a povećanje udela uslužnog i informacionog sektora u stvaranju društvenog proizvoda i u zapošljavanju. Procenjuje se da će se 2020. oko 80% profita i tržišne vrednosti stvarati u preduzećima iz uslužnih i informatičkih delatnosti.

Uslužni sektor privrede, kroz razvoj novih vrsta usluga, obuhvata sve brojnije aktivnosti i postaje dominantni segment privredne strukture i noseći sektor u savremenoj svetskoj privredi. Razvoj uslužnog sektora je u znatnoj meri određen razvojem informacionih tehnologija, na osnovu kojih se transformišu pojedini privredni sektori i grane. Povećanje značaja informacionih delatnosti manifestuje se u njihovom sve većem udelu u stvaranju društvenog proizvoda i sve većem učešću zaposlenih u informacionom sektoru u ukupnoj zaposlenosti. Procenjuje se da uslužni i informacioni sektor na globalnom nivou učestvuju sa oko 2/3 u

stvaranju nove vrednosti u svetskoj privredi. Informacione tehnologije imaće sve značajniji uticaj na stvaranje novih proizvoda i usluga, novih oblika zapošljavanja (rad kod kuće), novih oblika obrazovanja (učenje kod kuće), zdravstva i uprave.

Razvijene zemlje svoju razvojnu, naučno-tehnološku i industrijsku politiku usmeravaju na maksimizaciju performansi ekonomije zasnovane na proizvodnji, distribuciji i korišćenju znanja i informacija. Vodeće privrede funkcionišu sa najmodernijom tehnologijom, ostavljajući manje razvijenim zemljama proizvode koji su u tehnološkom smislu drugorazredni. Karakteristike informacionih tehnologija i sposobnost brzog kreiranja, prenosa, procesuiranja, distribucije i skladištenja velike količine informacija, uz minimalne troškove, kod uslužnog i informacionog sektora, vode povećanju razmenjivosti njihovih proizvoda (usluga i informacija), uz istovremeno dalje relativno smanjenje razmenjivosti klasičnih industrijskih proizvoda. Ugradnja informacionih tehnologija u razne druge proizvode predstavlja polje njene sve šire primene, čime se razvijaju i plasiraju tehnološki napredniji i efikasniji proizvodi. Industrijska i uslužna delatnost isprepletene su ne samo u globalu nego i u delovanju istih korporacija, tako da je teško, dosledno koristeći konvencionalnu podelu na industriju i usluge i kriterijum pretežne delatnosti, razvrstati korporacije isključivo u jedan ili drugi segment, u uslovima kada je usluga neodvojiva od samog proizvoda, a oba oblika ekonomske aktivnosti usko isprepletene u mnogim aspektima. Najuspešniji delovi industrijskog sektora, na domaćem i internacionalnom tržištu, postaju one njegove grane i industrije koje primenjuju visoke tehnologije, ali, isto tako, i tradicionalne industrije koje se revitalizuju i restrukturiraju. Pri tome, industrijske grane koje ostaju na pozicijama visoke energetske, resursne i nisko stručne radne intenzivnosti stagniraju, zaostaju i gube relevantnost u razvojnom smislu.

Informaciona revolucija i digitalna tehnologija dovele su do značajnih promena u globalnim razmerama u pravcu stvaranja informacionog društva. Razvijene zemlje, a najviše SAD, aktivnostima vlade podršku organizovanju, jačanje i ubrzanje procesa bitnih za realizaciju informacionog društva. Institucionalna i finansijska podrška daje se različitim aktivnostima preduzeća u ovoj oblasti, kao i izgrađivanju bazične infrastrukture i primeni informacionih i telekomunikacionih tehnologija. U SAD kao vodećoj privredi u globalnim razmerama u proizvodnji, obradi, distribuciji i skladištenju informacija (primarni informacioni sektor) već 1967. stvarano je 25% bruto nacionalnog proizvoda i još 21% u proizvodnji informacionih dobara i usluga javnog i privatnog sektora za vlastite potrebe (sekundarni informacioni sektor). Polovina zaposlenih u SAD početkom 70-ih mogla se svrstati u kategoriju informacionih radnika koji su zarađivali 53% ukupnog iznosa nadnica. SAD se, zbog procesa koji se u američkom društvu i privredi odvijaju u vezi sa informacionom delatnošću, mogu nazvati informacionim društvom u kome je proizvodnja, distribucija i pretvaranje jednog oblika informacija u drugi postao dominantan oblik reprodukcionog procesa.

Sličan proces rasta nivoa i stope zaposlenosti u uslužnom i informacionom sektoru u odnosu na broj i rast zaposlenih u poljoprivrednom i industrijskom

sektoru odvija se i u privredama ostalih razvijenih zemalja, kao i u zemljama koje doživljavaju ekspanziju privredne aktivnosti. Zabeležen je pad zaposlenosti u industrijskom sektoru u tim zemljama, osim u Japanu, koji je doživeo ekspanziju svoje industrijske delatnosti i prodor na globalnom tržištu u nizu konkurentnih industrijskih grupacija i proizvoda. Informacione tehnologije uslovice su ukidanje mnogih starih zanimanja i stvaranje novih, kao i otvaranje sve većeg broja novih radnih mesta. Promene u radnoj snazi idu u pravcu jačanja zanimanja u okviru uslužnog i informacionog sektora. Između privreda koje imaju nizak i visok nivo dohotka najveće razlike postoje u udelu poljoprivrednog i uslužnog informacionog sektora u stvaranju bruto domaćeg proizvoda.

6. Uticaj globalizacije na manje ekonomije

Za razliku od razvijenih zemalja koje koriste pozitivne efekte globalizacije, nerazvijene zemlje i ZUR nisu u mogućnosti da aktivno učestvuju u ekspanziji svetske trgovine i da privuku veći obim privatnih stranih investicija, usled čega zaostaju za razvojem globalne ekonomije, odnosno preti im opasnost od marginalizacije. Strukturne slabosti i problemi spoljnog i unutrašnjeg duga ovih zemalja predstavljaju ključno ekonomsko ograničenje rastu. Ovo ograničenje vezano je za nedostatak tržišnosti, nerazvijenu tehnologiju, nerazvijenost privatnog sektora, preduzetničkih i marketinških veština, kao i za netransparentnost pravnih i regulatornih okvira. Globalizacija tim zemljama nameće dodatno ograničenje u smislu potrebe prilagođavanja novom konkurentnijem međunarodnom okruženju.

Manje razvijene zemlje, po pravilu, imaju visoku zavisnost od uvoza sirovina i izvoza proizvoda nižih faza prerade. Cene sirovina na međunarodnom tržištu ispoljavaju veću nestabilnost od proizvoda viših faza prerade i imaju tendenciju snižavanja. Ponuda ove vrste robe je cenovno neelastična. Tako visoka zavisnost vezana je za nepostojanje infrastrukture, visoko učešće zemljišta kao proizvodnog faktora i fiksnih sredstava u proizvodnji ovih roba, usitnjenu proizvodnju koja negativne efekte raspoređuje na veliki broj subjekata, slabljenje veze između ulaznih sirovina i materijala i finalnog proizvoda. Pored toga, zemlje koje nisu uključene u integracije imaju teškoće u privlačenju FDI, što je posledica političke i/ili ekonomske nestabilnosti, neatraktivnosti tržišta, nedostataka potrebne stimulativne regulative i nivoa domaćeg štednje. Opasnosti od marginalizacije ovih zemalja vezane su i za smanjivanje zvanične pomoći tim zemljama nakon 1991. Učešće pomoći prema GDP za zemlje donatore opalo je na 0,30%, što je najniži nivo u poslednje dve decenije. Od toga samo 0,07% GDP ide u najnerazvijenije zemlje. Pomoć koja se dodeljuje na osnovu bilateralnih aranžmana čini 70% ukupno dodeljene pomoći i ona je pretežno alocirana na osnovu političkih kriterijuma.

Privrede zemalja koje nisu integrisane u regionalne integracije suočene su sa problemima koji se, pre svega, odnose na pristup tržištima robe i kapitala. Takve privrede su manje konkurentne u odnosu na privrede zemalja sličnog nivoa razvijenosti koje su članice integracija. Neuključivanje u integracione procese na dugi rok dovodi do izolacionizma koji, u uslovima integracija, daleko brže

produbljuje pad proizvodnje i izvoza i dovodi do dugoročnog zaostajanja. Troškovi uključivanja u regionalne integracije se, pre svega, odnose na delimično žrtvovanje nacionalnog suvereniteta, pre svega ekonomskog. Dobro odmerena strategija treba da ublaži troškove i povećati koristi uključivanja u međunarodne integracije na dugi rok. U procesu globalizacije, nacionalne države gube deo suvereniteta kod utvrđivanja i realizacije razvojnih opredeljenja. Države su sve više zavisne od globalnog okruženja i ne mogu biti izolovane od svetskih kretanja. U tom pogledu zemlje u razvoju manje koriste prednosti globalizacije, tako da im preti opasnost da ostanu neindustrijalizovane sa dominantnim učešćem proizvodnje primarnih proizvoda u društvenom proizvodu i izvozu. Često je njihova uloga svedena na snabdevača, čije prirodne resurse, jeftinu radnu snagu i tržište koriste razvijene zemlje i u njih investiraju i izvoze prljave tehnologije. Pri tome, vodeće razvijene zemlje drže monopol nad ključnim resursima globalne ekonomije (visoka tehnologija, kapital, komunikacije, naoružanje), uz održavanje kontrole nad strateški značajnim resursima. U tome značajnu pomoć pružaju im institucije međunarodnih finansija i trgovine. IMF i IBRD putem stabilizacionog programa i programa strukturnog prilagođavanja za pojedine zemlje, stvaraju uslove za mobilnost kapitala i smanjivanje troškova TNC, a WTO pravilima koja utvrđuje u oblastima zaštite životne sredine, radnog zakonodavstva, zdravstva i zaštite na radu, omogućuju TNC da rade na svim područjima kako im to najbolje odgovara.

Pri tome, treba imati u vidu da globalizacija i liberalizacija, pored velikih koristi, mogu da proizvedu i neželjene posledice za ZUR. Razvijene zemlje koje su imale komplikovane sisteme zaštite svoje privrede sada putem WTO i drugih međunarodnih ekonomskih i finansijskih institucija kontrolišu ekonomsku aktivnost u svetu i traže globalnu liberalizaciju kako bi imale pristup glavnim tržištima u svetu. Takva globalizacija se odvija i mimo ove institucionalizacije, putem aktivnosti TNC kojima klauzule najvećeg povlašćenja, nacionalnog tretmana i liberalizacije FDI omogućavaju da postanu ravnopravni partneri domaćim pravnim subjektima u zemljama koje čine njihova glavna tržišta.

Razvijene zemlje štite interese svojih korporacija primenjujući i mere protekcionizma, a od drugih zemalja zahtevaju uklanjanje svih prepreka za slobodno kretanje njihovih robe, usluga i investicija. Pri tome, TNC dobijaju slobodan pristup resursima, monopol nad novim tehnologijama i globalnim investicijama i proizvodnjom, zadržavajući funkcije upravljanja, alokacije faktora proizvodnje i distribucije. U takvoj globalnoj situaciji ZUR moraju pažljivo da otvaraju svoja tržišta TNC i drugim preduzećima iz razvijenih zemalja. Njihov izvoz u razvijene zemlje i dalje će biti suočen sa carinskim, a još više sa necarinskim preprekama (standardi kvaliteta, tehnički standardi, procedure testiranja i homologacije). Istovremeno će se nastaviti trend pogoršavanja uslova trgovine i prezađenosti ZUR.

Proces globalizacije donosi pozitivne efekte koji se manifestuju u širenju tržišta, podeli rada, pristupu novoj tehnologiji i novim znanjima kroz trgovinu i strane direktne investicije, kao i u rastu efikasnosti privređivanja u uslovima rastuće konkurencije. U procesu globalizacije jačaju ekonomske integracije

različitom intenzitetom, povećava se liberalizacija i jača uslužni sektor u privrednoj strukturi. Zbog opasnosti od marginalizacije zemalja koje ostaju van integracionih procesa brojne zemlje su primorane da prihvate reforme usmerene ka uspostavljanju makroekonomske stabilizacije i sprovođenju strukturnih reformi. Rezultati koji su ostvareni razlikuju se od zemlje do zemlje. Privrede zemalja koje su uspešno implementirale ove programe (Češka, Slovenija, Poljska) postale su najdinamičnije u regionu.

Sve to ukazuje da postoje krupni problemi u procesima globalizacije privrede i liberalizacije svetske trgovine koje treba prevladati na dugom putu uspostavljanja globalne ekonomske strukture zasnovane na ravnopravnosti svih zemalja, sa određenim pogodnostima za najmanje razvijene zemlje. U tom cilju u sadašnjoj fazi globalizacije zahteva se od nacionalnih vlasti striktno pridržavanje određenih kriterijuma u pogledu:

(a) Vođenja konzistentne ekonomske politike usmerene na stabilnost. Održavanje niskih stopa inflacije postao je ključni kriterijum za ocenjivanje uspešnosti makroekonomskih politika. Obezbeđenje stabilnosti je preduslov za sprovođenje makroekonomskih reformi. Od vitalnog značaja je disciplinovana fiskalna politika koja ohrabruje rast domaće štednje i stvara dovoljan prostor za efikasnu mrežu socijalne zaštite. Pored toga, potrebno je obezbediti zadovoljavajući nivo javnih investicija u osnovnu infrastrukturu i humani razvoj. Pri tome, treba ohrabriti i podsticati privatni sektor i omogućiti poboljšanje efikasnosti.

(b) Vođenja aktivne strukturne politike usmerene na ubrzani održivi rast. Strukturne reforme su od posebnog značaja za tržišne privrede, pre svega, zbog postizanja veće efikasnosti u korišćenju resursa. Način da se to postigne je privatizacija, reforma tržišta rada i mere kojima se uvećava konkurencija na tržištu. Odgovarajuće strukturne reforme u oblasti trgovinske liberalizacije, privatizacije i tržišta rada uvećavaju šanse da priliv kapitala bude u formi produktivnih dugoročnih investicija koje su povoljne za novostvorene tržišne privrede, jer smanjuju njihovu ranjivost zbog iznenadnih promena tokova kapitala. Ukoliko vlade žele da očuvaju poverenje u nacionalna tržišta, treba da budu spremne da prilagođavaju politike shodno potrebama. Ovim se naglašava značaj jačanja domaćih institucija u domenu budžeta i bankarskog sistema, tako da se zahtevane mere mogu preduzeti kada se za njih ukaže potreba.

(v) Uspostavljanja institucionalnih i pravnih okvira koji obezbeđuju sigurnost štedišama i domaćim i stranim investitorima. Od vlada se zahteva reforma finansijskog sektora, borba protiv korupcije, obezbeđenje pouzdanog javnog sektora, ustanovljavanje jednostavne i transparentne regulative koja se odlučno sprovodi i garantuje profesionalizam i nezavisnost sudstva. Zahteva se vođenje odgovarajuće socijalne politike radi borbe protiv siromaštva i marginalizacije, uključujući pravilno usmerenu mrežu socijalnog osiguranja i politike koje promovišu veću jednakost u distribuciji dohotka.

Proces globalizacije je povećao međuzavisnost rastućih ekonomija kroz konvergenciju nivoa dohodaka i potrošačkog modela. Pri tome, uticaj globalizacije

na konkurentnost ovih zemalja bio je različit zavisno od učešća njihovog spoljnotrgovinskog sektora u GDP i njihove privredne strukture. Uticaj globalizacije na manje ekonomije bio je izraženiji zbog ograničenja na njihovom tržištu (veličina tržišta i oskudica resursa). Zemlje manje po broju stanovnika, veličini teritorije, nivou nacionalnog dohotka, raspoloživosti nacionalnih resursa, nivou tehnološkog razvoja, stopi privrednog rasta, u većem stepenu zavisne od drugih zemalja, više su izložene međunarodnom tržištu nego što su velike ekonomije, prvenstveno zbog nemogućnosti da se na malom tržištu postigne ekonomija obima i zbog ograničenja vezanih za nedostatak resursa. Veća izloženost ovih zemalja svetskom tržištu zahteva njihovo veće uključivanje u svetsku trgovinu i investiranje kao način da ostvare ekonomiju obima.

Od presudne važnosti za privredni razvoj zemalja sa manjim ekonomijama su DSI kojima upravljaju TNC i putem njih kontrolišu i organizuju veći deo svetske proizvodnje i distribucije. Ekspanzija stranih direktnih i portfolio investicija i jačanje strateških alijansi posledica je rastuće prekogranične međuzavisnosti i integracija proizvodnje i tržišta robe, usluga i kapitala u procesu ekonomske globalizacije koja vodi povećanju obima transakcija na svetskom tržištu. FDI imaju ogroman značaj za manje ekonomije u pogledu povećanja zaposlenosti i proizvodnje, razvoja infrastrukture, jačanja profitabilne poslovne orijentacije domaćih konkurenata. Povećanje zaposlenosti i proizvodnje zasniva se na obezbeđenju nedostajućih resursa i zapošljavanju domaće radne snage u afilijacijama TNC ili na proširenju aktivnosti konkurenata. U cilju privlačenja FDI vlade manjih zemalja u politici razvoja prioritet daju razvoju infrastrukture i ostalim lokacijskim prednostima.

Integracija tržišta EU dala je snažan podsticaj ekspanziji delatnosti TNC. To je, pored ekonomije obima i eliminisanja svih barijera u intra-trgovini, omogućilo stranim preduzećima da se specijalizuju u pojedinim članicama EU i da odatle snabdevaju ostala evropska tržišta. Jedinstveno evropsko tržište privuklo je FDI iz Japana, SAD i Kanade, a uvećano tržište podstaklo je i investiranje unutar EU. Integracija omogućava snižavanje troškova proizvodnje, smanjenje troškova prekograničnog transporta i povećanje tražnje. Na velikom tržištu maksimiziraju se efekti ekonomije obima koje najpre ubiraju velike firme. Na takvom tržištu firme intenziviraju procese fuzionisanja i preuzimanja radi jačanja konkurentske pozicije. U uslovima globalizacije za kompetentnost firme presudno je znanje i sposobnost da se uključi na svetsko tržište, a ne veličina domaćeg tržišta.

Globalizacija zahteva da zemlje sa manjim ekonomijama primenjuju strategiju otvorene privrede uključene na svetsko tržište, s obzirom na to da na domaćem tržištu ne mogu da ostvare ekonomiju obima i da ne raspolaze svim resursima za racionalnu proizvodnju. U pogledu tehnologije malo tržište predstavlja ograničenje za njen razvoj, ali pruža mogućnost za razvoj konkurentskih sposobnosti na bazi tehnoloških inovacija. Male ekonomije mogu da nadu svoju razvijenu šansu u specijalizaciji proizvodnje u onim sektorima ili pratećim uslugama gde nije osvojeno tržište i gde mogu da privuku strane investicije.

Manje ekonomije zbog veće izloženosti svetskom tržištu osetljive su na uticaj eksternih faktora, kao što su: (a) recesija na stranom tržištu koja uzrokuje direktne štete, i to proporcionalno stepenu zavisnosti od tog tržišta (b) izostanak deviznog prihoda velikih preduzeća koja u manjoj ekonomiji dominiraju po ekonomskoj snazi, znači da izostaju podsticaji domaćoj proizvodnji (v) nacionalne vlade imaju ograničenu diskrecionu moć u vođenju ekonomske politike zbog velikog stepena internacionalizovanosti njihovih tržišta i (g) usmerenost reformi na manji broj izabranih sektora privrede zahteva da se ne učine promašaji koje je na manjem tržištu teže amortizovati poslovnom preorijentacijom koja je na većim tržištima moguća i ostavlja manje posledice.

Zemlje sa manjim ekonomijama, da bi postale atraktivne za SDI, treba da obezbede političku stabilnost i ekonomski prosperitet. Za male ekonomije od presudne važnosti je proširenje tržišta kroz viši stepen uključivanja u svetsku privredu. Manje zemlje treba da koncentrišu privredne aktivnosti na manji broj sektora i da pažljivo odaberu strateške pravce razvoja. Osim toga, za veći priliv FDI treba da razviju lokacijske prednosti - razvijena infrastruktura, povoljni uslovi na tržištu rada, posebno kvalifikovana radna snaga, stimulativan poreski sistem i transparentan finansijski sektor. U koncepciji razvoja manjih zemalja je otvorena privreda sa jakim spoljnotrgovinskim sektorom. Preduzeća u manjim ekonomijama zavisna su od uvoza sirovina za proizvodnju i orijentisana su na izvoz kako bi postigla pozitivne efekte velikog tržišta. Sve to obezbeđuje povoljnu investicionu klimu, naročito za povećan priliv FDI. Od izuzetnog značaja za privlačenje FDI je visok rast GDP i produktivnosti u odnosu na susedne zemlje i uspešna politika kontrole rasta zarada i inflacije, uz održavanje povoljne investicione klime. U takvim uslovima odvija se intenzivna investiciona aktivnost uz povoljne profite i dalji rast produktivnosti rada. Takav trend zahteva uspešnu realizaciju kapitalnih investicija u održavanje i modernizaciju privredne infrastrukture.

Zemlje sa manjim ekonomijama treba da održe svoju atraktivnost za strane investitore kroz jačanje spoljnotrgovinskog sektora, razvoj know-how, ulaganja u visokokvalifikovanu i fleksibilnu radnu snagu, nediskriminatornu poresku politiku i da tako razvijaju tržište na kome vlada povoljna investiciona klima koja omogućuje stranim kompanijama da uz poreske olakšice ulažu kapital. Posebno su značajna ulaganja stranih investitora u industrije s većom dinamikom rasta, naročito u sektore koji mogu da stvore ponudu visokog tehnološkog sastava. Za strane investitore treba učiniti atraktivnim i sektor usluga, naročito transport, trgovinu, bankarske poslove, osiguranje, informatika.

7. Uključivanje jugoslovenske privrede i društva u globalne procese

Razvoj i tranzicija jugoslovenske privrede i društva podrazumeva uključivanje SRJ u svetske razvojne tokove i evropske integracione procese i saradnju sa balkanskim i evropskim okruženjem, kako bi na toj osnovi dostigla gornju grupu srednje razvijenih zemalja. Na performanse jugoslovenske privrede najveći učinak imalo bi pridruživanje EU. Ova asocijacija i druge regionalne

integracije u Evropi imaju poseban značaj za SRJ, budući da čine neposredno okruženje prema kome su usmereni robni, uslužni i finansijski tokovi. EU prema udelu u ekonomskoj razmeni SRJ treba da zauzme centralno mesto. Na to ukazuju dugoročni trendovi obima i strukture ekonomske razmene bivše Jugoslavije sa zemljama EU. Ostvarenju toga cilja doprinela bi nova nacionalna strategija razvoja i izvozna strategija, tranzicija, inostrani kapital namenjen dugoročnom investiranju u razvoj SRJ i konkurentne prednosti privrede koje su ulaznica u svet razvijenih.

Jugoslovenska privreda i društvo suočeni su sa megatrendom globalizacije ekonomske aktivnosti. Jugoslovenska privreda kao mala, otvorena i samostalna privreda prosperitet može graditi samo uključivanjem u regionalne integracije i međunarodne organizacije. Izgledi priključenja SRJ evropskim integracijama prvenstveno zavise od političkog faktora, raspoloživosti faktorima razvoja i od sposobnosti stvaranja komparativnih prednosti u tržišnim uslovima privređivanja. Poseban značaj imaju resursi kojima raspolaže SRJ, a oskudeva EU. SRJ ima značajni razvojni potencijal u poljoprivredi i prehrambenoj industriji, turizmu i nedovoljno zaposlenoj radnoj snazi, ali to nisu resursi u kojima oskudeva EU. Veća kompatibilnost raspoloživih potencijala između EU i SRJ postoji u oblasti industrije, s tim što je neophodno povećati konkurentnost industrijskih grana na nivo EU. To zahteva strateško povezivanje sa stranim partnerima i ulazak inostranog kapitala, tehnologije i znanja u domaću privredu.

SRJ pripada grupi zemalja koje čine jugoistočnu Evropu. Ovaj region kao neutralno područje Evrope je strateški izazov za SAD i EU, koje bitno utiču na globalne tokove. Pozicioniranje jugoistočne Evrope prema regionalnom inicijativom EU ima veliki značaj za zemlje ovog regiona i za njihovo uključivanje u EU.

SRJ kao evropska zemlja treba odlučno da krene putem pridruživanja EU, što podrazumeva da izgradi politički, pravni i ekonomski sistem na postulatima ugrađenim u EU koji se odnose na: demokratizaciju društva, poštovanje ljudskih prava, funkcionisanje tržišne privrede i pravne države, primenu zakona i dr. U oblasti privrede SRJ treba da ubrzano usklađuje privrednosistemske regulative sa regulativom EU u funkciji afirmacije tržišnog privređivanja i slobodnog kretanja robe, usluga, kapitala i ljudi. To zahteva da se standardima EU prilagode: monetarni i kreditni sistem i politika; spoljnotrgovinski, carinski i devizni sistem i politika; fiskalni sistem i politika; sistem i politika cena; radno zakonodavstvo i sistem socijalnog osiguranja; politika konkurencije; poljoprivredna politika; trgovinska politika; saobraćajna politika; politika naučno-tehnološkog razvoja; industrijska politika.

SRJ u prvoj deceniji XXI veka treba da stvori političke i ekonomske uslove za pridruživanje EU, da postane članica evropske ekonomske i monetarne unije (EMI) i da prihvati euro. U prvoj fazi SRJ kao kandidat za EU treba da postigne stabilnost u funkcionisanju institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i zaštitu prava manjina, kao i da obezbedi funkcionisanje tržišne privrede koja je osposobljena za konkurenciju na tržištu EU. Uz to treba da se osposobi za preuzimanje obaveza prema EU i da uskladi nacionalno

zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU. U drugoj fazi SRJ treba da ispuni uslove da učestvuje u EMI, što zahteva da ostvari dozvoljenu cenovnu stabilnost, dozvoljeni državni deficit i dug, stabilnost deviznog kursa, dozvoljeni nivo dugoročne kamatne stope. U ovoj fazi SRJ treba da ispuni uslove za prihvatanje eura.

SRJ na takvim osnovama, uz prestrukturiranje realnog i finansijskog sektora, poboljšavala bi razvojne performanse i uključivala se u EU. U tom cilju SRJ treba da ubrzano ostvaruje (a) rast dohotka po stanovniku sa jakim osloncem na investiranje u razvoj i na porast izvoza, i na produktivno zapošljavanje i porast produktivnosti i (b) novu privrednu strukturu sa kojom se SRJ uspešno uključuje u evropsku privrednu strukturu (izvozno orijentisane i tehnološki propulzivne grane u kojima SRJ ima visoku produktivnost i jaku konkurentnu poziciju na tržištu).

Priključenje SRJ EU podrazumeva formulisanje nacionalne izvozne strategije koja bi, polazeći od raspoloživih resursa i privredne strukture, delotvorno sintetizovala komparativne prednosti jugoslovenske privrede i stanje na svetskom tržištu.

Nacionalnom razvojnom strategijom i izvoznom strategijom koje treba da su zasnovane na novom pristupu razvoju koji polazi od tržišnih kriterija i od dominacije ekonomije nad politikom, u prvoj fazi treba da se obezbedi viši stepen korišćenja proizvodnog kapitala i ljudskog kapitala saglasno prilikama na svetskom tržištu, a u drugoj fazi treba da se afirmiše nov razvojni profil jugoslovenske privrede primeren uslovima globalizacije i novi razvojni faktori (znanje i tehnologija), kao i da se obezbedi strateško povezivanje domaćih preduzeća i banaka sa stranim renomiranim preduzećima i bankama i povezivanje zemlje sa evropskim integracijama. Na toj osnovi oblikovala bi se nova privredna struktura na temelju tržišta koje odnosima proizvodnosti faktora, troškova i tržišnih cena alokira proizvodnju i izvoz. Takav pristup razvoju SRJ podrazumeva raskid sa sistemom zatvorene privrede i prelaz na model otvorene sa svetom povezane zemlje. To dalje podrazumeva oslonac na intelektualni kapital (znanje) kao ključni razvojni faktor. U uslovima globalizacije ekonomske aktivnosti određujući faktor razvoja postaje sposobnost menadžmenta preduzeća da povećava vrednost kapitala i sposobnost populacije da povećava proizvodno nacionalno bogatstvo na bazi konkurentne sposobnosti privrede, posebno delatnosti koje pružaju značajnije razvojne mogućnosti.

Od strateškog značaja za razvoj SRJ jeste povećanje obima izvoza i strukturni pomaci u spoljnoj trgovini. Poseban značaj treba dati konvertibilnom izvozu složenih izvoznih proizvoda visoke tehnologije, razvijenih industrijskih proizvoda i klasičnih izvoznih proizvoda. U tome ključnu ulogu ima sposobnost zemlje da sopstvenim znanjem i kvalitetom poveća konkurentnost proizvoda visoke tehnologije i drugih industrijskih proizvoda za izvoz.

Od najvećeg značaja je podsticanje izvoza proizvoda nastalih realizacijom kompleksnih proizvodno-uslužnih projekata koji uključuju know-how tehnologiju, opremu, projektovanje, instaliranje, održavanje, obrazovanje kadrova i dr. SRJ u tom smislu treba da sagleda i realizuje razvojne mogućnosti domaće industrije u

njenim profitabilnim granama (agroindustrijski kompleks, vodoprivreda, šumarstvo i drvna industrija, energetika, građevinska operativa i projektovanje. Pored toga, SRJ ima velike razvojne mogućnosti u oblasti usluga koje su i ranije značajno učestvovala u izвозnoj ponudi (turizam, trgovina, saobraćaj), kao i kreiranjem novih usluga (zdravstvo, sport, kultura, obrazovanje, informatičke i finansijske usluge i td.). SRJ u mnogim ovim područjima može da stvori konkurentsku prednost na tržištu okolnih zemalja, a u nekim i na tržištu EU. Unapređenje razvojnih performansi SRJ zahateva da se osmisle kompleksni izvozno-proizvodni i uslužni projekti, čijom realizacijom SRJ može da napravi izvozni prodor na svetsko tržište. Za takve razvojne ambicije neophodna je dobra i realistično postavljena strategija razvoja zemlje i izvozna strategija kao njen suštinski deo.

Maja Baćović

TURBO-KAPITALIZAM – GLOBALNI PROCES I NJEGOVE IMPLIKACIJE U ZEMLJAMA U TRANZICIJI

I. Cilj rada

Cilj rada je pokušaj davanja odgovora na sledeća tri pitanja:

1. Što je to turbo-kapitalizam?
2. Zašto ima odlike globalnog procesa?
3. Kakve su njegove implikacije u zemljama u tranziciji?

II. Turbo-kapitalizam – pojam

Pod pojmom turbo-kapitalizam¹ podrazumijeva se ekonomski sistem koji je po svojoj definiciji mnogo širi pojam od pojma kapitalizma kao ekonomskog sistema koji se zasniva na slobodnoj razmjeni.

Kapitalizam kao ekonomski sistem počiva na sledećim premisama:

1. Dominacija privatnih preduzeća oslobođenih od državne regulative;
2. Slaba snaga sindikata i radničkih unija;
3. Slobodna međunarodna razmjena – nepostojanje carina i drugih uvoznih barijera;
4. Odsustvo investicionih ograničenja;
5. Niski porezi;
6. Usmjerenost na interese pojedinca a ne na interese društva.

Turbo-kapitalizam se, pored navedenih odlika koje karakterišu liberalni kapitalizam, odlikuje time što predstavlja jedinstven model uređenja ekonomskog sistema, zasnovan na jedinstvenim pravilima koja treba da važe u svim zemljama koje ga izaberu kao ekonomski sistem i koji ne uzima u obzir bilo kakve kulturne, etničke i religiozne razlike.

Turbo-kapitalizam kao ekonomski sistem pokazao se kao izuzetno uspješan u zemlji koja je njegov najveći pristalica, Sjedinjenim Američkim Državama. Njegov uspjeh u SAD je toliki da se on smatra drugom najmoćnijom tvorevinom na svijetu – prvo mjesto zauzima nuklearna energija.

¹ Autor pojma turbo-kapitalizam je Edward Luttwak, viši saradnik Instituta za strateške i međunarodne studije, Washington, D.C., SAD

III. Turbo-kapitalizam kao globalni proces

Turbo-kapitalizam se uspješno uvozi u manje-više sve zemlje svijeta, a najintenzivnije u zemlje koje su u prošlosti za dominantan ekonomski sistem imale socijalizam sa planskim načinom privređivanja. Naredni primjeri² pokazuju razvoj turbo-kapitalizma u pojedinim zemljama sa svih kontinenata.

	Hong Kong		Češka Republika		Slovenija	
	1985.	1998.	1985.	1998.	1985.	1998.
Uloga države, regionalnih i lokalnih autoriteta u ekonomiji						
Vlasništvo u industriji	Ne	Ne	Potpuno	Ne	Skoro potpuno	U nekim slučajevima
Proces privatizacije	N/a	N/a	Ne	Završen	Ne	Da
Vlasništvo u uslužnim djelatnostima	Ne	Ne	Potpuno	Veoma malo	Skoro potpuno	U nekim slučajevima
Proces privatizacije	N/a	N/a	Ne	Da	Ne	Da
Vlasništvo u poljoprivredi	Kraljevska zemlja	Državna zemlja	Potpuno	Ne	Ne	Ne
Proces privatizacije	Veoma sporo	Ne	N/a	Završen	Ne	N/a
Barijere u međunarodnoj trgovini						
Carine	Samo na nekoliko proizvoda	Samo na nekoliko proizvoda	N/a	Veoma niske	Visoke	Srednje visoke
Dozvole	Ne	Ne	N/a	Ne	Da	U nekim slučajevima
Kvote	Ne	Ne	N/a	Ne	U nekim slučajevima	U nekim slučajevima
Investicijska ograničenja	Ne	Na medije	N/a	Veoma mala	Da	Da
Ograničenja uvoza usluga	Ne	Ne	N/a	Ne	Da	U nekim slučajevima
Barijere u međunarodnoj konkurenciji						
Javno vlasništvo u bankama	Ne	Ne	Potpuno	Ne	Potpuno	U nekim slučajevima
Privatno vlasništvo u bankama	Da	Da	Ne	Da	Ne	Da
Proces privatizacije banaka	N/a	N/a	N/a	Završen	Ne	Skoro završen
Aktivnosti na tržištu kapitala	Potpuno razvijena	Potpuno razvijena	Ne	Rastuća tržišta	Ne	Rastuća tržišta
Centralno planiranje u ekonomiji	Ne	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
Stepen regulacije ostvaren:						
Birokratskom kontrolom	Skoro ne	Uticao PRC	Potpun	Nizak	Visok	Nizak
Izdavanjem dozvola	Ne	Ne	N/a	Nizak	Visok	Nizak

	Australija		Kuba		Sjedinjene Američke Države	
	1985.	1998.	1985.	1998.	1985.	1998.
Uloga države, regionalnih i lokalnih autoriteta u ekonomiji						
Vlasništvo u industriji	U nekim slučajevima	Ne	Potpuno	Potpuno	Vrlo ograničeno	Vrlo ograničeno ³
Proces privatizacije	Da	N/a	Ne	Ne	Da	Da
Vlasništvo u uslužnim djelatnostima	Ekstenzivno	U nekim slučajevima	Potpuno	Skoro potpuno	Vrlo ograničeno	Vrlo ograničeno
Proces privatizacije	Ne	Da	Ne	Ograničen i spor	Ne	Da
Vlasništvo u poljoprivredi	Ne	Ne	Potpuno	Potpuno	Ne	Ne
Proces privatizacije	N/a	N/a	Ne	Ne	N/a	N/a
Barijere u međunarodnoj trgovini						
Carine	Visoke	Niske	N/a	N/a	Niske	Veoma niske
Dozvole	Da	Ne	N/a	N/a	Ne	Ne
Kvote	Da	Da	N/a	N/a	Da	Da
Investicijska ograničenja	Mnoga	Ne	Potpuna	U nekim slučajevima	U nekim slučajevima	Svega nekoliko
Ograničenja uvoza usluga	Mnoga	Veoma malo	Potpuna	Potpuna	U nekim slučajevima	Svega nekoliko
Barijere u međunarodnoj konkurenciji						
Javno vlasništvo u bankama	Ne	Ne	Potpuno	Potpuno	Ne	Ne
Privatno vlasništvo u bankama	Da	Da	Ne	Ne	Da	Da
Proces privatizacije banaka	N/a	N/a	Ne	Ne	N/a	N/a
Aktivnosti na tržištu kapitala	Razvijeno	Potpuno razvijeno	Ne	Ne	Potpuno razvijeno	Potpuno razvijeno
Centralno planiranje u ekonomiji	Ne	Ne	Da	Da	Ne	Ne
Stepen regulacije ostvaren:						
Birokratskom kontrolom	Visok	Nizak	Potpun	Potpun	Eliminisana	Ne
Izdavanjem dozvola	Nizak	Nizak	N/a	N/a	Veoma nizak	Veoma nizak

2 Preuzeti iz knjige E. Luttwaka "Turbo-kapitalizam – dobitnici i gubitnici u globalnoj ekonomiji". Orion Business Books, London, 1999.

3 Neka nuklearna i vojna postrojenja

IV. Turbo-kapitalizam u zemljama u tranziciji

Sve je veći broj primjera zemalja u tranziciji čije ekonomije su prosperirale zahvaljujući turbo-kapitalizmu. U regionu Srednje i Istočne Evrope najbolji primjeri su Češka Republika, Mađarska i Slovenija.

Pored ovih primjera, ima i onih manje optimističkih u kojima se turbo-kapitalizam uspostavlja nešto sporije i u prvim fazama ne daje izražene rezultate. U čemu je problem?

Svakako da problem nije u turbo-kapitalizmu kao sistemu jer dovoljan broj uspješnih primjera dokazuje njegovu superiornost kao ekonomskog sistema.

Problem je u tome što se turbo-kapitalizam uvozi kao nekompletan proizvod. Ukupnom proizvodnji nedostaju dvije važne komponente koje privredu SAD čine najjačom privredom na svijetu.

Prva sila koja snažno utiče na efikasnost ekonomije SAD u kapitalističkom sistemu jeste **pravni sistem** SAD, sa svim svojim specifičnostima i pojedinostima.

Tri su ključne odlike američkog pravnog sistema.

Prva odlika se ogleda u tome da i obični i siromašni slojevi imaju jednostavan pristup sudskom postupku. To je uslovljeno, sa jedne strane, činjenicom da, za razliku od ostalih uređenja pravnog sistema u svijetu, pokretač postupka nije obavezan da snosi troškove suđenja optuženog ukoliko izgubi parnicu. Sudija može donijeti i ovakvu odluku ali je ona veoma rijetka, posebno ako se na optužničkoj klupi nađe bogati klijent (velika korporacija). Druga činjenica koja olakšava pristup sudskom postupku jeste nadoknada advokatima koja se plaća jedino u slučaju dobijenog spora (ovo sa druge strane štiti pravni sistem od neopravdanih tužbi i sporova jer u tom slučaju podnosilac tužbe neće naći advokata). Za efikasnost ekonomskog sistema ovo je jako važno u dijelu kontrole rada korporacija od strane potrošača.

Druga odlika pravnog sistema SAD jeste izražen državni aktivizam u primjeni zakonskih normi, koje su za potrebe ove analize naročito interesantne u dijelu ograničenja privatnih preduzeća da svoje aktivnosti usmjeravaju protiv javnog interesa.

Slobodno tržište kao odlika kapitalizma ima prirodnu tendenciju da postane neslobodno omogućavajući najuspješnijim kompanijama da ojačaju do te mjere da postanu potpuni monopoli ili dođu u situaciju koja je najbliža tome. I turbo-kapitalizam se, naravno, odlikuje ovom osobinom.

Ono što je uloga pravnog sistema u SAD – kroz čitav niz antimonopolskih zakona – jeste da onemogućuje preduzećima monopolsku poziciju.

Borba protiv monopola svoj izvor nalazi u istinskoj američkoj interpretaciji demokratije, a to je da *demokratija ne toleriše bilo kakvu koncentraciju moći, bez obzira odakle potiče.*

Postoji čitav niz primjera u SAD koji potvrđuju ovu činjenicu: od razbijanja Rokfelerovog carstva, preduzeća Standard Oil na nekoliko odvojenih kompanija koje konkurišu jedna drugoj sa početka XX vijeka, do najsvježijeg primjera Microsofta koji, počev od 1994. godine, vodi bitku u raznim sudskim sporovima protiv Odjeljenja pravde – odsjeka za borbu protiv monopola.

Isticanje pravnog sistema SAD kao efikasnog ne znači da u drugim zemljama ne postoje antimonopolski zakoni, niti da nema mogućnosti da mali tuže velike i sl. Ono što je odlika američkog pravnog sistema (koja usput nije u toj mjeri izražena ni u jednom drugom pravnom sistemu u svijetu) jeste prisustvo snažne političke volje da se zakoni primijene. Pored političke volje, zasluga pripada i američkim advokatima (kojih ima oko 700.000) koji, sa jedne strane, svoju zaradu baziraju na dobijenim parnicama, a sa druge svoju reputaciju grade na krupnim slučajevima. A što je bolja odskočna daska za advokata nego dobijena parnica protiv diva kao što je Microsoft. To je jedan od razloga zašto američki biznismeni konstantno konsultuju i skupo plaćaju svoje advokate i pravne savjetnike – ne zato što se boje državnih vlasti već drugih advokata.

Radi objašnjenja načina primjene antimonopolskog zakona u drugim zemljama, navodim primjer Edwarda Luttwaka koji se odnosi na tretman Microsofta ukoliko bi on bio rezidentno preduzeće u nekim drugim zemljama.

Da je Microsoft firma sa sjedištem u Velikoj Britaniji, koja ostvaruje velike izvozne prihode i ne uvozi sirovine, bila bi tretirana kao dragulj na kraljevskoj kruni, zaštićena od svih optužbi i napada a Bil Gates bi automatski dobio titulu lorda Gatesa od Windowsa i počasno mjesto u kući lordova.

Francuski Microsoft bi dobio tretman nacionalne institucije, njegove proizvode bi ekskluzivno promovisale francuske međunarodne marketing agencije, a ministar obrazovanja bi vjerovatno osnovao specijalnu školu za obuku kadrova za potrebne Microsofta.

U Italiji Microsoft bi bio zaštićen, subvencioniran i uživao naklonost vlasti, a Bil Gates bi vjerovatno bio proglašen za senatora društvenog života Italije.

U Japanu bi bio proglašen globalnim proizvođačem broj 1 u dijelu softvera i automatski bi dobio podršku za istraživanja Japanske nacionalne istraživačke agencije i potpunu zaštitu od antimonopolskih mjera.

Suprotno svim ovim primjerima, u SAD Microsoft je ključna meta odjela za borbu protiv monopola Odjeljenja pravde.

Treća važna odlika pravnog sistema SAD jeste primjena i efikasna naplata svih poreskih opterećenja. Stopa evazije poreza u SAD je izuzetno niska. Ovako niska stopa evazije poreza nije rezultat visokog morala i poštenja američkih građana i biznismena, već prije svega izuzetno visokih kazni u slučaju neplaćanja poreza, koje su nekad i zatvorskog tipa. Mali broj zemalja u svijetu ima u svom pravnom sistemu odrednicu po kojoj se evazije poreza tako rigorozno kažnjava. Sa

druge strane, poreski prihodi omogućavaju redistribuciju dijela dohotka za potrebe humanog razvoja.

Druga komponenta koja čini turbo-kapitalizam tako efikasnim u SAD, a manje efikasnim u drugim zemljama jeste snažno prisustvo kalvinističkih ubjedenja koja su prisutna u duhu američkih građana. Iako danas mali broj Amerikanaca pripada ovoj religiji, njena ubjedenja su duboko ukorijenjena u duh američke nacije.

Kalvinistička pravila su veoma jednostavna i ima ih samo tri.

Pravilo broj jedan glasi: Broj jedan u društvu je onaj ko zarađuje najviše.

Pravilo broj dva glasi: Siromašni ljudi su gubitnici ne samo u očima drugih, već prvenstveno u sopstvenim očima.

Pravilo broj tri odnosi se na one koji ne prihvataju pravilo broj dva, a koji uglavnom pripadaju staležu siromašnih ljudi.

U skladu sa prvim pravilom, ljudi koji najviše zarađuju daleko od toga da se smatraju egoistima i sebičnim materijalistima koji akumuliraju bogatstvo bez granica, već imaju najveći ugled u društvu sve dotle dok je stvoreno bogatstvo zaslugu sopstvenih napora. Američki heroji – super pobjednici su oni koji zarađuju najviše sume i oni su bezgranično obožavani od strane ostalih, čak mnogo više nego ratni heroji i predsjednici. Oni su heroji ne samo zbog toga čime se bave i koliko zarađuju, već i zbog toga što znaju ili se pretpostavlja da bi trebalo da znaju. Od njih se vrlo često traži da daju mišljenje o krupnim stvarima koje vrlo često nemaju veze sa djelatnošću kojom se bave. Tokom proteklih godina novine su bile pune izjava Bila Gatesa – softverskog šampiona i Džordža Soroša – šampiona u špekulisanju devizama, o različitim problemima kao što su javno obrazovanje, konzumiranje droga i sl. Američke heroje, pored pomenutih, odlikuju i gotovo puritanske osobine⁴. Razlika postoji i u zaostavštinama – US heroji obično ne ostavljaju sve svoje bogatstvo direktnim nasljednicima, dok evropski maksimalno obezbjeđuju i prauunučad.

U skladu sa kalvinističkim pravilom broj dva, siromašni su gubitnici i u svojim i u tuđim očima. Za svoj neuspjeh, za razliku od pripadnika drugih nacija, ne krive ni državu ni vlast. Sami snose odgovornost i teret svojih neuspjeha. Oni

čak i ne prihvataju bilo kakvu odgovornost preuzetu od druge strane što je činjenica koja ima političke konsekvence. U SAD nikada na vlast nije došla nijedna socijalistička partija, čak nije ostvarila ni značajan broj mjesta u Senatu.

Pravilo broj tri odnosi se na one koji ne vjeruju u drugo kalvinističko pravilo, a koji pripadaju siromašnoj klasi. Oni svoj bunt najčešće izražavaju nelegalnim aktivnostima (među kojima je izražena konzumacija droga i oružane pljačke) i završavaju iza rešetaka.

Nedostatak ovih komponenti prilikom uvoza turbo-kapitalizma izaziva manju izraženost snage koju ovaj sistem posjeduje.

Slabiji pravni sistem u smislu njegove primjene zakonskih normi umanjuje njegov doprinos ekonomskom rastu i humanom razvoju. U mnogim zemljama postoje kvalitetno napisani anti-monopolski zakoni, ali se jako malo primjenjuju. Postojanje monopolskih preduzeća svakako umanjuje efekat slobodne razmjene preko smanjenog prisustva konkurencije na tržištu.

Povećana evazija poreza izaziva smanjenje sredstava raspoloživih za finansiranje humanog razvoja.

Vjerovanje u altruizam, shvatanje sebičnosti kao mane i neprihvatanje lične odgovornosti za sopstvene neuspjehe vjerovatno su jedan od razloga zbog čega je u zemljama u tranziciji još uvijek izražen uticaj socijalističkih partija koje onemogućavaju razvoj turbo-kapitalizma.

⁴ Oni imaju mnogo kraće godišnje odmore od svojih kolega sa drugih kontinenata koje uglavnom provode u nacionalnim turističkim mekama, kao što su Aspen, Kolorado (skijaški centar) ili plaže na Floridi. Njihove inostrane kolege obično biraju francusku rivijeru i druga mondenska odmarališta. Američki heroji, čak i na odmorima koriste priliku da obave neke aktivnosti. Puno se bave sportovima kao što su skijanje, tenis i golf. Takođe, američke heroje odlikuje i drugačiji način ishrane u odnosu na njihove kolege. Najbolji primjer za to su stolovi u američkim i evropskim poslovnim klubovima. Dok evropske stolove krase različiti gurmanski specijaliteti, u američkom klubu dobićete salatu sa dresingom po izboru, supu od pečuraka i prženu ribu (možda je to razlog zašto su američki heroji tako mršavi, za razliku od njihovih međunarodnih kolega, posebno onih iz zemalja u tranziciji).

V. Umjesto zaključka

Navedene konstatacije imaju za cilj ne da daju odgovor da li treba ili ne treba uvoziti kapitalizam. Tu je odgovor vrlo jasan, makar po mišljenju autora ovog rada.

Snage treba koncentrisati na nadomještenje nedostajućih dijelova uvezenog proizvoda. To naravno ne znači da svi moramo biti kalvinisti, i ne treba da budemo, ali moramo izabrati da li ćemo u potpunosti odbaciti kalvinistička uvjerenja i živjeti u bijedi; ili ćemo pokušati da od njih nešto naučimo i napravimo korak naprijed na ostvarenju boljeg životnog standarda.

Reference:

1. Edward Luttwak: "Turbo Capitalism – winners and losers in global economy", Orion Business Books, London, 1999.
2. Paul Ormerod: "Butterfly Economics", Faber and Faber, London, 1999.
3. Richard R. Nelson: "The Sources of Economic Growth", Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts / London, England, 2000.
4. "Development Studies – An Introduction Through Selected Readings" edited by Ron Ayres, Greenwich University Press, London, 1995.
5. Paul A. Samuelson: "Foundations of Economic Analysis", Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts / London, England, 1983.

Dragana Ilić

NEKI ASPEKTI GLOBALIZACIJE

Osnovne tendencije u svjetskoj privredi

Devedesetih godina 20. veka svetska privreda se prilično dinamično razvijala, što se predviđa i u sledećoj deceniji, s tim što će se prema procenama obim svetske trgovine uvećavati dvostruko brže od rasta svetskog GDP-a.

Što se tiče naše zemlje, ona je poslednju deceniju zbog poznatih razloga bila daleko od bilo kakvog aktivnog sudelovanja u svetskim tokovima.

Za to vreme uspostavljen je veoma hijerarhizovan tehnološki i strukturni poredak koji favorizuje tehnološki razvijene zemlje, a kažnjava sve ostale koji zaostaju i ne pridržavaju se određenih pravila, tako što im pogoršava "terms of trade", te stvara deficit u trgovinskom i platnom bilansu.

Stvaranjem svetske trgovinske organizacije – WTO, smanjuje se klasičan ekonomski suverenitet država po pitanju nivoa i strukture carina, pravila u obavljanju usluga, tretmana stranog kapitala, transfera novih tehnologija.

Novi finansijski poredak oličen kroz MMF, SB, BIS, Pariski klub, stvara nova pravila ponašanja na međunarodnom tržištu novca i kapitala koja takođe treba poštovati.

Transnacionalne kompanije (TNK) uspostavile su novi funkcionalni poredak svetske privrede koji akcenat stavlja na poslovno-ugovorno pravo, odnosno na odnos preduzeće-preduzeće koji je iznad nacionalnog zakonodavstva.

Današnja svetska privreda je globalna privreda u kojoj se odvija slobodna trgovina robom i uslugama kao i slobodno kretanje kapitala. Kamatna stopa, devizni kursevi i akcije u raznim zemljama tesno su povezani i preko njih globalna finansijska tržišta imaju ogroman uticaj na privredne uslove i kretanja na svetskom nivou.

Finansijski kapital ide tamo gde mu je najunosnije i dovodi do brzog rasta globalnih finansijskih tržišta koja su obično smeštena u velikim svetskim centrima odakle on kreće prema periferiji putem TNK, odnosno putem portfolio ulaganja i investicija. S obzirom na to da kapital donosi porast bogatstva, zemlje se takmiče kako da ga privuku i zadrže.

Međutim, treba ukazati na to da razvoj globalne svetske privrede nije bio praćen razvojem globalnog društva, odnosno privrednih i političkih

subjekata, jer je osnovna jedinica političkog i društvenog života i dalje nacionalna država, u kojoj je odnos između centra i periferije neravnotežan.

Slobodno kretanje kapitala, a u okviru njega posebno finansijskog kapitala, predstavlja jednu od glavnih karakteristika globalne svetske privrede. Finansijski kapital je najpokretljiviji – ide tamo gde mu odgovara, a izbegava zemlje sa strogim porezima i pravilima.

Globalizacija dovodi do povezivanja svetskih berzi – to se dešava izuzetnom dinamikom, tako da će u dogledno vreme postojati samo jedna, svetska berza. Berze u Amsterdamu, Briselu i Parizu već su se udružile, a u planu je proširivanje s Njujorškom, Australijskom, te berzom u Tokiju kako bi se stvorilo najveće tržište akcija u svetu. Slični procesi integracije u međunarodnim okvirima dešavaju se i na polju osiguranja.

Uloga TNK u svetskoj ekonomiji

Tokom 1970-ih i na početku 1980-ih godina direktne strane investicije (FDI) rale su sporije od izvoza proizvoda i usluga na svetskom nivou, da bi se od sredine 1980-ih situacija bitno izmenila u korist FDI. Porast FDI i trgovine pokazuje brzinu kojom pojedine ekonomije postaju internacionalne. Porast u FDI ide ukorak s porastom trgovine, jer je globalna prodaja od stranih kompanija i njihovih filijala danas značajna kao i izvoz i uvoz proizvoda i usluga neke zemlje.

Sve veći udeo svetske trgovine i tehnoloških transfera odvija se putem TNK tako da možemo reći da one upravljaju integracijom svetske ekonomije, svetske proizvodnje, kao i svetskim trgovinskim odnosima.

Direktne strane investicije ne pružaju se preko svih država podjednako, nego su koncentrisane na pojedine regione i države. Tako su razvijene industrijske zemlje izvor preko 95% odliva FDI, a ujedno i domaćin preko 80% priliva tih investicija.

Što se tiče regionalne distribucije FDI u poslednje vreme, SAD su od dominantne zemlje domaćina TNK postale glavna zemlja domaćin FDI. Zemlje koje su glavni izvori FDI jesu SAD, Evropska unija i Japan, a zemlje domaćini su SAD i Evropska unija. Za zemlje Evropske unije karakteristično je njihovo međusobno finansiranje kao deo racionalizacije poslovnih aktivnosti, jer među njima postoje slični uslovi poslovanja i visok stepen otvorenosti tržišta kako za trgovinu tako i za FDI.

Treba spomenuti i rastuću ulogu investicija koje čine kompanije iz azijskog regiona – Hong Kong, Tajvan, Republika Koreja, Singapur. Na snazi je tzv. "azijalizacija" direktnih stranih investicija u Azijsko-pacifičkom regionu – naime, došlo je do porasta japanskih FDI i investicija novoindustrijalizovanih zemalja

prema Azijsko-pacifičkom regionu što je dovelo do izgradnje proizvodne mreže, došlo su do izražaja komparativne prednosti različitih lokacija i tržišta.

Iako su zemlje u razvoju napravile pomak u liberalizaciji svojih politika i napravile velike promotivne napore, ipak je na njih u 1990-im godinama otpalo nešto manje od ¼ ukupnog priliva svetskih investicija.

Latinska Amerika, Afrika i Srednji istok su regioni koji od '90-ih pokazuju znakove oporavka u prilivu FDI, jer sprovode liberalizaciju trgovine i politike investiranja, kao i makroekonomsku stabilizaciju koja stvara povoljne uslove za privlačenje stranih investicija u taj region.

Ono što je za strane investitore značajno kad se radi o zemljama u razvoju, svakako su velika i rastuća tržišta, dobra ponuda kvalifikovane i jeftine radne snage, odgovarajuća podrška industrije i infrastrukture, te stabilno i predvidivo okruženje u smislu političke stabilnosti, administrativne efikasnosti, kao i nivoa regulacije.

Kad već pominjemo radnu snagu, treba spomenuti i veliki uticaj TNK na zaposlenost, kako u zemljama porekla tako i u zemljama domaćinima FDI.

Zaposleni u TNK na domaćem terenu i u stranim filijalama, predstavljaju oko 2-3% svetskog ekonomski aktivnog stanovništva, s tom karakteristikom što oni rade u tehnološki moderno opremljenim, kapitalno i marketinški intenzivnim industrijama.

Proizvodna aktivnost i zaposlenost u glavnim industrijskim zemljama je koncentrisana u velikim, dobrostojećim kompanijama koje su u centru globalne mreže proizvodnje i distribucije. U zemljama u razvoju zaposleni u TNK sačinjavaju malu proporciju domaće zaposlenosti – tehnološki i menadžerski kapaciteti su obično koncentrisani u filijalama velikih stranih TNK.

TNK u novije vreme imaju više uticaja na zaposlenost u smislu obučavanja radnika, sticanja novih znanja i veština nego u smislu uticaja na kreiranje radne snage.

Globalizacija firmi i njihov uticaj na radničke institucije

Globalizacija predstavlja rastuću tendenciju koja podrazumeva povećavanje razlika između načina na koji svetska ekonomija funkcioniše – kako su tržišta i proizvodnja organizovani, kako su kompanije strukturirane, kako kapital teče kroz globalni sistem, i načina na koji su društva – njihovi politički i obrazovni sistemi, te kulturne i radničke institucije organizovani.

Globalizacija utiče na radnike i radničke institucije na dva načina. Prvi je taj što nacionalne institucije koje upravljaju tržištem radne snage, odnosno rada, postaju manje efikasne zahvaljujući internacionalizaciji tržišta. Naravno, taj gubitak političke autonomije ne znači da su te politike i institucije izgubile na svom

značaju – samo je njihova relativna nezavisnost koju su nekada imale smanjena. Naime, globalizacija stvara razne opcije i mogućnosti za institucionalne reforme – npr., da se razne institucije kroz lokalne ekonomske strategije integrišu u međunarodnu ekonomiju, da nastaju novi partnerski odnosi između lokalnih vlasti, biznisa i radništva. Inovacije u lokalnom razvoju mogu postati značajan razlog za globalizaciju.

Drugi uticaj je preko TNK koje su mašina globalizacije, a koje svojim poslovanjem utiču na mnoge promene koje se dešavaju unutar i između pojedinih firmi.

Postavlja se pitanje šta je to globalna firma?

Globalna firma je ona čiji se proizvodi prodaju na svim ključnim tržištima u svetu i čije su svetski razgranate aktivnosti integrisane kroz nacionalna tržišta. Suština globalne strategije ogleda se u organizacijskim aktivnostima koje su izuzetno značajne, tako da je razlika između globalnog i transnacionalnog više u kvalitativnom smislu nego u stepenu određenih aktivnosti ili podudarnosti. Takođe, ne postoji jedan model globalne firme, kao ni jedinstveni razlozi ili "logika" zašto neka firma postaje globalna.

Pomak od transnacionalne ka globalnoj firmi zahteva mnogo organizacionih promena unutar same firme od kojih četiri imaju najviše uticaja na zaposlene:

- Dolazi do promene odnosa između firmi "roditelja" i firmi "kćeri" koje postaju sve više nezavisne od svojih matičnih firmi, a samo donošenje odluka postaje decentralizovanje.
- Globalne firme gube svoj nacionalni identitet, svoje "državljanstvo" – zaposlenima nije važno i ne razmišljaju o tome da rade npr. u japanskoj fabrici automobila čije proizvode plasiraju na američko tržište. Oni rade za Tojotu, Hondu, Nissan, a njihovi kupci širom sveta su ljudi koji vole te automobile. Zemlja porekla postaje nebitna, kao i lokacija sedišta firme. Proizvodi koje proizvode i firme za koje rade postaju denacionalni.
- Firme koje razmišljaju globalno idu tamo gde postoji atraktivna, dobro obučena i disciplinovana radna snaga – npr. u nekim azijskim zemljama, ili idu za "jeftinim mozgovima" što je slučaj sa indijskom softver industrijom gde postoji visoko iskusan i kvalifikovana radna snaga, kvalitetni lokalni univerziteti i infrastruktura. Iako se lokacije TNK još uvek određuju prema vrednosti fiksnih faktora proizvodnje kao što su zemlja i prirodna bogatstva, ipak iskusan i kvalitetna radna snaga postaje sve važniji kriterijum u odluci globalnih firmi za koju lokaciju da se opredeli.
- Promene u unutrašnjoj organizaciji globalnih firmi imaju tendenciju da smanjuju hijerarhiju među zaposlenima, nema striktnih opisa radnih mesta već su ona otvoreniija, šireg delovanja, dolazi do decentralizacije autoriteta,

organizacije radnih timova, stvaraju se specifični načini plaćanja zaposlenih, sve veća pažnja se poklanja motivaciji radnika.

Globalne firme karakteriše i nov način organizacije proizvodnje među njima. Sve više dolazi do saradnje među njima kako u proizvodnji tako i u ostalim vidovima aktivnosti, a sve u skladu sa željom da se smanje rizici i troškovi koji bi pri pojedinačnom nastupu na nekom tržištu bili izuzetno veliki. Ta saradnja može biti "horizontalna" – kada sarađuju firme koje su inače međusobni konkurenti na nekom tržištu i "vertikalna" – saradnja nekonkurentskih firmi.

Globalizacija i svetska ekonomija

Ekonomske integracije među narodima nisu nov fenomen. Naime, porast integracija u svetskoj ekonomiji poslednjih decenija u mnogim karakteristikama može se smatrati nastavkom intenzivne integracije koja je počela sredinom 1800-ih godina i završila sa I svetskim ratom. Naravno, bez obzira na sličnosti, nedavni procesi globalne integracije su kvalitativno drugačiji od onih u ranijem periodu. U njima učestvuje veliki deo sveta i sve veći broj nezavisnih država, nov tehnološki napredak je značajno smanjio transportne i telekomunikacijske troškove, te doneo razne olakšice s kojima se nacionalna tržišta integrišu na globalnom nivou.

Nacionalne države sve više zavise jedne od drugih u transferima tehnologije, uče jedne od drugih proizvodne metode, modele organizacije, marketinga.

Dve grupe faktora su odigrale važnu ulogu u povećanju integracije u svetskoj ekonomiji. Prvi su tehnološki napredak, posebno u informacijama i komunikacijama, a drugi su politike država koje su značajno smanjile veštačke barijere vezane za kretanje proizvoda, usluga i kapitala.

Što se tiče tržišta rada ono ostaje dosta segmentirano zbog raznih imigracionih politika, jezika, kulture i drugih prepreka vezanih za međunarodno kretanje radne snage.

Tržište rada u razvijenim zemljama karakteriše značajno povećanje nejednakosti u nadnicama između visokokvalifikovanih, obrazovanih radnika i onih s niskim kvalifikacijama. To je slučaj bez obzira kako se nivo kvalifikacija, odnosno stručnosti definiše – bilo u terminu obrazovanja, iskustva ili radnih kvalifikacija. Razlog za to je porast ponude niskokvalifikovanih i relativno veća potražnja visokokvalifikovanih radnika. Zapravo, napravljen je pomak u potražnji za visokostručnim kadrovima jer su se desile promene u industriji – smanjile su se radno-intenzivne delatnosti, a povećale one koje traže stručnu radnu snagu.

Ekonomske gledano, globalizacija znači porast međuzavisnosti tržišta i proizvodnje u različitim zemljama kroz trgovinu proizvodima i uslugama, te međusobno kretanje kapitala i transfer tehnologije.

Zahvaljujući GATT-ovim rundama pregovora, smanjene su trgovinske barijere među zemljama, tržišta kapitala su liberalizovana posebno u poslednjoj

deceniji, mnoge usluge su postale predmet međunarodne trgovine. Međunarodni finansijski centri omogućavaju 24 časovno trgovanje svim vrstama finansijske aktive. Poslovne aktivnosti kao što su bankarstvo i osiguranje postaju standardne usluge koje su prisutne širom sveta.

Takođe, treba ukazati na neka razmišljanja koja ukazuju na loše strane globalizacije. Pre svega, treba spomenuti debatu o tome da li nova sofisticiranija međunarodna podela rada utiče pozitivno na globalizaciju ili na regionalizaciju. Naime, postoje snažni regionalni trgovinski aranžmani širom sveta kojima države žele da smanje rizik od isključenja iz međunarodne podele rada u slučaju da regionalizam pre globalizma postane dominantna pojava u svetskoj ekonomiji.

Neki ekonomisti smatraju da će proizvodnja i isporuka po principu "upravo na vreme" (just-in-time) biti glavni pokretač spajanja različitih firmi, ali prvenstveno na regionalnoj osnovi, a ne u globalnom smislu. Prema takvom razmišljanju, blizina između proizvođača i njegovih kupaca postaje sve značajnija, budući da se očekuje da se važnost međunarodnih razlika u troškovima nadnica pri izboru lokacija od strane proizvođača i investitora smanjuje. Ako je tako, onda su se šanse zemalja u razvoju, s niskim nadnicama, da se uključe u te promene smanjile. To je u suprotnosti s tezom globalizacije prema kojoj smanjenje transportnih troškova ohrabruje fragmentaciju procesa proizvodnje na globalnom nivou i pridaje manje važnosti blizini proizvođača i kupaca.

Druga debata se odnosi na verovanje da zemlje s niskim nadnicama mogu izaći iz siromaštva ako se specijalizuju prema svojim komparativnim prednostima u poslovima koji traže niskokvalifikovanu radnu snagu i radno-intenzivnu proizvodnju. Međutim, takav način razmišljanja povećava rizik da će te zemlje zaostajati u tehnološkom napretku, te da se neće moći uključiti u procese globalizacije.

Iz svega ovoga proizilazi da međudržavna mobilnost kapitala i tehnologije dovodi do geografske disperzije procesa proizvodnje, te na taj način globalizacija nije samo instrument povećanja svetskog dohotka već i instrument za distribuciju konflikata, odnosno suprotnosti u mišljenjima.

Umesto zaključka

Da bi naša zemlja mogla da razmišlja o reintegraciji u svetsku privredu, a samim tim da se uhvati u koštac s procesom globalizacije, pre svega treba da liberalizuje privredu u smislu slobodnog formiranja cena na unutrašnjem tržištu, te otklanjanja raznih prepreka i barijera u spoljnoj trgovini. Kvantitativna ograničenja u poslovanju s inostranstvom treba svesti na minimum, izvršiti tarififikaciju necarinskih mera, odnosno pretvaranje necarinskih u carinske mere, te regulisati svoje članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

Globalizacija se ne može sprovesti, a ni posmatrati bez otvorene tržišne privrede, posebno bez ograničenja u trgovini. To znači da ne treba da bude

protivljenja dolasku stranih firmi na naše područje. To bi dovelo do jače i kvalitetnije konkurencije, normalnih tržišnih cena, a i do nestanka poznatih državnih monopolista u oblasti trgovine.

Naime, privatizacija obično prvo dolazi u sferi trgovine, i bez obzira na razne prepreke, strane firme koje su zainteresovane za neka ulaganja na ovom prostoru, naći će način kako da postanu dominantne preko nekih domaćih firmi. Konkurentnost je jedna od izuzetno važnih i potrebnih odlika nekog preduzeća koje želi da se upusti u tržišne tokove. Naše firme su većinom nekonkurentne na svetskom tržištu jer zbog poznatih razloga tek izlaze na normalno tržište, na kome važe zakoni ponude i tražnje. Međutim, to ne sme značiti da se moramo zatvoriti i čekati neka bolja vremena, već je potrebno osposobljavati pojedince i firme za poslovanje u normalnim tržišnim uslovima.

I na kraju, treba napomenuti i neke probleme s kojima se suočava globalizacija. Jedan od njih su preveliki kapaciteti koje mnoge zemlje strahujući od velike nezaposlenosti veštački održavaju. Na taj način se utiče na određeno tržište, a zbog povezanosti tržišta i globalne ekonomije, to se preliva na kompletnu svetsku privredu. Višak kapaciteta u globalnoj ekonomiji je veoma teško rešiv problem jer su posledice njegovog rešavanja veoma radikalne – ili se takvi kapaciteti preusmeravaju na druge industrije, za šta je potrebno izdvojiti značajna finansijska sredstva, ili se takve delatnosti napuštaju što dovodi do novih socijalnih i političkih problema. Vodeće razvijene zemlje su u malo boljoj poziciji jer svoje unutrašnje probleme mogu prebaciti putem globalne ekonomije na ostale zemlje.

Takođe, neki problemi koji pogađaju celokupnu svetsku privredu mogu biti rešeni jedino globalizacijom. Naime, u narednih 50 godina svet će postati veći, siromašniji i stariji. Najbogatije zemlje će drastično smanjiti broj stanovnika, a nerazvijeni će se utrostručiti. S obzirom na to da će bela kuga drastično pogoditi Evropu, Japan i SAD, oni će morati radikalno da izmene svoju politiku useljavanja i programe socijalnog staranja jer će biti sve manje radno aktivnog stanovništva, a sve više starijih ljudi. Teret starijih će pasti na teret malobrojnih zaposlenih, što će primorati države da izmene sisteme penzija, trgovine i imigracije, što će opet imati za posledicu globalizaciju, jer će se zemlje bez dovoljno radne snage morati povezivati sa zemljama u razvoju koje imaju višak radno aktivnog stanovništva.

Literatura

1. Bailey, Paul, Parisotto Aurelio and Renshaw Geoffrey, ed: Multinationals and Employment – the global economy of the 1990s, Geneva 1993.
2. Blanchard Olivier: The Economics of Post-Communist Transition, Clarendon press, Oxford 1997.
3. Blanchard Olivier Jean, Froot Kenneth A., and Sachs Jeffrey D, ed: The Transition in Eastern Europe, Volume 1: Country studies, The University of Chicago Press, Chicago and London 1994.
4. Đurić Dragana: "Međunarodna ekonomija, 2000", IEN, Beograd, 2000.
5. Liberalization and Globalization: Drawing Conclusions of Development. South Centre, Geneva 1996.
6. Minić Jelica, ed: South Eastern Europe 2000, A View from Serbia, Stubovi kulture, Beograd, 1999.
7. Nunnenkamp Peter: Winners and Losers in the Global Economy , Institut für Weltwirtschaft, Kiel 1996.
8. Pickles John and Smith Adrian, ed: Theorising Transition, Routledge, London and New York 1998.
9. Popović Tomislav: The Basis of Transition and Privatisation Programme (The Yugoslav Case), IEN, Beograd 1996.
10. Savić Nebojša, ur.: "Jugoslovenska privreda i Evropska unija – izazovi i mogućnosti", Savez ekonomista Jugoslavije, Beograd 2001.
11. Šević Željko and Wright Glendal, ed: Transition in Central and Eastern Europe, YASF – Student Cultural Centre, Belgrade 1999.
12. Trade and development report 2000, United Nations, New York and Geneva 2000.
13. World Economic Outlook, May 1997, International Monetary Fund, Washington, DC 1997.
14. World investment report 2000, United Nations, New York and Geneva 2000.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.323(082)

GLOBALIZACIJA i tranzicija / [autori
Veselin Vukotić ... et al.]. - Beograd:
Centar za ekonomska izraživanja Instituta
društvenih nauka, 2001 (Beograd : Kuća
štampe). - 280 str. : tabele, graf. prikazi ; 25 cm

Tiraž 500. - Bibliografija uz većinu radova.

ISBN 86-7093-097-8

1 Вукотић, Веселин
330.342(082)

а) Глобализација - Зборници б) Економски
систем - Трансформација - Зборници

ID=91493388